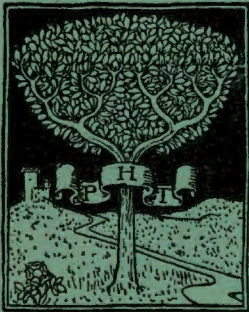

PERSONHISTORISK TIDSKRIFT

1936

UTGIVEN

AV

PERSONHISTORISKA SAMFUNDET

GENOM

BENGT HILDEBRAND

ÅRG. XXXVII.

HÄFT. 1—4

INNEHÅLL.

	Sid.
Riksrådet Henrik Carlsson Horn. Anteckningar kring en stambok. Av fil. dr WILHELM THAM	1— 26
Närkes präster under den äldre Vasatiden. Av förste amanuensen, jur. kand. F. H. MORSSING	27— 51
Skriftväxlingen mellan Carl IX och Christian IV efter Kalmar slotts fall 1611. Av fil. dr INGEL WADÉN	52— 64
Till Messeniernas släkthistoria. Av förste arkivarien, fil. dr GUNNAR BOLIN	65— 76
Israel Nesselius. En karolinsk mångfrestare och föregångsman. Av amanuensen, fil. lic. DANIEL ALMQVIST	77—162
Erik Wrangel och den preussiska utrikesledningen 1758—1760. Av OLOF JÄGER- SKIÖLD	163—172
Fredrik Axel von Fersens memoarer. Ett meddelande rörande deras tillkomsttid och tillkomstsätt. Av fil. mag. SVEN ULRIC PALME	173—181
Släkten Kulberg. Av kapten FOLKE WERNSTEDT	182—198
Banérgravarna i Danderyds kyrka. Meddelande av f. d. kanslerssekreteraren, vice häradshövding OTTO CRONEBORG	199—203
Gråbergiana. En florentinsk axplockning. Av BENGT HILDEBRAND	204—208
Recensioner	107—205
Svenska adelns ättartavlor. Av B. H—D	209—212
Baltiska ättartavlor. Av AQUT	212—214
Ätterna Hamilton. Av AQUT	214—216
Hugenottättlingar. Av B. H—D	217—218
Ätten von Segebaden. Av AQUT	218—219
Malmösläkten Bergh. Av B. H—D	220—221
Smärre släktböcker. Av AQUT	221—222
Sörmlandsadel. Av B. H—D	222—223
Historiografi. Av B. H—D	223—224
Sveriges ekonomiska historia. Av amanuensen, fil. lic. DANIEL ALMQVIST	224—227
Utrikesförvaltningens historia. B. H—D	227—229
Frälsegodsen under storhetstiden. Av amanuensen, fil. lic. ARNE MUNTHE	229—231
Svensk exegetikhistoria. Av fil. kand. HENRIK SANDBLAD	232—234
Svenska akademins historia. Av B. H—D	234—236
Svenska kulturbilder. Av B. H—D	236—237
Postverkets historia. Av B. H—D	237
Krigsakademien och krigsskolan. Av F. WDT	237—238
Arméförvaltningen. Av F. WDT	239
Svenska folkrörelser. Av B. H—D	239—240
Medeltida konungasigill. Av B. H—D	240—242
Riseberga kloster. Av B. H—D	242—243
Kalmarkriget. Av fil. dr WILH. THAM	243—246
Johan Gyllenstierna. Av lektorn, docenten fil. dr BIRGER FAHLBORG	246—249
Carl Gustaf Tessin. Av B. H—D	249—250
Anders Celsius. Av B. H—D	250—251
Hertiginnan Charlotte och Fersen. Av B. H—D	251—253
Gustaf Mauritz Armfelt. Av lektorn, fil. dr A. GRADE	253—257
Idéer och män. Av B. B—S	257—259
Johan August Hazelius. Av B. H—D	259—260
Henning Hamiltons plaidoyer från 1863—1864. Av docenten, fil. dr TORVALD T:SON HÖJER	260—262
Ernst Ahlgren. Av fil. dr BETH HENNINGS	262—263
En Åboakademiker. Av professor C. W. OSEEN	263—264
Bryggerihistoria. Av B. H—D	264—265
Skara läroverk. Av professor emeritus NAT. BECKMAN	265—266
Gotthard Virdestam in memoriam. Av B. H—D	267—268
Kortare recensioner (specificeras å s. IV ff.)	268—292
Insända böcker, Frågor och Notiser	294—296
Personregister. Utarbetat av E. J.	297—305

PERSONHISTORISK
TIDSKRIFT

TRETTIOSJUNDE ÅRGÅNGEN

1936

UTGIVEN AV

PERSONHISTORISKA SAMFUNDET

GENOM

BENGT HILDEBRAND

STOCKHOLM 1937

KUNGL. BOKTRYCKERIET. P. A. NORSTEDT & SÖNER

363775

UTGIVEN MED STATSUNDERSTÖD

I N N E H Å L L.

	Sid.
Riksrådet Henrik Carlsson Horn. Anteckningar kring en stambok. Av <i>Wilhelm Tham</i>	1—26
Närkes präster under den äldre Vasatiden. Av <i>F. H. Morssing</i>	27—51
Skriftväxlingen mellan Carl IX och Christian IV efter Kalmar slotts fall 1611. Av <i>Ingel Wadén</i>	52—64
Till Messeniernas släkthistoria. Med en stamtavla. Av <i>Gunnar Bolin</i>	65—76
Israel Nesselius. En karolinsk mångfrestare och föregångsman. Av <i>Daniel Almqvist</i>	77—162
1. Nesselius' liv 1667—1716	78—100
2. Nesselius och Hans Henrik von Liewen d. ä.	100—122
3. Nesselius' skrifter	122—153
4. Nesselius' liv 1716—1739	153—162
Erik Wrangel och den prussiska utrikesledningen 1758—1760. Av <i>Olof Fjägerskiöld</i>	163—172
Fredrik Axel von Fersens memoarer. Ett meddelande rörande deras tillkomsttid och tillkomstsätt. Med ett porträtt. Av <i>Sven Utric Palme</i>	173—181
Släkten Kulberg. Med en stamtavla och 9 ill. Av <i>Folke Wernstedt</i>	182—198
Banérgravarna i Danderyds kyrka. Med 2 ill. Meddelande av <i>Otto Cronborg</i>	199—203
Gråbergiana. En florentinsk axplockning. Av <i>Bengt Hildebrand</i>	204—208
Recensioner	209—292
Svenska adelns ättartavlor. Av <i>B. H—d.</i>	209—212
Baltiska ättartavlor. Av <i>Agut</i>	212—214
Ätterna Hamilton. Av <i>Agut</i>	214—216
Hugenottättlingar. Av <i>B. H—d.</i>	217—218
Ätten von Segebaden. Av <i>Agut</i>	218—219
Malmösläkten Bergh. Av <i>B. H—d.</i>	220—221
Smärre släktböcker. Av <i>Agut</i>	221—222
Sörmlandsadel. Av <i>B. H—d.</i>	222—223
Historiografi. Av <i>B. H—d.</i>	223—224
Sveriges ekonomiska historia. Av <i>Daniel Almqvist</i>	224—227
Utrikesförvaltningens historia. Av <i>B. H—d.</i>	227—229
Frälsegodsens under storhetstiden. Av <i>Arne Munthe</i>	229—231
Svensk exegetikhistoria. Av <i>Henrik Sandblad</i>	232—234
Svenska akademins historia. Av <i>B. H—d.</i>	234—236
Svenska kulturbilder. Av <i>B. H—d.</i>	236—237
Postverkets historia. Av <i>B. H—d.</i>	237
Krigsakademien och krigsskolan. Av <i>F. Wdt</i>	237—238
Arméförvaltningen. Av <i>F. Wdt</i>	239
Svenska folkrörelser. Av <i>B. H—d.</i>	239—240
Medeltida konungasigill. Av <i>B. H—d.</i>	240—242
Riseberga kloster. Av <i>B. H—d.</i>	242—243
Kalmarkriget. Av <i>Wilh. Tham</i>	243—246
Johan Gyllenstierna. Av <i>Birger Fahlborg</i>	246—249

	Sid.
Carl Gustaf Tessin. Av <i>B. H—d</i>	249—250
Anders Celsius. Av <i>B. H—d</i>	250—251
Hertiginnan Charlotte och Fersen. Av <i>B. H—d</i>	251—253
Gustaf Mauritz Armfelt. Av <i>A. Grade</i>	253—257
Idéer och män. Av <i>B. B—s</i>	257—259
Johan August Hazelius. Av <i>B. H—d</i>	259—260
Henning Hamiltons plaidoyer från 1863—1864. Av <i>Torvald T:son Höjer</i>	260—262
Ernst Ahlgren. Av <i>Beth Hennings</i>	262—263
En Åboakademiker. Av <i>C. W. Oseen</i>	263—264
Bryggerihistoria. Av <i>B. H—d</i>	264—265
Skara läroverk. Av <i>Nat. Beckman</i>	265—266
Gotthard Virdestam in memoriam. Av <i>B. H—d</i>	267—268
Kortare recensioner (specificeras å s. IV ff.)	268—292
Insända böcker, Frågor och Notiser	293—296
Personregister. Utarbetat av <i>E. J.</i>	297—305

Illustrationer.

Fältmarskalken greve Fredrik Axel von Fersen	175
Skurebo gård	185
Majoren Johan Christoffer Kulberg	192
Beate Sophie Kulberg, född Silfverhielm	192
Överstelöjtnanten Axel Kulberg, Gustava Kulberg, Emelie Wernstedt, född Kulberg och Elise Augustinsson, född Kulberg	193
V. häradshövdingen Claes Kulberg	195
Charlotta Kulberg, född Fleetwood	197
Gravsten över riksrådet Axel Nilsson (Banér)	200
Gravmonument över riksrådet och guvernören frih. Svante Banér d. ä.	201

I avdelningen Recensioner behandlade skrifter.

	Sid.
ALMQUIST, J. A., Frälsegodsen under storhetstiden, I—II: 1—2, anm. av A. Munthe	229
» » » Stockholms stads tänkeböcker 1544—1548	268
ANDERSSON, M., se Svenska folkkrörelser.	
ANDRÆ, T., Minnesteckning över Georg Wallin d. y.	268
ANDRÉN, E., o. HELLNER, B., Sveriges kyrkor: Gästrikland	278
Arkiv för nordisk filologi	284
ARVIDSON, S., se Thorild, Th.	
[AURELIUS, E.], Erik Aurelius in memoriam	269
AXBERGER, G., Den unge Atterbom, anm. av R. G. B.	269
BERGH, Th. C., se Ljungberg, L.	
BERGHMAN, A., Exlibris	286
BERGMAN, E., Dalsländsk släktforskning	287
BERGSTRÖM, K., Bihlefeldt	287
Bidrag till nordisk filologi tillägnade Emil Olson (m. bibliogr. av J. Tuneld)	284
Blekingelitteratur	279

	Sid.
BONSDORFF, C. von, Gustav Mauritz Armfelt, anm. av A. Grade	253
BORELIUS, HILMA, se Nordenflycht, Hedvig Charlotta.	
BRING, S. E., Hamburger Bryggeriet till 1910, anm. av B. H—d	264
BÅÅTH, L. M., Acta Pontificum Svecica, 1, anm. av B. H—d	269
CEDERLÖF, J., Det finländska prästerskapets ekonomiska ställning intill sjuttonde seklet	290
CENTERVALL, SENTA, Av hugenotternas stam, anm. av B. H—d	217
COLLIJN, I., Vita B. Christinae Stumbelensis	270
Dædalus, Tekniska Museets Årsbok	285
Dalalitteratur	271, 287
Dalarnas Hembygds Bok	287
Dalslandslitteratur	287
Danmarkslitteratur	260, 291
Den svenska utrikesförvaltningens historia av S. TUNBERG, C. F. PALMSTIERNA, A. MUNTHE, A. FORSELL, T. GIHL o. N. G. WOLLIN, red. av O. Wieselgren, anm. av B. H—d	227
ELGENSTIERNA, G., Den introducerade svenska adelns ättartavlor, 1—9, anm. av B. H—d	209
ELOVSON, H., se Lidner, B.	
ENANDER, M., se Svenska folkrörelser.	
ENGSTRÖM, L. M., Landshövdingen greve Eric Josias Sparre, anm. av Gustaf Jacobson	270
ERIXON, S., Sveden	271
» » se även Svenska kulturbilder.	
ERLANDSSON, E., Skara h. a. läroverks lärjungar o. Album Gymnasii Scarensis, anm. av Nat. Beckman	265
Estlandslitteratur	212, 292
FAHLBECK, E., Idéer och män, anm. av B. B—s	257
Fataburen	283
[FERSEN, A. v.], Axel von Fersens dagbok, 4, utg. av Alma Söderhielm, anm. av B. H—d	251
Finlandslitteratur	253, 263, 290 f.
FLEETWOOD, H., Svenska medeltida kungasigill, 1, anm. av B. H—d	240
Fornvårdaren	288
Fornvännen	282
FORSELL, A., se Den sv. utrikesförvaltningens hist.	
» » N., Svenska postverkets historia, 1—2, anm. av B. H—d	237
FRIIS, A., se Hamilton, H.	
Från gamla prästhem i Västerås stift, utg. av J. O. Garpe	272
FUETER, E., Geschichte der neueren Historiographie, anm. av B. H—d	223
FÄHRÆUS, R., Magnus Gabriel De la Gardie, anm. av A. M.	271
Föreningen Gamla Halmstads Årsbok	287
GARDELL, S., Epigrafiska bidrag till Västergötlands medeltida sepulkralitteratur	289
GARPE, J. O., se Från gamla prästhem.	
Genealogisches Handbuch der baltischen Ritterschaften, I: 1—3, anm. av Aqut	212
Genealogiska Samfundets i Finland Årsskrift	290
Genos	290
GERLE, TH., Släkten Gerle	221
GERTZ, O., Linnéstudier	272
GIHL, T., se Den sv. utrikesförvaltningens hist.	
GJÖRES, A., se Svenska folkrörelser.	
Gotlandslitteratur	268, 276, 287
GRANDINSON, K. G., Närkes medeltidsurkunder, I, Riseberga kloster, anm. av B. H—d	242
Gästrikellitteratur	278
HALL, B. R., Manliga privatläroverk, Seminarieminnen, Adelssöners fostran	272
Hallandslitteratur	287
HAMILTON, H., Anteckningar rörande förhållandet mellan Sverige och Danmark 1863—1864, utg. av A. Friis o. E. Hedin, anm. av T. T:son Höjer	260
HAMILTON, J. A. W., De svenska ätterna Hamilton, 1, anm. av Aqut	214

HANSSON, S., se Svenska folkkrörelser.	
[HAZELIUS, J. A.], Johan August Hazelius av V. Söderberg, H. Olsson o. G. Heckscher, anm. av B. H—d	259
HECKSCHER, E. F., Ekonomisk-historiska studier, anm. av B. H—d	272
» » Sveriges ekonomiska historia, I: 1—2, anm. av D. Almqvist	224
» G., se Hazelius, J. A.	
HEDIN, E., se Hamilton, H.	
Hedvig Elisabeth Charlottas dagbok, VII, 1800—1806, övers. o. red. av Cecilia af Klercker, anm. av B. H—d	251
HELLNER, B., se Andrén, E.	
HERRLIN, A., Från sekelslutets Lund	273
Historisk Tidskrift	281
» » för Finland	290
HJELMQVIST, Th., se Nordenflycht, Hedvig Charlotta.	
HOLMBERG, A., Bibliografi över J. J. Berzelius, 1—2, anm. av B. H—d	273
HOLST, W., Carl Gustaf Tessin, anm. av B. H—d	249
HULDÉN, J. J., Severin Johansson, anm. av C. W. Oseen	263
Hyltén Cavallius-Föreningens Årsbok	289
INDEBETOU, G., Vingåkers sparbank, anm. av B. H—d	274
JACOBSON, G., o. ROOSVAL, A., Svenska kvinnor	274
JOHANSSON, A., Från 1395 till 1935	222
Jämten	287
Jämtlandslitteratur	222, 287 f.
Karolinska Förbundets Årsbok	283
Katalog des estländischen Generalgouverneursarchivs	292
Kirkehistoriske Samlinger	291
KLEBERG, J., Arméförvaltningen. Biografiska anteckningar 1866—1930, anm. av F. Wdt	239
KLEBERG, J., Kalender över ointroducerad adels förening, anm. av G. I	274
KLERCKER, CECILIA AF, se Hedvig Elisabeth Charlottas dagbok.	
Kyrkohistorisk årskrift	283
LAGUS, H., En gammal akademisk släkt	291
LANDBERG, G., Johan Gyllenstiernas nordiska politik, anm. av B. Fahlborg	246
LEWENHAUPT, A., En färd till minnenas värld, anm. av B. H—d	222
LIDNER, B., Samlade skrifter, utg. av H. Elovson	278
LINDHAGEN, C., Memoarer, anm. av A. Almhult	275
LINDROTH, HJ., se Ortnamnen i Göteborgs o. Bohus län.	
LJUNGBERG, L., och BERGH, TH. C., Malmösläkten Bergh, anm. av B. H—d	220
Lundalitteratur	273, 288
Lychnos	283
MALMBERG, G., Per Fredrik Hertzman	290
MALMBORG, G., se Meyerson, Å.	
Malmö Formminnesföreningens Årskrift	288
Meddelanden från Kungl. Akademien för de fria konsterna	285
Med hammare och fackla	284
MEYERSON, Å., o. MALMBORG, G., Stockholms bössmakare, anm. av G. I	276
Minnen från Hälsingborg och dess skola	289
MUNTHE, A., se Den sv. utrikesförvaltningens hist.	
NACHMANSON, E., Svenska Humanistiska förbundet 1916—1935	276
Nationalmusei årsbok	285
NEANDER, G., Eric Carl Trafvenfelt	276
NELSON, G., Biskop Johan Möller	276
NILSSON, A., se Svenska folkkrörelser.	
NORBERG, O., Strängnäs domkyrka	277
NORDBERG, A., Olof Palmgren	276
NORDENMARK, N. V. E., Anders Celsius, anm. av B. H—d	250
NORDENFLYCHT, HEDVIG CHARLOTTA, Samlade skrifter, utg. av Hilma Borelius o. Th. Hjelmqvist	278
NORDENSTRENG, S., L. Mechelin	291
Nordisk Numismatisk årskrift	286

	Sid.
Nordisk tidskrift	285
» » för Bok- och Biblioteksväsen	282
NOREEN, E., o. WENNSTRÖM, T., Arboga stads tänkebok	269
Norra Allbo Hembygdsförenings årsbok	289
Norrlandslitteratur	276
Norsk Slekthistorisk Tidsskrift	291
Närkeslitteratur	242, 279, 288
OLSSON, H., se Hazelius, J. A.	
Ortnamnen i Göteborgs och Bohus län, IV, red. av Hj. Lindroth	277
PALMSTIERNA, C. F., se Den svenska utrikesförvaltningens hist.	
Personalhistorisk Tidsskrift	291
Pommersche Jahrbücher	292
RABENIUS, O., Stockholms borgarskola	277
Rig	284
ROOSVAL, A., se Jacobson, G.	
ROSEN, R., Liber Scholae Helsingforsensis	290
Samfundet St. Eriks årsbok	286
Sammlaren	283
SANDSTRÖM, TORA, En psykoanalytisk kvinnostudie. Ernst Ahlgren-Victoria Benedictsson, anm. av Beth Hennings	262
SANTESSON, C. G., Otto Christian Lovén	276
Scandia	282
SCHÜCK, H., Kgl. Vitterhets Historie och Antikvitets Akademien, V	277
» » Svenska Akademiens historia, I—3, anm. av B. H—d	234
SEIP, J. A., Olav Engelbriktssons rekneskapsbøker	291
Skånelitteratur	217, 220, 262, 279 f., 288 f.
Skånes hembygdsförbunds årsbok	288
Skånsk kalender	288
Smålandslitteratur	243, 267, 289
SPÅNGBERG, V., Från Arvid Posse till Per Albin Hansson	278
Stockholmslitteratur	227, 234, 237, 239, 251, 264, 268, 276 f., 286
Stockholms stads arkivnämnd o. stadsarkiv, årsberättelse	286
STRÖM, Å. V., Series professorum Exegeseos Biblicae ordinariorum Upsaliensium, anm. av H. Sandblad	232
SUNDBERG, E., Åtten von Segebadens krönika, anm. av Aqut	218
SWEDLUND, R., Grev- och friherreskapen i Sverige och Finland	278
Svensk Tidskrift	286
Svenska Exlibrisföreningens årsbok	286
» folkrörelser av M. ENANDER, A. NILSSON, S. HANSSON, A. GJÖRES o. M. ANDERSSON, anm. av B. H—d	239
» kulturbilder, red. av S. ERIXON och S. WALLIN, anm. av B. H—d	236
» Linné-Sällskapets årsskrift	284
Sveriges kyrkor	278
Svio-Estonica	292
SVÄRDSTRÖM, ELISABETH, Johannes Bureus' arbeten om svenska runinskrifter	279
SÖDERBERG, V., se Hazelius, J. A.	
SÖDERHELM, ALMA, se Fersen, A. von.	
Sörmlandslitteratur	222, 230, 274, 277, 287
THORILD, TH., Samlade skrifter, utg. av S. Arvidson	278
TOLL, H., Trekronor-problemet	279
TUNBERG, S., se Den sv. utrikesförvaltningens hist.	
TUNELD, J., Prästrelationer från Skåne och Blekinge av år 1624	279
» » se även Bidrag till nordisk filologi.	
Upplands Fornminnesförenings Tidskrift	289
Upplandslitteratur	230, 289
Uppsalalitteratur	232, 250
WADÉN, I., Berättande källor till Calmarkrigets historia, anm. av W. Tham	243
WAHLSTRÖM, LYDIA, Revolution och religion	279
WALDÉN, B., Forskningar och färder	279
» » , Långbro socken	288

	Sid.
WALLIN, S., se Svenska kulturbilder.	
WEIBULL, C., Drottning Christina och Monaldesco, anm. av B. H—d	280
, C. G., Luggude härads brandstodsbolag	280
Vem är det 1937, anm. av A. Almhult	280
WENNERSTRÖM, TH., Kungl. Krigsakademien och Kungl. Krigsskolan åren 1792—1935, anm. av F. Wdt	237
WENNSTRÖM, T., se Noreen, E.	
WERNER, A., Undersökning angående gravarna å S:ta Clara kyrkogård	286
Vetenskapsakademiens årsbok	284
WIESELGREN, O., se Den sv. utrikesförvaltningens hist.	
VINGQVIST, H., Släkten Wingqvist	221
VIRDESTAM, G., Under Växjödomens spira, anm. av B. H—d	267
WOLLIN, N. G., se Den sv. utrikesförvaltningens hist.	
Värmdö Skeppslags Fornminnesförenings Årsbok	287
Värmland förr och nu	289
Västgötalitteratur	265, 270, 277, 289
Västmanlandslitteratur	269, 272
Östgötalitteratur	269, 290

FÖRKORTNINGSLISTA.¹

AOSB	= Rikskansleren Axel Oxenstiernas skrifter och brevväxling.
ATA	= Antikvarisk-topografiska arkivet, Vitterhetsakademien.
BSH	= Bidrag till Skandinaviens historia, utg. av C. G. Styffe.
DS	= Svenskt Diplomatarium (Diplomatarium Suecanum), utg. gm J. G. Liljegen, B. E. Hildebrand, E. Hildebrand och S. Tunberg.
GFR	= Konung Gustaf den förstes registratur.
HH	= Historiska Handlingar.
HS	= B. E. Hildebrand, Sv. sigiller från medeltiden.
HSH	= Handlingar rörande Skandinaviens historia.
HT	= (svensk) Hist. Tidskr.
KHÅ	= Kyrkohist. Årsskrift.
NTBB	= Nordisk Tidskrift för Bok- och Biblioteksväsen.
PHT	= Personhistorisk Tidskrift.
RPB	= Svenska Riks-Archivets Pergamentsbref.
SAT	= Svenska Autografsällskapets Tidskrift.
SD	= Svenskt Diplomatarium fr. o. m. år 1401, utg. gm C. Silfverstolpe och K. H. Karlsson.
SFSS	= Samlingar utg. av Svenska-Fornskrift-Sällskapet.
SRA	= Svenska riksdagsakter.
SRAP	= Sveriges Ridderskaps och Adels Riksdags-Protokoll.
SRS	= Scriptorum rerum Suecicarum medii ævi.
ST	= Sveriges Traktater, utg. av O. S. Rydberg.
KA	= Kammararkivet.
KrA	= Krigsarkivet.
KB	= Kungl. Biblioteket.
LA	= Landsarkiv.
LUB	= Lunds Universitetsbibliotek.
RA	= Riksarkivet.
UUB	= Uppsala universitetsbibliotek.
VA	= Kungl. Vetenskapsakademien.
VHAA	= Kungl. Vitterhets Historie och Antikvitets Akademien.

¹ Jfr även förkortningslistan i Sveriges Statskalender.

Riksrådet Henrik Carlsson Horn.

Anteckningar kring en stambok.

Av Wilhelm Tham.

Det är ej lätt att avgöra, när seden att föra stambok först uppkom. Enligt en åsikt går den äldsta typen, adelsstamboken, tillbaka till bruket att göra genealogiska samlingar. De stora riddarfesterna och tornerspelen beredde en genealogiskt intresserad adelsman tillfälle att insamla furstars, riddares och andra märkliga personers namnteckningar och vapenavbildningar. Det har även antagits, att denna sed anammades av de lärda, vilka såsom präster och lärare vistades på de stora adelsgodsen, och att bruket med stamböcker den vägen kom in i den lärda världen.¹ Med dessa hypoteser må nu förhålla sig hur som helst. Säkert är, att den speciella typ av stambok, vilken är känd under namnet studentstambok eller *album amicorum*, med alla de rötter den eventuellt kan ha i äldre föregångare, dock är en typisk produkt av reformation och humanism. Genom införandet av ett fritt akademiskt sällskapsliv och genom sitt starka intresse för de klassiska språken, bl. a. manifesterat genom en allmän förkärlek för ordspråk och sentenser, hämtade från de antika auktorerna, beredde humanismen plats för dessa litterära minnesmärken från reformationstidens tyska universitetsliv. Det är i full överensstämmelse därmed, som de äldsta studentstamböckerna härleda sig från mitten av 1500-talet. Efter några årtionden hade bruket blivit formligt mod, och under 1600-talet hörde en stambok nästan till varje students normala utrustning.¹

Till stambok kunde snart sagt vad som helst tjäna: ett konvolut med lösa blad eller dyrbara oktavyolymer från de berömda norditalienska bokverkstäderna, allt efter råd och lägenhet. Boken förelades fränder, bekanta, lärare och vänner, vilka utom sina namn skrevo allehanda valspråk — gudliga sentenser, ordspråk

¹ R. och R. Keil, Die deutschen Stammbücher des 16. und 17. Jahrhunderts (1893); W. Bruhn, Alte Stammbücher und ihr Bilderschmuck (i Das Kunstblatt 1926); M. Bauer, Sittengeschichte des deutschen Studententums (1926), s. 175 ff.

från grekiska och romerska författare, allegoriska inskrifter, hän-syftande på vederbörandes levnad, etc. Till citaten voro ofta fogade teckningar och akvareller, framställningar från offentligt och privat liv, scener ur studentlevernet, spel och dans, kostymbilder och porträtt. De adliga vapnen äro understundom konstnärligt och heraldiskt mästerliga, synbarligen utförda av skolade konstnärer.

Det låter sig icke bestridas, att dessa stamböcker utgöra ett källmaterial av ganska stort värde från en tid, då mera personliga källor merendels förekomma ytterst sparsamt. Deras anteckningar och data tillåta ofta biografiska slutsatser av vikt, och heraldikern, person- och konsthistorikern ha alla åtskilligt att hämta ur dessa små volymer. De utgöra i sista hand kulturhistoriska minnesmärken av betydelse, som ge oss en inblick i det akademiska andelivet, sådant det härskade under reformati-
onens och humanismens tid — de strävanden, tankar och åskådningar, som då rörde sig i de unga studenternas föreställningsvärld.

Givetvis ägde även många av de svenska studenter, som under 1500- och 1600-talen i talrika skaror besökte de tyska universiteten, dylika album. I våra bibliotek och arkiv finns också en rad sådana bevarade; i allmänhet äro de föga kända och föga utnyttjade av den historiska forskningen,¹ delvis beroende på den obestridliga nonchalans, som man långt in i sen tid visat källmaterial av denna art — det gäller både stamböcker, släktanteckningar och över huvud mer eller mindre personligt färgade familjehandlingar. Att man i äldre tid ofta visade större intresse för stamböckerna, framgår därav, att flera samlingar från 1600- och 1700-talen innehålla åtskilliga sådana. Detta gäller i speciell grad Skoklostersamlingen, i vars serie av oktavvolymer ett flertal svenska 1600-talsalbum ingår. De flesta härröra från 1650- och 1660-talen. Bland dessa album finns också ett, vars ålderdomliga utseende redan vid en ytlig betraktelse tilldrager sig särskilt intresse. »Stambok, tillhörig Henric Georgsson Horn, Öfwerste, 1650-talet», kallar J. H. Schröder den i sin 1825 utgivna förteckning över Skoklostersamlingen.² Attribueringen är felaktig.

¹ Av stamböckerna äro sålunda endast ett fåtal omnämnda i litt., de flesta i Svenska Autografsällskapets Tidskrift och PHT. I. Fehr har utförligt behandlat 2 album (Axel Oxenstiernas och L. C. Tingstadii) i Bidrag till Södermanlands äldre kulturhistoria, h. 17, samt O. Wieselgren, Jacob Gottbergs stambok i Svensk Tidskrift 1930 och en okänd i NTBB 1934. Jfr även Delagardiska arkivet 1—20 (1831—44), passim.

² Catalog öfver manuskripterna på Skokloster (1825), s. 27. Skoklostersaml., oktav vol. 20, RA.

Redan en flyktig blick på innehållet visar, att boken är ett halvt sekel äldre — i själva verket omfatta data i densamma åren 1596—1605. Samtliga anteckningar äro ägnade Henrik Horn till Kankas. Det erbjuder inga större svårigheter att avgöra, att denne Henrik Horn icke är identisk med den av Schröder omtalade Henrik Jöransson Horn, om vilken för övrigt ej heller är bekant, att han bedrivit studier vid utländska universitet, utan med dennes jämnåriga kusin, riksrådet och lagmannen *Henrik Carlsson Horn* (1578—1618). Blott ett bevis härför torde behöva anföras. Det framgår av stambokens data, att dess ägare från december 1603 till år 1605 befann sig i Pommern, oftast i Stralsund. Om Henrik Carlsson Horn är det känt, att han såsom ett av sina första uppdrag i Carl IX:s tjänst i november 1603 fick order att begiva sig till Pommern i och för underhandlingar om polska »fångebyttet», och att han stannade där över ett års tid.¹

Huru Henrik Horns stambok hamnat i Skoklosters handskriftssamling, torde numera ej kunna avgöras. Det illa medfarna pergamentsbandet tyder på att volymen varit ute för skiftande äventyr; några anteckningar av en 1600-talshand på ett löst blad, som uppenbarligen rivits ur boken, visa också, att den vandrat ur hand i hand, innan den slutligen hamnade bland Skoklosters övriga bokskatter.² Åtskilliga av bokens blad — även flera sådana med anteckningar — äro bortrivna och försvunna, de flesta förmodligen offer för autografjägares fördärvliga verksamhet. Men även i sitt nuvarande, derangerade skick är boken av ganska stort intresse. Visserligen har konsthistorikern knappast något att hämta ur denna stambok: det finns intet märkligt över det gulnade pergamentsbandet, och inga vackra akvareller eller teckningar pryda dess blad. Men för personhistorikern är boken med dess 93 autografer, gjorda i Sverige och främmande land, ett dyrbart minne från dess ägares ungdomstid, framför allt från hans tämligen långvariga vistelse vid tyska universitet omkring sekelskiftet 1600. Liksom andra stamböcker utgör den för övrigt ett vittnesbörd så gott som något om de under reformationstiden ständigt stegrade förbindelserna mellan Tyskland och Sverige, förbindelser baserade icke blott på kulturella, ekonomiska och politiska faktorer utan även på de svenska studenternas intima personliga re-

¹ Jfr nedan s. 21 f.

² Ant. lyder: »Hafuer jagh Israell Olofsson förärat och skäncht min Brodher Måns Persson denne Book till enn brodherligh hugkommelse. Datum Örebro den 19 december.» (Här liksom i fortsättn. norm.stavn.)

lationer till sina tyska värdar, studiekamrater och universitetslärare. Några kommentarer i anslutning till stambokens innehåll skola i det följande göras.

*

Den svenske resenär, som i våra dagar besöker Estlands huvudstad, bör icke försumma att ställa sina steg till den medeltida kyrkan på domberget. Den är visserligen icke alls den arkitektoniskt märkligaste eller vackrast utsmyckade av Revals många kyrkor. Men den är fylld av gravminnen med nära relationer till de svenska hävderna. På huvudbaner och epitafier, på gravstenar och likkistplåtar träder i påtaglig realitet mot oss historien om det svenska Östersjöväldets uppkomst, dess utveckling, storhet och fall. I koret framför högaltaret ligger infälld i golvet en gravsten i tidens vanliga stil: en man i 1500-talskrigarens harnesk och vid hans sida en kvinna i spansk hovdräkt. Stenen är numera så sönderslagen, att dess inskrift förstörts, men en äldre uppteckning av denna ger besked om det förnäma parets identitet: »Hier ligt begraben der edle gestrenge Herr Carl Heinrichson von Horn, Erbgesessen zu Kankas, Wenden und Mall, weilandt der Cron zu Schweden Feldt Obrister, der seliglich im Herrn entschlafen d. 16. May A:o 1601.» Vid hans sida vilar hans maka Agneta v. Delwig, och under deras bilder stå ännu att läsa hoppets ord ur Jobs bok: »Ich weiss, das mein Erloser levet etc.» I korets södra del återfinnas infällda i väggen tre inskriftstavlur, som uppenbarligen en gång hört till gravens epitafium — den mellersta av dem vittnar ännu om den avlidne krigsherrens bedrifter:¹

Herr Carol Heinrichson von Horn
Aus ritterlichem Stam geboren
Der seinem Vaterlandt ein Zier
War, ruht in Got dem Herren hier
Von sein löblichen Thaten eigen
Kann Schweden, Reus und Lifland zeugen.

Den enkla versen överdriver knappast. *Carl Henriksson Horn* spelade i själva verket en ingalunda obetydlig roll i sin sam-

¹ Jfr om Carl Horns grav C. A. Klingspor, Grafminnen i Revals domkyrka (Svenska Autografsällskapets Tidskr. I, nr 8, 1886. s. 159 f.), Nottbeck-Neumann, Geschichte und Kunstdenkmäler der Stadt Reval, II, ss. 47 ff., 141 f. (1904); även S. Dehio, Reval einst und jetzt (1910), s. 62 f.

tids politiska händelseförlopp. Alldeles särskilt är hans namn knutet till den svenska provinsen söder om Finska viken. Här mottog han av Johan III en mängd administrativa och militära uppdrag; han deltog i Pontus De la Gardies fälttåg i början av 1580-talet, var medlem av fredsdelegationen 1586 och satt vid slutet av årtiondet såsom ståthållare över Narva slott och län och befälhavare över de där förlagda trupperna. I denna ställning var det emellertid, som olyckan träffade herr Carl. Alltsedan det olycksaliga Revalmötet 1589 hade Johan III vänt sin vrede mot den svenska högaristokratien, erkännerligen rådet och krigsbefälet i Estland. I februari 1590 tvangs Carl Henriksson av de övermäktiga ryssarna att ingå ett för Sverige ofördelaktigt stillestånd. Fördraget var utan tvivel nödvändigt, men för Johan III:s förblindade ögon funnos inga ursäkter. Jämte sina bröder fördes herr Carl till Stockholm och mot dem började den bekanta rättegång, som slutade med det av ständerna 1591 uttalade dödsstraffet.¹ Benådad på avrättsplatsen frigavs Carl Henriksson ur sitt fängelse på Örbyhus först efter Johans död.²

Carl Horn var knuten till Estland icke blott genom sin verksamhet i kronans tjänst. I detta land hade han också förstått att samla en del gods, som ökade hans samband med landet och dess aristokrati. Detta samband underströks ytterligare i hög grad genom det d. 29 september 1577 i Reval ingångna giftermålet med Agneta v. Delwig.³ Hon tillhörde en av landets mera kända adelssläkter: hennes far var lantdomare i Harrien, hennes mor en medlem av slakten von Farensbach. Genom detta giftermål kom Carl Henriksson sålunda att med starka band knytas till den estniska aristokratien — hans makas systrar voro gifta med kända medlemmar av denna och hans sväger Ewert v. Delwig intog en relativt framträdande plats i landets politiska liv.⁴

Äktenskapet mellan Carl Horn och Agneta v. Delwig blev rikligen välsignat. Mellan åren 1578 och 1594 föddes däri icke mindre än 6 söner och 5 döttrar, av vilka dock några avledos vid

¹ Jfr F. Ödberg, Om Kon. Johan III:s förfölj. mot ståth. Karl Henriksson Horn och hans bröder 1590—92 (i Västergötl:s Fornminnesfören:s Tidskr., II, h. 4—5, s. 1 ff.); även E. Anthoni, Till avvecklingen av konflikten mellan hertig Carl och Finland, I (1935), s. 20 f. och W. Tham, Axel Oxenstierna 1583—1612, (1935), s. 19 f.

² Sigismund t. Carl Horn, Warschau 3 jan. 1593 (Horn af Kankas, Familjepapper, RA).

³ O. Walde, Klas Horns släktanteckningar (i PHT 1918), s. 22.

⁴ A. W. Hupel, Materialien zu einer ehstl. Adelsgeschichte (Nord. Miscellaneen, St. 18—19, 1789), s. 82 f.; även Geneal. Handbuch der balt. Ritterschaften, III, s. 90.

späd ålder.¹ Flera av sönerna kommo som bekant att intaga ett framträdande rum i det äldre 1600-talets historia; deras namn äro oupplösligt förenade med den svenska stormaktens grynings-tid. Clas Horn blev hovrättsråd, riksmarskalk och landshövding för att nämna några av hans befattningar, Evert Horn, fältmarskalken, hade vid sin död vid 30 års ålder fyllt en lysande krigarbana, och Gustaf Horn var ju en av tidens främsta fält-herrar.²

Äldst av bröderna var emellertid *Henrik Horn*, född d. 2 sept. 1578 på Haapaniemi gård i Rantasalmi socken i Savolaks. Över hans ungdomstid och tidigare ievnadsöden faller ett ganska sparsamt ljus. Uppenbart är emellertid, att hans barndom till större delen förflöt i Estland, där ju fadern hade sin verksamhet. Man kan sålunda förutsätta, att Henrik redan från barnsår blev väl förtrogen med det estniska ridderskapets förhållanden och med dess tyska språk. Först sedan Carl Henriksson i augusti 1590 förts till Stockholm, har familjen möjligen begivit sig till Finland — till det Hornska stamgodset i Nyland, Kankas.³

Det har om Carl Horn blivit vittnat, att han, som hela sitt liv stod i krigets tjänst, dock var en bildad och kunnig herre.⁴ Säkert är, att han nedlade mycken omsorg på att giva sina söner en vårdad uppfostran. Ehuru frågan om undervisning och utbildning hörde till tidens aktuella problem, och särskilt spörsmålet om den adliga edukationen var föremål för ett levande intresse, voro dock möjligheterna för det uppväxande adelsläktet att erhålla elementär undervisning skäligen små. Enda utvägen var ännu att anställa privatlärare, vilka kunde delgiva sina disciplar de kunskaper, som voro nödvändiga, innan studieresor till kontinenten voro möjliga.⁵ Och dylika lärare med kompetent utrustning var det ingalunda lätt att få tag i. Emellertid vill det synas, som om Carl Henriksson redan tidigt på detta sätt sörjt för sina söners uppfostran. Redan Henrik Carlssons första hävdatecknare, Johannes Rudbeckius, vet nämligen berätta om »then retta och flitigha uptuchtelse som han i sine unge år aff sina loff-

¹ Walde, a. a., s. 22 f.

² Jfr om E. Horn P. O. von Törne i Finlands adelsförbunds årsskrift 1931, s. 75 ff.; om G. Horn J. F. af Lundblad i Svensk Plutark, I (1823), s. 1 ff. och A. Hackradt, Gustaf Horn, schwedischer Feltherr im dreissigjährigen Kriege (1883).

³ Henrik Carlssons flesta syskon äro födda i Estland (Walde, a. a., s. 22 f.). Om Kankas se Herrgårdar i Finland, 2 (1928), s. 231 ff.

⁴ Jfr Ödberg, a. a., s. 41, och Anthoni, a. a., s. 21.

⁵ Jfr härom Tham, a. a., s. 49 f., och där anf. litt.

ligha föräldrar bekommit haffuer. Ty så snart som han är kommen til the år han någhot fatta och begripa kunde, så är han aff sina kära föräldrar hållen, icke til at spassera junckar eller til at sittaa och föra snack ibland fruentimbret, uthan til at lära wijsdom och förstånd, ähra och dygd, tungomål och bookligha konster medh the sedher, som wäl alla, helst sådana personer anstå.»¹ Säkert är också, att Carl Horns söner under 1590-talets första år, då deras far satt fängslad i Sverige, stodo under beskydd och ledning av en man, vilken på en gång intog ställningen såsom barnens lärare och Carl Henrikssons förtrogne vän. Den skrivelse, herr Carl i januari 1592 sände denne man, vittnar både om brevskrivarens högsinta egenskaper och den uppskattning, som kom mottagaren till del av hans uppdragsgivare. Den avskrift, i vilken detta brev finns i behåll, nämner hans namn såsom Johannes Thubinus. Möjligen är detta dock en förvanskning av Johannes Tutingius. I så fall var mannen till börden mecklenburgare och stod länge i kontakt med den Hornska familjen.² Om den undervisning, han meddelade sina elever, är intet i detalj bekant, ehuru man med en hänvisning till Rudbeckius kan förmoda, att den överensstämde med tidens pedagogiska system och i alla händelser avsåg bibringandet av elementa för kommande universitetsstudier.³ Efter lärotiden i hemmet följde nämligen för Henrik Horns del peregrinationen. Rudbeckius omtalar också, hurusom Henrik, »när han . . . här hemma i landet så widt kommen är at han een temligh progress . . . giordt hadhe, är . . . aff sina föräldrar någhre reesor i fremmande land förskickat, sigh widare ther uthi försökia och förkoffra». Tidpunkten för den första utomlandsresan är icke känd. Visserligen inskrevs d. 30 okt. 1593 en Henrik Horn jämte en annan finsk ädling, Herman Fleming, vid universitetet i Königsberg, men det är numera omöjligt att avgöra, huruvida det här gäller Henrik Carlsson eller hans ovannämnde, ungefärligen jämnårige kusin Henrik Jörans-

¹ J. Rudbeckius, *Een Christeligh Lijk Predikan hållin . . . uthi . . . Her Hindrich Horns . . . Begraffning . . .* (1621).

² Skrivelsen, dat. Stockholm 7 jan. 1592, numera i avskrift i Strödda hist. handl., vol. 13 b, RA, översatt och återgiven av Ödberg, a. a., s. 42 ff. I Henrik Horns stambok har hans lärare tecknat sig J. Tutingius (jfr nedan s. 13).

³ De flesta av Carl Horns söner tillbragte sålunda några år utomlands. Detta gäller även Evert Horn, om vilken v. Törne uppger (a. a., s. 76), att han ej var universitetsbildad. 1603 trycktes åtminstone ett av honom hållet tal, dat. Rostock, observerat av A. A. v. Stiernman och av denne omtalat i de otr. delarna av *Bibliotheca Suigothica*, UUB; jfr härom Suomi 1844, s. 249, och K. G. Leinberg, *Finska studerande vid utrikes universiteter före 1640* (Svenska Literatursällskapets i Finland Förhandlingar och Uppsatser 10, 1896, s. 72).

son.¹ I alla händelser ställer Henrik Carlssons unga ålder — han var vid den tiden nyss fyllda 15 år — inga hinder i vägen för den gissningen, att vi här ha med honom att göra, ty det var mycket vanligt, att adelsmännen tidigt påbörjade sina universitetsstudier.² Följeslagaren Herman Fleming, som för övrigt var Hornarnas kusin, var sålunda vid tiden för ankomsten till Königsberg blott 14 år gammal.³ Det är icke heller bekant, huru länge vistelsen i Königsberg varade. I juni 1597 befann sig Herman Fleming i Rostock men var då icke längre i sällskap med någon av sina kusiner.⁴ Säkert är också, att Henrik Carlsson Horn d. 4 mars 1596 lät immatrikulera sig vid universitetet i Helmstedt.⁵ Om hans vistelse här och vid andra tyska universitet har tidigare intet varit känt: det har blott uppgivits, att hans Tysklandsår avslutades 1602, då han hemkom till Sverige.⁶ Över dessa och följande år kastar Henrik Horns stambok ett ganska intressant ljus.

Universitetet i Helmstedt var den yngsta av de fyra protestantiska akademier, som tillkommit under 1500-talet — liksom de övriga skapad som ett uttryck för varje tysk landsfurstes önskan att inom sina landamären äga en akademisk lärdomsanstalt. Universitetet hade alltifrån början följt Wittenbergs exempel och lagt stark vikt vid den lutherska renlärigheten: den teologiska fakulteten var därför den, som under det första halvseklet stod i centrum för verksamheten.⁷ Men även de filosofiska och juridiska fakulteterna ägde en del lärarkrafter, som skänkte dem berömmelse, och över huvud gick den nya akademien en tämligen rask utveckling till mötes.⁸ Främst bland universitetslärarna i internationell berömmelse stod sedan 1590 Johannes Caselius, till vars undervisning studenter från hela Tyskland strömmade, en humanist av rang och en ädel personlighet.⁹

¹ Die Matrikel der Universität Königsberg i. Pr., I (1908), s. 120; jfr F. de Brun, Svenska studenter (1926), s. 82.

² Jfr härom Tham, a. a., s. 57.

³ Elgenstierna, Svenska adelns ättartavlor.

⁴ Die Matrikel der Universität Rostock, II (1891), s. 257.

⁵ Album Academiæ Helmstadiensis, I (1926), s. 122.

⁶ Jfr Biographiskt Lexicon, 6, s. 241, Jully Ramsay, Frälsesläkter i Finland, o. Elgenstierna, a. a.

⁷ H. Hofmeister, Die Gründung der Universität Helmstedt (1876), s. 1 ff.; G. Kaufmann, Zwei katholische und zwei protestantische Universitäten (Sitzungsberichte der philosoph.-philolog. und hist. Klasse der Bayer. Ak. der Wissenschaften, Jg. 1920, 1921), s. 38 ff.

⁸ A. Behse, Die jur. Fakultät der Universität Helmstedt . . . (Quellen und Forschungen zur Braunschweigischen Geschichte, Bd. 12, 1920), s. 14 ff.; F. Eulenburg, Die Frequenz der deutschen Universitäten (Abhandl. der kön. sächs. Gesellschaft der Wissenschaften 1904—06, 1906), s. 86.

⁹ Jfr Album Acad. Helmst., I, s. 430 f.; även Tham, a. a., s. 62.

Det är nu knappast troligt, att det var ryktet om Johannes Caselius och hans undervisning, som förmådde den unge Henrik Horn att på vårsidan 1596 begiva sig till Helmstedt. Att döma av anteckningarna i studentalbumet kom han icke i alltför intim kontakt med de akademiska lärarna, och det ena eller andra universitetets företrädare med avseende på lärarkrafter torde icke ha bekymrat honom i nämnvärd grad. Vad han i främsta rummet avsåg med sin utomlandsresa, synes ha varit vinnande av erfarenhet i fråga om aktuella statliga och politiska ting, världsmannaskick och höviskt uppträdande. Åtminstone i sistnämnda avseende torde Helmstedt haft vissa fördelar att erbjuda. Redan från universitetets begynnelse hade nämligen adeln varit ganska talrikt representerad vid detsamma, och även i fortsättningen upptog matrikeln ett frapperande stort antal aristokratiska studenter. Däremot var Helmstedt mera sällan besökt av svenskar: under 1590-talet torde endast ett tiotal ha vistats vid akademien, och av dessa var Horn veterligen den ende adelsmannen.

Omedelbart efter ankomsten till Helmstedt inköpte Henrik Horn den oktavvolym, som i framtiden skulle tjäna honom till stambok. Kort därefter, i april 1596, kom den för första gången till användning, i det då tvenne resande svenskar — Johannes Schroderus (den blivande Johan Skytte) och Nicolaus Chesnecopherus — skrevo sina namn i densamma. Redan i många år hade de vid denna tid bedrivit studier vid olika tyska universitet; stamboken ger oss besked om att de redan där stiftat varandras bekantskap. De voro nu antagligen på väg till Sverige för att uppvakta hertig Carl av Södermanland, erbjuda honom sina tjänster och utverka understöd för fortsatta studier. Vägen togs över Helmstedt, där de uppenbarligen sammanträffade med Henrik Horn och i hans album efterlämnade sina skriftliga bevis på vänskap och högaktning. Chesnecopherus citerade några ord ur den Hermes Trismegistos tillskrivna boken »Poimandros», vilka han tillägnade »den genom bördens ädelhet, bildning och dygd högeligen framstående unge herren Henrik Horn». Skyttes anteckning lyder i översättning: »Allt giver man åt världen: kors, tärning, klot! Åt den i alla avseenden ädle unge herren Henrik Horn till ett evärdligt vänskapens minnesmärke nedskrev Johannes Schroderus från Nyköping, svensk, dessa ord, anno 1596.»¹

¹ Jfr om Skytte och Chesnecopherus T. Berg, Johan Skytte (1920), s. 56 f. och dens. i Sv. Biogr. Lex., 8 (1929), s. 426 f. De gissningar, som B. uttalat om Skyt-

Den mest bekante av den juridiska fakultetens lärare i Helmstedt var vid mediet av 1590-talet professor Johan Borckholt. Han stod i särskilt hög gunst hos den braunschweigske hertigen, vars söner anförtroddes i hans speciella vård. Härigenom kom en tradition att skapas: under ett par årtionden blev Borckholts hem en samlingsplats för furste- och grevesöner samt andra adelsjunkrar.¹ Det vill synas, som om även Henrik Horn hade tillträde till det Borckholtska hemmet. I alla händelser har en av professorns söner, Julius Borckholt, sedermera ståthållare på slottet Scharzfeld, skrivit sitt namn i Horns album och där låtit måla sin släkts patriciervapen.² I så fall var det säkerligen också i Borckholts hem, som Horn sammanträffade med de nio unga adelsmän, vilka under hans Helmstedt-ertid skrevo sina namn i hans album.

Flera av dessa adelsmän, vilka samtliga försett sina namn-inskrifter med vackert målade vapensköldar, tillhörde gamla och välkända aristokratsläkter. Talrikast av dem voro brandenburgarna, nämligen 4 stycken: Sigismund von Birckholtz, Balthasar von Gühlen, Detlev von Winterfeldt och Kristoffer von Blumenthal. Den förstnämnde av dessa, vars släkt härstammade från Altmark i Brandenburg, var en frände till den von Birckholtz, som omkring år 1590 inträdde i svensk tjänst och sedermera spelade en viss roll i det politiska livet. Mest bekant av Horns brandenburgska vänner blev dock den sistnämnde; hans insats i sitt lands historia sammanföll med det 30-åriga krigets äldre skede. Att döma av anteckningarna i stamboken var det emellertid von Gühlen, som stod Horn närmast; efter att ha citerat några ord av Plautus gav han tydliga uttryck åt sin vänskap: »Balthasar von Gühlen, brandenburgare, skrev i Helmstedt dessa 'sanningar' ur en uppriktig och för trogna vänner alltid öppen själ åt den välborne och av gammal adel och tapperhet utmärkte ynglingen Henrik Horn, sin högst skattade vän.»³ Till kretsen i det Borck-

tes och Chesnecopherus' resor denna tid, hålla sålunda knappast streck. Om Skytte, som B. antager, 1595 och början av 1596 besökte England, har han tydligen därifrån begivit sig tillbaka till Tyskland, och först sedan i Chesnecopherus' sällskap begivit sig till hemlandet, där de väl befunno sig 26 juli. Återresan till Tyskland behöver då ingalunda ha gått över Helmstedt.

¹ Album Acad. Helmst., I, s. 388 ff.

² Ibid., s. 388. Jfr om släkten Borckholt E. H. Kneschke, Neues allgemeines Deutsches Adels-Lexikon, I, s. 567.

³ v. Birckholtz inskrevs vid universitetet 1594^{11/10} (Album Acad. Helmst., I, s. 115; Kneschke, a. a., I, s. 436 f.), v. Gühlen 1596^{30/6} (Album, s. 125; Kneschke, a. a., IV, s. 91), v. Winterfeldt 1592^{28/10} (Album, s. 101; Kneschke, a. a., XI, s. 583 f.) och v. Blumenthal 1591^{23/11} (Album, s. 94; Kneschke, a. a., I, 483 ff., och Allgemeine Deutsche Biographie, II, s. 752).

holtska hemmet hörde även den unge schlesiske adelsmannen Melchior von Niebelschütz,¹ böhmaren Johannes von Dyherrn, som skrev i Horns album i juli 1596,² samt hannoveranaren Julius Richards, tillhörande en släkt från de habsburgska arvländerna, sedermera juris doktor, nu i juli 1596. Henrik Horns synnerligen gode vän och matlagskamrat.³

Bland Horns Helmstedtvänner funnos också en del ofrälse studenter, uppenbarligen dock icke så många. Där voro tvenne bröder från Frensburg i Westfalen, en ung student från Hannover, m. fl. — att här räkna upp deras namn är icke nödvändigt. Samtliga anteckningar vittna om varm och uppskattande vänskap för den unge svensken, »min ljuvligaste vän och broder», som en av skribenterna kallar honom.

Man kan sålunda i stamboken få en god uppfattning om den krets, i vilken Henrik Horn framlevde sin tid i Helmstedt. Det är bekant, att reformationstidevarvets studentliv icke präglades av någon större förfining; tvärtom måste man — kanske främst vid de protestantiska universiteten — konstatera en uppenbar sedernas försämring, kännetecknad av omåttlighet och grovhet, dryckenskap och utsvävningar. I första hand var detta givetvis att tillskriva den nyvunna friheten, vilken hos de unga studenterna ofta tog sig uttryck i en obundenhet, som hånande satte sig över alla det borgerliga livets skrankor och förde med sig nästan dagligdags förekommande slagsmål, uppviglingar och tumult. Icke minst gällde detta adelsjunkrarna, vilka man i akademiska och borgerliga kretsar tillät nästan allt, och vilka sannerligen också i åtskilliga fall tilläto sig själva allt.⁴ Hurudana förhållandena voro speciellt i Helmstedt, är ej närmare undersökt, men det finns ingen anledning föreställa sig, att de där skulle varit sämre eller bättre än på andra håll.

Det skall nu omedelbart erkännas, att den unge Henrik Horns stambok icke bär några spår av denna mentalitet. Förmodligen avsedd att i sinom tid visas för föräldrar och fränder var det givetvis icke lämpligt att fylla den med alltför påtagliga alster i den lättfärdigare stambokspoesiens anda. Att Horn icke desto mindre och i trots av de vackra dygder, med vilka den traditionella gravtalspanegyriken omgav hans karaktär, frejdigt deltog i det akademiska livet på gott och ont, är ju ingalunda märkligt. I

¹ Inskriften 1595 ¹⁸/₉ (Album, s. 120; Kneschke, a. a., VI, s. 506 f.).

² Kneschke, a. a., II, s. 613 ff.

³ Inskriften 1594 ²⁰/₄ (Album, s. 111; Kneschke, a. a., VII, s. 486).

⁴ Bauer, a. a., passim.

hans umgängeskrets funnos flera, som fått sona sin alltför uppslupna ungdomlighet med kortare eller längre frihetsstraff — bland andra den Johan Konrad Freinsheimer från Worms, som d. 7 april 1597 skrev följande fromma sentens i hans album: »Traue Gott und nicht verzuge / Gluck und Heil kompt alle Tage.»¹ Remarkablare är kanske i så fall, att Henrik Horn själv vid ett tillfälle så skattade åt den ungdomliga studentglädjen, att de akademiska myndigheternas protokoll ännu bär vittnesbörd om hans våldsamma framfart. Det gällde ett av dessa ganska vanliga tumult mellan studenter och borgare, vilka väl i allmänhet fingo passera oanmärkta; denna gång blevo emellertid följderna för svåra, ty Horn och hans kamrater gingo våldsamt fram och förstörde både fönster och dörrar hos den helmstedtske borgaren, varefter Horn högst egenhändigt bröt sönder en järnnyckel och tillfogade borgaren allvarliga skador. För detta instämdes han inför de akademiska myndigheterna d. 13 och 14 jan. 1597; han fick avge vittnesmål om sina bedrifter, men straffet är icke känt. Förmodligen skyddade honom hans adliga börd för allvarligare efterräkningar.²

I juli månad 1597 var Henrik Horn färdig med Helmstedt. Den sista anteckningen från hans tid i den braunschweigska universitetsstaden är daterad den 19 i denna månad, och samma dag lämnade Horn staden. Resan gick snabbt, ty redan för samma dag finns en anteckning i albumet, daterad Lübeck. Den är skriven av svensken Carolus Olai Hising, som immatrikulerades vid akademien i Helmstedt redan i juli 1592, och som nu efter en lång studietid i denna stad och Wittenberg var på väg hem till Sverige, där han till att börja med kom att intaga befattningen såsom rektor vid skolan i Arboga. Såsom kyrkoherde i Fellingsbro skall Hising enligt traditionen ha varit »en hederlig och mycket aktad man, hvars hus gerna besöktes af de förnämare» — ett förhållande, som icke motsäges av det faktum, att även han under sin Helmstedtertid liksom Horn kom i beröring med den akademiska rättvisan, och vid ett tillfälle blev ådömd arreststraff.³ Med Henrik Horn stod han uppenbarligen på god fot:

¹ Inskriften 1595 ³/₁₂ (Album, s. 121).

² Det omfattande protokollet, dat. 1597 ¹³/₁—¹⁴/₁ (i Album Acad. Helmst., I, s. 122, felaktigt 1596) finns i Universitätsakte 22 B, I, 4, Braunschweigisches Landes-hauptarchiv, Wolfenbüttel.

³ Album Acad. Helmst., I, s. 99; J. F. M u n c k t e l l, Westerås stifts herdaminne, II (1844), s. 2 f., och I. C o l l i j n, Sveriges Bibliografi intill år 1600, III (1932—33), s. 143 ff.

de rader, han skrev i stamboken under ett citat av Horatius, vittna om äkta och sann vänskap för den unge adelsmannen.

Från Lübeck gick Henrik Horns väg till hemmet, möjligen med båtlägenhet till Reval. Den 13 nov. 1597 skrev i alla händer i denna stad hans forne lärare, mecklenburgaren Johannes Tutingius, i Horns album några ord »till bördens, tapperhetens och den lysande bildningens pris för den ädelborne och högeligen utmärkte Henrik Horn, fordom sin högt älskade lärjunge, nu sin välvillige och högeligen älskade gynnare och vän...». Vad Carl Henriksson och hans familj angå, torde de under åren efter familjefaderns frigivande huvudsakligen ha vistats på stamgodset Kankas. Ehuru herr Carls bittra öde efter 1589 säkerligen gjort honom utpräglad försiktig, så kunde han givetvis på grund av sin forna verksamhet och sin framträdande ställning icke undgå att även i fortsättningen spela en viss roll i det politiska livet. Han var sålunda närvarande på Uppsala möte, där han gav otvetydiga uttryck »för sitt antiliturgiska och protestantiska sinne». Den finska adelns ställning var ju omkring mitten av 1590-talet ytterligt komplicerad på grund av marsken Clas Flemings strid med hertig Carl och rådsaristokratien — det är uppenbart, att Horn i den striden utan tvekan slöt upp på det svenska rådets sida, ty Fleming hade under 1590—91 års rättegång hört till hans allra främsta vedersakare.¹ Troligen stod Carl Horn också kvar på rådets sida, när händelserna under hösten 1596 och Arboga riksdag följande år skilde högaristokratien från hertigen. Läget var vid tiden för den unge Henrik Horns återkomst till hemlandet kritiskt: för alla skarpsynta stod det klart, vart-hän hertig Carl syftade, och att Sigismunds väntade besök i Sverige skulle kunna få ödesdigra följder.² Huruvida Carl Horn vid denna tidpunkt befann sig i Finland eller Estland, är numera omöjligt att avgöra — anteckningen i stamboken tyder ju på det senare. Säkert är i alla händelser, att de flesta medlemmarna av den Hornska Kankas-grenen vid denna tid voro utsatta för hertigens misstankar, och att de under alla omständigheter hade lämnat Finland på våren 1598 och befunno sig utom räckhåll för Carl, när dennes stora räfst i detta land kom.³ Säkert är också,

¹ Carl Horn var sålunda närvarande på Söderköpings riksdag (Svenska riksdagsakter, III, s. 619); jfr Anthoni, a. a., s. 21, 46 f., 59 f., 89, 92 ff., och H. Sommarström, Finland under striderna mellan Sigismund och hertig Karl, I (1935), s. 157, 232.

² Jfr om den politiska situationen S. Tunberg, Sigismund och Sverige 1597—1598 (1917), passim.

³ Anthoni, a. a., s. 160.

att Carl Henriksson under året 1599 påträffas i Estland.¹ Förmodligen befann sig väl också hans familj där. Henrik Horns stambok ger dock härvidlag intet besked, ty för åren 1598 och 1599 innehåller den ingen enda anteckning.

Året 1600 medförde ett definitivt ställningstagande för Carl Horn. På vårsidan detta år, medan ännu riksdagen i Linköping pågick, avreste han från Reval till Sverige.² Under vistelsen där kom han till en slutgiltig uppgörelse med hertig Carl, lovade denne sin anslutning och fick i gengäld hela lagmansrätten över Norra Finland i förläning samt utnämndes samtidigt till ståthållare över Reval slott och län.³ Den 14 juni anlände han åter till den estniska huvudstaden.⁴

Det är ganska troligt, att Henrik Horn befann sig i sin fars sällskap vid dennes besök i Sverige och kvarstannade där. I alla händelser uppehöll han sig d. 21 aug. 1600 i den svenska huvudstaden. Denna dag skrev nämligen hans »gode vän och broder» Joachim Fuchs sitt namn i hans album, tillfogande sentensen »les richesses de l'esprit ne pouvent pas perir, ne par feu, ne par eau». Att Horn till Stockholm medförde sin stambok, tyder på att han hade för avsikt att ånyo begiva sig utomlands. Kort efter d. 21 aug. torde också färden ha gått söderut, ty när Henrik Horn nästa gång plockade fram sitt album, befann han sig ånyo i Tyskland. Det skedde på en av årets sista dagar, d. 29 dec., och platsen var Köln.

Det är ganska egendomligt, att Henrik Horn som mål för sin nya utomlandsresa satt Köln. Förhållandena i hemlandet gjorde varje beblandelse med katolska kretsar ömtålig, och ehuru de svenska studenterna i Tyskland givetvis ej kunde undgå att komma i kontakt med katoliker, var man i hemlandet — kanske inte minst den världsliga överheten — noga med att själva studierna förlades till ett protestantiskt universitet. Särskilt gällde detta de unga adelsmännen, vilkas göranden och låtanden i Tyskland konung Carl gärna observerade så långt möjligt var. Köln var nu en gång för alla en av den katolska kristenhetens heliga städer, vars största ära var att uppfylla de krav, den romerska kyrkan satte på en trogen dotter. Under den katolska reaktionens dagar ådrogo sig stadens myndigheter genom förföljelser mot olikänkande ett stadgat anseende för extrem religiös ofördragsamhet.

¹ D. Toijer, Sverige och Sigismund 1598—1600 (1930), s. 140.

² Ibid., s. 165.

³ Th am, a. a., s. 93, not 3.

⁴ Carl Horn t. hertig Carl, Reval 1600 ²⁷/₈ (Livonica, vol. 1, RA).

Ivrigt understöddes de världsliga myndigheterna i sin verksamhet av de andliga, ärkebiskopen¹ och universitetet. Mer än andra tyska högsolor har också Kölnerakademien förtjänat beteckningen »ett katolicismens bålverk» — ihärdigare, konsekventare och målmedvetnare än dess teologiska fakultet har ingen kämpat för den enda sanna trons bestånd.² Varken den världsliga maktens polisåtgärder eller professorernas uppträdande i tal och skrift hade emellertid varit i stånd att helt utestänga verkningarna av den protestantiska förkunnelsen. Särskilt gällde detta under 1560- och 1570-talen, då invandringen av kätterska holländare blev ganska stor och kom att utgöra ett hot mot det kölnska borgerskapets rättrohet.³ Till och med vid själva universitetet kunde man registrera utslag av protestantiska strömningar. Men just detta gjorde teologerna ännu uppmärksamare, och efter 1580 var det mera ovanligt, att protestantiska studenter immatrikulerades vid akademien. Att sådana dock alltjämt uppehöll sig i staden och ehuru icke inskrivna togo del av undervisningen, framgår av ett beslut rörande sådana studenter av år 1593.⁴ Till denna skara var det sålunda, som den unge svensken Henrik Horn under hösten 1600 sållade sig. Tidpunkten för hans ankomst till staden är ej känd, ty han återfinnes givetvis icke i universitetets matrikel.⁵

Det är ganska naturligt, att Henrik Horn i Köln sökte sig till de protestantiska kretsarna. Den 26 jan. 1601 skrev Herman Upmeier från Bielefeld i Westfalen i stamboken en varmhjärtad hälsning »åt den välborne och jämväl höglärde herren, herr Henrik Horn, sin mest dyrkansvärde gynnare och befrämjare under hans utomlandsvistelse för vördnadens och den ljuvliga hägkomstens skull». Att denne Upmeier, som sålunda tydligen på ett eller annat sätt stod Horn nära, var lutheran, framgår därav, att han några år tidigare varit inskriven vid universitetet i Wittenberg.⁶ Protestanter voro förmodligen även några andra av skribenterna i albumet: dels Johannes Ahlefeld junior, en med-

¹ Jfr om denne R. Schwartz, Personal- und Amtsdaten der Bischöfe der Kölner Kirchenprovinz (Veröffentl. des Köln. Geschichtsvereins E. V., I, 1914), s. 13 ff.

² H. Keussen, Die alte Universität Köln (Veröffentl. des Köln. Geschichtsvereins E. V., X, 1934), s. 203 ff.; jfr även Eulenburger, a. a., s. 117 f.

³ L. Ennen, Geschichte der Stadt Köln, 5 (1880), kap. 19—24.

⁴ Keussen, a. a., ss. 83 ff., 90 f.; även dens. i Rotscheids Monatsheften für Rheinische Kirchengeschichte, 25 (1931), s. 129 ff.

⁵ I Historisches Archiv der Stadt Köln (Universitätsabteilung) finns ett handskrivet register över de otr. delarna av matrikeln.

⁶ Album Academiæ Vitebergensis, II, s. 439.

Ilem av den kända holsteinska släkten, dels även den schlesiske adelsmannen Adam Schweinischen auf Schweinhaus, son till ett furstligt liegnitzkt regeringsråd och sedermera själv en i sitt hemland betydande man, som d. 14 juli 1601 skrev några rader »zu freundlichem Gedechtniss und stetes Freundschaft».¹

Till Horns umgänge i Köln hörde också en ung adelsman, som han möjligen sammanträffat med redan under barnaåren i Estland, nämligen Magnus Ernst Dönhoff. Denne var emellertid säkert katolik — medlemmarna av den livländska släkten Dönhoff hade i striderna mellan Sigismund och Carl tagit utprägladt parti för konungen,² och Magnus Ernst utgjorde intet undantag. Han återfinnes sedermera som en betydande ämbetsman i Sigismunds tjänst — »S. R. M. Poloniae et Sueciae Camerarius, pro tempore in Germaniam Legatus, Dorpatensis et Oberpalensis gubernator» löd den ståtliga titel, med vilken han i mediet av 1620-talet smyckade sig.³

Onekligen frågar man sig efter orsaken till att Henrik Horn under sin sista peregrinationsresa valde Köln till studieort; som ovan framhållits var detta ju med hänsyn till de religiösa förhållandena icke helt riskfritt. Frågan får väl besvaras med en hänvisning till det anseende, staden trots sin nedgångsperiod ännu åtnjöt. Belägen på gränsområdet mellan romansk och germansk odling var staden fortfarande ett kulturellt centrum, där strömningar från nord och syd förenades. I Köln funnos härliga byggnadsverk, ypperliga prov på romansk och gotisk arkitektur, där blomstrade i de gamla hansehusen en omfattande handel och ett högt uppdrivet hantverk, där kunde man på nära håll studera den katolska reaktionens arbete och de protestantiska menigheternas motstånd, där kunde man få se prov på spansk krigsteknik och grandezza, och dit trängde väl också en fläkt från Henrik IV:s lättsinniga hov; där visades till sist också ofta prov på god engelsk skådespelarkonst.⁴ Med ett ord: där fanns allt det, som

¹ Jfr Kneschke, a. a., VIII, s. 400 f.

² Den mest bekante av Dönhoffarna var Gert D., som av hertig Carl berövades alla sina gods i Estland (Riksregistr. 1600 ²³/₈, RA; jfr om honom Toijer, a. a., passim); Gert hade åtminstone två bröder, Kristoffer och Otto (jfr G. Dönhoffs skrivelse, dat. Hapsal 1595 ²⁹/₁₀, Biografica, vol. 27, RA). Magnus Ernst var emellertid ej son till någon av dessa utan till en Johan Dönhoff (jfr J. A. Almqvist, Den civila lokalförvaltningen, III, s. 296).

³ M. E. Dönhoff t. Axel Oxenstierna, Berlin 1625 ¹¹/₁₁ (Oxenst. saml., Skriv. t. Axel Oxenstierna, RA); jfr Axel Oxenstiernas Skrifter och Brevväxling, I: 1, s. 121 ff.

⁴ Under år 1601 besöktes Köln av engelska skådespelartrupper (jfr C. Nielsen, Dramatische Darstellungen in Köln, s. 71 f., Veröffentl. des Köln. Geschichtsvereins E. V., III, 1917).

Henrik Horn i första rummet åstundade för vinnande av »experiens». Att hans vistelse i Köln i alla händelser icke hade sin orsak i katolska böjelser, torde vara klart — han var under hela sitt liv trogen den lutherska läran, »oansedt han i fremmande land ibland åthskillige secter och partij haffuer wistas, hördt och seedt theras lära och Gudztienst och förfarit hwad grund the ther til haffua» tillägger Rudbeckius. Tillägget visar, att Horns vistelse vid det ärkekatolska universitetet i alla händelser icke blivit ouppmärksammas i hemlandet.

I drygt ett års tid förblev Henrik Horn i Köln, och han lärde under denna tid säkerligen väl känna staden och dess befolkning. Förekomsten i hans album av namnen Everhard och Margieta van Haren synes visa, att han trädde i kontakt också med stadens egen befolkning: de två voro antagligen syskon och tillhörde en gammal patriciersläkt från Aachen.¹ Den sista anteckningen i stamboken, daterad Köln, är gjord d. 5 jan. 1602, likaledes av en Kölnerbo, möjligen Henrik Horns värd under hans vistelse i staden. Det var den världslige rådmannen i den ärkebiskopliga höga domstolen Johannes Fabricius, som till sin »evärdliga åminnelse» nedskrev följande sentens: »På Kristus som beskyddare, dygden som ledare, lyckan som följeslagare beror vars och ens dag» samt på italienska »den som undkommer med hoppet, dör aldrig».

Kort tid därefter lämnade Henrik Horn Köln. Färden gick norr ut genom det rika Westfalen, vars sevärheter den unge svensken säkerligen tog i betraktande. Stamboken upplyser om att han d. 3 mars nått till Osnabrück: denna dag skrev nämligen en antagligen nyförvärvad vän några minnesord i boken i denna stad. Troligen förblev Horn några dagar i staden, ty ännu en ortsbo tecknade sitt namn däri. Staden vid Hase, som tillhörde Hansan men aldrig blev fri riksstad, hade väl också åtskilligt att bjuda den långväga resenären på, i första hand en del byggnadsverk från dess senmedeltida storhetstid.² Resan fortsattes emellertid snart, och efter senast en vecka hade Horn nått Hamburg.

Den 15 mars 1602 skrev i denna stad Vincentius Keding följande i Henrik Horns stambok: »O, du välborne Henrik, att jag lärt känna ditt namn, Horn/aldrig har något varit mig angenämare! Till hedersgård åt den högvälborne och högädle Henrik

¹ A. F a h n e, Geschichte der Kölnischen, Jülichen und Bergischen Geschlechter, II (1853), s. 218.

² Jfr om Osnabrück E. H o f f m e y e r, Geschichte der Stadt ... Osnabrück (1920), s. 99 f., och om byggnadsverken F. W i t t e, Der Domschatz zu Osnabrück (1925).

Horn, min alltid dyrkansvärde herre och vän, åstadkom jag ovan skrivna vers till evärdlig åminnelse, då den högt lysande furstes, vår herre och furste hertig Carl av Södermanland, ärofulla omnämmande ägde rum.» Man lägge märke till anspelningen på Carl IX. Sveriges förbindelser med Hamburg hade under senare hälften av 1500-talet starkt ökat, och hertig Carl, som 1578 besökte staden, hade ytterligare befrämjat dessa förbindelser. Det är sålunda bekant, att hertigen i Hamburg hade egna ombud, som i stor utsträckning skötte hans kontinentala mellanhavanden. Troligen var det till just de kretsarna, som Horn vid sin ankomst till staden sökte sig. Den 21 mars skrev i hans album en Ursula Moller (Möller?) »zu freundtliche Gedechtnis» — möjligen kan hon ha varit dotter till Carls främsta ombud i staden, dess syndicus Wilhelm Möller.¹ Ursula Mollers namn är det sista i Horns stambok från studenttiden. Från Hamburg har han väl därför troligen begivit sig direkt till hemlandet.

Rudbeckius omtalar i sin likpredikan, att Henrik Horn »på sitt 24. år» ingick äktenskap med Anna Jönsdotter (Snakenborg), som då tjänstgjorde hos drottning Christina; väl närmast i anledning därav skall bröllopet ha ägt rum under konungaparets beskydd på Nyköpingshus. En gammal traditionsuppgift har preciserat högtidligheten till d. 28 jan. 1602.² Data i Horns album visa tillfyllest, att åtminstone den sistnämnda uppgiften ej kan vara riktig: ännu i mitten av mars var Horn i Hamburg. Till hemlandet kan han knappast ha anlänt förrän i slutet av april, och färden gick väl då närmast till anförvanterna, antingen dessa då befunno sig på Kankas eller i Estland. Man har därför anledning misstänka att även Rudbeckius' uppgift innehåller en fel-datering — bröllopet kan icke gärna ha ägt rum förrän på Horns »25. år».³

¹ Jfr Th a m i PHT 1933, s. 14 f. Den hamb. släkten Moller finns upptagen i Geneal. Handbuch bürgerlicher Familien, Bd. 18, men någon Ursula M. återfinns ej där. Däremot var släkten nära befryndad med familjen Keding — den Johan Keding, som återfinns på s. 198, måste vara en släkting till Vincentius — han var för övrigt en i sin hemstad ganska betydande man (jfr Hamb. Geschichts- und Heimatblätter 1927, s. 215 f.).

² Uppgiften, som senast går igen hos Elgenstierna, härstammar från riddarhusgenealogierna. I räkenskaperna för Nyköpingshus 1602—1603 (Södermanland 1602: 9, KA) finns intet, som tyder vare sig på Henrik Horns närvaro där eller på att något bröllop firats på slottet.

³ I Röda nummer 241, KA, finns ett av Henrik Horn utfärdat kvitto, dat. 1602 27/2, att han jämte Axel Kurck mottagit 200 daler för deras resa åt Livland. Denne Henrik Horn måste sålunda vara Henrik Jöransson, vilken alltså även avses i den instruktion för förhandlingar med polackerna, som Carl IX utfärdade i okt. 1602 (Riksregistr. 1602, okt.; jfr härom felaktigt hos Werwing, Carl IX:s historia, II, (1747), s. 78).

Säkert är däremot, att Horn anlände till konung Carls hov den första veckan i augusti 1602; i hans sällskap var då brodern Evert, som förmodligen skulle uppvakta konung Carl före sin utomlandsresa.¹ Henrik kvarstannade däremot vid hovet under hela hösten 1602.² Här sammanträffade han givetvis med flera av konung Carls förtroendemän och några av dessa ha också vid denna tid gjort en del anteckningar i hans stambok, som han tydligt fortfarande förde med sig. Det är på sitt sätt symtomatiskt för stämningarna inom den svenska högaristokratien, att dessa skribenter dock till övervägande del äro av utländsk börd — förhållandena voro sådana, att adelns medlemmar icke mer än nödvändigtvis uppsökte hovet. Bland dem, som skrevo i albumet, funnos flera representanter för krigsmakten; ståthållaren i Kalmar Henrik von Kahlen, som skaldade följande strof: »Ich wolt gern wissen, wie der heisst / der sich von schönen Jungfrauen nicht halten lesst»,³ kammarjunkaren Christoffer Siebrodt, vilken d. 29 november skrev några rader »meinem insonders vertrauten lieben Bruder und besonderem Freunde zu bruderlicher Gedechtniss»,⁴ och den bekante Augustinus Cassiodorus de Reyna, som dagen därefter i något mindre översvallande ordalag gav uttryck åt sin vänskap för Horn.⁵ Endast tre svenskar ha denna tid skrivit i stamboken, däribland sekreteraren Erik Jöransson Tegel, som av anteckningen att döma stod på god fot med sin »käre bror och förtrognne whenn» Henrik Horn.

Enligt riddarhusgenealogierna skall Henrik Horn efter sin hemkomst till Sverige ha inträtt i Carl IX:s tjänst.⁶ Det finns intet, som motsäger en sådan uppgift; det synliga tecknet på den nyvunna befattningen var den förläning på Parisbools och Karis' socknar i Finland, som Horn erhöi i november 1602.⁷ I nästa anteckning i stamboken kallas Henrik Horn också för första gången »manhaftig», vilket möjligen tyder på att han vunnit inträde vid krigsmakten. Anteckningen är daterad d. 12 febr.

¹ Jfr ovan s. 7, not 3.

² Mantals Lengdh på Konnungh Maietz Hof-folck Pro Anno 1602 (Kungl. arkiv, vol. 7, Carl IX, RA). Hornarna återfinnas under 44 veckan (1 aug.), Evert försvinner redan efter 46 (15 aug.), medan Henrik är kvar till räkenskaperas slut (26 sept.).

³ Jfr om honom T. Berg, De särskilda fögderierna för förbrutna gods (Meddel. fr. Sv. RA 1927). Han återfinnes i »Mantals Lengdh . . . » under 46 veckan (15 aug.).

⁴ Jfr Almqvist, a. a., II, s. 617, och Berg, a. a., s. 159, 169 f. »Mantals Lengdh . . . » under 47 veckan (22 aug.).

⁵ Till samma grupp av krigsmän hörde förmodligen även Kristoffer von Aedlier och Herman von Gurken, som skrevo i Horns album resp. 15 och 29 nov. 1602.

⁶ Uppgiften härstammar från Rudbeckius' likpredikan.

⁷ Riksregistr. 1602, nov., RA.

1603 och skriven i Viborg. Dess upphovsman var ståthållaren på Narva, krigsöversten Samuel Nilsson till Hessle — enligt Carl IX:s eget omdöme »en tapper och duktig man» och för sina förtjänster av konungen adlad 1604 men död redan 1607.¹ Han gav nu i Horns album i en lång men svårläst strof uttryck också för sin färdighet i vittra idrotter. Från Viborg begav sig Horn troligen till Reval — åtminstone tyder därpå det förhållandet, att den estnische adelsmannen Magnus Otto von Ungern d. 24 mars skrev sitt namn i albumet.² En månad senare var han emellertid åter över på finska sidan: då skrev i hans bok Bengt Larsson, utan tvivel identisk med Bengt Larsson Sabelhierta till Kräppelby, som just vid denna tid var sysselsatt med krigsmönstring i södra Finland och kort därefter förde sina knektar över till Estland, där han själv d. 25 juni insattes såsom slottsloven på Narva.³

I augusti månad 1603 befann sig Henrik Horn åter i Sverige. Carl IX var vid den tiden dragen ned till Kalmar, där en rad förhandlingar d. 16 till 19 aug. ägde rum mellan honom, rådet och de närvarande ständerna, framför allt om det kommande krigståget till Estland, som konungen var fast besluten att själv leda. Ifrån Kalmar skrev konungen d. 19 aug. ett brev till Hans Eriksson (Ulfsparre) och Henrik Horn rörande betaltning till några danska köpmän — av skrivelsen framgår, att mottagarna befunno sig i Stockholm.⁴ Det är väl därför till denna tid man har att hänföra Hans Erikssons endast med året 1603 daterade namnteckning i albumet. Kort tid därefter begav sig Horn själv till Kalmar, möjligen ditkallad av konungen, som hade ett uppdrag av större betydelse att anförtro honom.

I brev och andra källor från denna tids svenska historia förekommer ej sällan namnet Hieronymus Strozzi, greve de Belvedere. Han var en italiensk kondottiär, tillhörande en urgammal florentinsk släkt, som deltagit såsom kejsarlig fältöverste i kriget i Ungern och Siebenbürgen. Till Sverige kom han första gången med den polska legationen 1597 men försvann åter efter en tid. Vid årsskiftet 1602—1603 dök han emellertid helt plötsligt

¹ Jfr Schlegel och Klingspor, *Den ... ointroducerade svenska adelns ättartaflor*, s. 252.

² Jfr *Nachrichten über das Geschlecht der Ungern-Sternberg*, I (1875), s. 252 ff. Att Magnus Otto v. Ungern i maj 1603 befann sig i Reval och då intog ställningen som »rottmeister» vid en ryttarfana, framgår av urkunderna i *Nachrichten ...*, Nachtrag, II (1922), s. 36 f.

³ Ramsay, a. a., s. 369.

⁴ Riksregistr. 1603 19/a, RA.

upp vid Carl IX:s hov, medförande en rekommendationsskrivelse från konungens holsteinske svåger. Konung Carl tog honom i sin tjänst och gav honom i uppdrag att i Nordtyskland värva trupper för Sveriges räkning. Under denna värvningsresa kom greve Strozzi också till Pommern, där han emellertid »wegen angezündeten Feuer, item geübtes Gewalt und ausgestossener Drohwort und sonsten» kom att väcka de hertigliga myndigheternas skarpa ogillande. I sista stund lyckades han dock, i slutet av juli 1603, fly ombord på ett svenskt skepp, som förde honom till Kalmar. Här råkade greve Strozzi emellertid ur askan i elden, blev anklagad för konspirationer mot Carl IX och kastad i fängelse. Vid samma tid uppträdde en pommersk delegation i Kalmar, som begärde Strozzi's utlämnande.¹ Det var med anledning därav konung Carl tillkallade Henrik Horn. Denne fick nämligen i uppgift att tillsammans med Olof Stråle, en av konungens vid denna tid främsta, adliga medhjälpare, liksom Horn akademiskt bildad och redan tidigare tränad i utländska beskickningar, uppsöka hertig Bogislav i Stettin och inför honom framlägga situationen i fallet Strozzi: först sedan denne stått till svars för svensk domstol, kunde han utlämnas till Pommern.² Huvudändamålet med de båda svenskarnas resa var dock ett annat, »det polska fångebytet». Under det pågående svensk-polska kriget hade polackerna haft en del framgångar och bland annat också tagit åtskilliga svenska krigsmän till fånga. Den främsta fångsten gjordes vid erövringen av fästningen Wolmar 1601, då Carl IX:s son på sidolinjen Carl Carlsson Gyllenhielm samt Jakob De la Gardie båda föllo i fiendens händer. Sonens fångenskap sysselsatte mycket konung Carl, som icke sparade några ansträngningar och kostnader för att få honom utväxlad mot några av de förnäma polacker, som befunno sig i svensk fångenskap. Polackerna hade icke ställt sig alldeles avvisande gentemot denna utväxling, som skulle äga rum i Pommern och under pommersk bemedling. 1603 fördes Carl Carlsson och De la Gardie från Rawa till Marienburg, som ju låg nära den pommerska gränsen, dock »icke annars änn till lockefoglar att få sina polnesche fångna uthur Sverige», tillägger Gyllenhielm i sina självbiografiska anteckningar.³ Henrik Horn och Olof Stråle beordrades nu att föra de polska fångarna, främst kastellanen Otto Schenking, »œconomus fordom

¹ Jfr M. von Stojentin, *Aus Pommerns Herzogstagen* (1902), s. 93 ff.

² Riksregistr. 1603 ¹³/_o, RA. Jfr om Stråle T. Berg, *Johan Skytte*, s. 86 f.

³ HH 20, s. 383.

på Derbt» (= Dorpat), till Stralsund och därifrån med den pommerske hertigens hjälp söka förmedla utbytet.¹

Det dröjde emellertid ända till slutet av oktober månad, innan beskickningen kom i väg. Mellantiden tillbragte Horn i Kalmar, och det är sannolikt till denna tid, man har att hänföra en rad anteckningar i hans stambok, endast signerade 1603. I Kalmar vistades det kungliga hovet, och främst bland skribenterna återfinnas också prinsessan Catharina, »Freulein zu Sudermanlandt», som nedskrev en sentens på franska: »Bienheureux est qui peult tousiours penser / A louer Dieu et qui craint l'offencer», samt Carl IX:s systerdotter den unga hertiginnan Margareta Elisabeth av Mecklenburg, som på samma sida skrivit strofen: »Von Gott will ich mich lassen ab / will bei ihm sten bis in mein Grab / darzu hilf mir Herr Jesu Christ / der du mein Gott und Heillandt bist.» »At sittaa och föra snack ibland Fruentimbret» var enligt Västeråsbispen Rudbeckius en föga lofvärd sysselsättning, och han prisar i likpredikan över Henrik Horn denne, för att han avhållit sig från dylikt tidsfördriv. Att döma av Horns stambok, ett pålitligare vittnesbörd än biskopens mera traditionella liktal, trivdes dock den unge Horn ganska väl bland »Fruentimbret»; antalet kvinnliga skribenter är förhållandevis större än i andra samtida stamböcker, tillhörande svenska frälsemän. Under Kalmartiden i oktober 1603 ha icke mindre än 7 av de uppvaktande hovdamerna skrivit sina namn i hans album, åtföljda av merendels religiösa verser: Märta och Brita Jöransdöttrar Boije, den förra sedan 1598 gift med Axel Eriksson Stålarne,² Anna Johansdotter Natt och Dag,³ Dorotea Lidike, Henriks kusin Margareta Fleming, hans syster Magdalena Horn⁴ och Märta Bonde.⁵

I Kalmar befunno sig också en del trupper, som skulle överskeppas till Estland. Riksrådet hade förmått konungen att avstå från överbefälet, vilket i stället överlämnades till hertigen av Lüneburg, som också befann sig i staden. Det är därför ganska naturligt, att man i Horns stambok från denna tid skall finna

¹ Riksregistr. 1603, sept.; jfr Riksregistr. 1603 ¹⁷/₉, RA.

² Elgenstierna, I, s. 476.

³ Dotter till Johan Åkesson Natt och Dag till Göksholm (Elgenstierna, s. 402). Hon levde sålunda ännu 1603 (jfr Berg i Medd. fr. Sv. RA 1927, s. 148, not 3).

⁴ Elgenstierna, II, s. 740. Clas Horn uppger i sina släktanteckningar intet dödsår för Magdalena Horn (Walde i PHT 1918, s. 22), vilket föranlett Elgenstierna att ange henne »död ung». Hon levde alltså ännu 1603.

⁵ Antingen Märta Tordsdotter Bonde (Elgenstierna, I, s. 516) eller Märta Filipdotter Bonde (ibid., s. 517).

flera representanter för krigsmakten, både mera kända såsom Krister Some — mannen som 8 år senare skulle lämna just Kalmar slott i danskarnas händer, nu slottsloven i Narva och en i konungens tjänst betrodde man — och mindre kända såsom estländaren Felix Manteuffel och Jurgen Kamptz, som till Henrik Horns ära och sin egen åminnelse nedskrev en vers i typisk stambokspoesianda:

Whert Studenten, Reuter, Kriegs- und Hofleuten gram ist
und schönen Jungfrauen und Frauen nicht holt ist
und der Music Feindt ist
und des Weins kein Trincher ist
der selb gar keins Lobens wert ist.

Av övriga skribenter äro de flesta fullständigt okända i våra svenska källor; möjligen tillhörde de hertigens av Lüneburg krigsfölje. Bland dem var också en fransman, som under devisen »Cum fide et spe» skrev följande: »Si jamais il advient, que je devienne maistre de celle, dont je suis maintenant serviteur, je ne changerais pointt ma fortune pour armée monarque, roi, pape ni empereur.»

Den sista anteckningen i stamboken från Kalmartiden är daterad d. 17 okt. 1603, och kort därefter gjorde sig Horn också klar att tillsammans med Stråle segla till Pommern. Den 25 okt. lyfte de respengar, och senast i mitten av november voro de anlända till Stralsund.¹ Den första anteckningen på pommersk mark är gjord i denna stad d. 10 dec. av någon nyförvärvad pommersk vän. Vad de legationen pålagda angelägenheterna angå, torde meddelandet om Strozsis fångenskap i Sverige endast ha glatt pomrarna, och några förvecklingar i anledning därav uppstodo icke.² Svårare ställde det sig med fångutbytet. Den 6 dec. meddelade sändebuden Carl IX, att de ej hört det minsta från polska sidan, och att de ej visste, huru det skulle bli med utväxlingen. Konung Carl gav dem omedelbart instruktion att avkräva de polska fångarna en förskrivning, »att dhe ahnten sielfwe skole stelle sig in igen, eller och förskaffe dhe swenske fångar igen», och sedan släppa dem lösa.³ Det dröjde emellertid länge, innan Carl IX åter hörde av sina ombud, trots att han i skrivelse efter skrivelse uppmanade dem att meddela sig, att undersöka om

¹ Kvitto, dat. 1603 ²⁸/₁₀, i Räntekammarböcker 1602—1604, KA.

² v. Stojentin, a. a., s. 114.

³ Riksregistr. 1603 ²/₁₂, 1604 ²⁰/₁, RA. Jfr HH 20, s. 383.

ryktet, att Carl Carlsson åter förts till Rawa, talade sant, att till Kalmar återsända folk och skepp, som ej behövdes i Stralsund, etc. Tonen i konungens brev blev alltmer irriterad — »wi hafwa likwäl förnummet, att wi hade bläck och papijr warit wärde...», tillade han en gång sarkastiskt.¹ Under hela denna tid vistades Horn uppenbarligen till större delen i Stralsund. Den tidigaste av anteckningarna från året 1604 är visserligen skriven på en ort, benämnd Asletin, men den 1 och 12 juni skrevo två Stralsundsbor i albumet i sin hemstad. Även d. 1 juli 1604 var Horn i Stralsund; då skrev Petter Gottberg, en medlem av den pommerska adelssläkten, som inträtt i svensk tjänst, några rader »dem edlen, ehrfesten und mannhafthen Hinrich Horn meinem vertrauten Freund und Bruder zu stetswerender Gedechniss...».²

Först i början av september månad 1604 fick konung Carl ett meddelande från Henrik Horn, att denne fortfarande intet hört från polackerna: han hade emellertid fört Otto Schenking i land och höll honom bevakad i staden. Det tycks emellertid ha varit klenk med bevakningen: åtminstone vet Carl Carlsson att berätta, huru de polska fångarna »aff the svenska commissarier i Strålsundh väl och humanissime tracterade medh mera friheet änn sigh borde emot thett, som them svenskom hoos polackarna vederfoors. Therigönom fingo the lägenheet att rymma sin koos och kommo så dijt till Marienburg...»³ Åtminstone den sista uppgiften är alldeles riktig. Omkring d. 15 nov. anlände till Carl IX en skrivelse från Horn, vari denne omtalade Schenkings flykt. Stamboken ger besked om, att Horn samtidigt begivit sig över Östersjön till Kalmar, ty d. 24 nov. skrevo i denna stad några av hans vänner däri, bl. a. även riksrådet Jöran Classon Stiernsköld till Biby. Det var sålunda också i Kalmar, Horn mottog konungens svar, som han nog motsett med någon ängslan. Det var dock icke alltför onådigt: visserligen fick han en skrapa, men konungen gav honom också möjlighet att reparera skadan: »... efter tu hafver följt ditt eget hufvud och släppt honom genom din oaktsamhet sin kos, så skall du drage efter honom, och fly honom antingen tillbaka igen, eller ock förskaffe våre fånger löse.»⁴ Uppgiften var nu inte särdeles enkel att lösa, men Horn begav sig i alla fall över till Pommern igen. Den 21 dec. var han en-

¹ Riksregistr. 1604 20/2, 10/3, 12/8, RA.

² Jfr om släkten Gottberg Wieselgren i Svensk Tidskrift 1930, s. 274. P. Gottberg hade givit Horn underrättelser om fångarna (Riksregistr. 1604 12/8, RA)

³ HH 20, s. 383 f. Riksregistr. 1604 12/8, 2/10, RA.

⁴ Riksregistr. 1604 20/11, RA.

ligt stamboken i Rostock. Någon Schenking fick han ej tag i, men däremot synas vissa möjligheter till nya utväxlingsförhandlingar hava öppnat sig. Så småningom fördes nya förnämna polacker — »en voyvoda . . . , thesslikest några andra af adel samptt jesuiter och präster» — över till Stralsund till sändebudens disposition.¹ Hur långvariga dessa förhandlingar blevo, är icke känt, men Gyllenhielm har i sina självbiografiska anteckningar givit en detaljrik skildring av deras vidare förlopp.² Horn torde ha fått kvarstanna i Pommern större delen av året 1605; stamboken ger emellertid inga närmare uppgifter därom, ty den innehåller för detta år endast tvenne namnteckningar, både utan datum och ortangivelse, men tydligen skrivna av några bland Horns pommeriska vänner. Till samma år hör troligen också den odaterade anteckning, som skrevs av pomraren Henrik Prenn, och i vilken han upprepade den gamla strofen: »Gott geße mir Glück und Heil zu erwerben / ein eheliches Laken und seliches Sterben» — möjligen den sista anteckning, som gjordes i Henrik Horns stambok.

Trots sitt misslyckande i Pommern mottogs Henrik Horn efter hemkomsten utan onåd av konungen, som snart åter hade användning för honom i utrikes angelägenheter. På hösten 1607 var Horn sålunda i Holland och Frankrike i och för militära värvningar, men denna gång var tydligen hans gamla stambok icke med i bagaget.³ Efter hemkomsten blev Horn hovmästare för Carl Filip,⁴ och under Carl IX:s svåra sjukdom upptogs han av Gustaf Adolf i rikets råd.⁵ Därefter tillhör hans biografi den svenska rikshistorien. Han blev lagman på Öland 1617, i Norrland 1618 och i Södra Finland s. å. Henrik Horn avled d. 20 maj 1618 »på sin ålder thet 40. åhret» och begravs d. 21 juni s. å. i Jakobs kyrka.⁶

*

Henrik Horns stambok innehåller icke en rad av sin ägares hand. Icke desto mindre är den på sitt sätt betydande för mannens levnadsförhållanden och karaktär. Den visar oss de kretsar, i

¹ HH 20, s. 385.

² HH 20, s. 385 ff. Jfr Riksregistr. 1605 ²²/₂ (suppl.), RA.

³ Berg, Johan Skytte, s. 287, not 79. Henrik Horn t. Carl IX, Amsterdam. 1607 ⁷/₁₁ (Skriv. t. Kungl. Maj:t, Carl IX, RA).

⁴ Berg, a. a., s. 287, not 79.

⁵ Tham, a. a., s. 210, not 3.

⁶ S. Cronholm, Gustaf II Adolfs historia, V: 1 (1871), s. 279 ff.

wilka han umgicks, de vänner, han sökte. Det är sålunda frapperande, att från studieåren i Helmstedt och Köln ingen enda akademisk lärare skrivit i boken. En jämförelse med Axel Oxenstiernas samtida album är ganska givande: detta innehåller nästan i främsta rummet namnteckningar av professorer, lärare och märkliga kulturpersonligheter, Henrik Horns åter så gott som uteslutande anteckningar av adliga studiekamrater och nyförvärvade manliga och kvinnliga vänner. Förhållandet tyder på att Horn icke tog det så allvarligt med sina teoretiska studier — i alla händelser stodo dessa tydligen på en helt annan nivå än Oxenstiernas lärda mödor. Henrik Horn träder i sin stambok snarare mot oss såsom en levnadsglad adelsjunker med en stark aptit på livet i alla dess former. Bokens visdom föraktade han ingalunda, men krigarens bedrifter och kvinnans fågring voro också värda sin muntra strof. Och genom stambokens alla anteckningar skymtar fram, att ära och heder — sin egen och andras — voro de egenskaper, som Henrik Horn och hans gelikar satte högst i detta livet. Därför har också en av stambokens senare ägare givit ett ganska gott uttryck åt dess mentalitet, då han på ett av bokens blad diktat strofen:

»Ähran är een gyllendhe ross
 som inthet wädher kan blåsse sin koss.
 Bådhe winter och sommer ståår hon fast grön
 blandh andra dygder bådhe fhager och skiönn
 Skylzmessan bither som swärdh
 sammankommelse är stoor glädie wärdh».

Närkes präster under den äldre Vasatiden.

Av F. H. Morssing.

I.

Närkes präster hava tidigare biografiskt behandlats såväl av Follén i ett för sin tid förtjänstfullt arbete som av Hagström. Dessa båda herdaminen äro dock i allmänhet icke byggda på samtida källor.¹

Att ett herdaminne för den äldre Vasatiden måste bygga i första hand på de i kammарarkivet förvarade fogderäkenskaperna, i den mån dessa finnas bevarade, torde numera vara ovedersägligt. Deras grundläggande betydelse har först framhållits av Bygdén,² och ha de jämväl utnyttjats av G. Hafström beträffande Tjusts kontrakt (PHT 1926, s. 155—180) samt Kinds och Ydre kontrakt (PHT 1930, s. 61—68). För Närkes del finnes härjämte en modern specialstudie rörande Mellösa av G. Löw (PHT 1921, s. 51—57 och nedan omnämnda arbete).

Nu föreliggande framställning har till största delen grundats på räkenskaperna för Närke. Dock äro flertalet uppgifter för Sundbo härad att söka i Östergötlands räkenskaper samt för Glanshammars härad i Västmanlands. Jämväl Södermanlands räkenskaper ha lämnat någon uppgift. För Närkes vidkommande är att märka att räkenskaper så gott som fullständigt saknas före 1554, beroende därpå att landskapet tidigare var bortförlänt, huvudsakligen till riksmarsken Lars Siggesson (Sparre), död nämnda år. Glanshammars härad var även sedermera tid efter annan helt eller delvis bortförlänt. Räkenskaperna kunna sägas vara tämligen väl bevarade, sämst dock för 1560-talet och närmast angränsande år.

Bygdén har med rätta framhållit tiondelängdernas betydelse (detta gäller naturligen även avkortnings- och andra tillfälliga längder, såsom verifikationer bifogade räkenskaperna och

¹ J. E. Follén, Strengnäs stifts herdaminne, del 2 (1817); K. A. Hagström, Strengnäs stifts herdaminne, del 4 (1901).

² L. Bygdén, Hernösands stifts herdaminne, 1—4 (1923—28).

till sin riktighet bekräftade av kyrkoherdarna). Tiondelängderna för Närke äro emellertid som regel icke undertecknade. Deras sigill hava ock i avsevärd utsträckning bortfallit eller visa numera otydlig präglning. Vissa i räkenskaperna regelbundet återkommande uppgifter, främst taxelängderna men även avkortningen, ha därför kommit att få en förhållandevis stor betydelse.

De *otryckta källor*, som i övrigt använts äro:

1) *Kammararkivet*: Räntekammarböcker 1536—1556. — Prostarsna tionderäkenskaper 1539—1557, silverskatten 1560, brudskattelängder 1563, köpsilverlängder 1573, drängeregister 1576—1577, Älvsborgs lösen 1571 och 1613, länsregister f. o. m. 1540, klagomålsregister f. o. m. 1550-talet, förläningsregister f. o. m. 1546 samt broderättssköpen under Johan III, samtliga i serien Strödda äldre räkenskaper och handlingar. — Strödda kamerala handlingar 76. Prästernas kostgård anno 1555 (röd nummerserie 70). Örebro läns kopieböcker.

2) *Kammarkollegii arkiv*: 1696 års prästverk för Strängnäs stift, 1698 års prästverk för Närke-Värmlands län samt första provinskontorets nummerserie 150 (avseende såväl prästernas vederlag som boställen).

3) *Riksarkivet*: Riksregistraturet och hertig Carls registratur. Hertig Carls diarium 1566—1592. — Brev till Erik XIV:s kansli. Brev till hertig Carl: Grupper. Acta Ecclesiastica: Strängnäs stift — Lagmansdombok för Närke 1525—1548 (se härom Upplands lagmansdombok 1578—79 utgiven genom Nils Edling, inledning sid. 16—17) samt häradsdomböcker från 1592 och efterföljande år (Strödda domböcker överlämnade från Kammararkivet 1908), båda i serien Strödda domböcker och rättegångshandlingar. — I fråga om Örebro har Stadshistoriska institutets register genomgått.

Av *tryckta källor och litteratur* ha använts:

Konung Gustaf den förstes registratur. Svenska riksdagsakter, första serien, avd. I. Svenska synodalakter efter 1500-talets ingång, andra serien.

Joh. A. x. Almquist, Den civila lokalförvaltningen i Sverige 1523—1630 (citerad Almquist). — H. J. Holmquist, Tillsättningar av gäll i Sverige under reformationsårhundradet (HT 1933; cit. Holmquist). — K. F. Karlson, Blad ur Örebro skolas historia 1—5 (cit. Karlson). — E. Kock, Till Benedictus Olai släktförbindelser (PHT 1920) jämte inlägg av N. Östman och replik av Kock (cit. Kock och Östman PHT 1920). — Sven Kjöllnerström, Striden kring kalvinism i Sverige under Erik XIV (cit. Kjöllnerström). — K. K. son Leijonhufvud, Kring Lillkyrka och dess prästboställen (Meddel. fr. fören. Örebro läns museum X, 1930; cit. Leijonhufvud ÖLM 1930). — H. Lundström, Bidrag till svenska kyrkans historia ur inrikes arkiv, IV, Strängnäs stifts prästers särskilda proteskkrivelser av år 1587 mot liturgien (HT 1897, tryckt även i Undersökningar och aktstycken, 1898; cit. Lundström HT 1897); Dens., Laurentius Paulinus Gothus' dagboksanteckningar 1608—1613 (KHÅ 1906; cit. Lundström KHÅ 1906); Dens., Bevis från år 1613 att socknarne på Västerrekarne och i östra Närke av ålder hava tillhört Strängnäs stift (KHÅ 1911; cit. Lundström KHÅ 1911). — G. Löw, Stora Mällösa i äldre tider I: 1 (1922; cit. Löw, Mällösa); Dens., Närkes präster och den liturgiska striden, Några handlingar från år 1587 (Festskrift utg. av fören. Örebro läns museum 1931; cit. Löw ÖLM 1931). — K. B. Westman, Ett par fynd i Strängnäs domkaptels arkiv, 2, Strängnäsiska prästmötesföredrag från tiden 1585—1601 (KHÅ 1919; cit. Westman KHÅ 1919).

Några uppgifter av värde rörande kyrkorna återfinnas i J. L. Saxons, Närkes kyrkor (cit. Saxon) samt I. Jäderlund, Till Nerkes-stacken, Några strån från Viby (cit. Jäderlund).

För tiden före 1553 har lagmansdomboken 1525—1548 varit av största betydelse. Medan ur denna hämtats 17 uppgifter och ur räntekammarböckerna 14, har registraturet lämnat endast 4. — Av stort värde har Reformationstidevarvet 1521—1611 av H. J. Holmquist (Svenska kyrkans historia, 3) varit, liksom i fråga om den liturgiska striden Minne av ärkebiskopen Olaus Martini av C. Annerstedt (Svenska Akad:s Handl., d. XVIII, 1903).

En jämförelse mellan pastoratens indräktighet, av visst värde vid konstaterandet av transporter, torde kunna åstadkommas med lillhjälp av taxelängderna. Mest givande var tjänsten i Kumla, taxa 30 mark, minst i Snavlunda, 8 m. Stora (23—29 m.) pastorat voro Mellösa, 24 m., 1572 30 m. och 1599 (efter Lennäs utbrytande) 27 m.; Edsberg och Glanshammar 26 m.; Ekeby och Knista 24 m. Asker minskades från 30 m. till 20 m. 1572 och 14 m. 1599 samt Sköllersta från 24 m. till 20 m. 1561. Medelstort (16—22 m.) var Viby 20 m. Från 15 m. ökades Götlunda till 22 m. 1580 och Mosjö till 21 m. 1581. Från 20 m. minskades Hardemo och Kräcklinge till 15 m. 1573. Små (9—15 m.) voro Askersund, Hammar och Vintrosa 15 m.; Axberg och Kil 12 m.; Lillkyrka 10 m., 1580 13 m.; Svinevad 10 m. och Lennäs 9 m.

Rörande de omnämnda penninghjälperna må enligt P. E. Bergfalk (Om utomordentliga penningehjälper till kronan under sextonde århundradet och början av det sjuttonde) anmärkas, att den år 1562 beslutade brudskatten skulle av prästerna utgöras med $\frac{1}{10}$ av uppbörderna, prästgårdarnas avkastning ej inberäknad, samt att 1573 års köpsilverskatt skulle utgå efter förmögenhet.

*

Utredningens utformning föranleder slutligen följande förtydliganden.

Med Närke avses Strängnäs stifts Närkesdel, vilket ej innebär något ståndspunktstagande mot den av J. Sahlgren (Soc-kennamnen i Närke, Årsbok för hembygdsvård 1935) uttalade, såsom det synes riktiga uppfattningen rörande Närkes gränser. — Latinsk namnform har använts, då fadersnamnet varit känt, men eljest svensk. Vissa påträffade felläsningar av namn i tidigare tryckta urkunder ha icke här anmärkts. I återgivna skrivelser ha förkortningarna, med undantag av några vanligen förekommande, upplösts utan att detta utmärkts.

Från Fölléns och Hagströms arbeten ha endast sådana uppgifter upptagits, vilka synts vara av vikt och vilkas riktighet ej funnits direkt anledning betvivla. Endast beträffande några av den mängd felaktigheter och konstruktioner, som möta i sistnämnda arbete, ha uttryckliga beriktiganden funnits av nöden.¹

¹ Utom sedvanliga förkortningar (se PHT:s förkortningslista) ha även följande använts: HCD = Hertig Carls diarium; HCR = Hertig Carls registratur; KK = Kammarkollegii; RKB = Räntekammarboken; RR = Riksregistraturet; SDA = Strängnäs domkapitels arkiv; SKH = Strödda kamerala handlingar; Sm = Södermanlands handlingar; SSA = Svenska synodalakter; Vm = Västmanlands handlingar; Ög = Östergötlands handlingar; ÖLCB = Örebro läns copieböcker; ÖLM = Föreningen Örebro läns museums skrifter.

*

I. Asker.

PER [1528].

Vid lagmanstinget i Asker den 18 november 1528 kårade Karl i Mellösa till herr Per i Asker angående en treding i Malgräva, som skulle hava kommit under kyrkan ifrån hans gård. Kyrkan fick emellertid behålla jorden, då närmare upplysning i målet ej kunde vinnas.

LAURENTIUS NICOLAI [1553]—1577.

Har jämte herr Lars i Mellösa den 24 oktober 1561 med sitt namn vitsordat Segersjö gårds inventarium från 1561 till 1562 (1561:7). Nämnas i räkenskaperna 1553—1577. Utgjorde 1560 silverskatt med 4 lod 1 kvintin silver och 4 mark penningar samt 1563 brudskatt med 20 mark penningar. Avled 1577 (Löw, Mällösa, s. 46, not). Innehade såsom vederlag för mistat landgille f. o. m. 1553 hemmanet Prästeboda i Lennäs socken, betecknat såsom stubbaröd (d. v. s. uppräjd skogsmark).

HOLGERUS OLAI 1577—1594.

Var till en början skolmästare i Arboga och sedermera rektor i Örebro. En skrivelse från honom till konung Johan år 1568 har återgivits av Karlson (H. 2, s. XXX—XXXI, h. 5, s. XIX—XXI). Av hertig Carls brev till biskop Nils den 15 juli 1577 (HCR) inhämtas, att herr Holger begärt transport från rektorstjänsten, varför han, om så lämpligt vore, skulle erhålla Askers gäll.

Utsågs till föredragshållare vid 1584 och 1585 års stiftssynoder. Erhöll genom hertig Carls brev den 18 september 1590 (1590:13) tillgift på sitt mantal i alla gårdar, enär uti hans prästgäll funnes ganska svagt och mycket fattigt folk. Undertecknade bekräftelsen av Uppsala mötes beslut den 21 juni 1593. Han uppgives av Follén hava dött 1594.

Genom hertig Carls brev den 14 juni 1593 avskildes Lennäs församling till eget pastorat, varefter stomhemmanet Prästeboda indrogs.

En dotter var enligt Follén g. m. kyrkoherden i Lillkyrka
LAURENTIUS OLAI.

OLAUS JOHANNIS 1596—.

Tillträdde pastoratet enligt Follén, som benämner honom Olaus Helsingius, 1596 och återfinnes tidigast i räkenskaperna för samma år. Nämnes d. 5 maj 1600 i målet mot herr Jöns i Lennäs angående hor såsom en av dennes edgårdsmän. Ett odaterat prästmötesföredrag av honom finnes i SDA (Westman, KHÅ 1919).

För femtionedelsskatten av 1599 uppgavs herr Olofs skattepliktiga lösegendom till (1600: 2 A): 102 lod silver, 3 lispund grytkoppar, 1 lispund kittelkoppar, 16 tunnor spannmål, 5 killingsoxar, 1 stut, 1 tjur, 11 kor, 4 kvigor, 17 får, 1 häst och 1 sto.

Enligt Follén och Hagström skulle han hava dött år 1604 samt kyrkoherdetjänsten därefter till 1612 bestritts av vice pastorer, däribland Olaus Benedicti. Detta antagande torde vara oriktigt. I 1612 års räkenskap upptages bland tiondelevereringen: »Effter H: K: Mz. bref dat: i Örebro 9 Aprilis 1611 ähr lefuereerat till Askers klokgiutningh, der på kyrkioherdens her Olufz bewijs den 24 Julij 1612, span:ll 6 t:nor.» Beviset utgöres av ett erkännande av socknens sexmän att hava av tiondefogden Olof Andersson bekommit spannmålen samt avslutas sålunda: »At så i saningh ähr, begiäre wij vår kyrkioherde att han detta förseglar. Datum Asker den 24 Julij 1612.» Beviset har av annan hand undertecknats: »Propria manu pro sigillo Olaus i Asker.» En jämförelse med 1600 års tiondelängd, som undertecknats av »Olaus Johannis loci pastor», visar att denne undertecknat jämväl 1612 års bevis.

Komminister.

JOHANNES JONÆ [1588]—1593.

Undertecknade såsom kapellan här förklaringen den 20 juni 1588 i Strängnäs med godkännande av de i Örebro utarbetade breven till konungen och biskoparna. Kyrkoherde i Lennäs 1593.

*

2. Askersund.

HENRIK [1528].

Herr Henrik tilltalades vid lagmanstinget i Askersund den 26 november 1528 av Anders i Askersund angående någon äng, som kommit under prästbordet från länsmannens ägor. Efter

rannsakan av nämnden avsades, att en tolvmannanämnd skulle pröva, huruvida prästbordet hade tillräcklig äng, den omtvistade förutan. Vore så fallet, skulle Anders äga lösa ängen efter värdering.

ANDERS [1555—1556].

Utgjorde 1555 och 1556 kostgård, sistnämnda år med 6 lispund fläsk. Han nämnes icke i 1560 års silverskattelängd och hade bevisligen avgått 1561 (»her Anders, som tilförrenne sat i Askersundh»), då han i närvaro av herr Peder i Kumla och herr Nils i Edsberg förevitade fogden Bryniel Bengtsson (jfr Almqvist, IV, s. 34) att hava för egen räkning behållit en del av gården (KA, Klagomålsregister).

Troligen var han den herr Anders Olai (i avkortningen kallad en gammal prästman), som genom hertig Carls brev den 17 maj 1574 (1574: 12) erhöll ett pund tiondespannmål från Knista för ålders och fattigdoms skull.

JAKOB [1563].

Är känd endast därigenom att han år 1563 erlade brudskatt med 11 mark penningar.

NICOLAUS OLAI [1568]—1593.

Har med sitt namn bevittnat åtskilliga längder, avkortnings- och brudskattelängderna för 1579, tiondelängderna 1584, 1585, 1591 och 1592 (1592 dock endast med sigill, initialer N. O.) samt husrötelängd för 1591 (i Ög. 1592: 13). Nämnes i räkenskaperna för åren 1568—1593 och deltog i prästernas hjälp 1573 (köpsilverskatten) med 6 lod silver. Genom konung Johans brev den 12 september 1572 (KK nr. ser. 150) förunnades herr Nils, som dittills ej haft vederlag av tiondespannmålen, dylikt med 1 pund årligen. Antecknad som närvarande vid riksdagen i Stockholm juni 1573 (Östergötland).

Enligt avkortningen i 1581 års räkenskap innehade prästen i Askersund ett kronotorp Ralztorp (Rastorp), å vilket han hade konungens brev. Bördsrätten till såväl Rastorp som kronotorpet Sigridstorp, vilket kyrkoherden sedermera hade till hjälp, inlöstes emellertid av vederbörande åbor. Herr Nils inköpte fördenskull själv bördsrätten till bytshemmanet Ullevi för 15 daler (KA, Bördsrättsköpen under Johan III, pag. 1486). Enär till prästbordet i Askersund vore ringa ägor både i åker och äng, efterläts

herr Nils genom konung Johans brev den 22 februari 1587 (Ög. 1588: 9) prästbordet till hjälp frihet å Ullevi. Såväl prästbordet som Ullevi, vilket även av efterföljande kyrkoherdar brukades därunder, underlades vid Askersunds grundande staden.

Herr Nils var g. m. KRISTIN HERMANDOTTER, från vilken han vid stiftssynoden 1584 erhöll skilsmässa, se vidare här om SSA, s. 5—8.

HENRICUS HENRICI 1593—1601.

Erhöll d. 9 maj 1593 hertig Carls collation på Askersunds gäll (HCR). Redan förut verksam inom stiftet, såsom hans 1587 avgivna, i SDA befintliga protestsedel mot liturgien utvisar. Under tecknade bekräftelsen av Uppsala mötes beslut den 21 juni 1593 och nämnes sista gången i 1601 års räkenskap.

Herr Henrik påfördes 1600 hjälpskatt (femtiondedelsskatt) med 4 mark 1 öre, motsvarande en taxerad förmögenhet av omkring 206 mark.

Vittnesmeningen i 1602 års tiondelängd (»pro anno 1602, then 24 nouembir wpburit och infört») har under tecknats och beseglats av *Andheress Anundi* »S: Andreæ dagh Anno 1601». Tydligen hade herr Henrik då avgått samt längden under tecknats av kapellänen.

NICOLAUS JOHANNIS [1602—1604].

1603 års tiondelängd bekräftas sålunda: »At så i sanning är sätter jag Nils Hanson, Gudz ordz tienare ouerdig wti for:de Askarsund, mit signet här neder wnder.» Han har jämväl beseglats 1604 års tiondelängd och nämnes i räkenskaperna för 1602—1604.

JOHANNES OLAI [1605]—.

Benämnes av Follén Angermannus. Har beseglats 1605 års tiondelängd och nämnes i samma års räkenskap.

*

3. Axberg.

IVAR [1553—1556].

Nämnes i räkenskaperna 1553—1556 och innehade f. o. m. förstnämnda år stormmen i Hovsta.

HANS [1560].

Utgjorde 1560 silverskatt med 2 lod 3 kvintin silver och 2 $\frac{1}{2}$ mark penningar samt frinjöt samma år stommen i Hovsta.

SVENO BENEDICTI [1562—1569].

Nämnes i räkenskaperna 1562—1568 och frinjöt under samma tid stommen i Hovsta, vilken ännu vid periodens slut innehades av kyrkoherden. Han redovisar d. 15 juli 1569 hjälpskatten (RKB).

EVERTUS GUDMUNDI [1572]—1592.

Uppgives av Follén hava tidigare varit kyrkoherde i Kil och Svinevad, vilket icke motsäges av räkenskaperna (Kil 1560, Svinevad 1561—1563). Såsom kyrkoherde i Axberg nämnes han 1572—1592. Tilldelades genom hertig Carls brev den 28 december 1573 (1574: 9) vederlag med 2 pund spannmål. Utsedd till föredragshållare vid 1583 års stiftssynod. Hans 1587 avgivna protestsedel mot liturgien finnes i SDA (Löw, ÖLM 1931). Avsatt 1592, vilket år hertig Carl den 24 september anbefaller fogden Lars Bertilsson att låta herr Evert lös av sitt fängelse (HCD).

Enligt Follén skall han hava avlidit i stor torftighet på Örebro hospital, över 90 år gammal. Att han 1596 var boende i Örebro bestyrkes av saköreslängden för Örebro härad den 20 mars samma år (1597: 13), varav inhämtas att herr Evert i Örebro, som varit kyrkoherde i Axberg, dömdes till en mark penningars böter, för det han beskyllt kyrkvårdarna i Axberg och Hovsta att hava uppburit kyrkotionen med orätt mål utan att han kunnat bevisa detta. Han nämnes ännu i 1611 års längd å åkerskatten i Örebro som innehavare av en lycka om en tunnas utsäde i södra kungsgärdet östantill sunnerst.

JOHANNES HAQUINI [1593—1598].

Hade enligt egen uppgift tidigare varit fältprest vid hären i Ryssland och undertecknade sin 1587 avgivna protestsedel såsom »v. d. m. (verbi divini minister) i Nerike» (Lundström, HT 1897). Nämnes i räkenskaperna 1593—1598 och undertecknade bekräftelsen av Uppsala mötes beslut den 21 juni 1593.

I en odaterad skrivelse till hertig Carl (RA, Skrivelser till hertig Carl, Grupper) — troligen den enda bevarade från en landsprest i Närke under denna period — anhåller han att bliva efter-

låten stommen i Hovsta (vilken dock i alla behållna räkenskaper, 1593—1596 och 1598, avkortas såsom av honom frinjuten): »Aller nådige Fwrste och herre... tilkenna giffuandes, wthi huilket eth stort röthe, som iagh fattige ringe man är tilkommen effter then mannen, som för migh bodde i Axzeberga, huilket iagh nu effter min fattigdom haffuer något wprettat igen medh hus, gärdz-gårdar, ååker och äng, som mina sochnemän skole witna, och effter ååkeren haffuer waridh illa heffddat, haffuer iagh för then skul icke kunedh bekomma någon ymnocheet til sädh, och tilför-ende war iagh medh krigzfolket i Ryssland och haffuer hafft stoor fattigdom til begynna medh, och tijdhen är hård uppå span-målen, huarföre är iagh ödmiukeligen wthi wnderdånigheet bön-fallandes till E. n. h. wthi Jesu Christi namn om en gunstigh och nådigh hielp. Och effter prestebolet är något suagert medh ägor, som huar man weet, som thz wmgåt haffuer, ty til thenna preste-gården äre icke ägna ägor, som anderstädhes ähre, wtan äro som-man hemtadha aff annars bys ägor både här och ther och retta prestebolet är widh Hosta kyrkio, huilket här Effuerd hadhe til hielp i sin tijdh, och effter Edhers Fwrstlige n. h:s brwk ähr i socknen, bedher iagh fattige ringe man E. n. h. för Gudz skwl, at E. n. wille aff gunst och nådhe effterlåta kyrkiobolet widh Hosta migh fattige man til hielp, såsom thz war i här Effuerdz tijdh.»

TILO MARTINI [1599]—1603.

Enligt Follén tidigare kapellan i Åkers och Länna församlingar samt undertecknade bekräftelsen av Uppsala mötes beslut den 21 juni 1593. Nämnas såsom kyrkoherde i Axberg 1599—1603. Sistnämnda år skedde mellan honom och kyrkoherden i Kil Andreas Andreæ ett utbyte av pastorat.

För femtionedelsskatten av 1599 uppgavs herr Tilos skattepliktiga lösegendom till (1600: 2 A): 76 lod silver, 2 lispund grytkoppar, 14 mark kittelkoppar, 10 tunnor spannmål, 1 gill oxe, 4 killingsoxar, 5 kor, 1 kviga, 11 får, 9 gamla svin, 1 häst och 2 ston.

ANDREAS ANDREÆ 1603—.

Förut kyrkoherde i Kil. Enligt 1604 års räkenskap frinjöt han bl. a. Kåretorp och Weddeberg i Kils socken, vilka voro lagda till ett skattentybygge.

4. Edsberg.

LARS [1555—1560].

Utgjorde 1555 och 1556 kostgärd, sistnämnda år med 4 lispund kött och 4 lispund fläsk, samt erlade 1560 silverskatt med 8 lod silver. Enligt 1556 års räkenskap (1556:13) efterlät konungen nämnda år under prästbordet i Edsbergs socken ett f. d. Riseberga klostrets hemman, Bengt i Kälkesta. Kyrkoherdebostället kom därigenom sedermera att redovisas såsom 2 mantal.

NILS [1561—1563].

Omnämnd såsom närvarande, då förre kyrkoherden i Askersund herr Anders år 1561 framförde klagomål mot fogden Bryniel Bengtsson. Erlade 1563 brudskatt med 16 mark penningar.

JONAS [1568—1569].

Erhöll den 28 december 1568 hertig Carls försvarsbrev (HCD). Bevistade riksdagen i Stockholm 1569 och undertecknade d. 26 januari förnyelsen av arvföreningen för konung Johans räkning.

LAURENTIUS JOHANNIS [1573]—1581.

Har med sitt namn bevittnat tiondelängderna för 1573 och 1575 samt kvitterat tredings åkertionde för 1579. Nämnas i räkenskaperna 1573—1581. Deltog i prästernas hjälp 1573 (köpsilverskatten) med 16 lod silver, ett synnerligen högt belopp.

NICOLAUS LAURENTII NICOPENSIS 1581—1593.

Tillträdde pastoratet 1581, för vilket år han av hertig Carl frikallades från halvparten av alla utskylder. Nämnas sista gången i räkenskaperna 1593. Avgav vid biskopsvalet 1586 sin röst å Pétrus Jonæ. I SDA finnes såväl hans samma år hållna prästmötesföredrag som hans 1587 avgivna protestsedel mot liturgien (Westman, KHÅ 1919; Löw, ÖLM 1931).

ANDREAS JONÆ 1593—.

Förut kyrkoherde i Hardemo. Erhöll d. 9 maj 1593 hertig Carls collation på Edsbergs pastorat (HCR). Undertecknade såsom kyrkoherde här bekräftelsen av Uppsala mötes beslut d. 21 juni s. å.

För femtiondedelsskatten av 1599 uppgavs herr Anders skattepliktiga lösegendom till (1600: 2 A): 91 lod silver, $5\frac{1}{2}$ lispund grytkoppar, $3\frac{1}{2}$ lispund kittelkoppar, 26 tunnor i fjärding spannmål, 3 gilla oxar, 3 killingsoxar, 2 stutar, 1 tjur, 8 kor, 1 risbitare (årgammal bock), 4 getter, 8 gamla får, 6 unga får, 13 gamla svin, 14 unga svin, 1 häst och 1 sto.

*

5. Ekeby.

HANS [1528—1545].

Vid lagmanstinget i Kumla den 23 november 1528 tilldömdes herr Hans tvådelen i Husby mot vederlag i penningar till Jon i Husby, varemot Jon skulle giva herr Hans 23 lod silver. Herr Hans dömdes vid lagmanstinget 1542 i Sköllersta att till Nils Jespersson erlægga 9 mark inom 6 veckor. Sedan herr Hans vid lagmanstinget i Kumla den 23 mars 1545 ålagts att i Arboga lagligen styrka det han och hans hustru ej innehade något, tillhörande Anders Guldsmeds hustru Anna, eller ock att ingå förlikning, tillstod han sig hava ett henne tillhörigt handfat, varför herr Hans i stället förpliktades att inom 6 veckor ställa hustru Anna till freds.

ARVIDUS PETRI [1553]—1565.

Fadersnamnet enligt Follén. — Nämnes i räkenskaperna 1553—1565. Utgjorde 1560 silverskatt med 6 lod silver och 4 mark penningar samt redovisade 1563 brudskatten. Innehade f. o. m. 1553 stommen i Gällersta.

LAURENTIUS NICOLAI 1565—1578.

Benämnes av Follén Strengnesensis. Broder till kyrkoherden i Mellösa Johannes Nicolai. Mottog 1565 konung Eriks konfirmation å den »collation, som Jacobus Johannis, pastor i Örebro, såsom ordinarius Nericiaë gifvit honom på Ekeby prestegeldh» samt avlade i skrivelse till konungen sin förbindelse att predika ett rätt Guds ord (Hagström, ur onämnd källa, jfr Kjöllnerström, s. 232, n. 47). Nämnes i räkenskaperna 1572—1578 och erhöll sistnämnda år transport till Kumla.

ANDREAS BIRGERI [1581]—.

Förut kapellan i Kumla och nämnes här i räkenskaperna f. o. m. 1581. Avgav vid biskopsvalet 1586 sin röst å Petrus

Jonæ. Hans 1587 avgivna protestsedel mot liturgien finnes i SDA (L ö w, ÖLM 1931). Var närvarande vid Uppsala möte mars 1593 och undertecknade bekräftelsen av mötesbeslutet den 21 juni samma år. Nämnas den 5 maj 1600 i målet mot herr Jöns i Lennäs angående hor såsom en av dennes edgärdsmän. Upptages ännu jämte sin hustru i längden å Älvsborgs lösen 1613, första terminen. Den av honom år 1593 skänkta predikstolen finnes fortfarande i Gällersta kyrka (Saxo n, s. 17).

För femtiondedelsskatten av 1599 uppgavs herr Anders skattepliktiga lösegendom till (1600:2 A): 140 lod silver, 5 lispund 2 mark grytkoppar, 1 lispund 16 mark kittelkoppar, 20 tunnor spannmål, 1 par gilla oxar, 3 killingsoxar, 6 kor, 1 kviga, 15 får, 5 gamla svin, 5 unga svin, 2 hästar och 2 ston.

Komminister.

JOHAN [1600].

Nämnd såsom en av herr Jöns' i Lennäs edgärdsmän.

För femtiondedelsskatten av 1599 uppgavs herr Johans i Frommesta skattepliktiga lösegendom till: 31 lod silver, 1 lispund grytkoppar, 9 mark kittelkoppar, $\frac{1}{2}$ tunna spannmål, 1 par killingsoxar, 3 kor, 9 får, 1 gammalt svin, 3 unga svin och 1 sto.

*

6. Glanshammar.

MATS [1525].

Vid lagmanstinget i Glanshammar den 23 februari 1525 kårade Bengt i »Kwlgwm» (Kolja i Rinkaby sn) till herr Mats om en teg, liggande i Bengts äng, som dennes föräldrar pantsatt för 4 mark, varpå herr Mats utlovade att lösa tegen.

ANDERS [1534].

Redovisar d. 10 aug. 1534 en del av taxan (Röda n:r 215, KA).

SEVERINUS PAULI [1547].

Fadersnamnet enligt Follén. Redovisade såsom prost den 20 januari 1547 återstoden av tionden för 1545 (RKB).

GOTTSKALK [1552—1566].

Redovisade såsom prost tionden för 1552 och närmast efterföljande år samt utgjorde 1560 silverskatt med 6 lod silver. Enligt 1553 års räkenskap var stommen i Rinkaby, presta ottninga om $\frac{1}{2}$ markland eller 4 öresland, förlänt herr Gottskalk. Därav utgående 20 öre avradspenningar och 6 dagsverken avkortas 1556 såsom honom tillkommande.

År 1563 uppbars i brudskatt av »prestenns hustru i Gländzhamar» 8 mark örtug. Herr Gottskalk levererade dock den 18 maj 1566 tionderestantier för 1556, 29 mark $5\frac{1}{2}$ öre (RKB).

JOHANNES SEVERINI 1569—[1596].

Enligt Follén son av kyrkoherden Severinus Pauli samt av hertig Carl år 1569 insatt till kyrkoherde här. Riktigheten av det sistnämnda bestyrkes i någon mån genom en från 1613 stammande uppgift att han förskickats hit från Strängnäs (Lundström, KHÅ 1911).

Bevittnade år 1571 med sitt namn häradets taxeringslängd för Älvsborgs lösen. Hans egen skattepliktiga lösegendom utgjorde då 36 lod silver, 40 mark penningar, 13 skålpund tenn, 10 lispund koppar, 1 killingsoxe, 4 fulla oxar, 7 kor, 1 stut om 2 år, 3 kvigor om 1 år, 32 får och svin, 1 häst om 20 mark, 1 sto om 10 mark, tillsammans värderade till 520 mark 2 öre, varav han som alla andra utgav $\frac{1}{10}$ med 52 mark 5 penningar. Deltog vidare i prästernas hjälp 1573 (köpsilverskatten) med 6 lod silver. Är antecknad såsom närvarande vid Uppsala möte mars 1593 och undertecknade bekräftelsen av mötesbeslutet (Västerås stift).

Såsom framgår av avkortningen i 1576 års räkenskap innehade herr Johan under den tid, socknen var förlänt fru Ebba Månsdotter (Lilliehöök), under prästbordet kyrkohemmanet Tiesta (Tjugesta), vilket därefter indrogs till kronan. Beträffande stommen i Rinkaby må anmärkas, att osäkerhet om dennas natur synes ha uppstått. Bland de restantier för åren 1584—1586, som 1586 (nr 9) avkortas, upptagas avradspenningarna, 2 mark 4 öre (= 20 öre) för år, av ett kyrkohemman i Rinkaby by om 4 öresland. Dessa hade herr Johan uppburit och torde avkortningen grundats på hans uppgift att hemmanet »aff ålder leget för en prestestompn» till Rinkaby kyrka.

Dottern KARIN enligt Follén g. m. efterträdaren OLAUS MATTHIÆ.

OLAUS MATTHIÆ [1606].—

Benämnes av Follén Helsingius. — Förut kapellan här. Återfinnes såsom kyrkoherde i räkenskaperna första gången 1606 (Vm 1605: 8), nämligen i en nämnda år av vederbörande sexmän bestyrkt mantalslängd. Utgjorde för vartdera av åren 1606 och 1607 månadshjälp med 25 daler.

Komminister.

OLAUS MATTHIÆ [1593].

Undertecknade bekräftelsen av Uppsala mötes beslut 1593 (Västerås stift). Sedermera kyrkoherde här.

*

7. Götlunda.

MATS [1549—1558].

Erhöll den 26 februari 1551 konung Gustafs skydds brev mot otillbörlig gästning (GFR). Nämnas i räkenskaperna 1553—1558. Redan enligt 1549 års räkenskap (Sm 1549:3) brukades under prästgården ett ödeshemman i Götlunda socken och voro därav utgående avradspenningar, 11 öre, förlänta herr Mats. (Ödeshemmanet redovisas i 1631 års j.b. bland kronoutjordar ss. »Högby ligger wnder prestebolett».)

SVEN [1560].

Med all sannolikhet förut kyrkoherde i Lillkyrka. Utgav 1560 3½ lod silver och 1 mark penningar i silverskatt. De av ödeshemmanet utgående avradspenningarna avkortas samma år såsom av honom uppburna.

AXEL [1569].

Herr »Axell i Götelunda» är för år 1569 påförd taxan, 15 mark (Vm 1569: 5).

PETRUS JONÆ [1571—1576].

Benämnes av Follén Grå. Möjligen son till herr Hans Grå i Västerås (Kjöllerström, s. 60, n. 6). Har med sitt sigill (P. I.) bekräftat 1573 års köpsilverlängd. Uppgav vid taxeringen för Älvsborgs lösen 1571 sin skattepliktiga löseegendom

till 4 löd silver, 14 skålpund mässing, 4 lispund koppar, 3 kor, 2 stutar om 1 år, 8 får och svin samt 1 häst om 10 mark, tillsammans 109 $\frac{1}{2}$ mark, varför han i skatt erlade 10 mark 7 öre 14 $\frac{1}{2}$ penningar. Utgjorde 1573 köpsilverskatt med 2 lod silver. Erhöll transport till Råby-Rönö, enligt Hagström omkring 1587. Nämnda årtal är dock bevisligen oriktigt. Herr Per nämnes såsom kyrkoherde i Råby 1581, för åren 1576—1580 saknas räkenskaper. Företrädaren där herr Lars erhöll genom hertig Carls brev den 25 juli 1575 tillgift å taxan med ett pund smör samt bekräftade med sitt sigill ett vid prosteting den 2 april 1576 upprättat inventarium.

Stamfader för adliga ätten Fredenhielm, nr 1168.

ABRAHAMUS JONÆ [1580—1598].

Benämnes av Follén Helsingius. Uppgives hava förskikkats hit från Strängnäs (Lundström, KHÅ 1911). Nämnes tidigast i 1580 års räkenskap. Erhöll genom hertig Carls brev den 7 mars 1592 konfirmation å sitt till 2 tunnor spannmål uppgående vederlag samt därjämte viss förskoning från utlagor på grund av sin långliga sjukdom. (KK nr. ser. 150). Undertecknade bekräftelsen av Uppsala mötes beslut 1593 (Västerås stift).

Herr Abraham anklagade vid häradstinget den 10 mars 1598 Håkans i Kåsätter hustru för trolldom. Hon hade nämligen plägat sända ut grå harar, som lupit i fäfallan hos boskapen samt legat hos hyndan om nätterna och druckit mjölk. Likaledes hade hon sänt ut några grå kattor.

MARTINUS ANDREÆ 1600—1610.

Fadersnamnet enligt Follén, som om honom uppgiver att han var född i Dalarna samt förut kapellan i Gagnef och att han 1610 erhöll transport till Dingtuna. Enligt Hagström tillträdde han detta pastorat 1600. Nämnes i räkenskaperna 1606—1607. Erhöll den 17 februari 1606 konung Carls brev å 6 tunnor spannmål, enär han sutte i en stor sträck- och allmanneväg samt bleve av främmande, som av och an förreste, med stor gästning betungad.

OLAUS GRIIS 1610—.

Har med detta namn undertecknat 1611 års tiondelängd (sig. O. M. G.).

8. Hammar.

JONAS [1555—1560].

Utgjorde 1555 och 1556 kostgård, sistnämnda år med 3 lispund kött och 5 lispund fläsk, samt erlade 1560 i silverskatt 8 lod silver. En son till honom sakfälldes 1560 för tjuveri till böter, 20 mark penningar.

ERICUS LAURENTII [1563].

Fadersnamnet enligt Follén. Utgjorde 1563 brudskatt med 12 mark penningar.

OLAUS ERICI [1568—1583].

Har med sitt namn bekräftat avkortnings- och brudskattelängderna för 1579. Nämnas i räkenskaperna 1568—1583 och utgjorde 1573 köpsilverskatt med 6 lod silver. Bevistade riksdagen i Stockholm 1569 och undertecknade förnyelsen av arvföreningen för konung Johans räkning den 26 januari. Tillerkändes genom konung Johans brev den 8 augusti 1572 vederlag med 6 tunnor spannmål (KK nr. ser. 150). Åtnjöt för år 1579 frihet från gården i anledning av den stora gästning, som orsakats av det kungliga hovets resa från Uppland och ned till Östergötland.

JOHANNES LAURENTII [1584]—.

Tiondelängderna för 1585 och 1591 samt avkortningslängden för 1593 äro med hans namn undertecknade. Nämnas i räkenskaperna f. o. m. 1584. Av mantalsregistret för 1606 (Ög. 1605: 1) framgår att såväl han som hans hustru då voro över 60 år. Undertecknade bekräftelsen av Uppsala mötes beslut den 21 juni 1593.

Herr Jonas påfördes 1600 hjälpskatt (femtiondedelsskatt) med 9 mark $3\frac{2}{3}$ öre, motsvarande en taxerad förmögenhet av omkring 496 mark.

Under sin tjänstetid förvärvade herr Jonas börsrätten till såväl Hyssängen, ett kyrkonybygge, för 2 mark som Flytomten, Vadstena klostets f. d. jord, för 6 mark (KA, Börsrättsköpen under Johan III, pag. 1488 och 1489). Sannolikt skedde detta någon tid före 1590, vilket år Hyssängen redovisades såsom liggende till prästgården och jämväl Flytomten brukades under prästbordet. I detta sammanhang må beröras den av Hag-

ström lämnade uppgiften att kyrkoherdebostället omkring 1570 förmerats med $\frac{3}{2}$ mantal i Hammars by. Hagström bygger därvid på en relation, befintlig i en Hammars kyrkoarkiv tillhörig volym, sign. L I nr 1. Att tidsuppgiften är en ren konstruktion framgår av kammararkivets den 13 maj 1705 dagtecknade utredning om bostället (fol. 603 o. f.).

*

9. Hardemo.

ARVID [1545].

Levererade den 31 maj 1545 till Lars Haraldsson å Grips-
holm kyrksilver på herr Jöns i Snavlunda vägnar (SKH 76).

JOHANNES PETRI [1553]—1586.

Har med namnet *Jönss Pedersson* bekräftat tiondelängderna för 1573—1576, 1582—1585. Nämnas i räkenskaperna f. o. m. 1553. Erlade 1560 6 mark penningar i silverskatt och 1573 6 lod silver till prästernas hjälp (köpsilverskatten). I 1581 års räkenskap avkortas en utjord i Nybble såsom av honom frinjutet. Enligt 1602 års räkenskap hade denna kyrkoutjord av ålder legat under prästgården.

Torde hava avgått 1586 och bosatte sig sedermera å hemmanet Översta i Hallsbergs socken. Erhöll genom hertig Carls brev den 17 september 1590 (1590:9) på grund av sin ålderdom frihet å hemmanet. Detta avkortas 1591—1596 såsom av honom frinjutet. Efterläts genom hertig Carls brev den 8 juli 1591 (1591:4) för sin fattigdoms skull 1 pund spannmål.

ANDREAS JONÆ 1586—1593.

Erhöll den 27 maj 1586 hertig Carls collation på Hardemo prästgäll (HCR). Förunnades genom hertigens brev den 8 juli 1588 (1588:8) tillgift å halva taxan, då han vore ny i bolet och ringa förråd hade. Hans 1587 avgivna protestsedel mot liturgien finnes i SDA (Löw, ÖLM 1931). Antecknad såsom närvarande vid Uppsala möte mars 1593. Kort därefter kyrkoherde i Edsberg.

OLAUS MAGNI 1593—1602.

Förut kapellan i Kumla. Fick d. 9 maj 1593 hertig Carls collation på Hardemo gäll (HCR). Undertecknade bekräftelsen

av Uppsala mötes beslut den 21 juni 1593. Död enligt Follén 1602.

För femtiondedelsskatten av 1599 uppgavs herr Olofs skattepliktiga löseghendom till (1600: 2 A): 24 lod silver, 2 $\frac{1}{2}$ lispund grytkoppar, 20 tunnor spannmål, 1 par gilla oxar, 1 killingsoxe, 3 stutar, 1 tjur, 7 kor, 2 kvigor, 9 gamla svin, 3 unga svin, 2 hästar och 1 sto.

BIRGERUS JOHANNIS 1603—.

Förut kyrkoherde i Mosjö och tillträdde enligt Follén detta pastorat 1603. — G. m. BENGTA PEDERSDOTTER enligt uppgift i änkedrottning Christinas brev den 17 september 1624 (ÖLCB I).

Komminister.

ISRAELIS BIRGERI [1603].

1603 års tiondelängd är sålunda undertecknad: »Wnder sacellani sigillo vidz Israelis Birgeri» (sig. I. B.).

*

10. Kil.

MÅNS [1545].

Enligt Follén kyrkoherde här 1540—1550, varefter han fick befordran till annat pastorat utom stiftet. Enligt Hagström åter befordrades han till Kräcklinge. Han anklagades vid lagmanstinget i Örebro den 31 januari 1545 av konungens fogde Jörgen Laurensen att hava avbränt Ekers kyrka.

KNUT [1553]—1557.

Nämnes i räkenskaperna 1553—1556. Död enligt Follén 1557. Innehade fr. o. m. 1553 stommen i Gräve.

EVERTUS GUDMUNDI [1560].

Utgav 1560 i silverskatt 4 lod silver samt frinjöt samma år stommen i Gräve. Sedermera kyrkoherde i Svinevad och i Axberg.

NICOLAUS LAURENTII [1562]—1580.

Har med sitt namn bekräftat tiondelängderna för 1576 och 1577. Enligt Follén förut kyrkoherde i Mosjö. Nämnes här i

räkenskaperna 1562—1578. Tillförsäkrades genom hertig Carls brev den 28 december 1573 (1574:9) vederlag med 3 pund spannmål. Död enligt Follén 1580.

ANDREAS ANDREÆ 1580—1603.

Tillträdde enligt Follén detta pastorat 1580 och nämnes i räkenskaperna 1581—1603. Avgav vid biskopsvalet 1586 sin röst å Petrus Jonæ. Utsedd till föredragshållare vid 1587 års stiftssynod (jfr dock Westman, KHÅ 1919). Hans 1587 avgivna protestsedel mot liturgien finnes i SDA (Löw, ÖLM 1931). Undertecknade bekräftelsen av Uppsala mötes beslut den 21 juni 1593. Förunnades, när han hade en nerröten och förlamad prästgård, genom hertig Carls brev den 23 oktober 1582 (1583:5) till dess förbättring frihet från taxa och borgläger. Genom hertigens brev den 28 juni 1589 (HCR) efterläts honom, då han sutte i en stor allmänneväg och under prästbordet vore litet angebol, vederlag med 2 pund spannmål.

Genom sistnämnda brev efterläts honom även att allena och utan förfång behålla och under prästgården bruka ett ängstycke, Prästholmen, liggande mellan Gräve och Tysslinge ängar. Enligt 1602 års avkortning frinjöt han, utom stammen i Gräve, en tomt i Hammarby, som prästgården förökts med.

För femtiondedelsskatten av 1599 uppgavs herr Anders skattepliktiga lösegendom till (1600:2 A): 64 lod silver, 1½ lispund grytkoppar, 5 lispund 12 mark kittelkoppar, 20 tunnor spannmål, 3 par killingsoxar, 6 stutar, 1 tjur, 16 kor, 4 kvigor, 9 risbitare (årsgamla bockar), 16 gamla getter, 7 unga getter, 20 får, 14 gamla svin, 6 unga svin och 1 häst.

År 1603 skedde mellan honom och kyrkoherden i Axberg Tilo Martini ett utbyte av pastorat.

TILO MARTINI 1603—.

Förut kyrkoherde i Axberg. Nämnes i räkenskaperna f. o. m. 1603.

*

II. Knista.

ANDERS [1530].

Vid lagmanstinget i Edsberg den 10 december 1530 kärade Storbjörn till herr Anders om en åker, som låg inom Knista

prästgårds ägor men skulle hava kommit under Storbjörns gård. Efter nämndens rannsakan tilldömdes åkern prästgården, då urminnes hävd påkommit samt brev eller annan bevisning saknades.

SEVERIN [1537].

Erhöll genom konung Gustafs brev den 12 februari 1537 frihet från borglägerstaxan å behaglig tid (GFR).

SVEN [1540—1542].

Redovisade enligt 1540 års länsregister såsom prost tionden. Herr Svens hustru ANNA beskyllde utan skäl herr Jöns i Kräcklinge och dennes piga för stöld av lin, varför de vid lagmanstinget i Edsberg den 10 februari 1542 frikändes.

MAGNUS NICOLAI [1553—1570].

Nämnes i räkenskaperna 1553—1570. Utgjorde 1560 silverskatt med $6\frac{1}{2}$ lod silver samt 1563 brudskatt med 24 mark penningar. Enligt 1553 års räkenskap var stommen i Kvissbro (presta ottninga, betecknad såsom olagd, d. v. s. ej i öretal lagd, jord) förlänt herr Måns. I 1557 års räkenskap betecknas den såsom prästgården i Kvissbro. Om profossen Sigfrid Anderssons rannsaking 1565 rörande prästernas försummelse och vad därvid om herr Måns upplystes se Kjöllerström, s. 273—274.

G. m. ANNA, död i Knista före mannen samt änka efter Bertil Nilsson i Örebro. Hon hade i sitt första gifte sonen Lars Bertilsson, fogde på Örebro slott (jfr Almquist, IV, s. 138), samt två döttrar, den äldre g. m. NILS LARSSON på Salberget och den yngre m. kyrkoherden här BIRGERUS NICOLAI. Om kvarlåtenskapen efter henne förevar en rättegång vid häradstingen i Edsberg den 13 juni 1592, den 2 december 1594 och den 31 juli 1595 mellan Lars Bertilsson och herr Birger å ena samt Dan i Kåxle å andra sidan. Däri yrkades utfående av 600 mark penningar, konung Gustafs mynt, som hustru Anna överlämnat till Dan att gömmas för de två yngsta barnens räkning. Dan genmålde därtill, att när hustru Anna dött hade han på herr Måns begäran levererat penningarna in i prästgården till denne och Nils Larsson, varpå Nils Larsson uppskurit besegligen och slagit penningarna på bordet. Dessa hade sedan skiftats mellan herr Måns och dennes styvbarn. För att kunna avdöma målet fann rätten nödigt att herr Birger föredde handlingarna angående skiftet såväl efter Bertil Nilsson

mellan dennes änka och barn som efter hustru Anna mellan herr Måns och styvbarnen.

BIRGERUS NICOLAI [1572]—1594.

Enligt Löw omtalad som kapellan i Vintrosa 1568. Nämnas här i räkenskaperna 1573—1594 och utgjorde förstnämnda års prästernas hjälp (köpsilverskatten) med 6 lod silver. Avgav vid biskopsvalet 1586 sin röst å Petrus Jonæ. I SDA finnes såväl hans 1587 avgivna protestsedel mot liturgien som ett odaterat prästmötesföredrag av honom, möjligen härrörande från 1590 (Löw, ÖLM 1931; Westman, KHÅ 1919). Närvarande vid Uppsala möte mars 1593 och undertecknade bekräftelsen av mötesbeslutet den 21 juni samma år.

Herr Birger erhöll genom hertig Carls brev den 15 januari 1572 (1585: 6) konfirmation å Kvissbro prästbol. Detta avkortas i 1581 års räkenskap med en utjord och en åker. Sedan han av ödemarken upptagit och röjt samt på egen bekostnad bebyggt ett torp Girekilen (nu Gjärkilen) i Knista socken erhöilo han och hans hustru genom hertigens brev den 24 mars 1587 (1597: 20) tillstånd besitta detsamma under skattemanna rätt och med livstids frihet. G. m. företrädarens styvdotter.

Erhöll 1594 transport till och tillträdde följande år Mellösa pastorat.

JOHANNES LAURENTII 1595—.

Benämnes Nericius av Follén, som uppger honom förut hava varit huspredikant på Göksholm. Nämnas i räkenskaperna f. o. m. 1596.

För femtionedelsskatten av 1599 uppgavs herr Johans skattepliktiga lösegendom till (1600: 2 A): 76 lod silver, 5 lispund grytkoppar, 1 lispund kittelkoppar, 17 tunnor spannmål, 2 killingsoxar, 3 stutar, 6 kor, 1 kviga, 4 risbitare (årgamla bockar), 12 getter, 12 får, 5 gamla svin, 5 unga svin, 1 häst och 1 sto.

*

12. Kräcklinge.

JONAS [1542].

Frikändes vid lagmanstinget i Edsberg den 10 februari 1542 för stöld av lin, därtill beskylld av herr Svens i Knista hustru.

OLOF [1545].

Redovisade 1545 såsom prost återstoden av tionden för 1544 (RKB).

MÅNS [1553—1560].

Enligt Hagström förut kyrkoherde i Kil och hit förflyttad 1550. Nämnas i räkenskaperna f. o. m. 1553 och utgav 1560 i silverskatt 6 lod silver.

LARS [1569].

Om honom skriver herr Andreas, ordinarius i Örebro, den 13 juni 1564 till sekreteraren Måns Persson (RA, Brev till Erik XIV:s kansli): »Med thenne d: Laurentio haffuer thz sigh så, att när Krecklinge bleff löst i wintras, kom thenne d: Laurentius sampt mz bönderne sammestäds och begärade gieltett, och tå lagh d: Cristoforus siuck. Effter bönderne honom Laurentius nogre gånger begärat hade, sade iagh honom thz til på Ko: Ma:tz nådigste behuagh, huilket han behölt och sädde i vår. När thz skeett war och d: Cristofferus bleff sundh, kom han och begärade thz. Så sade iagh, att iagh icke kunde säya ett gielt tuå personer til. Med then beskeedh drogh han til Ko: Ma:tz första och annan gång och haffuer bekommet Ko: Ma:tz gunstige förscriffter, mott huilka migh är omögelighe och icke tilbörliche emott (!) att göra. Så kan iagh honom til inthet tilgöra, uthan skiuter saken til eder, på K: M: wägna. Hän kan wel sielff giffua sin sack til kenna. När iagh fåår nogon rettilse her om aff eder, wett iagh huad iagh skall göra.»

Troligt är att herr Lars fick behålla pastoratet. Han är i övrigt känd endast såsom närvarande vid riksdagen i Stockholm 1569, då han d. 26 januari undertecknade förnyelsen av arvföreningen för konung Johans räkning.

PETRUS ERICI [1573]—1608.

Nämnas i räkenskaperna 1573—1608 och utgav 1573 i köpsilverskatt 5 lod silver. Avgav vid biskopsvalet 1586 sin röst å Petrus Jonæ. Hans 1587 avgivna protestsedel mot liturgien finnes i SDA (Löw, ÖLM 1931). Undertecknade bekräftelsen av Uppsala mötes beslut den 21 juni 1593. Död enligt Follén 1608. Herr Per torde hava upptagit Strängstorp i Kräcklinge socken, vilket vid häradstinget i Hardemo den 23 maj 1598 skatt-

lades till $\frac{1}{2}$ lispund smör att utgå f. o. m. 1600 men han sedermera innehade under frihet.

För femtionedelsskatten av 1599 uppgavs herr Pers skattepliktiga lösegendom till (1600: 2 A): 8 lod silver, 2 lispund grytkoppar, 2 lispund kittelkoppar, 8 tunnor spannmål, 1 gill ox, 2 killingsoxar, 1 stut, 1 tjur, 1 ko, 2 kvigor, 8 får, 1 häst och 1 sto.

LAURENTIUS JOHANNIS 1609—.

Enligt Föllén född i Hidinge, där fadern var klockare, samt förut kapellan i Örebro. Erhöll den 15 augusti 1609 collation på detta pastorat (Lundström, KHÅ 1906). Stamfader för adliga ätten Klingenstierna, nr 780.

13. Kumla.

KAROLUS BENEDICTI [1525]—1536.

Vid lagmanstinget i Kumla d. 14 febr. 1525 kårade Sigge i Bro till herr Karl om en ängsteg i Gällersta myr, som Sigge lagt av denne för 4 örtugar om året. Då tegen bevisligen frångått Siggés gård, tilldömdes den honom. — Herr Karl var som kanik och kyrkopräst i Kumla närvarande vid kyrkomötet i Örebro 1529 och undertecknade dess beslut den 7 februari. Han avled troligen 1536, vilket år biskopsfogden i testamente efter honom uppbar $19\frac{1}{2}$ mark 2 penningar samt ett silverstop vägande $17\frac{1}{2}$ lod (RKB).

PETRUS LAURENTII [1540—1563].

Redovisade såsom prost tionden 1540 (länsregistret), 1545, 1548, 1549 och 1551 (RKB) samt nämnes i domboken vid lagmanstinget i Sundbo härad den 8 februari 1542. Återfinnes i räkenskaperna 1553—1562, utgav 1560 8 lod silver i silverskatt samt redovisade 1563 brudskatten. Innehade f. o. m. 1553 stommen i Hallsberg. Se vidare Mosjö.

SEVERINUS ERICI [1567]—1577.

Har med sitt namn bekräftat tiondelängderna för 1573—1576. Enligt Föllén förut kyrkoherde i Sköllersta samt död här 1577. Nämnes i räkenskaperna 1567—1577 och deltog i prästernas hjälp 1573 (köpsilverskatten) med 8 lod silver.

LAURENTIUS NICOLAI 1578—1606.

Förut kyrkoherde i Ekeby och erhöll enligt Follén transport hit 1578. Avgav vid biskopsvalet 1586 sin röst å Petrus Jonæ. I SDA finnes såväl hans 1587 avgivna protestsedel mot liturgien som ett odaterat prästmötesföredrag av honom (Löw, ÖLM 1931; Westman, KHÅ 1919). Närvarande vid Uppsala möte 1593 och undertecknade bekräftelsen av mötesbeslutet den 21 juni samt bevistade riksdagen i Söderköping 1595. Han förärade 1592 Kumla kyrka en predikstol (Saxon, 205, 207). Gästades 1582 av hertiginnan Maria, då hon drog ned åt Höjentorp, och erhöll för sitt omak 9 spann malt. Genom hertig Carls brev den 6 april 1585 efterläts honom under prästbordet Venätorp i Hallsbergs socken, enär han hade ringa utrymme till mulbete. Död enligt Follén den 11 januari 1606.

För femtionedelsskatten av 1599 uppgavs herr Lars skattepliktiga lösegendom till (1600:2 A): 172 lod silver, 6 lispund grytkoppar, 1 lispund kittelkoppar, 16 tunnor spannmål, 1 par gilla oxar, 1 par killingsoxar, 1 stut, 11 kor, 2 kvigor, 9 får, 1 häst och 3 ston.

G. m. INGEGERD, dotter till herr Sven, kyrkoherde i Örebro (jfr Kock och Östman, PHT 1920). Hon erhöll enligt 1606 års räkenskap avkortning å gården. — *Söner*: NILS, hovkansler, och JOHAN, professor i Uppsala, vilka antogo tillnamnet Chesnecopherus. Ang. den förstnämnde se ointrod. ätten Liljeram. *Döttrar*: MAGDALENA, g. m. borgaren i Örebro PEDER OLOFSSON KROOK och stammoder för adliga ätten Ehrenkrook, nr 1010; HELENA, g. m. landsbokhållaren GUSTAF SVENSSON till Kwicksta och Åby, stammoder för adliga ätten Queckfeldt, nr 979.

SVENO BENEDICTI 1607—.

Kyrkoherde här 1607 enligt Follén, som benämner honom Blackstadius.

Komministrar.

ANDREAS BIRGERI [1573—1579].

Innehade 1573—1577 stommen i Hallsberg. Den 2 april 1577 avlät hertig Carl till biskopen i Strängnäs brev för herr Anders i Kumla att besitta samma gäll (HCD). Kwitterade såsom vice pastor tredings-åkertionde för 1579. Sedermera kyrkoherde i Ekeby.

OLAUS MAGNI [1587].

Hans 1587 avgivna protestsedel mot liturgien finnes i SDA (Löw, ÖLM 1931). Sedermera kyrkoherde i Hardemo.

MAGNUS BIRGERI 1603.

Enligt Follén kapellan här och son till kyrkoherden i Mossjö och Hardemo Birgerus Johannis.

Skriftväxlingen mellan Carl IX och Christian IV efter Kalmar slotts fall 1611.

Av Ingel Wadén.

Johannes Messenius berättar i åttonde delen av *Scandia illustrata*, att Christian IV av Carl IX blev utmanad till envig, då han i augusti 1611 under det mellan Sverige och Danmark pågående kriget återvände till Kalmar från Öland, där han mottagit ölänningarnas trohetsed. Konung Christian vägrade emellertid i smädliga ordalag att antaga utmaningen, varför Carl IX icke dröjde med att återvända till sitt läger.¹ Den danske kanslisekreteraren Ernst Werckman, som skrivit en utförlig berättelse (den s. k. Journal) om Kalmarkriget, uppger, att Christian IV den 13 augusti återvände från Borgholm till Kalmar. På halva vägen fick han emottaga en hätsk skrivelse från konung Carl, daterad lägret vid Ryssby d. 12 augusti 1611. Som artigheten fordrade, besvarade danske konungen skrivelsen d. 13 augusti.²

Denna händelse omnämnes däremot icke med ett ord i andra källor till Kalmarkrigets historia som exempelvis det svenska fältkansliariet, tygmästarens å Kalmar slott berättelse, Abraham Brahes tidebok, Lönberga kyrkobok eller de holländska sändebudens rapport.³ Messenius' och Werckmans berättelse är emellertid i stort sett riktig. Carl IX uppfordrade verkligen Christian IV till envig, och danske konungen gav ett avböjande svar. De mellan de båda motståndarna växlade skrivelserna äro bevarade. De blevo av Christian IV utnyttjade för den politiska propaganda, som han under Kalmarkriget bedrev på kontinenten.⁴ Danske konungen lät nämligen trycka de båda breven på tyska och utsprida dem som flygskrift.⁵

¹ J. Messenius, *Scandia illustrata* VIII, s. 115.

² Journal über alles das jenige, so sich in dem so genannten Calmarschen Kriege zugetragen (*Historiske Kildeskrifter* II: 2, 1887, s. 706).

³ Se I. Wadén, *Berättande källor till Kalmarkrigets historia* (1936), s. 6 ff., 18 ff., 283 ff.

⁴ Wadén, a. a., s. 136.

⁵ *Missive, Oder Warhaftiger Sendebriefff König Carlls in Schweden . . . Gedruckt im Jahr 1611.* Se *Bibliotheca danica* III, sp. 75.

Redan i året därpå i Frankfurt am Main utkommande mässrelationer finnas skrivelserna refererade eller avtryckta,¹ varefter de återkomma i under de följande åren publicerade samlingsverk å kontinenten.² Brevet ha dessutom blivit spridda genom talrika avskrifter.

De båda skrivelserna hava därefter blivit tryckta av en rad historiska författare men, som G. V. Sylvander framhåller, på ett otillfredsställande sätt.³ Egendomligt är, att man för utgivningen företrädesvis begagnat dåliga avskrifter samt att det ej blivit upptäckt, att skriftväxlingen icke endast består av två brev, Carl IX:s utmaning och Christian IV:s svar, utan av tre sådana. Efter att hava mottagit danske konungens hänfulla svar avlät nämligen Carl IX ytterligare en skrivelse, vilken tidigare icke varit känd men som ur mer än en synpunkt är mycket intressant.

Carl IX:s utmaning är bevarad i original, vilket synes hava förbigått forskningen. Brevet förvaras i Rigsarkivet, Köpenhamn.⁴ Det är daterat d. 12 augusti. Ernst Werckman är alltså riktigt undermåttad på denna punkt. Observeras bör emellertid, att en i det svenska riksregistraturet införd avskrift av brevet är daterad d. 11 augusti.⁵ Konceptet till brevet synes icke vara bevarat. Av den bristande samstämmigheten mellan dateringen i originalet och i den officiella avskriften lär det emellertid knappast vara för djärvt att draga slutsatsen, att ett koncept blivit uppsatt redan d. 11 augusti men att originalet utskrivits först d. 12 augusti. Brevet i riksregistraturet äro nämligen i regel avskrifter av koncepten.

G. V. Sylvander och Axel Larsen, som tryckt av utmaningen, hava dateringen d. 11 augusti, men det beror givetvis på, att de icke känt originalet utan använt avskriften i riksregistraturet.⁶ Därigenom hava också utgivarna av *Regesta diplomatica historiæ danicæ* begått ett misstag i fråga om datering.⁷ Sak samma gäller Generalstabens.⁸ Sylvander söker bevisa, att d. 11 augusti, skulle vara rätt datum, men detta är givetvis icke riktigt.⁹ I flygskriften är brevet

¹ *Mercurii Gallobelgici Sucenturiati . . . tomi noni liber primvs* (Frankfurt 1612) s. 113 ff.; *Iacobi Franci relationis historicae continvatio* [Frankfurt] (1612), s. 6 ff. Jfr Wadén, a. a., s. 271, not 6.

² Wadén, a. a., s. 297 ff.

³ *Regesta diplomatica historiæ danicæ* II: 1 (1870), s. 598; series secunda, II: 2 (1907), s. 892; G. V. Sylvander, *Kalmar slotts och stads historia VIII* (1873), s. 312, not 1.

⁴ Rigsarkivets permanente Udstilling.

⁵ Riksregistr. 1611, fol. 354.

⁶ Sylvander, a. a., s. 311; A. Larsen, *Kalmarkrigen* (1889), s. 143 f.

⁷ *Regesta diplomatica historiæ danicæ*. Series secunda, II: 2, s. 892.

⁸ Generalstabens, *Sveriges krig 1611—1632*, I (1936), s. 250.

⁹ Sylvander, a. a., s. 312, not 1.

också, egendomligt nog, feldaterat. Där står nämligen d. 24 augusti.¹

Å baksidan av originalet, vars sigill är väl bevarat, är, säkerligen med en skrivares hand, antecknat: »Dette brev bekom K. M. imellem Borckholm och Fergestedet, den 13 Aug. Ao 1611». Detta är ungefär samma uppgift, som påträffats hos Ernst Werckman. Anteckningen kan dock icke anses som en bekräftelse på framställningen i Journal, då det icke är alldeles uteslutet, att Werckman just bygger på denna upplysning. Han har nämligen haft tillgång till danska kanslihandlingar.²

I skrivelsen riktar Carl IX förebråelser mot Christian IV för att denne i oträngt mål och utan någon verklig orsak brutit Stettinfreden samt intagit Kalmar stad och genom förräderi bemäktigat sig Kalmar slott, Öland och Borgholm. Förut har Carl IX utan resultat föreslagit sin fiende alla kristliga medel för att få fred och enighet. Då han märkt, att danske konungen är personligen tillstädes, föreslår han nu det sista och yttersta medlet. Efter de gamla götarnas bruk skola de båda konungarna mötas till envig. De skola icke ha något kyller eller harnesk, blott en stormhatt på huvudet och en sidovärja i handen. Båda skola vara ledsagade av två av sina i fullt harnesk klädda adelsmän, av vilka den ene skulle vara beväpnad med två pistoler och sin sidovärja, den andre med en musköt och en pistol samt sin sidovärja. Antar icke Christian IV utmaningen, är han ingen ärlig konung eller krigsman.

J. A. Fridericia finner konungens utmaning »latterlig», och Axel Larsen, som helt synes hava missuppfattat de åtföljande adelsmännens funktion, kan icke alls se någon mening i brevet utan säger, att Carl IX lika gärna kunde föreslagit sin motståndare, att de tillsammans skulle hoppa ned från ett av tornen på Kalmar slott.³

Utgången av en tvekamp mellan Carl IX, nära nog 61-årig och på gravens brädd, samt den 34-årige Christian IV, ännu i sin fulla kraft, kan givetvis icke synas tvivelaktig, men man får akta sig för att anlägga moderna synpunkter på denna händelse. Utmaningen

¹ Missive, Oder Warhafftiger Sendebrieff, s. 4. — Äy utmaningen finnes ytterligare ett par samtida officiella avskrifter, en, skriven med typisk kanslistil i RA (Krigshistoriska handlingar, vol. VIII), och två, införda i danska kopieböcker (Danska Rigsarkivet, Tyske Kancellies udenrigske Afd. — nedan förkortat TKUA — Ausländischer Registrant 1610—1613, fol. 248 f.; Danske Kancellies udenrigske afd. — nedan förkortat DKUA — Svenske Acta 1611—1619, fol. 50 f.). Dessutom finnes i RA en av Sven Leijonmarck bevittnad avskrift, där arkivsekreteraren intygar, att kopian överensstämmer med brevet i riksregistraturet (Konung Carl IX:s brev i avskrift 1606—11).

² Wadén, a. a., s. 260 ff.

³ J. A. Fridericia, Danmarks Riges Historie 1588—1699, s. 150; A. Larsen, a. a., s. 144.

har nämligen otvivelaktigt en djupare innebörd. Carl IX:s erbjudande om envig är icke att jämställa med en uppfordring till duell. Utmaningen är icke förorsakad av någon förolämpning eller dylikt och kan alltså ej betraktas som en inbjudan till strid om heder och ära. I stället är den ett exempel på att medeltiden och rent medeltida tankegångar ännu levde kvar i Sverige.

Den rättsliga tvekampen var under medeltiden ej sällsynt på kontinenten. Dess tillvaro kan spåras långt tillbaka i tiden.¹ Den var som andra ordalier ett medel att leda ett påstående i bevis. Tvekampen är på grund därav icke ett mål utan endast ett sätt att åstadkomma en riktig dom.² Man utgick nämligen från att den som hade rätt, honom skulle också Gud förhjälpa till seger.³

Enviget var emellertid under medeltiden det yttersta medlet, som man tillgrep, när inga andra rättsliga hjälpmedel som skriftliga bevis, vittnen eller ed stodo till buds.⁴ Att observera är, att Carl IX i sitt brev just säger, att han tidigare föreslagit alla upptänkliga kristliga medel, men Christian IV har avslagit dem alla. Därför, fortsätter Carl IX, föreslår han nu det sista och yttersta medlet, en envigeskamp. En dylik strid kom bland annat till användning, då det gällde att fälla avgörande om länder och landsdelar, i gränstvister samt vid fredsbrott.⁵ I utmaningsbrevet anklagar Carl IX sin motståndare just för fredsbrott. Danske konungen har brutit fördraget i Stettin. Man får ej heller bortse från, att Kalmarkriget ju delvis hade sin orsak i tvisten om ishavsländerna och om gränsens dragande i norr mellan Sverige och Norge.

Carl IX föreslår i sin skrivelse, att var och en av konungarna skulle vara åtföljda av två, fullt beväpnade adelsmän. Larsen har här tolkat brevet på ett underligt sätt, ty han tror, att även adels-

¹ F. W. Unger, *Der gerichtliche Zweikampf bei den germanischen Völkern* (1847), s. 15 ff.; H. Brunner, *Deutsche Rechtsgeschichte I* (1906), s. 262 ff.; R. Schröder, *Lehrbuch der deutschen Rechtsgeschichte* (1922), s. 94, 397 f.; H. Fehr, *Das Recht im Bilde* (1923), s. 52 ff.; H. Brunner—C. v. Schwerin, *Deutsche Rechtsgeschichte II* (1928), s. 538 ff., 555 ff. Jfr K. v. Amira, *Grundriss des germanischen Rechts* (1913), s. 277 ff.

² F. Zimmermann, *Der Zweikampf in der Geschichte der westeuropäischen Völker* (Historisches Taschenbuch, Fünfte Folge, Neunter Jahrgang) (1879), s. 264; C. Thümmel, *Der gerichtliche Zweikampf und das heutige Duell* (1887), s. 16; H. Fehr, *Der Zweikampf* (1908), s. 8; H. Brunner—E. Heymann, *Grundzüge der deutschen Rechtsgeschichte* (1923), s. 177.

³ Zimmermann, a. a., s. 264; Brunner, a. a. I, s. 264; H. Fehr, *Das Recht*, s. 52.

⁴ Unger, a. a., s. 41; Zimmermann, a. a., s. 265; H. af Trolle, *Om ordalierna hos de germanska folken* (1915), s. 122 ff.

⁵ Unger, a. a., s. 23 f., 28; Zimmermann, a. a., s. 266; G. von Below, *Das Duell und der germanische Ehrbegriff* (1896), s. 9; Fehr, *Der Zweikampf*, s. 12; Trolle, a. a., s. 124.

männen skulle deltaga i striden. Eftersom de enligt Carl IX:s förslag skulle uppträda i fullt harnesk och utom värjor vara försedda med pistoler och muskötter, så menar Larsen, att ett deltagande i kampen icke kunde vara annat än vissa döden för konungarna.¹ Larsens tolkning kan ej vara riktig. De fyra adelsmännen hade en annan funktion. Å platsen för en tvekamp skulle alltid finnas några särskilt utsedda personer som ordningsmän och vittnen.² De kunna betraktas som föregångare till senare tiders sekundanter. Dessa män skulle vara fullt beväpnade till skillnad från de kämpande, som vanligtvis uppträdde utan rustning.³ Anordningen är alltså i överensstämmelse med för den medeltida tvekampen gällande regler.

Exempel på att en konung utmanat en annan till tvekamp äro icke ovanliga. De mest kända torde vara följande. Filip II August föreslog 1194 Rikard Lejonhjärta, att fem fransmän skulle kämpa mot fem engelsmän och att stridens utgång skulle föllas utslaget i fråga om tvistigheterna mellan konungarna. Rikard I antog utmaningen på villkor, att konungen skulle vara en av de fem. Härpå strandade förslaget.⁴ Efter sicilianska aftonsången överenskommo Peter III av Aragonien och Karl av Anjou 1283 att slita tvisten dem emellan genom en strid, i vilken skulle deltaga de båda furstarna med 100 riddare på var sida, men härav blev heller ingenting.⁵ År 1382 föreslog Ludvig I av Neapel Karl III av Durazzo en liknande strid, fast utan resultat.⁶ Frans I utmanade 1528 och 1536 Karl V till envig, men här torde det snarast hava varit fråga om en duell.⁷

Härtill kommer, att Carl IX i sin ungdom själv fick emottaga en utmaning av samma slag som han nu slungade mot Christian IV. I en skrivelse av d. 15 augusti 1568 uppfordrade Erik XIV sin broder, dåvarande hertig Carl — som tillsammans med hertig Johan höjt upprorsfanan — till en strid, antingen »een emot een» eller »med wäldig hoopen». Hertigen förklarade sig i sitt svar d. 18 augusti villig antaga utmaningen, och i ett nytt brev, daterat d. 25 augusti, utvecklade Erik XIV närmare villkoren för en strid.⁸ Konungen föredrog ett envig. Bröderna skulle mötas med »lijka Wärjor» utan

¹ Larsen, a. a., s. 144.

² A. Vorberg, *Der Zweikampf in Frankreich* (1899), s. 17.

³ Vorberg, a. a., s. 17 f.

⁴ A. Schultz, *Das höfische Leben zur Zeit der Minnesinger II* (1889), s. 160.

⁵ Zimmermann, a. a., s. 315; Schultz, a. a., s. 160; Vorberg, a. a., s. 9.

⁶ Zimmermann, a. a., s. 316.

⁷ Zimmermann, a. a., s. 287 f.; Vorberg, a. a., s. 9.

⁸ Breven hava blivit tryckta av Erik Göransson Tegel (*Konung Ericus den XIV:des historia*, s. 305 ff.). Se A. G. Ahlqvist, *Konung Erik XIV:s sista lefnadsår* (1878), s. 26.

»falskeet och argelist på en frijkampzplatz». Eftersom hertigen var yngre och av ringare stånd borde han komma till Stockholm på en viss dag. De båda furstarna skulle vara till fots, i fullt harnesk och mötas med draget svärd. Den som nedlade den andre, hans sak skulle hållas rättvis inför alla människor, medan den andres skulle ogillas.¹ Konungen föreslog vidare, att vissa personer ur båda lägren skulle kontrollera de båda motståndarnas harnesk, vapen och värjor så att dessa voro »lijka goda».² Något envig blev dock icke av. Beröringspunkterna mellan Erik XIV:s utmaning av dåvarande hertig Carl och Carl IX:s uppfordran av Christian IV till envig äro emellertid otvetydiga.

Carl IX saknade således ingalunda föregångare. Det förefaller som om hans utmaning skulle vila på medeltida kontinental rättsuppfattning och tillkommit under inflytande av bortdöende kontinentala sedvänjor.³ Att konungen även har inhemska förebilder synes av Erik XIV:s ovan nämnda utmaning. Carl IX säger dessutom i brevet, att han vill möta Christian IV efter de gamla götarnas bruk och sedvana.⁴ Möjligen tänker han därvid på sagornas uppgifter om holmgång och annan envigeskamp. Att märka är för övrigt att även efter sagotiden tvekampen som ordal ej var helt okänd i Norden och att spår av densamma påträffas ännu in på 1500-talet.⁵

Christian IV:s svar synes tyvärr icke vara bevarat i original. I Riksarkivets samlingar kan det i varje fall ej återfinnas.⁶ Brevet finnes emellertid upptaget i tvenne av allt att döma under förra hälften av det sjuttonde århundradet i kansliet eller arkivet uppgjorda förteckningar över skrivelser från konungen i Danmark och danska riksrådet.⁷ Vidare har brevet ännu i slutet av 1600-talet funnits till. Det har nämligen varit under ögonen på Sven Leijonmarck,

¹ Tegel, a. a., s. 310.

² Tegel, a. a., s. 311.

³ Ännu så sent som 1804 kan man i Tyskland spåra samma betraktelsesätt (Zimmermann, a. a., s. 272), och i England var den rättsliga tvekampen åtminstone formellt ett lagstadgat bevismedel ända till år 1819 (Trolle, a. a., s. 139).

⁴ I flygskriften är »effter de gamla Götars lofliga bruck och sädwane» ändrat till »nach der löblichen Griechen art vnd gewonheits» (Missive, Oder Warhafftiger Sendebrief, s. 4).

⁵ Trolle, a. a., s. 102 f., 130 ff.

⁶ Skrivelsen ingår icke i RA:s serie »Danska konungahusets originalbrev 1529—1675».

⁷ »Swar på Konungh Carls breff om den tillbudhne Kamp» (RA, Danica, Ingående diarium 1572—1626, Danmark, fol. 78); »Swar på Konung Carls Breff Om en Kamp. Datum Calmar dhen 14 Augusti. Orig.» (RA, Danica, Förteckning över danska konungars brev 1523—1545, 1568—1632, fol. 73).

arkivsekreterare från 1686.¹ Sedan förlorar man alla spår av detsamma. Säkerligen har det gått förlorat vid slottsbranden 1697, då ju betydande delar av Riksarkivet blevo lågornas rov.²

Konceptet, tidigare icke beaktat av forskningen, är däremot bevarat.³ Dessutom finnes ett flertal samtida avskrifter, bland annat två svenska och två danska av så att säga officiell karaktär.⁴ Brevet har här blivit tryckt efter konceptet. Detta är försett med danske konungens fullständiga titel, vilken däremot saknas i avskriften i det svenska kansliets registratur. En jämförelse har emellertid gjorts mellan konceptet och de i Riksarkivet befintliga officiella avskrifterna. Avvikelserna äro få och mycket obetydliga.

Såväl koncept som alla ovannämnda avskrifter äro daterade d. 14 augusti. Axel Larsen, som avtryckt även detta brev, har angivit dess datering till d. 17 augusti, men det beror på, att han begagnat en avskrift i Rostgaardske samlingen å Köpenhamns universitetsbibliotek.⁵ Detta har lockat utgivarna av *Regesta diplomatica historiæ danicæ* att i andra serien ändra dateringen av brevet från d. 14 till d. 17 augusti.⁶ I flygskriften är brevet likaledes feldaterat. Här står nämligen 26 augusti.⁷

Christian IV använder i sitt svar ett mycket grovt språk. Han tillbakavisar bestämt beskyllningen för att med förräderi ha kommit i besittning av Kalmar, Öland och Borgholm. Konungen säger sig ha vunnit Kalmar slott som en ärlig herre och krigsman, och han anser, att Carl IX bör skämmas för att han icke bättre försett slottet med vad som behövdes och för att han låtit beröva sig detsamma alldeles framför sin näsa. Beträffande utmaningen uttalar Christian IV bl. a., att en varm kakelugn och en läkare, som kunde återställa Carl IX

¹ I RA finnes en avskrift, bevitnad av Leijonmarck, som intygar, att densamma överensstämmer med originalet (Krigshistoriska handlingar, vol. VIII).

² Jfr S. Bergh, Svenska riksarkivet 1618—1837 (Meddelanden från svenska riksarkivet. Ny följd II: 5), s. 316.

³ Danska Rigsarkivet, TKUA, Breve, til dels med Koncepter til Svar, fra Kong Sigismund, dennes Broder Hertug Johan af Östergötland, Hertug, siden Kong Carl IX og dennes Enke Dronning Christina til Kong Christian IV og det danske Rigsraad 1588, 1591—1624.

⁴ RA, Danica, Konungarna Fredrik II:s och Christian IV:s brev till svenska regenter 1572—1632, fol. 345 f.; RA, Krigshistoriska handlingar, vol. VIII; Danska Rigsarkivet, TKUA, Ausländischer Registrant 1610—1613, fol. 249 ff.; DKUA, Svenske Acta 1611—1619, fol. 51 f.

⁵ Larsen, a. a., s. 144 f.

⁶ *Regesta diplomatica historiæ danicæ*, a. del, s. 892. — I andra, ej officiella avskrifter förekommer dateringen den 13 augusti, 30 augusti och 31 augusti (Det Kgl. Bibl., Gl. kongl. Saml. 2607, 40, Ny kongl. Saml. 997, 40). Det bör också observeras, att Werckman felaktigt uppger, att Christian IV besvarade Carl IX:s skrivelse den 13 augusti (se s. 52).

⁷ Missive, Oder Warhafftiger Sendebrief, s. 7.

i huvudet, vore tjänligare än en tvekamp. Carl IX, gamle narren, skulle skämmas för att utmana en ärlig herre. Christian IV avvisar alltså Carl IX:s förslag om en tvekamp. Han kunde göra det utan att sätta sitt rykte på spel, ty som tidigare antytts hände det ofta, att den utmanade konungen ej mottog den kastade handsken.

I slutet av brevet förebrår Christian IV sin motståndare, att denne mot allt krigsbruk hos sig behållit hans härold och tvenne trumpetare. Danske konungen uppmanar Carl IX att sända dem tillbaka. Det måste här vara fråga om härolden Claus de Vale och trumpetaren Magnus, vilka den 4 april sändes till Sverige för att till Carl IX överbringa danske konungens fejdebrev. De blevo emellertid kvarhållna i södra Sverige, och Carl IX undvek i det längsta att taga emot dem. Först i början av oktober fingo de träffa konungen, som därpå gav dem tillåtelse att resa tillbaka till Köpenhamn.¹ I skrivelsen talar emellertid Christian IV om två trumpetare. Vem den andre är, kan ej sägas.

Skriftväxlingen består emellertid, som tidigare påpekats, av ytterligare ett tredje, förut okänt brev. Originalen förvaras i Rigsarkivet, Köpenhamn.² Dessutom har jag påträffat trenne avskrifter.³ Konceptet synes däremot icke vara bevarat, och ej heller har brevet som Carl IX:s första skrivelse blivit införd i svenska riksregistraturen, vilket säkerligen är orsaken till, att det förbigått forskningen.⁴

Brevet, som är undertecknat av konungen och blivit sigillerat, är skrivet från fältlägret vid Ryssby den 15 augusti. Å baksidan av detsamma är antecknat: »Redditæ Calm. 16 Aug: Ao 1611» och nedanför »15. Augustj Scriptæ».

Carl IX använder här trots sin kända häftighet en betydligt lugnare och värdigare ton än den, hans motståndare fann för gott att begagna. Han säger sig lämna Christian IV:s oförskämdheter åt sitt eget värde, då han tillskriver dem konungens oförstånd. Att Christian IV kommit i besittning av Kalmar slott, Borgholm och Öland, därför har han att tacka Gud och sin lycka samt den förrädare, som uppgav Kalmar fästning. Ty hade denne icke haft krut, så borde

¹ Resan har blivit skildrad i en lång samtida dikt, tryckt i Danske Magazin I (1745), s. 273 ff., 302 ff. Se i övrigt L a r s e n, a. a., s. 78; S. P i r a, En dansk härolds resa genom Småland och Östergötland år 1611 (1931), passim; W a d é n, a. a., s. 194 f.

² Breve, til dels med Koncepter til Svar, fra Kong Sigismund etc. (TKUA, Sverige A I, 6).

³ Danska Rigsarkivet, Svenske Acta 1611—19, fol. 53; RA, Krigshistoriska handlingar, vol. VIII; KB, v. Engeströmska samlingen, B. I: 1, 24, fol. 309 v. f.

⁴ Skrivelsen är givetvis ej heller, till skillnad från Carl IX:s första brev, införd i »Titularregister 1568—1611» (RA).

han likväl slagit Christian IV med stenar därifrån. Danske konungen påstår, att slottet var illa utrustat, men det berodde på, att Carl IX icke trott, att denne så skändligt skulle bryta freden, och därför hade han sänt bort (»wendtt») såväl krut som andra krigsförnödenheter till de fästningar, som voro närmare de litauiska och ryska gränserna, ty han visste, att där hade han sina fiender.

Carl IX slutar med att påpeka, att han ej vill växla flera skrivelser med Christian IV. Detta är alltså hans sista ord i saken.

Brevet är särskilt ur en synpunkt av stort intresse. Kalmar slotts fall har tillskrivits ett förräderi av dess kommandant, Christer Abrahamsson Some. Beskyllningen härför har utslungats av slottets tygmästare, vars skildring av händelseförloppet lagts till grund för alla framställningar. Denna berättelse är emellertid högst tendentiös och tygmästarens vittnesmål utan värde.¹ Beskyllningen för förräderi har ju dock kommit även från annat håll. Det är Carl IX själv, som beskyller sin kommandant för att förrädiskt hava överlämnat fästningen. Till olika delar av riket sprider konungen denna beskyllning. Han poängterar skarpt, att slottet överlämnats utan några som helst tvingande skäl. Att Kalmar skulle lidit brist på krut, därom nämner konungen i dessa sina brev icke ett ord.² Samma ståndpunkt intar Carl IX i första skrivelsen till Christian IV, där han talar om att Kalmar slott kommit i danskarnas händer genom förräderi.

I sitt andra brev till danske konungen intar Carl IX en annan ståndpunkt. Medan det i första skrivelsen blott och bart hette, att Christian fått fästningen genom förräderi, så säger Carl IX nu, att Christian IV kan tacka Gud och sin lycka för att han i sina händer fått Kalmar slott, Borgholm och Öland, samt tillägger: »och så den Förrädaren». Han medger emellertid samtidigt, att denne har »uppgivit» fästningen dvs. kapitulerat. Konungen anser dock denna kapitulation onödig, ty i händelse av krutbrist skulle kommandanten försvarat sig med stenar. Carl IX erkänner emellertid, att sådan brist förelåg. Som orsak till densamma uppger han, som förut refererats, att han ej trott, att Christian IV skulle bryta fredsfördraget, och därför hade han sänt sina krigsförnödenheter till gränsfästningarna i öster. Detta konungens medgivande är högst överraskande med hänsyn till att han samtidigt inom landet för en stor kampanj för att

¹ Wadén, a. a., s. 18 ff.

² Carl IX t. kopparbergsmännen $\frac{1}{8}$, t. ståthållarna på Stockholms slott, ståthållarna på Älvsborg och t. skeppsflottan $\frac{1}{8}$, t. Dalarna $\frac{1}{8}$, t. ståthållarna på Stockholms slott $\frac{1}{8}$, t. alla fästningar och ståthållare $\frac{12}{8}$, t. ståthållarna på Älvsborg $\frac{18}{8}$, t. Nils Bengtsson $\frac{18}{8}$, t. adeln i Finland $\frac{20}{8}$ 1611 (RA, Riksregistr. 1611, fol. 346 ff., 356, 358, 366, 379).

framställa förlusten av Kalmar slott som beroende på ett förräderi. Medgivandet är otvivelaktigt också av betydelse för utredningen av frågan om orsakerna till Kalmar slotts fall och om kommandanten härvid spelat förrädarens roll eller icke.¹

Det torde observeras, att den flygskrift, som utkom 1611, endast innehåller de två första breven. Den tredje skrivelsen saknas. Det är ju dock förstaeligt, om Christian IV inför offentligheten ville behålla sista ordet och om han ej ansåg lämpligt att publicera det tredje brevet, där han ju av Carl IX blev beskylld för att vara en löftesbrytare. Det passade icke för den danska propagandaverksamheten. Typiskt är, att medan man ganska ofta bland danska 1600-talshandlingar påträffar avskrifter av de två första breven, så finnes intet spår av det tredje. Säkerligen har det aldrig kommit utanför Christian IV:s kansli, och här har man nog förklaringen till att det tidigare ej varit känt.²

Bilagor.

I.

Wij Karl then Nijonde medh Guds nåde Swerigis, Göthis, Wändis Finnars Carelers, Lappers i Norlanden, The Caijaners, och Esters i Lifland Konung Lathe tig Cristian den Fierde Konung Vthj Danmarck wette, att du hafuer giortt som ingen Ehrlig eller Christen Konung, att du så i oträngde måle och Vthan någon gifuen orsack hafuer brutit och till inthett giortt dett wänliga Fridzfördraget, som Vthj Stetijn för Fyretie åhr sedan dessa lofliga Konunge Riken, Suerige, Danmarck och Norge emillan oprättat blef, Och är medh din Krigzmachtt dragen för wår Befästning Calmarne, och försth intagit Staden, och sedan är Befästningen tig och genom förräderij tilhonda gången, Såsom och Ölandh och Borckholmen, och hafuer du med sådant ditt företagande, opwechtt itt sådant blodhbadh som inthett är snart till att stilla, Män oss hoppas att Gudh den Alrahögste, som är en rättwiss Gudh han skall sådant ditt frijwillige och försettlige öfuermodh hämpnas och straffa, Och aldhenstund wij alt här till hafue föreslagit dig alle de Christelige medell som wij någonsin hafua kunnat optänckie till fridh och enigheett skulle kunna tiene, och du dem Altidh hafuer Vttslagit, Så slå wij tig nu dett sidste och ytterste medlet före, efter wij merckie du är här siälf Personligen staddh, Att du på det att yttermera blodh för din skull icke skall Vttgiutas, begifuer tig

¹ I annat sammanhang får jag anledning återkomma härtill.

² För avskriften i Krigshistoriska handlingar har förmodligen vederbörande skrivare begagnat det nu förlorade konceptet. Varifrån avskriften i v. Engeströmska samlingen stammar, kan ej sägas.

Vthi eigen Personn effter de gamla Götars lofliga bruck och sädwane, Vthj Kamp medh oss på släthe marcken, med tuå af dine Krigzmän Riddar-messige af Adell, Vthan arglisth, der wele wij och Vthj eigen Personn möte tig sielf Tridie, Wij för vår eigen Personn Vthj wåre blåtte Kläder, Vthan någott Kōriss heller Harnisk Allena med en Stormhatt på Hufwudet och vår Sidwårie i handen, Äfuen så kom du för din Personn emott oss, De Andre tuå som wij wele hafue med oss, skola båda wara Vthj deras fulle Harnisk, och den ene hafue tuå Pistoler, och sin sidhwårie hoss sigh, och den andra en Muschete och en Pistoll med sin sidhwårie hoss sigh, Lådh och de tuå som med tig föllie wara lijka bewåpnade och bewårade, Om du detta icke gör, så holla wij tig för ingen Erlig Konning eller Krigzman att wara. Der Rätte tig effter. Af lägrett wid Rissby den 12. Augusti Åhr 1611.

CAROLUS

(LS)

II.

Wi Christian den Fierde, med Guds Naade, Danmarckis, Norgis, wendis och Gottis Konning, hertug vdi Sleswig Holsten Stormarnn och Ditmarsken, Greffue vdi Oldenborg och Delmenhorst, Lade dig Carl den Niende Konning vdi Suerig wide, att din letferdig och vbeskeden Skriffuelse er oss wed din Trommeter til hende kommen, och hafde wi wel forhaabet att du oss med slig Skriffuelsse skulle haffue forskaanet, mens efterdi wi formercke, at Hundedagene ere nu vdi deris Störste execution vdi dit hoffuet, Saa haffue wi efter det gamble ordsprock mott skicke och Accommodere oss; att Lige som mand raaber i Skoffuen, sa faar¹ mand Suar igien. Saa er dette da woris Suar paa Sama dit bref: Att som du skriffuer oss icke at haffue handlet som en Erlig och Christelig Konning, och at wi icke haffue holdet det Stetinske for drag; det dichter och lyffuer du oss paa, som en den sin mund icke kand styre, och som en Ehreskendere, som² med Skielden sig werge wil, naar machten icke tilstrecker. Mens wi haffue derimod denne feigde och Orlog, af höytrenge-nde nød och Aarsag, begynt, som wi achter at antsuare for gud i himmelen paa den yderste dommedag, huor du ochsaa skalt möde och giöre Regenskab, baade for dett Vskylldige blod, som nu vdgydis, saa³ for andre dinne Tyranniske gierninger, som du i ald din tid, imod dine Vndersaater och andre fattige folck bedreffuit haffuer. At du skriffuer oss at haffue indtaget först Calmar bye, och siden Calmar huss med Forrederie erofret, Saa och Öland och Borkholm, det er vdi lige maade Vsandferdigt, Thi wi same huss, som en Ehrlig herre och Krigsmand haffue erofrit; Och maatte⁴ wel skamme dig saa tit du derpaa tencker, att d[u] icke med hui dertil behöfde bedre det haffuer Vndsät och forsiunet, och dett for din nese saaledis ladet hentaga, der du dog wilt were en Krigsmand, och

¹ I de tre avskrifterna i RA (två samtida och den av Leijonmarck bevitnade) står *fanger* i stället för *faar*.

² I ovannämnda avskrifter står *äen som*.

³ I ovannämnda avskrifter står *saa* och.

⁴ I stället för *maatte* står i ovannämnda avskrifter *maa du*.

selffuer saa ner tilstede werst. Huadh anlanger den Kamp du oss tilbiuder; kommer den oss saare Spøtsk for, af den Aarsag oss nocksom witterligt er; dig allerede af Gud i himmelen nocksom att were Slagen, Saa det meget bedre er; at yncke dig; end at Slåas och fechte med dig; Och en warm kackeloffuen war dig meget tienligere, end saadan Skermytzel eller kamp, och en god medicus; som kunde sette dit hoffuet noget i laffue igien: du skulle skamme dig du gamle Nar, at gribe saaledis en Erlig Herre ahn, huilcked du wisseligen af gamle Skiöger lehrte haffuer, som sig med Skienden och Skielden pleie at werie; Lad ickun din skriffer were i de maader, dersom du ellers kant noget giöre, haabis ieg, nest guds hielp, du skalt haffue det altsamman i behof. Herhoss wille wi dig ochsaa formanet haffue, att du fra dig sender, woris Herhold oc tuende Trommeter, Som du imod ald Krigsbrug hoss dig oppeholder, med huilcken din gierning, du dit Voprichtigt gemyte giffuer tilkende, och skal tu wisseligen tencke, och troe, at om du end skönt dennem noget ont kunde tilföie, at du dermed icke haffuer wundet Danmarckis och Norgis Crone; See till du kant wel giemme och forsuare den du haffuer nu at forestaa. Dette er woris Suar paa din letferdig och Vbeskeden skrifuelse. Af wort Slott Calmar den 14 Augustj Ao 1611.¹

III.

Wij Carl then Nijonde medh Guds nåde Swerigis, Göthis, Wändis, Finnars, Carelers, Lappers i Norlanden, The Caijaners, och Esters i Liflandh Konung. Lathe tig Christian den Fierde Konung Vthj Danmarck wette, Att wij hafue fått din schrifuelse, och huadh för obeskedenhett som der Vthj finnes, lathe wij blifue Vthj sitt wärde, och tillräckna henne ditt oförståndh, Män efther du icke hafuer welat Vthj eigen Perssonn begifue tig Vthj Kamp med oss, Så hoppas wij doch lickwäll, att wij med Ehrlige Swänsche Mäns tilhielp så skola lagatt, att du icke eller allt skalt hafua giort omsys dett du haffuer påbegynth, Och dett du hafuer fått Calmarne Befästning, och Bårckholmen och Öland Inn, der må du tacke Gudh och din lyckta före, och så den Förrädaren som tig Calmarne Befästning opgaf, Dy hade han icke haft Krutt, Så hade han lickwäll mott slagitt tig med Stene der ifrån, Män wij hoppas att dett skall icke heller blifwe ditt Arfwegodz, Och dett du schrifuer att Calmarne Befästning war illa försordgh dett war för den orsack skull, att wij icke hade trodtt tig om, Att du så skendeligen skulle brythe den Friden som af Käisarn, Konungar, Chur och Furstar war oprättet, Derföre hade wij wendtt både Krutt och annen Krigz Provision på de Befästningar som nermere de Littousche och Ryske gräntzerne äre belägne, Dy wij wiste att de woro wåre Fiender, Män för dine falske Renecker kunna wij oss inthett wachte, Män huad beröm det gifuer tig, att du haffuer giortt din eigen Herfaderns ordh bref och Segell till inthett, Dett ställe wij Käisarn, Konungar, Chur och Furstar som hafua waritt öfuer medh sådantt till att stadfästa, till att döma om, Huadh hundz dagarne anlanger, så hafwe de nu öfuermorgon en ände,

¹ Härefter följer i förut omtalade avskrifter *Under Wårt Signet och Christian.*

Män på din falskheett och Segelbrytningar, är ändå ingen ände, dett allom är kunnigt och witterligt, Och gifue tig dette till suar på din obeschedelige skrifwelse, Och flere bref eller schrifwelsser achte wij inthet att wexle med tig, Af vårt Fälttläger widh Rissby den 15. Augusti Åhr 1611.

CAROLUS

(LS)

Till Messeniernas släkthistoria.

Av Gunnar Bolin.

I »Festskrift till Verner Söderberg den 4 oktober 1932» har Bengt Hildebrand offentliggjort en synnerligen intressant och samtidigt ingående utredning rörande Anna Messenia, dotter till Johannes Messenius, och släkten Rechenberg.¹ Framställningen här nedan avser endast att på vissa punkter komplettera denna utredning.

Hildebrand säger på ett ställe: »En i handskr. I. nr. 19, Kungl. Bibl., förekommande, från Palmiskiöld tagen uppgift, att Anna Messenia först skulle ha äktat en eljest okänd *Jesper Dampe*, har icke kunnat verifieras i samtida handlingar och måste därför, i varje fall tills vidare, lämnas åsido».² Uppgiften är emellertid alldeles riktig. Detta framgår av ett mål, som var före vid Stockholms rådhusrätt den 1 september 1634. Det heter i tänkeboken för denna dag:³

»Sammaledes kom för rättenn Herman Camphusenn, begärandes rättens *resolution* och betänckiande på *Messenij* huus som han haffuer af hanns dätter leegt och nu mer några penningar upå försträcht. Och efter wälb. Öffwersten H. Claes Christiernsonn hafwer laagt sikh där emellan och *contraherat* med *Messenij* dättermann Hanns Jacob Reichenberger och på samma huus een ahnseenlig summa penningar försträcht, derföre förmeenar han sikh wara orätt skedtt aff wälbem:te Öfwerste. Då framlade Öffwerstens fullmächtig någre breek sambt ett *contract* om samma huus, där till med befanns at Camphusen hafwer wedersakatt huset, sedann hann förnam at wälb. Öffwersten wille det behålla. Bleaf fördänschulld afsagt:

Effter såsom mann förnimmer af thet *contract* som Hanns Jacob Reichenberger medh Herman Kamphusenn åhr 1633 *ult. Augusti* uprättat haffwer, att bem:te Kamphusen skulle Reichenbergers swärefaders *Doct. Messenij* huus uti 3 åhr besittia, och alldenstund Reichenberger uti samma *contract* hafwer sikh förbehållet, att där honom någon nödh trängdt, skulle han sitt och sijn swärefaders huus innan föresagdan tijdh som de sijn emellan *terminerat* haffwa förpanta och

¹ Hildebrand, Anna Messenia och släkten Rechenberg (i a. a., s. 101—126).

² Hildebrand, a. a., s. 107, not 3.

³ Serien tänkeböcker i renskrift, vol. 1634/1635, s. 49 f., Stockholms stadsarkiv (SSA).

een summa penningar medh förälldrarnes *consens* där upå uptaga. Männ i medler tijdh är Reichenberger på sin hustrors förre manns Jesper Dampes wägna för dän store gälld skulld, som hann uti råkat war, oförmodeligen *molesterat* och ändtligen begärat af Camphusenn, at han honom /: effter deras uprättade *contract* :/ wille försträckia een summa penningar, seerdeles till Daniell Wittz affbetalning, huilket bem:te Kamphusen honom förwägrade. Är fördänschulld bem:te Reichenberger och hans hustru wordne förorsakade att träda iffrå bem:te *contract* och sijdermera *contraherat* medh dänn wälborne Herren H. Claes Christiernssonn om een summa penningar på samma huus. Alltså haffwer rätten sikh här upå således *resolverat*:

Att efter såsom Kamphusen icke allenast hafwer wedersakat Reichenberger siälff vthan och inför sittande rätten nekat sikh inga penningar willia honom på huset försträckia, alltså kann rättnen deras vprättade *contract* inthet *approbera* vthan dömer det senare *contract*, som han med H. Claes Christiernssonn sluttit haffwer, fast och gillt, doch salig Jesper Dampes barns och nästa arffwingars så och naboernes rätt i alla måtto oförkräncht. Hwad Camphusen elliest medh rätta kann haffwa at fordra, det skall honom som andre *creditorer* af huset betalt blifwa, niutandes i så måtto sin rätta fahredag till godo.

Emot dänne doom inlade Kamphusenn sin waadpenning, *apellerandes* vnder dän Konungslige Håffrätt.»

Av ovanstående framgår klart och tydligt, att Anna Messenia varit gift med en *Jesper Dampe*. Det talas även om denne Dampes barn. Vem han varit är tills vidare obekant. Då vidare Hans Jacob Reichenberger i sitt kontrakt med Herman Kamphusen den 31 augusti 1633 omnämner doktor Messenius som sin svärfader, måste Anna Messenia senast denna tidsgräns varit gift med Reichenberger. Som hittillsvarande terminus ad quem för detta hennes giftermål har av Bengt Hildebrand angivits den 24 juli 1638.¹ En närmare bestämning på fem år har här sålunda kunnat ske. Även en terminus a quo skulle kunna fastställas. Enligt räkenskaperna för Storkyrkan i Stockholm begrovs nämligen den 21 juli 1629 »Jesper Damps barn». Anna Messenias giftermål med Reichenberger har sålunda ägt rum någon gång under tiden 1629^{21/7}—1633^{31/8}.

Slutligen ett par notiser om Anna Messenia, hämtade ur Stockholms stads konsistorii protokoll. Den 19 januari 1648 vittnade »Fru Anna Messenij dätter» jämte en annan person »medh inlagde breff» vid konsistoriet i en stridig äktenskapshandel.² Och den 25 oktober 1676 innehåller protokollet även denna anteckning: »Fru *Anna Messenia* skall bekomma en collect uthi hofwor-

¹ Hildebrand, a. a., s. 107—108.

² Stockholms stads konsistorii protokoll 1647—1649, s. 32, SSA.

ne aff alle församlingar här i staden effter den Kongl. Senatens anordning derför att all hennes egendom är försingrat aff fienden i Skåne.»¹

Sagda år, 1676, försvinner Anna Messenia ur handlingarna, har Hildebrand påpekat.² Vad beträffar Stockholm skulle där- emot både en dotter och en dotterdotter till Anna Messenia figurera i handlingarna och på ett sätt, som ytterligare bestyrker det olycksöde som så tragiskt vidlöder Messenierna. Såsom framhållits av Hildebrand hade Anna Messenia i sitt äktenskap flera barn, däribland säkerligen fyra döttrar, av vilka endast två äro kända till namnet: »Den ena av dessa, jungfru Lucia Magdalena Rechenberg, hade som synes fått den gamla mormoderns namn. Den andra, Christina, äktade en överstelöjtnant Fredrik von Jana; om dem synes intet annat vara känt, än att Christinas lik i minst 1 $\frac{1}{2}$ års tid stod obegravet i Jakobs kyrka i Stockholm.»³ Några bidrag till de båda systrarnas biografi komma emellertid att i följande framställning framläggas. De bygga närmast på aktstycken vid en process, som Lucia Magdalena Rechenberg förde med överstelöjtnanten Johan Georg Brehmer. Lucia Rechenbergs ursprungliga inläga i denna process synes tyvärr vara förlorad liksom det viktiga vid processen återopade testamentet eller eventuell kopia av detsamma. Men enligt officiella handlingar har ärendets gång tydligen varit följande.

Jungfru Lucia Rechenberg hade framlagt en redogörelse för detta ärende, enligt vilken mellanhavandets förhistoria skulle gå ganska långt tillbaka i tiden. Hennes fader hade nämligen tjänat som stallmästare hos hertig Augustus av Braunschweig,⁴ vilken givit honom en »obligation» på 500 riksdaler som belöning för gjorda tjänster. Denna obligation skulle modern ha överlämnat till jungfruns broder, Gustaf Rechenberg, när han på sitt tolfte år reste ut till Tyskland att kräva ut i penningar, då han blev myndig. Men som Gustaf Rechenberg »medh sin grefwe» begav sig till det Bremerska kriget, lämnade han obligationen till överstelöjtnanten Canis i Eschwege,⁵ där fru Christina von Damm⁶ er-

¹ Stockholms stads konsistorii protokoll, 1676, s. 130.

² Hildebrand; a. a., s. 121.

³ Hildebrand, a. a., s. 112—113, och s. 113, not 1.

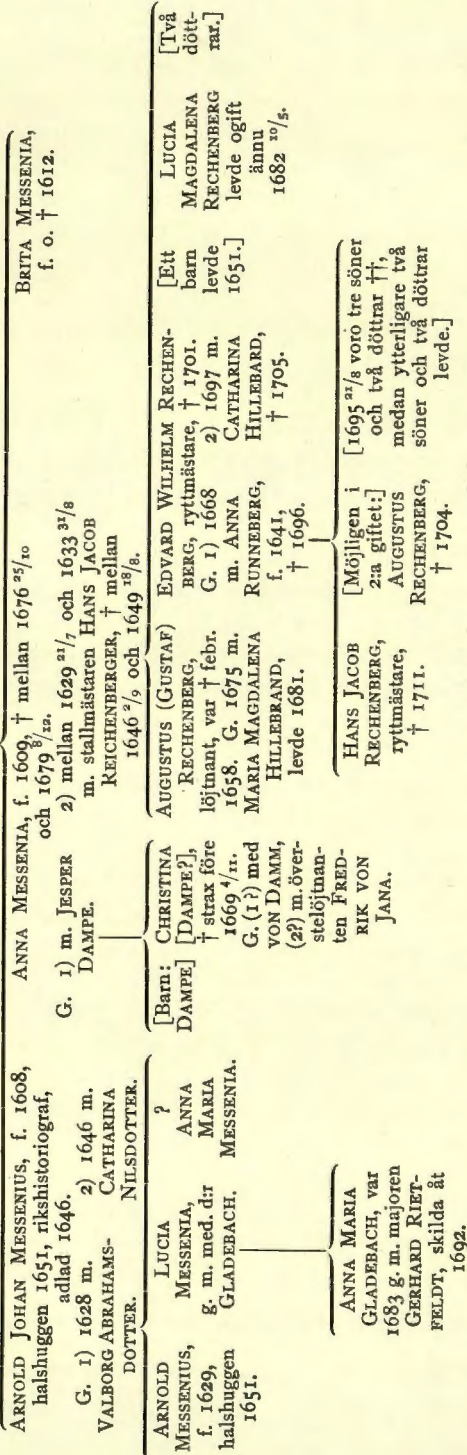
⁴ Uppgiften är säkerligen riktig. Troligen var det efter denne höge herre, som Rechenbergs son Augustus fått sitt förnamn. Det i Sverige mindre vanliga namnet Augustus har tydligen sedan »försvenskats» till Gustaf.

⁵ Eschwege är en liten stad vid floden Werra i preussiska provinsen Hessen-Nassau.

⁶ Efternamnet skrivs även Dam eller Dammen.

Släkttavla öfver Johannes Messenius' närmaste ättlingar.

JOHANNES MESSENIUS, f. 1579, † 1636, jur. utr. prof. i Uppsala 1609—13, historieskrivare.
 G. 1607 m. LUCIA GROTHUSEN, † mellan aug. 1646 och maj 1647, dotter av konung Sigismunds lärare Arnold Grothusen
 och Anna Blasiusdotter Rask (syster till diplomaten Niklas Rask, f. 1549, † 1598).

ANNA MARIA
GLADEBACH, var
1683 g. m. majoren
GERHARD RIET-
FELDT, skilda åt
1692.

hållit den mot kvitto. Hon hade nu testamenterat sin egendom till överstelöjtnanten Brehmer, men Lucia Rechenberg gjorde därvid anspråk på nyssnämnda summa, 500 riksdaler, förutom att av kvarlåtenskapens behållning även fru Christinas begravning skulle betalas.¹ Detta var tydligen utgångspunkten för den Rechenbergska partens aktion. Fullt så enkelt låg dock det hela icke till.

Den 4 november 1669 hade Lucia Magdalena Rechenberg och hennes moder Anna Messenia inkommit med en skrivelse till Stockholms stads arvs- och förmyndarekammare, där de ogillade det testamente, som Anna Messenias dotter, jungfru Lucia Magdalena Rechenbergs *halvsyster*, fru Christina von Damm upprättat och efterlämnat.² Såsom skäl anförde de, att de som närmaste arvingar voro framför överstelöjtnanten Johan Georg Brehmer berättigade till hennes kvarlåtenskap. Den sistnämnde invände häremot, att fru Christina von Damm honom »i *commission* gifwit om sin begrafning att beställa» förutom det att han haft vård och bekymmer om henne under hennes sjukdom liksom även tidigare, varför hon testamenterat honom största delen av sin kvarlåtenskap. Förmyndarekammaren resolverade, att då enligt testamentet ingen del av egendomen vore att betrakta som tillkommen genom arv, kunde testamentet icke anses oskäligt och detta desto mindre, då det vore att anse som en erkänsla mot överstelöjtnanten Brehmer för hans välvilja och tjänstaktighet liksom även mot andra i testamentet omnämnda personer i samma avseende. Brehmer hade sålunda att med rätta testamentets föreskrifter »till godo niuta», sedan den avlidnas dispositioner fullgjorts samt begravningsomkostnaderna och all bevislig skuld gäldats.

Innan vi följa ärendets gång vidare kan beträffande Brehmer påpekas att han var en från Tyskland bördig officer, född d. 16 juli 1627 och död i Stockholm d. 17 juni 1679.³ Av ett särskilt intresse är det här ovan liksom i fortsättningen begagnade efternamnet på Lucia Magdalena Rechenbergs syster: fru Christina *von Damm*. Hildebrand har i sin utredning framdragit en av Lucia Magdalena Rechenberg avfattad supplik — odaterad men enligt min mening väl troligen från 1670 eller 1671 — angående den avlidna systemen, som där dock benämnas Christina *von Jana*.⁴

¹ Beträffande Lucia Rechenbergs relation se Stockholms stadskämmärrätts protokoll 1670, fol. 16 v.—18 r., SSA.

² Stockholms stads arvs- och förmyndarekammarens protokoll 1669, s. 206 ff. (jfr *ibid.* s. 199), SSA.

³ Se vidare *Elgenstjernas ättartavlor*, adl. ätten Brehmer (nr 1165, †).

⁴ Hildebrand, a. a., s. 113, not 1.

Hur denna namnvariation är att förklara undandrager sig tills vidare vårt bedömande.¹ Synnerligen intressant är även det i ovan refererade relation lämnade meddelandet, att *Lucia Magdalena* och *Christina* icke voro systrar men väl *halvsystrar*. Endera måste sålunda vara dotter till Anna Messenia i hennes gifte med den förut okände Jesper Dampe. Troligen var detta förhållandet med Christina, ehuru detta tills vidare endast är en förmodan.

Lucia Rechenberg nöjde sig emellertid icke med Stockholms arvs- och förmyndarekammarens utslag utan hänsköt saken till stadens kämnärsrätt, alltså en underdomstol. »Staden» betyder i detta fall stadsdelen Staden inom broarna — där familjen Messenius sedan långliga tider hade varit bosatt — medan »malmar-na» hade sina egna kämnärsrätter. Men icke heller här hade jungfru Lucia Rechenberg någon framgång. Inför rätten föredrogs hennes här ovan anförda relation. Kämnärsrätten ansåg emellertid i sin dom av d. 26 jan. 1670, att jungfru Lucia icke kunnat förebriaga det minsta bevis för att salig fru Christina von Dammén i sin livstid bevisligen och lagligen blivit krävd på den omstridda summan av 500 riksdaler.² Rätten ansåg sig därför ej kunna belägga någon fru von Dammens egendom med kvarstad, detta desto mindre som salig fruns begravning, »hwilken befordhras böör», därigenom skulle uppskjutas och förhindras. Vad jungfru Lucia Rechenbergs fordran å 500 riksdaler beträffade, ställdes denna sak på framtiden, i den mån Lucia Rechenberg då kunde återkomma med giltiga skäl.

Här kan blott anmärkas att enligt av vad här ovan framgår Christina von Damm (von Jana) måste ha avlidit strax före d. 4 nov. 1669, då Lucia Rechenberg och hennes moder överklagade Christinas testamente. I kämnärsrättens dom av d. 26 jan. 1670 talas det om Christinas förestående begravning. Den 2 maj 1671 heter det i ett brev från Anna Messenia till Lucia Magdalena, att Christinas lik stått obegravet i Jakobs kyrka i Stockholm i minst 1½ års tid,³ vilket i belysning av ovanstående markerar Christinas dödsdatum till tiden omkring oktober 1669.

¹ Möjligen har Christina varit gift två gånger — första gången med en *von Damm*, och andra gången med en *von Jana*. Under processen vid Stockholms domstolar gällde det ju främst för Lucia Rechenberg att säkra sig om de 500 riksdalerna — en fordran, som härrörde sig från den tid, då Christina ännu ej gift sig med von Jana. Beträffande åter begravningen, varom ju Lucias nyssnämnda supplik rör sig, kom ju här närmast i fråga Christinas sista civilståndsnamn.

² Stockholms stads kämnärsrätts protokoll 1670, fol. 16 v. ff., SSA.

³ Hildebrand, a. a., s. 113 och not 1 där.

Jungfru Lucia ansåg sig möjligen genom kämnärsrättens dom ha fått några utsikter att få rätt gent emot överstelöjtnant Brehmer. I varje fall fullföljde hon målet vid Stockholms rådhusrätt, dit hon inlämnade på tyska avfattade klagoskrifter.¹ Hon skriver sig ena gången Lucia Rechenberg, en annan gång Lucia Rächenberg. Bl. a. är hon mycket upprörd över att Brehmer »*critisiret* in meinem ihm nicht unbekanten ehrlich angeerbten Nahmen *Rächenberg* und machet erstl. einen *Räckelberg* und hernach zu letzt gar ein *Räckelgen* drauss». Brehmer hade verkligen tillåtit sig denna elakhet i sin »*exceptio*», medan han senare, i sin »*duplica*», använder den korrekta namnformen.²

Hans starkaste argument gent emot Lucia Rechenberg var annars den omständigheten, att hon icke förmått framlägga någon revers eller »obligation» på de omtvistade 500 riksdalerna. Den relation som hennes moder, Anna Messenia, skriftligen givit av transaktionen² kunde ju icke anses utgöra en juridiskt bindande bevisning. Ej heller gagnade det Lucia Rechenberg, att hon drog in i diskussionen ett så kallat »husbrev», vars sammanhang med hennes påstådda fordran var något dunkel. Bland aktstyckena föreligger även ett intyg av följande lydelse:³ »Ich bekenne dass ich wegen mein H. Vater *Hans Jacob Rächenberg* habe die Haussbrief in Wolffenbüttel betreffend so ihme von meinem Bruder *Augustus Rächenberg* zugestellet worden, von Hans Henrich *Canitz* Obrist *Lieutenant* hir in Eschweg wohl empfangen habe des wegen hiemit im Nahmen meiner Mutter *Anna Grothausen* *quittiret*, Datum Eschweg d. 11 Junij A:o 1657

Christina von Damm.»

Högst märklig i detta aktstycke är namnbeteckningen för Christina von Damms moder: ej Anna Messenia eller Anna Rechenberg utan Anna Grothausen — alltså, obegripligt nog, mormoderns namn.

Lucia Rechenberg inlämnade sin libell till rådhusrätten den 7 maj 1670,⁴ och den 20 juni samma år föll domen. Den gick henne emot, vilket var att förutse. Rådhusrätten fastställde helt kort och gott kämnärsrättens dom av den 26 januari 1670.⁵

¹ Civilakter 1670, nr 86, SSA.

² Ibid.

³ Ibid. Intyget är en bevittnad kopia.

⁴ Stockholms rådhusrätts civilprotokoll 1670, fol. 132 v., SSA.

⁵ Ibid., fol. 18r v., SSA.

Jungfru Lucias process bidrog inte till förbättrande av hennes affärer. Dessa blevo tvärtom med tiden allt sämre. Om hennes nödläge talar det understöd av tre daler kopparmynt, som Stockholms stads konsistorium den 10 maj 1682 tilldelade »Lucia Reichenberg sahl. *Messenij* dotterdotter».¹

*

Det fanns även en annan Lucia, som tillhörde den Messeniska släkten: *Lucia Messenia* eller, som hennes gifta namn lydde, *Lucia Gladebach*. Hon var dotter till den olycklige Arnold Johan Messenius² och alltså sondotter till Johannes Messenius. Om Lucia Messenia, »som tyckes ha ärft sin farmors och namnes outtröttliga energi» för att tala med Verner Söderberg, har denne i sitt arbete om Arnold Johan Messenius några spridda uppgifter.³ I ättartavlorna heter det om Lucia blott: »levde 1680. G. m. doktor *Gladebach* i Bremen».⁴ Sistnämnda uppgift kan kompletteras därhän, att »Doct. Medic. Gladbachs enkiefru Lucia Messenia» 1687 bodde i kvarteret Repslagaren på Ladugårdslandet i Stockholm.⁵

I det följande lämnas en del meddelanden om fru Lucia Messenia och hennes dotter, fru *Anna Maria Gladebach*, refererande sig till den sistnämndas sorgliga äktenskapshistoria.

Den 5 september 1683 infann sig fru *Lucia Messenia* — hon benämnes och skriver sig själv oftast så — med sin dotter madame *Anna Maria Gladebach* i stadens konsistorium, där deras vältaliga inlagor föredrogos och där Lucia Messenia lade i dagen ett temperamentsfullt sätt, som fullt kunde mäta sig med hennes farmors.⁶ Lucia Messenia hade ytterst grava klagomål att anföra mot sin måg, fru Anna Maria Gladebachs man majoren *Gerhard Rietfeldt*, en officer av tysk härkomst. Han hade på det

¹ Stockholms stads konsistorii protokoll 1682, s. 117, SSA.

² Det kan i förbigående förtjäna nämnas, att enligt Maria kyrkas räkenskaper begrovs han i Maria kyrka i Stockholm d. 12 febr. 1652, vilket hittills icke varit med full säkerhet känt.

³ Söderberg, *Historieskrifvaren Arnold Johan Messenius* (akad. avh., Upps. 1902), s. 65—66. — Beträffande Arnold Johan Messenius som historieskrivare se även Eric Anthoni, *En relation om händelserna i Finland 1599 och Arnold J. Messenii Commentaria* (i *Hist. Tidskr. för Finland*, årg. 19, 1934) samt *Dens.*, *Kopieboken 1592—1601*. Ett bidrag till belysande av Arnold Johan Messenii forskargärning (i *Hist. och litteraturhist. studier*, 11, Hfors 1935).

⁴ *Elgenstiernas ättartavlor*, adl. ätten Messenius.

⁵ Legohjonsavgiftslängd i Stockholms stads verifikationer 1687, s. 4766, SSA.

⁶ Stockholms stads konsistorii protokoll 1683, s. 394, 410, 432, och Stockholms stads konsistorii acta 1683, nr 192, SSA.

mest upprörande sätt behandlat sin hustru och sin svärmor med ett otillbörligt leverne, grova ärekränkningar och rent kroppslig misshandel. Majoren förnekade alltsammans och påstod sig vara den förorättade. Lucias egen dotter skulle ha skällt modern för hora liksom och tillstått, att modern bedragit henne från sin man. Han påstod att dottern och modern löpte ute hela dagen, och när han frågade var hustrun varit, »får han intet annat än skamlig mun». Han framhöll vidare, att hustrun i kättja själv lupit ur huset övertalad därtill av sin moder.

Beträffande »injurie actionen» i saken mellan fru Lucia Mesenia och hennes måg majoren ville konsistoriet icke befatta sig med densamma utan sökte på allt sätt förlika de båda stridande. Men då fru Lucia »ingalunda wille sig dertill intala låta», svarade konsistoriet att hon i så fall finge vända sig till världslig rätt. Vad åter äktenskapsoenigheten angick sökte konsistoriet även här förlika parterna, framhållande att endast hor kunde komma i fråga som skilsmäsoorsak. Majoren tycktes sinnad för förlikning, men såväl hans hustru som svärmor »swarade med fräcka åthäfwor, att *dett skall aldrig skee*». Då de båda damerna på intet sätt läto övertala sig måste konsistoriet visa ut dem. Under konsistoriets slutna förhandlingar framhöll kyrkoherden i Maria församling, Jonas Arnell, att han redan två gånger kallat de båda kvinnorna till sig, men modern hade »förbannat sig der på», att hennes dotter aldrig mer skulle komma till Rietfeldt.

Härefter inkallades parterna ånyo för att höra konsistoriets dom. Konsistoriet fann inga skäl föreligga för en skilsmässa utan makarna tillhöllos att förlikas. Då modern ansågs i mycket vållande till sin dotters »motvillighet» fick hon av konsistoriet en varning. När domen blivit uppläst svarade icke blott dottern »med ståltheet», att det skulle aldrig ske, utan även modern svor vid Guds död, att förr än hennes dotter skulle slippa ur moderns hus »*will hon räcka hufwudet*» (d. v. s. till bödeln). Alla konsistoriets tillrättavisningar för deras uppträdande voro förgäves. Majoren anförde även att svärmodern spottat honom i ansiktet under det att de i kyrkan avvaktade att åter bliva inkallade i konsistoriet, vilket konsistoriet ansåg vara en vederstygglig gärning, som dock förnekades av svärmodern. Konsistoriets förmaningar voro lönlösa, och de båda kvinnorna ropade, att »dett aldrig skall skee», varför de ännu en gång utvisades för att övertänka saken.

Sedan parterna åter inkallats upplästes konsistoriets dom, att äktenskapet icke kunde upplösas »för deras oenigheet skull, och

ingen öfwerbewijsning till föröfwad hoordombd är inkommen». De tillhöllos sålunda att leva tillsammans som äkta makar. Om madame Anna Maria Gladebach vägrade att återvända till sin man skulle konsistoriet förmå överståhållaren att vara major Rietfeldt behjälplig att med makt taga sin hustru igen. Men modern och dottern avlägsnade sig »med fräcka åthäfwor» och under tal om att konsistoriet finge göra vad det behagade, men någon förlikning skulle icke ske.

Efter vår tids betraktelsesätt förelåg mer än tillräcklig grund för en skilsmässa, men 1600-talets strängt kyrkliga syn var givetvis en annan. Det är icke tu tal om att icke major Rietfeldt uppfört sig på det mest upprörande sätt utan att visa minsta spår av någon sinnesändring. Hans beskyllningar mot de båda kvinnorna voro i viktigaste delar säkerligen grundlösa. Bland aktstycken i målet är även ett intyg av gårdsägaren Anders Jonsson med flera grannar i Ormsaltaregränden¹ (nu Klevgränden) på Södermalm, att de båda kvinnorna, som bott i hans gård, alltid fört en ärbär och hederlig vandel, beträffande nu särskilt fru Anna Maria Gladebach både som gift och gift.²

En vecka efter sagda konsistoriesammankomst infann sig major Rietfeldt i konsistoriet och anförde, att hans svärmoder redan samma dag som konsistoriedomen fälldes sänt hans hustru till landet med bedyrande av att hon aldrig skulle återkomma till Rietfeldt. Han begärde nu att bli henne alldeles kvitt. Konsistoriet vägrade emellertid fortfarande att gå med på någon skilsmässa. I stället fick majoren en reprimand för att han icke genast anhitat överståhållarens hjälp. Konsistoriet skulle nu skriva till överståhållaren att han med tjänliga medel lagade, att hustrun skaffades tillrätta, varjämte svärmodern skulle förbjudas att på något som helst sätt draga hustrun från mannen.

Efter ytterligare en vecka, den 19 september, infann sig major Rietfeldt ännu en gång i konsistoriet. Han hade nu varit hos överståhållaren, men dennes utskickade hade icke fått något annat svar av madame Lucia Messenia än att hon »förbannat sigh icke weta huar hennes dotter håller till». Nu hade Rietfeldt för avsikt att om några dagar bege sig till den kejsrerliga armén »emot arffrienden», varför han icke längre ville weta av sin hustru. Kon-

¹ Om detta egendomliga gatunamn se I. S[imonsson], Topografiska notiser. I. Ormsaltaregränden, i: Holmia. Historisk tidskrift för Stockholm, 1918, h. 2, s. 62.

² Stockholms stads konsistorii äcta 1670, nr 192, SSA.

sistoriet gav till svar, att konsistoriet icke kunde göra mera i denna sak än det redan gjort och förmanade honom »att taga sig sådana råd för som nyttiga woro».

Med majorens utresa inträdde tydligen ett långt uppehåll i skilsmäsofrågans vidare utveckling. Först året 1690 ge stads-konsistoriets protokoll och akter ytterligare upplysning i ärendet.¹ Den 12 november 1690 infann sig major Rietfeldt i konsistoriet och refererade till 1683 års händelser. Majoren kom nu med ett verkligt sensationellt meddelande. Han påstod nämligen, att den tjuguårige skräddaräldermanssonen Isak Krook, som vid pingsttiden 1689 kommit hem från Hamburg, där fått veta, att i S. Catharina församling i Hamburg lysning skett för fru Anna Maria Gladebach och en löjtnant, vars namn han dock icke kunde påminna sig. Krook skulle även kunna vittna om »fruns elaka förhållande här i staden sedan som hr Riedfält reste bort». Då hustrun sålunda gjort sig skyldig till tvegifte, anhöll nu major Rietfeldt om skilsmässa.

Konsistoriets beslut blev, att majorens vittne, Krook, skulle höras på ed och att hustrun enligt kyrkoordningen skulle »citeras» samt att en skrivelse skulle avgå till konsistoriet i Hamburg med begäran om undersökning huruvida lysning för Anna Maria Gladebach och en löjtnant skett i S. Catharina församling i Hamburg. Bland konsistoriets akter ligger också konceptet till ett brev på tyska från Stockholms stads konsistorium till högvördiga prästerskapet i Hamburg. Men härmed synes saken återigen ha dragits på långbänken. Säkerligen fanns det föga grund för Rietfeldts påstående om hustruns tvegifte, och övriga anklagelser verka närmast skvallerhistorier.

Först d. 17 febr. 1692 inkom majoren med en supplik till konsistoriet, där han begärde att bliva skild från sin fru, Anna Maria Gladebach.² Som skäl anförde Rietfeldt, att hustrun *malitiose* övergivit honom och att han ej visste var hon nu uppehöll sig. Han trodde även, att hon var gift med en annan man i Hamburg. Dessutom ingav han hovrättens attest att Anna Maria Gladebach d. 20 maj 1691 genom offentlig *proclama* blivit instämd till stads-konsistoriet till d. 12 december. Likaledes föredrogs konsistoriets *citation* av d. 25 maj 1691, vilken blivit uppläst samma dag på huvudstadens alla predikstolar. Vid sammanträdet erinrades

¹ Stockholms stads konsistorii protokoll 1690, s. 242, och acta 1690, nr 166, SSA.

² Stockholms stads konsistorii protokoll 1692, s. 28, och acta 1692, nr 33, SSA.

också om att konsistoriet skrivit till Ministerium Hamburgense, som dock icke kunnat lämna några upplysningar om hennes person. Ej heller hade hon vare sig i egen person eller genom ombud inställt sig i konsistoriet till den utsatta terminen. Rietfeldt hade ytterligare i sin supplik anhållit att äktenskapsskillnaden måtte anses gälla från år 1683, »tå hon begynte honom *malitiose deserera*».

Konsistoriet beviljade nu äntligen skilsmässan, dock givetvis med avslag beträffande Rietfeldts begäran om retroaktiv verkan. Denna konsistoriets resolution beträffande Rietfeldt kungjordes nu, varpå skiljebrev skulle tillställas honom, »som *inter acta* finnes *copia* af». Härmed försvinner så väl major Gerhard Rietfeldt som fru Anna Maria Gladebach ur handlingarna.

Israel Nesselius.

En karolinsk mångfrestare och föregångsman.

Av Daniel Almqvist.

Elof Tegnér har i några drag tecknat bilden av professor Israel Nesselius, »en av det karolinska tidevarvets lärde, som under 32 år med heder beklätt lärostolar i Åbo och Uppsala».¹ Tegnér framhåller det stora anseende, Nesselius åtnjöt för sin lärdom, han angiver ämnena för Nesselius' föreläsningar, såvitt anteckningar därom nu finnas bevarade, och nämner ett i handskrift bevarat kollegium. Han uppräknar disputationerna under Nesselius presidium, varvid alla dessa — sannolikt ej med rätta — torde förutsättas vara skrivna av Nesselius själv, han berör Nesselius' akademiska orationer och redogör något för hans rektorsprogram. Även andra författare hava givetvis observerat Nesselius som akademiker, särskilt Tengström, Heikel och framförallt Annerstedt.²

Föreliggande studie avser icke att undersöka Nesselius' insats som vetenskapsman och akademisk lärare. Den avser i stället att på grundval av ett tyvärr mycket knapphändigt och bristfälligt material söka giva en bild av Nesselius' personlighet och att likaledes med otillräckligt material angiva huvudpunkterna i hans först nyligen delvis återupptäckta författarskap i allmänna frågor, framförallt av nationalekonomisk innebörd.³

¹ Svenskt biografiskt lexikon. Ny följd. Sjunde bandet, s. 321—324. — I nedanstående studie äro följande förkortningar använda (som ej återfinnas i tidskriftens vanliga förkortningslista): LSLB = Linköpings stifts- och landsbibliotek — ULA = Uppsala landsarkiv. — HUB = Helsingfors universitetsbibliotek. — UUA = Uppsala universitets arkiv. — UAKP = Uppsala (större) akademiska konsistorii protokoll. — ÅAKP = Åbo (större) akademiska konsistorii protokoll. — ÅAKR = Åbo (större) akademiska konsistorii registratur.

² J. J. Tengström, Chronologiska Förteckningar och anteckningar öfver Finska universitetets fornda Procanslerer etc., s. 193.

³ I. A. Heikel, Filologins studium vid Åbo universitet (Åbo universitets lärdomshistoria 5), s. 111—114. C. Annerstedt, Upsala universitets historia, särskilt III: 1, s. 70—72, III: 2 s. 139, 269, 386.

Se även N. Sahlström, Våra äldre stipendier (särtryck ur Västmanlands-Dala nations skriftserie III), s. 12 f., som i de biografiska uppgifterna huvudsakligen bygger på av mig givna meddelanden.

⁴ De av Nesselius' skrifter, som anonyma ingå i Bergshammararkivet (nu i RA), upptagas av Lagermark i hans förteckning öfver detta arkiv (bilaga till HT 1885, s. 213 f.). Uppenbarligen med ledning av Lagermarks förteckning lät E. G. Palmén genom Isak Fehrs förmedling avskrika dessa uppsatser och publicerade 1889 några

I. Nesselius' liv 1667—1716.

Israel Johannes Johansson eller Jansson föddes kort före den 8 maj 1667 i Enköpings-Näs socken i sydvästra Uppland, det gamla Fjärdhundraland.¹ Fadern var frälsebonden Johan Larsson under Sävsta säteri vid Svinnegarnsviken av Mälaren, som ägdes av friherinnan Anna Skytte — riksrådet Johan Skyttes dotter — sedan 1646 änka efter amiralen och landshövdingen friherre Göran Gyllenstierna; hon dog 1679. Därefter innehades Sävsta av hennes arvingar, men köptes något av de första åren av 1700-talet av ägaren av granngården Hacksta, överstelöjtnanten Carl Filip Sack, och efter hans död 1708 av hans änka, den bekanta grevinnan Stina Lillie. Sävsta lades nu i sambruk med Hacksta.² Johan Larsson återfinns man åren 1680—1685 (förut äro underrättelserna osäkra och mångtydiga) tillsammans med en Simon Andersson brukande hela Sävsta gård om 4 hela hemman, varav Johan Larsson stod för tre. Johan Larsson och Simon Andersson hade vardera två drängar och två pigor, något som ingen annan bonde varken på skatte- eller frälseägor i Enköpings-Näs socken eller i någon av grannsocknarna fick, resp. hade råd att hålla.³ I denna typiska jordbruksbygd och i ett under hans barndom alldeles ovanligt välbärgat bondehem växte Israel upp

korta utdrag i Historiallinen Arkisto XI, s. 394—400. Att nr 13 i Lagermarks förteckning ej hör till samlingen, har Palmén av inre grunder insett och fått bekräftat av Fehr, som granskat handstil m. m. I själva verket torde nr 13 vara en av annan hand än Nesselius' gjord avskrift av en uppsats av Mauritz Vellingk från år 1717. Av författarens begåvning och insikter sluter Palmén, att uppsatserna böra hava skrivits av en civil ämbetsman, och han förmodar av flera skäl att dåvarande landshövdingen i Åbo och Björneborgs län, friherre Justus von Palmenberg, före adlandet Reisenwinckel (död 1714), är författaren. Professor Erland Hjärne har haft godheten att för mig översätta Palméns meddelande. Utan kunskap om Palméns notis tog jag år 1922 med ledning av Lagermarks förteckning kännedom om skrifterna genom tillmötesgående av dåvarande ägaren till Bergshammar, framlidne frih. Carl Sack. Se D. A l m q v i s t, En förgäten karolinsk märkesman i Nya Dagligt Allehanda 16 mars 1933. Därefter har J. J a a k o l a i den 1 maj 1933 framlagda festskriften till professor Danielsson-Kalmari (Historiallinen Arkisto XL) enligt recension i Historisk tidskrift för Finland 1933, s. 99 f., ägnat en större undersökning åt Nesselius. Ytterligare se: D. A l m q v i s t, Fackutbildning och humanistisk tradition vid stormaktstidens svenska universitet i HT 1934, s. 22 ff.; d e n s., Några karolinska kanalprojekt i KFÄ 1935 (tr. aug. 1934), s. 112 ff.; A. A a l a n e n, Läpihulkuvesitie kysymys. Suomessa 1700-luvulla I, 1935; M. K e r k o n e n, Pietari Kalm. Talousopin professorina, 1935. — Därjämte finnas två i viss mån hithörande uppsatser av Nesselius i F 104 i UUB; avskrifter härav i F 144 i UUB och i Miscellanea 3 i LSLB.

¹ Enköpings-Näs församlings dopbok 8 maj 1667, ULA. Uppgiften i Frondins matrikel, UUB X 172 — med annan hand än den ursprungliga —, att Nesselius vore född i Breds socken, är sålunda oriktig.

² J. A. A l m q u i s t, Frälsegodsen i Sverige under storhetstiden, första delen, band 2 (Skrifter utgivna av RA, 1), s. 639, 848. Sigrid Leijonhufvud, Erik Sparre och Stina Lillie, s. 30 ff.

³ Reduktionsjordeboken 1680, jordeboken 1685, mantalslängder bland verifikationer till landsboken 1680, allt för Åsunda härad, KA.

bland många syskon.¹ Gossen drog uppmärksamheten till sig och fick studera, kom också omsider till trivialskolan och gymnasiet i Västerås, som låg närmast. Anteckningarna i Västeråsgymnasiets katalog äro ej fullt otvetydiga, men det ser ut som om gossen skulle kommit in i trivialskolan i fjärde klassen år 1681, han var då näst sist eller nummer 56 av 57 elever. Han är inskriven under namnet Nesselius (Nezelius, Næzelius), tydligen taget efter födelsesocknen.² Från fjärde klassen gick han emellertid ut som nr 16 av 50 elever, 7 hade bortfallit. Efter genomgången femte klass flyttades Nesselius till gymnasiet som nr 14 av 16 elever; endast ungefär en tredjedel av klassen fortsatte sålunda studierna; och Nesselius hade tydligen detta svåra år ej haft att lätt att hålla sig bland de bättre. I gymnasiets första klass satt Nesselius som nr 28 av 32 lärjungar — från andra trivialskolor och från hemmen hade som synes många elever nu tillkommit. På våren 1684 gick emellertid Nesselius upp i gymnasiets andra klass som nr 11 av 31 lärjungar och på våren 1685 gick han som nr 10 av 13 elever upp i tredje klassen; avgången hade som synes varit ofantligt stor. Efter genomgången tredje klass dimitterades han i juni 1686 — ett år tidigare än regeln var, vilket emellertid denna tid var ganska vanligt — med rektors testimonium till universitetet.³ Trots att Nesselius kom från ett välbärgat hem, levde han särdeles torftigt i Västerås och säkerligen också sedan i Uppsala. Enligt en uppgift från år 1745 av Nesselius' vän, professor Petrus Ullén, bodde Nesselius i Västerås på en vind; för köldens skull låg han »likasom i en skinsäck, så hopsydd, med en arm ute i sänder. På ena sidan om sängen stod ett bord med en skinka på, varaf han åt, och på den andra sidan ett bord med böcker.»⁴ Först ett år senare, på hösten 1687, inskrevs Nesselius vid Uppsala universitet;⁵ man kan gissa, att han under mellantiden varit ute som informator eller hjälpt till hemma på gården. De härefter följande många studentåren i Uppsala voro präglade av den hårda motsättningen mellan studiebegåvning och mångfrestande forskarhåg å ena sidan, och åtminstone tidvis svår sjukdom å den andra; de buro denna prägel i en grad som till och med i denna tid, som sannerligen icke kännetecknas av något förlamande klenmod, allmänt befanns vara något särdeles anmärkningsvärt. I

¹ Nesselius' testamente 15 januari 1736 med dithörande handlingar, UUA.

² Det bör nämnas, att andra samtida och senare personer i stort antal med namn som Nesselius, Netzelius, Nezelius, Nezzelius Næzelius icke synas vara släkt med Israel Nesselius. Han var av allt att döma den ende bland syskonen, som tog namnet, och själv efterlämnade han inga arvingar.

³ Västerås gymnasiums matrikel 1648—1683 i Västerås läroverks bibliotek.

⁴ H. J. Voltemats anekdoter, N. 946 kv. i UUB. Jag har fil. mag. Torngny Höjer att tacka för påpekande av Voltemats omnämnande av Nesselius.

⁵ Uppsala universitets matrikel, ed. A k s e l A n d e r s s o n och Å. B. C a r l s s o n, 5, s. 309.

Fjärdhundra nations matrikel finnes för Nesselius antecknat: *iniquissima sorte oppressus*¹ och i det akademiska testimonium som år 1698 omsider utfärdades för honom, brukas liknande starka ord för hans svåra betryck.² I tvenne odaterade brev, sannolikt till professorn i grekiska, den berömda Laurentius Norrmannus, skrivna på hebreiska antingen 1688 eller 1695, röjer Nesselius själv, att han på grund av sjukdom, sannolikt akut sinnesförvirring, måst lämna Uppsala och anhåller i även för denna tid utomordentligt blomstersmyckade och även för österländska tungomål särdeles ödmjuka ordalag, som åtminstone i det första brevet visa tydliga spår av sjukdomen, att hans store mecenat och hjälpare ville vara honom bevågen.³

Sannolikt har Nesselius utom för sjukdom stundom längre och kortare tid lämnat Uppsala för att »praeceptorera för barn» — han nämner själv vid ett senare tillfälle med ett tonfall av personlig bitterhet, att detta alltför ofta var svenska studenters lott — och säkerligen jämväl under de tider han kunde vistas vid akademien splittrat sin tid med andras undervisning i en mycket högre grad än som var tidens vanliga bruk. Enligt Ulléns uppgift hade Nesselius år 1698 samlat ej mindre än 18 000 daler kopparmynt (= nio professorslöner); är detta sant, måste det emellertid delvis vara arv efter fadern eller föräldrarna.⁴ Nesselius bedrev trots allt detta sina studier med framgång, därom vittnar framförallt hans senare mycket stora anseende som både grundlärare och mångsidig språkman. I det förut omtalade testimoniet av 1698 talas framförallt om de orientalska språken, vid denna tid företrädda i Uppsala av så ansedda lärde som Gustaf Peringer och Johannes Palmroot; ett annat mera färgglöst testimonium talar i allmänhet om de humanistiska vetenskaperna.⁵ Att han även under sin studenttid uppmärksammades, framgår av det förhållandet, att han åren 1694—1698 innehade ett av de kungl. stipendierna. I sin nation, Fjärdhundra, var han i två omgångar kurator, sista gången 1696—1698.⁶ Då tiden för innehavandet av stipendierna utgick, avbröt han under trycket av nu förborgade omständigheter definitivt sina studier i Uppsala utan att ha erövat magistergraden.⁷ Emellertid lyckades han — trots att han sannolikt icke er-

¹ Anteckningen är gjord efter Nesselius' död av okänd hand. Upplands nations arkiv, ULA. Jfr Tegnérs, a. a., s. 321.

² Intyg av rektor, professor Carl Lundius 14 juni 1698 i X 240 i UUB.

³ G 191, nr. 110 och 111, i UUB, enligt innehållsförteckningen i volymen skrivna till Norrmannus. Adressaten tituleras »Magn. Dom. rectori. Meccenati maximo»; Norrmannus var rektor höstterminen 1688 och vårterminen 1695. Det i G 191 först inhäftade brevet är skrivet sist. Professor H. S. Nyberg har haft godheten översätta breven.

⁴ N 946 kv. i UUB.

⁵ 8 juni 1698. Avskrift i X 240 i UUB.

⁶ Kuratorslängden i Fjärdhundra nations matrikel i ULA.

⁷ UAKP 16 juni 1698, jfr album alumnorum, bägge i UUA. Den förut nämnda

höll ett kungligt resestipendium som han med stöd av de förut omtalade testimonierna vid denna tid sökte — omsider få resa ut som »guvernör» eller snarare sällskap åt den sju år äldre frih. Erik Sparre, i vars tjänst han stannade i tre år och vars vänskap han bevarade livet ut. Om denna Nesselius' första utrikesresa vet man egentligen blott, att han vid det stora nordiska krigets utbrott på våren 1700 befann sig i Paris och att han snart därefter reste hem.¹ Följande år reste han åter utomlands, denna gång som guvernör åt den fjorton år yngre Carl Gustaf Hildebrand, son till den förmögne affärsmannen Henrik Jakob Hildebrand. På hösten 1701² inskrevos Nesselius och Hildebrand vid universitetet i Leyden. Från Holland begav sig Hildebrand till England, och troligen var Nesselius då med honom; i England dog emellertid den unge Hildebrand. Nesselius inskrevs hösten 1702 åter i Leyden; han hemkom ej till Sverige förrän år 1704.³

Efter sina båda långa utlandsresor — sammanlagt synas de hava varat i fyra eller fem år, ovanligt länge även för denna tid med dess stora frekvens av internationella studier — sökte Nesselius 1704 en av tvenne lediga filosofie adjunkturer vid Uppsala universitet, men han lyckades blott uppnå sista förslagsrummet. En av de utnämnda blev den 21-årige Jakob Benzelius, den gamle ärkebiskopen Erik Benzelius d. ä:s fjärde son, som var 16 år yngre än Nesselius.³ Inom kort blev emellertid en teologisk adjunktur ledig; Nesselius sökte denna och stöddes därvid ivrigt av ärkebiskopen men motarbetades lika ivrigt av andra, närmast av den nyutnämnde professorn i grekiska, den bekante Olof Celsius, med den lika sällsynta som sensationella motiveringen, att Nesselius visat likgiltighet för religionen. Till teologien vore Nesselius så mycket mindre lämplig, skriver Celsius, »som han all den tid han här studerade beskylldes före att allenast en eller

anteckningen i nationsmatrikeln i ULA fortsätter: »vincente ineluctabili fato, patriae (si usquam adhuc inventa) suis et ingratis omnibus aeternum valedixit». Flerstädes, även i källorna, kallas Nesselius felaktigt magister.

¹ J. G. Sparwenfeld till Laurentius Norrmannus 22 mars 1701, G 191, nr 142 i UUB. Jacobowsky, J. G. Sparwenfeld, s. 279. Nesselius till H. H. von Liewen 31 december 1710, F 104 i UUB. I. Bröms till M. Posse 16 nov. 1716, X 240 i UUB. Sparwenfeld — den ryktbare språkmannen och samlaren — söker i sitt brev till Norrmannus på det mest enträgna sätt förmå denne att yppa, vad han kan hava emot Nesselius som guvernör åt Carl Gustaf Hildebrand, Sparwenfelds unge sväger. Kammarherre Erik Sparre har givit Nesselius mycket beröm, och själv anser Sparwenfeld Nesselius för en hederlig och kunnig karl; han skulle väl ha önskat, att Nesselius vore något mer världsvan (galant), något mer munter och glad, men om han nu vore något originell (un peu bizare), finge väl detta ej alldeles fördärva hans övriga egenskaper. — Troligen var det dels kännedomen om Nesselius svåra och ömtåliga lynne, dels om hans för den renlärige Norrmannus mycket frivola uppfattning i religiösa ting (jfr nedan), som vållade Norrmannus starka betänkligheter.

² Album studiosorum Academiae Lugduno Batavae MDLXXV—MDCCCLXXV, spalt 767—772. Uppsats av Nesselius 29 juli 1709 i Bergshammrarkivet i RA.

³ Filosofiska fakulteten till kanslern, odat., Academica, Uppsala, kanslern, E II 14 i RA.

annan gång varit sedd uti kyrkan» — att Nesselius ej bedrivit egentliga teologiska studier nämnades däremot betecknande för tiden mer i förbigående.¹ Inför detta bestämda och särdeles farliga misstroendevotum ansåg Nesselius tydligen bäst att resignera; kort därefter skymtar han, även nu med ärkebiskopen som talesman, åter som aspirant på en filosofisk adjunktur.² Men innan något avgörande härom fallit, fann Nesselius klokast att alldeles draga sig ur spelet. Han skrev själv till den inflytelserike Olof Hermelin och anmälde sig direkt hos Kungl. Maj:t som sökande till den vakanta professuren i grekiska och orientaliska språk vid Åbo akademi och hade nu framgång, då akademiens kansler, kungl. rådet och presidenten i Svea hovrätt greve Gabriel Falkenberg, på grund av rekommendationer från dem, som antingen uppskattade Nesselius och ville honom väl eller också ville hava honom bort från Uppsala, fått blicken fäst på Nesselius och hos konungen varmt rekommenderat honom. Falkenberg gick här fram helt oberoende av akademiska konsistoriets i Åbo förslag. Efter noggranna både muntliga och skriftliga förfrågningar hos berömda akademiker och särskilt hos Nesselius' forne lärare, den bekante orientalist Gustaf Peringer (adlad Lillieblad) inhämtade Falkenberg, att Nesselius utom sin »vackra och utmärkta kunskap i andra vetenskaper skulle på hebreiskan och nästan ännu mera på grekiskan ifrån barndomen sin tid och flit anlagt» och i dessa språk »vunnit så ovanliga framsteg och speciell färdighet, som mycket få på denna orten förvärva och äga».³

*

Med utnämningen till professor i Åbo började ett nytt skede i Nesselius' liv. De hårda och osäkra studieåren lågo bakom honom, hans yttre position var nu fast och säker, och han syntes i lugn skola ägna sig åt sin professur. Emellertid voro de omständigheter, varunder Nesselius nått sin ställning, i viss mån ägnade att bereda honom betydande motstånd och svårigheter i hans nya verksamhet. Hans utnämning innebar icke blott ett fullständigt och ovanligt frångående av konsistoriets förslag utan omintetgjorde även en genomtänkt och bestämd plan från den mäktigaste konsistoriegruppens sida. Akademiens prokansler, biskop Johannes Gezelius d. y., som

¹ Barck till Hermelin 8 mars 1705, brev från Samuel Barck till Olof Hermelin 1702—1708, utg. av C. von Rosen, II, s. 29. Olof Celsius till Hermelin 3 mars 1705, Annerstedt, a. a., Bihang III, s. 78.

² Erik Benzelius d. ä. till Carl Piper 7 juni 1705, *Academica*, Uppsala, kanslern, E II 14 i RA.

³ David Hildebrand till Nesselius 25 september 1705, X 240 i UUB. Falkenberg till Kungl. Maj:t 13 juli 1705. *Academica*, Åbo, kanslern till Kungl. Maj:t i RA. Fullmakten 8 augusti 1705, X 240 i UUB.

inom den akademiska församlingen med stor skicklighet dirigerade en majoritet av nästan idel inbördes befryndade professorer — »ett vidlyftigt svägerlag» sade motpartiet — hade satt sig i sinnet dels att i kyrkans intresse åvägabringa en uppdelning av professuren och därmed en intensivare undervisning i bibelns grundspråk, dels att därigenom söka placera en av sina kandidater, lektor Abraham Alanus. Förutsättningen var emellertid, att två andra professurer samtidigt sloges tillhopa. Då elokventieprofessuren 1704 blev ledig, väcktes i konsistoriet förslag därom, att poëseosprofessorn Torsten Rudeen skulle förmås att jämte sin egen professur åtaga sig undervisning och examination i vältalighet. Då detta försök trots stark påtryckning från Gezelius sida strandade på Rudeens naturligt nog uttalade vägran och på det mot prokanslern avoga konsistoriepartiets motstånd, som tog form i ett påpekande av juristen professor Matthias Sweder, att »den finske nationen vore till poesin mycket inclinerad, så att det därför nödigt är, att de hava en som dem stadig däruti informerar»¹, inriktade sig Gezelius helt och hållet på sitt andra syfte, nämligen att bereda Alanus en professur. Med stor skicklighet lyckades Gezelius dels att påverka lingvarumprofessurens innehavare professor Pihlman att söka elokventieprofessuren och att därifrån bortmota naturvetenskapernas företrädare vid akademien, vilkas kompetens för den lediga professuren enligt tidens uppfattning knappast ansågs eller var mindre än de övriga professorernas, dels att mot stark opposition genomdriva Pihlmans nomination; Kungl. Maj:t utnämnde också inom kort Pihlman till elokventieprofessor. Betecknande för tiden är härvid den replik, varmed konsistoriet avspisade den gamle förtjänstfulle physices professorn Petrus Hahn: till elokventieprofessuren »fordrades en ung och frisk man» — vilket däremot tydligen ej ansågs vara fallet vid en naturvetenskaplig professur. Sedan nu Gezelius genom Pihlmans transport lyckats få lingvarumprofessuren vakant, dirigerade han allt så, att Alanus uppfördes främst på förslaget till denna professur, ja slutligen ensam föreslogs.² Gezelius omsorgsfullt och mödosamt genomförda aktion syntes nu stå inför sin lyckliga fullbordan, då den fullkomligt oväntade utnämningen av Nesselius, som icke ens sökt tjänsten hos konsistoriet, på en gång omintetgjorde allt prokanslerns arbete. Det var klart, att Nesselius från första början skulle komma att av Gezelius betraktas som obehörig inkräktare.

¹ Jfr bl. a. Heikel, a. a., s. 108.

² Jfr Heikel, a. a., s. 111, 37 f., 108 f., 114, C. von Bonsdorff, Åbo akademis förvaltning, i Skr. utg. av Sv. Litt.-sällsk. i Finl., XLV, s. 192, not 1 (där dock felaktigt står elokventieprofessuren), s. 180, not 3. ÅAKP 11 maj, 30 maj, 14 juni, 18 oktober 1704, 17 april, 29 april 1705; ÅAKR 29 april 1705. ÅAKP förvaras i HUB liksom ÅAKR.

Ett år hade ännu icke förgått, sedan Nesselius, i september 1706, tillträtt sin professur — han hade fördröjts ett helt år av laga skäl, sannolikt sjukdom¹ — förrän Gezelius lyckades avlägsna honom därfån. Först genomdrev Gezelius av Falkenberg ett slags medgivande därtill, att Nesselius framdeles borde förflyttas antingen till elokventieprofessuren eller till professuren i praktisk filosofi och historia, då något av dessa ämbeten bleve ledigt, och att Alanus då borde efterträda Nesselius. Redan på våren 1707 inträffade den situation Gezelius väntade på, då elokventieprofessor Pihlman avled. På ett enda konsistoriesammanträde lyckades Gezelius laga så, att Nesselius såsom den där vore »uti detta studio ävenväl berömligen verserad» erbjöds elokventieprofessuren och att Alanus kallades till lingvarumprofessor. Fullmakterna följde inom kort; även kanslern hade rekommenderat saken hos Kungl. Maj:t och vitsordat, att Nesselius »uti eloquentia latina besynnerligen excellerar». Prokanslern behagade till sist uttrycka sitt synnerliga välbehag däröver, att bägge de vakanta professurerna »blivit så väl besatte, och med vackra män försedde».²

Det halvt påtvingna bytet av professur var för Nesselius ofördelaktigt, och han fick orsak att ångra sin eftergivenhet. Den inre bitterhet, som härur framväxte, tog sig många uttryck i protokollen. Särskilt var det smärtsamt för Nesselius, att han som elokventieprofessor icke fick så stora inkomster som han räknat med — han blev även lurad på en ekonomisk gottgörelse för de bokinköp, som han ansåg nödvändiga med anledning av den nya professuren.³ Då Alanus ej långt därefter, ehuru den yngste i fakulteten och mot församlingens anhållan, genom prokanslerns speciella och ihärdiga protektion erhöill ett av de för den filosofiska fakultetens professorer avsedda prebendepastoraten — ett prebendepastorat var enligt Nesselius' åsikt »halva förmånen av professorstjänsten i Åbo» — bröt Nesselius förbittring tydligt fram i en protest; han ville ej finna sig i att vara *deteriori conditione* än andra, så länge han vore kvar vid akademien.⁴

Ej långt därefter blossade striden åter upp. Nesselius såg sig ånyo undanskjuten genom prokanslerns dispositioner — det gällde ett nationsinspektorat —, åter gick han häftigt till attack och denna gång med framgång. Det är emellertid ej stridens tillfälliga föremål,

¹ Falkenberg till konsistoriet 19 okt. 1706 bland Kungl. och kanslersbrev 1699 —1726 i HUB. Nesselius installerades den 18 sept. 1706 och höll därvid en föreläsning De origine linguarum. ÅAKP 11, 18, 23 september 1706; installationsföreläsningen i R 26 i UUB.

² ÅAKP 27 april 1707, ÅAKR s. d.

³ ÅAKP 12 februari, 22 juni, 17 oktober 1708, 13 april 1709, jfr von Bonsdorff, a. a., s. 214—217, Heikel, a. a., s. 111 f.

⁴ ÅAKP 12 februari 1708.

som tilldrager sig intresset, utan det är dess djupare orsaker. I den till synes obetydliga tvisten lades de principiella motsatser, som hela tiden legat under den personliga fiendskapen, delvis i dagen, och man får därför här tillfälle att söka från vissa synpunkter karakterisera de bägge antagonisterna och de aktuella motsatser, som de representerade. I början av 1709 blev inspektoratet över Österbottens nation ledigt genom förste teologie professorn Rudeens utnämning till superintendent i Karlstad. Nesselius, som icke innehade något nationsinspektorat — ett sådant medförde bl. a. god extrainkomst — ansåg sig redan därför kunna göra anspråk därpå, som han under förhandlingarna om överlåtelse av elokventieprofessuren under hand fått löfte om detta inspektorat, som ansågs som ett av de »bättre».¹ Nesselius inledde sin aktion med en supplik till kanslern, och då denne anmodade konsistoriet att skyndsamt avgöra saken, beslöt detta dels med hänsyn till Nesselius' förtjänster och till vad man trodde vara Falkenbergs vilja, dels i betraktande av det åt Nesselius givna löftet att tilldela honom inspektoratet. I dåvarande rektors, professor Johannes Munsters, därvid yttrade ord, att Nesselius »ej borde allestäds frustreras», och i professor Sweders öppna erinran om intrigspel mot Nesselius låg en tydlig udd mot prokanslern. Nu ingrep emellertid Gezelius och förbjöd helt enkelt i en skrivelse till rektor, att Nesselius bleve inspektor på flera angivna grunder, vilka voro lika många grava beskyllningar mot Nesselius. Av allt att döma på Gezelius' tillskyndan ingav nu också österbottniska nationen en supplik, vari den anhöll att få en teologie professor till inspektor. Nesselius blev emellertid icke svaret skyldig utan inlämnade ett genmäle, vari han icke blott med skärpa försvarade sig utan tillika på flera punkter oförfärat och med stor skicklighet gick till motanfall. Bägge parterna sade sig önska, att saken skulle gå till kanslern i Stockholm. I sista stund förklarade sig emellertid Nesselius vilja återtaga sin ansökan, då han ej ville »sätta sig i förtret och vidlyftighet för så ringa ting». Detta var emellertid av allt att döma en skenmanöver, ty inom kort gav kanslern sin stadfästelse av konsistoriets ursprungliga förordnande för Nesselius, och denne sade sig då ej »kunna sätta sig emot H:s Excell:ces härutinnan gjorde förordnande». Gezelius nödgades då slå till fullständig reträtt under förklaring, att han för sin del vore nöjd därmed att — Nesselius dock själv av sagt sig. Nesselius hade sålunda i denna sak med kanslerns mäktiga stöd besegrat sin arge fiende.²

Detta var stridens förlopp. De förhållanden, som lågo därunder,

¹ Uttrycket är Nesselius', ÅAKP 11 januari 1709.

² ÅAKP 11, 22 januari, 10 februari, 8, 13, 15, 22, 24, 26 april, 19 maj 1709, jfr 2 maj, 22 juli 1707. ÅAKR 13 april 1709. Nesselius' skrift mot Gezelius av 17 april 1709 i U 145 i UUB. Gezelius' skrift är förlorad.

voro följande. En nationsinspektor hade under denna tid relativt betydande uppgifter.¹ Han ägde att leda kollegier för landsmännen, han hade en ganska vidsträckt befogenhet att vaka över deras studier och, vad kanske viktigare var, deras allmänna uppförande, han hade ett ganska stort inflytande på konsistoriets ställning till nationen och till dess enskilda medlemmar. Det var självfallet, att biskop Gezelius ej blott som prokansler utan framförallt som den mycket nitiske stiftschef han var måste fordra, att inspektoraten över de nationer, som hörde till Åbo stift, anförtroddes åt professorer på vilkas kyrkliga nit eller i varje fall fullt ortodoxa åskådning han ansåg sig obetingat kunna lita. Nesselius var kanske redan därför en för prokanslern icke önskvärd inspektor, att han ej ville i sina filologiska föreläsningar utlägga de heliga texterna i Gezelius' anda — »på gement manér», sade Nesselius. Om nu Nesselius bleve inspektor för Österbottens nation, då följde därmed, att han finge ledningen av nationskollegierna, och då dessa åter genom Gezelius' eget inflytande säkerligen huvudsakligen voro lagda som bibelstudier, innebar detta, att Nesselius skulle kunnat vinna ett farligt inflytande över en stor del av de blivande prästerna i Åbo stift.

Men Gezelius stod framförallt emot Nesselius i denna sak, därför att han ej ansåg sig kunna lita på Nesselius som väktare över och ledare för landsmännen. Han hade säkerligen från Uppsala förnummit ofördelaktiga omdömen om Nesselius' personliga religiositet och sedermera av allt att döma ansett sig kunna verifiera dessa omdömen. Den nationsinspektorn åvilande uppsikten över studenterna var ju redan i vanliga fall icke utan betydelse, den var det så mycket mera under en prokansler som Gezelius, som tillika på grund av vissa särskilda tidsförhållanden nu var besluten att driva denna uppsikt till det yttersta. De av Karl XII nyligen föreskrivna inkvisitoriska åtgärderna med hänsyn till pietismen ställde de akademiska myndigheterna inför nya och skärpta krav, nationsinspektorerna ålades att undersöka, om någon student »vore för pietistisk villfarelse misstänkt eller igenom såväl dess leverne och eljest låtit förljuda någon böjelse eller lust därtill», och det kungl. påbudet av 1706 stadgade avsättning från tjänst och ämbete för den akademiska lärare, som, helt allmänt uttryckt, omfattade pietistiska läror. Nu är det visserligen otvivelaktigt, att dessa rigorösa kontrollbestämmelser och straffsatser, baserade som de utan tvivel voro väsentligen på ensidiga eller direkt felaktiga informationer och vrängda

¹ Jfr von Bonsdorff, a. a., s. 157—159, A. Hultin: Torsten Rudeen, s. 149—152. Nationsinrättningen och nationsundervisningen var av allt att döma denna tid mycket fastare organiserad i Åbo än i Uppsala, säkerligen till största delen biskoparna Gezelius' förtjänst.

framställningar från en utanför det egentliga Sverige verksam fanatisk kyrkoman, icke allmänt uppburos av vederbörande svenska myndigheters övertygelse om vare sig deras nödvändighet eller ens deras berättigande och därför av allt att döma knappast någonstades tillämpades i hela sin vidd.¹ Men det är å andra sidan uppenbart, att förhållandena i Finland och speciellt i Åbo stift voro av en annan karaktär än i det egentliga Sverige. I Uleåborg och i Vasa hade Gezelius nyss ingripit mot pietistiska kätterier, och alltjämt ansågs situationen osäker i Österbotten; nya ingripanden följde de närmaste åren.² Man kan rent av framställa det antagandet, att den senare radikala pietism, som framträdde i Österbotten från 1720-talet, på ett hittills icke utrett sätt haft som partiell bakgrund denna tidigare uttryckligen såsom österbottnisk betecknade rörelse. I själva Åbo hade därjämte som bekant sedan längre tid tillbaka yppat sig vissa uttryck huvudsakligen av den radikalaste direkt kyrkofientliga pietismen, och det framgår med bestämdhet, att de till synes enstaka ganska märkliga personer, som representerade dessa utifrån importerade villomeningar, i själva verket ingalunda stodo alldeles isolerade.³

Gezelius var uppenbarligen genomträngd av bekymmer över denna situation. Till skillnad från flera av sina ämbetsbröder var Abobiskopen en hård och skoningslös hävdare av den obetingade renlärighetens och den absoluta kyrkliga observansens bud. Med stark förbittring förde han kampen ej blott mot den begåvade fanatikern Petter Schaefer utan även mot den visserligen hetsige och självmedvetne men långt moderatare och vetenskapligt av allt att döma mycket framstående unge teologen Isak Laurbeckius. Just i de dagar, som kontroversen om nationsinspektoratet utspelades, blev Laurbeckius, en biskopsson och en av akademiens egna lärare, genom Gezelius' anstalter driven från tjänst och ämbete.⁴ I Gezelius ögon var Nesselius misstänkt för pietistiska sympatier och för förakt för teologien eller för ateism — tre begrepp som för de orto-

¹ Påbudet av den 7 juni 1706 är tryckt av A. A. von Stiernman, *Samling utaf — kongl. stadgar — — angående Religion*, s. 165—169, jfr HH, 4, s. 12—14. Jfr bl. a. H. Levin, *Religionstvang och religionsfrihet i Sverige 1686—1782*, s. 162 ff., C. G. Malmström, *Om konventikelplakatets uppkomst (i Smärre skrifter)*, s. 124 ff., E. Linderholm, *Sven Rosén*, s. 91 ff.

² Jfr särskilt R. Krok, *1800-talets väckelserörelser i Österbottens svenska församlingar I*, s. 16 ff., 42 ff.; Jfr även bl. a. Prästeståndets arkiv, *Acta ecclesiastica*, vol. 25, i RA.

³ M. Akiander, *Historiska Upplýsningar om religiösa rörelserna i Finland*, I, s. 1 ff., V, s. 1 ff., jfr ÅAKP 31 januari 1712. E. Hedén, *Pietisten Petter Schaefer*, PHT 1928, s. 216 ff.

⁴ ÅAKP 1 april 1709. HH 4, s. 107 ff. Jfr bl. a. J. J. Tengström, *Gezelius d. y. minne*, s. 109 ff., 262 ff., H. Råbergh, *Teologiens studium vid Åbo universitet (i Åbo universitets lärdomshistoria 4)*, s. 155 ff.

doxa på denna tid snart sagt voro ett och detsamma och med samma risk för vederbörande kunde förevidas honom. Nesselius synes, såsom förut är sagt, redan som filolog i viss mån ha avvikit från ortodoxien, och han hade tillika därvid använt ordalag, som kunde tolkas som en direkt reservation, riktad mot pietistförföljandet. Under processen mot Laurbeckius uppträdde Nesselius visserligen icke till dennes försvar, men han ådagalade åtminstone ganska tydligt, att han ej var fientligt stämd mot den anklagade, och att han i varje fall önskade tillförsäkra denne hans *beneficia juris*.¹ Slutligen hade Nesselius genom att bestämt avböja en av konsistoriet erbjuden teologisk professur, vartill han stod i tur, på ett för den tiden mycket uppseendeväckande sätt markerat att han icke kände sig kallad att tjäna den ortodoxa kyrkan.² Som förut är nämnt, förbigicks Nesselius också vid utdelandet av ett av de för den filosofiska fakulteten förbehållna prebendepastoraten; säkerligen skedde detta genom Gezelius föranstaltande, och prokanslern förklarade också vid detta tillfälle rent ut, att Nesselius icke vore skickad för prästerligt ämbete.³

Det är mot denna bakgrund man måste se tvisten om nationsinspektionen, och sålunda insatta i sin miljö bliva Gezelius' anklagelser och Nesselius' försvar av betydande intresse. Gezelius framställde i sin skrift till universitetets rektor den fordran, att inspektorn över Österbottens nation skulle vara en teologie professor och framställde tillika övervakandet av studenterna, särskilt de blivande prästerna, som nationsinspektorns mest maktpåliggande uppgift. Nesselius replikerade, att i konsistoriet framhållits som en särskild merit för Nesselius, att han vore särdeles kompetent att leda de *collegia philologica*, som Gezelius ville lägga i händerna på en teolog, och han svarar tillika, att, vad övervakandet anginge, kunde prokanslern själv övervaka de blivande prästerna genom sina egna *collegia concionatoria* — dessa voro säkerligen mycket fastare organiserade i Åbo än i Uppsala⁴ — och genom de teologie professorernas kontroll. Till dessa mindre märkliga repliker får Nesselius så tillfälle att knyta ett par satser,

¹ Nesselius förklarade 10 april 1709 i konsistoriet, att en teologie professor borde vara utbildad till att *philologicæ* övertyga *omnes adversarios* sicke allenast att refutera den ena nyl. opkomne pietistiske secten». ÅAKP 6 november 1707. Om Laurbeckius' sak inför det akademiska konsistoriet — vilket genom Gezelius' åtgöranden ställdes på sidan om det verkliga avgörandet — se bl. a. ÅAKP 15 september, 18 oktober 1704, 25 oktober, 2, 15 november 1705, 17 februari, 28 augusti, 11, 18 september, 5 december 1706, 8, 22, 27 maj, 20 juni, 22 juli, 30 oktober, 6 november 1707, 1 april 1709, 2 maj 1711. Jfr Prästeståndets arkiv, Acta ecclesiastica, vol. 21, i RA. Jfr Hultin: a. a., s. 188 ff.

² ÅAKP 10 april 1709; om ett andra avböjande se ÅAKP 31 januari 1712.

³ ÅAKP 12 februari 1708.

⁴ Jfr J. J. Tengström, a. a., s. 25, 74, Råbergh, a. a., s. 107, 118.

som med ens röja den principiella motsättningen mellan honom och prokanslern i dessa stycken: han påpekar spetsigt, att akademien ingalunda, som prokanslern tyckes förmena, underhölles endast och allenast för de prästerliga studiernas skull, och han ville gentemot Gezelius' inkvisitoriska övervakning av studenterna säga ifrån, att denna kontroll icke var det väsentliga i det akademiska arbetet, utan att det framför allt kom an på att uträtta något positivt.

Kärnpunkten i Gezelius' angrepp mot Nesselius var emellertid en uppseendeväckande anklagelse, att Nesselius ringaktade teologien, att han själv rent ut vore en *atheus*, eller åtminstone en den där i sin gudsdyrkan »visade någon ljumhet», en person, vilken uteblev från den allmänna gudstjänsten och därför kunde misstänkas för sympatier med pietistiska och kväkerska kätterier. Österbottningarna kunde för den skull icke, menade prokanslern, hava förtroende till en sådan man. På den sista anmärkningen replikerade Nesselius bitande, att det vore en farlig princip, om prokanslern läte leda sig av studenternas utlåtelse mot sina förmän — varken akademiens eller de studerandes förkovran främjades genom dylika metoder. För egen del är jag, tillfogade Nesselius rent ut, utan skuld däri, att studenterna bliva från mig avrädde och mot mig uppviglade. Mot beskyllningen för ringaktning av den teologiska vetenskapen — som sagt en av den dåtida ortodoxiens gängse anklagelsepunkter mot de för pietism misstänkta vedersakarna — protesterade Nesselius med skärpa och sade sig i sina *collegia philologica* hava »bestyrkt ortodoxien med så oövervinnliga skäl av själva grundspråken och historien, att sådane knappt i någon bok tillföre finnas kombinerade». Anklagelsen för personlig indifferentism i religionen betecknade Nesselius likaså som falsk. Han hänvisade härvid till vad hans kolleger kunde vittna om hans »leverne och vandel» och vederlade i detta sammanhang talet om uteblivandet från de allmänna gudstjänsterna. Gezelius' i detta samband framställda särdeles försåtliga antydning om pietisterna bemötte Nesselius med förklaringen, att varken det »pietistiska väsendet i natione Botniensi eller det kväkerska här neder» — det senare syftade på Schaefer¹ — komme honom an, som »därav ingen surdeg hade».

¹ Nesselius karakteristik av Schaefer som kväkare är av största intresse. Att Schaefer under sina utlandsresor bl. a. trätt i förbindelse med kväkarna i Pennsylvania är observerat (bl. a. H. Pleijel, *Der schwed. Pietismus in seinen Beziehungen zu Deutschland*, Lunds univ:s årsskr., Ny följd, Avd. 1, Band 31, Nr 4, s. 175) men att han eller någon annan av de svenska pietisterna skulle varit påverkad av kväkarna, är ingenstädes angivet. För de tyska radikala pietisterna är sådan påverkan i enstaka fall påvisad, och Linderholm har i de magistrala inledningskapitlen till sitt arbete om Sven Rosén generellt framhållit som sin mening, att kväkarnas inflytande på pietismen knappast torde ha tillbörligt uppskattats (a. a., s. 7, 39 f.). I själva verket torde man kunna våga den förmodan, att den tyska radikala pietismens grundare Gottfried Arnold influerats av kväkarna och att detta inflytande förmedlats till Schaefer under

Vad eljes »ivrandet eller ljumheten i gudsdyrkan och religion» vidkomme, förklarade Nesselius till sist, »lärer väl ingen människa understå sig att härska över samveten, utan Gud rannsakar och känner vars och ens hjärta», och han tillägger med uppenbar syftning: »huru väl mången, Gud bättre, i världen visar utvärtes iver, men vad allvar därunder är, kan ingen annan än Gudi allena vara bekant».

Det förefaller uppenbart, att Nesselius gentemot prokanslerns farligaste beskyllningar, som gällde ådagalagd sidvördnad mot den ortodoxa religionen och sympatier med pietistiska eller ateistiska kätterier, känt sig stå säker. Han har för den skull med dess större skärpa och eftertryck kunnat gå till motanfall med den klara och oförfäradе deklARATIONEN om den enskildes integritet i samvetsmål. Denna princip var visserligen pietistisk, men den var ju också, såsom pietisterna påvisade, luthersk, och Nesselius stod tillika garderad genom sin förklaring att hans läroåskådning var identisk med ortodoxiens. Så länge han icke kunde påbörjas något heterodox bekännelse och så länge hans uppförande var utan svårare anmärkning, kunde han ej fällas, huru mycket hans principiella utgångspunkter än misstänktes beteckna en opposition mot ortodoxien. I yttre mening stod han sålunda säker, och rätten att döma över den personliga religionen bakom de yttre prestationerna undandrog han djärvt — men fullt lutherskt — varje mänsklig myndighet; det var att drabba den i själva verket katolicerande lutherska ortodoxien mitt i bröstet och dock själv undgå dess bann.

Men stod Nesselius sålunda av allt vad man vet att döma helt utanför den pietistiska rörelsen, så kan man med lika rätt säga, att han i själva verket ej var hemma inom den kyrkliga ortodoxien. Redan det märkliga avböjandet av den teologiska professuren säger en hel del härvidlag. Han hyste också en på många sätt uttalad

hans långa vistelse hos Arnold, vidare att Schaefer under sina resor i västra Tyskland och Holland påverkats av de där kringstridda kväkarförsamlingarna och att denna kontakt föranlett hans märkliga beslut att begiva sig åstad ända till Pennsylvania, kväkarnas fristad och mönstersamhälle. Vid återkomsten till Finland har han så uppträtt, att man kallade honom kväkare och ej pietist; säkerligen har detta ej berott på att han kom från Pennsylvania, ty där fanns ju utom kväkarna en ortodox svensk-amerikansk befolkning, nyligen från officiellt håll i Sverige understödd av svenska präster, som beteckna kväkarna som »en uppstudsigt sekt» (O. Norberg, Svenska kyrkans mission i Delaware, s. 14 f.).

Man kan t. o. m. framkasta den hypotesen, att Schaefer redan på 1680-talet influerats av »kväkerska» läror, detsamma skulle då gälla om hans ursprungliga lärofader Ulstadius, och att detta radikala kväkarinslag bidrog till deras hårda öden; myndigheterna voro ej okunniga om, att kväkarna i början av sin bana både i England och på kontinenten behandlades som statsförbrytare mer än som religionssvärmare. Att närmare ingå på dessa spörsmål och på kväkarnas enligt min uppfattning oförtydbara inflytande jämväl på den något senare svenska radikala pietismen, kan givetvis ej här komma i fråga, lika litet som att söka närmare motivera det förut här gjorda antagandet, att såväl Schaefers som andra »svärmeandars» anhängare i Finland vid denna tidpunkt voro avsevärt flera, än man hittills antagit.

avoghet mot prästerskapet i gemen, och han var anhängare av en mycket vidsträckt tolerans. Från sina studieår hade han säkerligen rönt djupa intryck av de svenska cartesianernas försök att emancipera sig från den ortodoxa tvångsregimen, och han hade senare tillbragt långa tider i toleransens hemland Holland, där förföljda förfäktare av många kätterska meningar funno en fristad. Det torde också vara ganska signifikativt, att en av Nesselius' intimaste vänner, kammarherren friherre Erik Sparre — densamme som vid 1710 års riksdag först väckte förslag om en beskickning till Karl XII — i sina brev till Nesselius anslår en tydlig för dem bägge sedan ungdomsåren gemensam frivolt skeptisk ton — det är som om man läste espistlar från en långt senare tid.¹ Å andra sidan hörde till Nesselius' nära vänner dels den trångt ortodoxe, hätske pietistförföljaren Inge-mund Bröms, dels även den kände krigaren Hans Henrik von Lie-wen d. ä., som ju var eller blev en utpräglad pietist. Man torde härav kunna draga den säkra slutsatsen, att Nesselius själv egentligen ej hade någon annan ståndpunkt än den, att han höll på sin egen frihet i religiösa ting och gärna unnade andra samma förmån men ingalunda ville riskera något i dessa frågor. Han var av allt att döma härvidlag liksom i flera andra avseenden en man, som långt mera tillhörde upplysningstidevarvet än ortodoxiens århundrade.

En personlighet av helt annat kynne var Gezelius. Så paradoxalt det än låter, kan man utan varje tvivel påstå, att han stod pietismen långt närmare än Nesselius gjorde. Det levande religiösa intresset hade han i motsats till Nesselius. Såväl genom inflytande av inhemska nedärvda traditioner som genom personlig kontakt med Spener och påverkan av dennes närmaste föregångare i Tyskland hade han mycket gemensamt med den innerligare och mera personligt färgade religiositet, som den äldre pietismen representerade. Pietisternas betonande av den enskildes vandel som det avgörande vittnesbördet om hans religion var trots allt ingalunda samma nya tal i det ortodoxa Sverige som i det ortodoxa Tyskland. Kontakten med reformationen hade ju hållits vida mera levande i Norden än i Luthers eget hemland. Men Gezelius var å andra sidan alltför genomträngd av det stolta medvetandet om den svenska kyrkans utomordentliga maktställning, dess storartade organisation och dess nitiska uppfost-ringsarbete, av den ortodoxa bekännelsens skarpa och suveräna ut-formning för att icke uppställa som ett lika självklart som oeftergiv-ligt krav, att det var hos kyrkan som sådan, hos dess prästerskap och institutioner, som ansvaret för menighetens liksom för varje enskilds

¹ Se två brev från Sparre till Nesselius 20 november 1714, 24 oktober 1721 i X 240 i UUB.

religiösa välfärd skulle vila. *Extra ecclesiam nulla salus* kunde denne lutherske prelat hava skrivit som sin lösen; det var ju rent av med den romerska kyrkans anspråk som den lutherska ortodoxien i många fall framträdde, då den var som mäktigast.¹

Som akademisk lärare i Åbo synes Nesselius icke hava utvecklat någon särskilt livlig verksamhet. Åtta disputationer utkommo under hans presidium, vilket väl kan anses vara ungefär vad man kunde väntat, om hänsyn toges till kriget och det under dessa år starkt reducerade antalet studenter.² I vad mån han själv enligt vad som var ganska vanligt skrivit dem, skall här ej diskuteras. Ett anmärkningsvärt och för Nesselius' undervisning säkerligen menligt förhållande var hans långa vistelser i Sverige. Det är redan nämnt, att han med vad kanslern kallade »beklagligen laga förfall» uteblev från akademien hela läsåret 1705—1706, men även de båda närmast följande åren var han — sannolikt utan egentligt förfall — frånvarande halva höstterminerna och 1712 hela höstterminen. Att han dessa tider mest uppehöll sig i Stockholm, synes vara visst. Men vad han egentligen hade för sig, framgår aldrig, och lika litet hur han kunnat få permission eller om han själv tagit sig den eller hur den honom åvilande undervisningen egentligen sköttes under dessa långa perioder. En gång då han på grund av akademiens speciella administrativa angelägenheter icke kunde lämna Åbo på sommaren klagade han över, att han hade angelägna ting att beställa i Stockholm, men vad detta var, får man aldrig veta. Även då han vistades i Åbo, tog han sig vissa friheter; en gång upplyste han kort och gott konsistoriet, att han »ej kunde calunnieras för det han ej hinner gå opp i academien att läsa» — det gällde åter administrativa bestyr.³

Om Nesselius' lärdom och om hans undervisningskicklighet hyste man i konsistoriet en mycket hög tanke. Han sades vara »grundrik in lingvis» och hava »godt manér att informera», han kallades »en berömmelig lingvist», det sades, att han i de orientaliska språken »fått palmam för alle de som antingen här, eller torde hända annorstädes vid denna beställning söka emploieras».⁴ Det är tillika att märka, att dessa ampla erkännanden ofta kommo ifrån kolleger, som i andra

¹ Jfr bl. a. Tengström, a. a., s. 25, 74, 121 f., 22—26, 57 f., 106—109, 259—261, Råbergh, a. a., s. 107, 118, 25 f. 115—119, 92—94, 128—130, Linderholm, a. a., s. 61 ff., 83—86.

² Jfr Åbo akademis studentmatrikel, ed. W. Lagus, I, s. VII ff.

³ ÅAKP 26 april 1709, 25 februari, 17 augusti 1710. Nesselius var frånvarande från akademien 8 juli—23 oktober 1707, 30 juni—11 november 1708, 5 juli—10 december 1712 och dessutom under sommarferierna, 28 juni—25 augusti 1709 och sannolikt något även 1711.

⁴ ÅAKP 10 april 1709; jfr Heikel: a. a., s. III.

avseenden stodo Nesselius emot. Kanske var det denna lärdomsberömmelse, kanske också medvetandet om speciella förbindelser mellan Nesselius och akademiens gamle kansler Falkenberg, som gjorde, att icke ens prokanslern vågade ingripa mot Nesselius' ofta ganska frigjorda uppfattning av sina ämbetsplikter.

För akademiens administration kan man påvisa ett verksamt nit från Nesselius' sida. Hans rektorat 1711—1712 innebar visserligen inga märkligheter, och han visade lika litet som någon annan i konsistoriet — om man undantager prokanslern — någon verklig ledareförmåga, men han åtnjöt tydligen allmänt anseende för kapacitet i ekonomiska frågor och gav också vid olika tillfällen prov på en viss insikt i akademiens finansiella förvaltning. I ett fall blev Nesselius mycket djupt engagerad i denna vidlyftiga förvaltning. Sedan professor Sweder redan förut framställt vissa anmärkningar mot en av akademiens bägge uppbördsmän, akademifogden Johan Brygner, tog Nesselius, som 1707—1708 var inspector aerarii, på allvar upp saken, överbevisade Brygner om betydande underslev under många års tid och erhöll av konsistoriet — särskilt med hänsyn därtill att räntmästartjänsten var vakant — uppdrag att utreda saken i hela dess omfattning i egenskap av konsistoriets actor i målet. Nesselius bedrev sin undersökning med stor energi men också med mycken hetsighet.

Nesselius utrustades med en särskild fullmakt att hos Brygner belägga hans egendom och dokument med kvarstad — konsistoriet hade ju ej blott domsrätt utan även rätt att självt sekvestrera sina fordringar. Nesselius gav sig också åstad till fogdens hemvist i Tyrvis, åtföljd allenast av akademisekreteraren Daniel Juslenius och två man av akademiens betjäning. På denna mera vågsamma än egentligen välbetänkta expedition — det klokaste hade väl varit att anlita landshövdingeämbetet om handräckning — råkade Nesselius och hans följeslagare mycket illa ut. Enligt egen uppgift blevo de nämligen av en »samlad vakt av 15—16 personer med hugg och slag snöpligen avviste, vaktmästaren och vaktkarlen, som sökte att defendera sig, illa sårades». Nesselius och hans medhjälpare drogo sig efter denna batalj tillbaka till en granngård; därifrån sände Nesselius bud till vederbörande kyrkoherdar att i sina kyrkor kungöra, att Brygner ej vidare hade någon befattning med akademiens uppbörd, och återvände därpå till Åbo. Akademivaktkarlarna komplettera denna berättelse med dramatiska detaljer. De hade för att få behålla livet måst på valplatsen kvarlämna alla medförda skrifter och dokumenter och tillika »den av Kungl. akademien till publike ärendens expedierande förunte värja». Akademivaktmästaren fick av

fogden själv sitt huvud »så alldeles på en sida sönderslaget, att blodet så när hade mig förrunnit och jag nästan måst tillsätta livet, som både tolvmännen där strax och sedan fältskären m:r Brandt synt hava»; han säger sig ännu vara sjuk därav. Vaktkarlen blev »icke allenast sårad utan på alla sidor så bastionerad och bultad, att jag till äventyrs lärer finna mitt dödsvällande därav».

Motpartens version är, som man kunde vänta, något annorlunda formulerad. Enligt denna kommo Nesselius och hans följeslagare, sedan man dagen förut träffats i all vänlighet, »med blottade värjor och laddade bössor» in till fogden i hans hem, varvid denne och hans folk »i sådan påträngande livsnöd» sökte försvara sig med vad de i hastigheten lyckades få tag i. Den ena vaktkarlen råkade därvid »i sin ondska» något skada sig själv, då han sökte riva både kista och skåp ur fogdens kammare, men mannen hade strax därefter varit fullständigt frisk, och först följande år hade han avlidit men ingalunda av denna skada utan i den stora pesten.

Nesselius' besök i Tyrvis fick, förutom det skäligen enastående mottagande som en akademiens professor och dess sekreterare där bereddes, jämväl ett rättsligt efterspel i form av ett åtal — mot Nesselius. Konsistoriet och Nesselius hade ej besinnat, att akademiens jurisdiktion ej sträckte sig längre än en dagsresa eller sex mil från Åbo; Tyrvis låg nära tolv mil från Åbo, och Brygners gård var därtill ej ett akademiemman utan ett kronorusthåll. Det blev därför ej Brygner utan Nesselius och Juslenius — den blivande biskopen — som ställdes till ansvar, nämligen för hemfridsbrott, som ju var en edsöresförbrytelse. Nesselius sökte få saken betraktad som ett *accessorium* till det *principala* målet om Brygners förskingringar och få bägge sakerna handlagda av akademikonsistoriet. Förbittrade och lärda inlagor växlades mellan parterna — man misstänkte säkerligen ej utan skäl bakom Brygners skrifter lärdare och mäktigare motståndare, kanske ej blott till akademien utan även till Nesselius själv —, men till sist dekretade justitierevisionen, som Åbo hovrätt tillskrivit i denna ovanliga och delikata sak, att Brygners mål mot Nesselius och Juslenius, »som skola begått edsöre», skulle handläggas av häradsrätten i orten. I sin nöd synes Nesselius i en ny inlaga hava gjort gällande, att den av Åbo hovrätt särskilt förordnade domaren »vore sjuklig och ej uti akademiska studier verserad», men denna något kuriösa invändning var givetvis förgäves. Hur saken sedan utvecklade sig, har ej kunnat följas; vissa tecken tyda emellertid på, att målet aldrig kom före, antingen beroende på den ryska invasionen 1713 eller på några andra skäl.

I huvudfrågan fullföljde emellertid Nesselius med seg energi sin

aktion. Sannolikt med hjälp av landshövdingeämbetet hämtades omsider den stridbare fogden ned till Åbo, där han rannsakades inför konsistoriet under många dramatiska ordbyten och dömdes till avsättning och ersättningsskyldighet. Även detta måls vidare öden äro dock dunkla; sannolikt har kriget strukit ett stort streck både över målets vidare fullföljande och över den särskilt i de hårda krigstiderna av konsistoriets alla ledamöter livligt eftertraktade ersättningen.¹

I sitt enskilda liv levde Nesselius långt mera indraget än sina kolleger. Han var ungarke och bodde i ett rum och kök samt hade i sin tjänst endast en drängpojke. Professorerna hade i medeltal 6 rum och kök och hade i hushållet mestadels en dräng och två pigor. Man kan sålunda utgå ifrån, att Nesselius alltjämt i rask takt fortsatte sin kapitalbildning, trots krig och ekonomiskt betryck för akademiens ämbetsmän.²

Den år 1713 insatta stora ryska offensiven ledde blott alltför hastigt till erövringen av hela södra Finland, och den 28 augusti besatte fienden Åbo, varifrån universitetets ämbetsmän liksom många andra under sommaren flytt till Sverige. Man fruktade icke utan skäl att av den barbariska fienden behandlas som krigsfångar, och i varje händelse torde man hava räknat med att akademiens verksamhet åtminstone tills vidare vore omintetgjord redan därigenom, att dess materiella resurser av fienden komme att disponeras för hans militära ändamål. För Nesselius och för flera professorer med honom blev detta bråda och tragiska uppbrott ett avsked för alltid från arbetet vid Finlands universitet. Akademiens verksamhet upphörde dock ej helt under dessa landsflyktens år; nya studenter inskrevos stundom i den av rektor, professor Bröms, medförda matrikeln och ibland höllos kollegier och även examina, bl. a. med studenter som kommo över från Finland på den ryska överbefälhavaren, furst Michael Galitzins pass.³

*

Om Nesselius' liv under de tre följande åren är det svårt att finna några uppgifter. Han var ju faktiskt berövad sin tjänst om ock lönen till en ringa del utbetalades av andra medel än dem, som därtill voro anslagna. Löneassignmenterna synas ej hava inlösts, i varje fall ej all-

¹ ÅAKP 1708—1713, passim. ÅAKR od. 1710, 30 juni, 6 juli, 29 juli, 12 september 1710, 2 maj, 8 maj, 1 juli, 18 juli, 11 oktober 1711, 22 mars, 12 april, 30 juni 1712. Justierevisionens registratur 23 januari 1712 i RA. Diverse inlagor i *Academica*, Åbo, inkomna handlingar, akter 1640—1805 i RA. von Liewen till Nesselius 27 maj 1712, 21 april 1713, X 240 i UUB.

² Åbo läns verifikation 1712, landskontorets arkiv, Finlands statsarkiv.

³ Se särskilt von Bonsdorff: Åbo stads historia, II, s. 586 f.

tid, och på de egentliga flyktingsunderstöden var nog ej mycket att räkna. Själv säger sig Nesselius dessa år hava gått »utan lön», men detta är som mycket ofta eljes då det gäller hans uttalanden om ekonomiska ting en sanning med modifikation. Hans kollega professor Sweder uppbar 1713—1714 nära halva lönen, men för 1715 sannolikt blott kreditsedlar som ej inlöstes; säkerligen har Nesselius' villkor varit desamma.¹ Åtminstone en gång fann Nesselius en tillflykt hos sin gamle vän Erik Sparre, vilken, sedan han och hans broder år 1712 sålt Ängsö till Carl Piper eller rättare till dennes maka Christina Törnflycht, alltid bodde på sin gård Ryholm i Västergötland.² Troligen var Nesselius också någon gång hos den unge greve Carl Adolf Gyllenstierna, den bekante år 1705 bortgångne krigaren, slutligen överståthållaren greve Christoffer Gyllenstiernas son, och dennes mor, pfalzgrevinnan Katarina, på någon av deras ofta ombytta uppehållsorter. Nesselius meddelade nämligen sedan flera år tillbaka direktiv för den unge Gyllenstiernas studier.³ Därjämte hade Nesselius sitt stora sparade kapital i behåll, som han dock säkerligen ej hårt anlidade.

I slutet av år 1714 blev censorsämbetet ledigt genom innehavaren Johan Brauners befordran till kansliråd. Nesselius gjorde nu stora ansträngningar att erhålla detta ansedda ämbete.⁴ Förutom en ansökan till kanslikollegiet i vanlig ordning riktade han suppliker till konungen, till prinsessan Ulrika Eleonora och till kanslikollegiets president Arvid Horn samt sökte slutligen påverka ärendets behandling genom att utverka dels ett rekommendationsbrev från pfalzgrevinnan Katarina till konungen, dels personliga påtryckningar på konungen eller på överbefälhavaren i Pommern, generallöjtnanten greve Mauritz Vellingk och konungens förtrogne Casten Feif. Bland annat anförde Nesselius i alla dessa skrivelser eller i vissa av dem, förutom sina akademiska meriter, att han som censor hoppades få tillfälle att utföra i praktiken, vad han nästan i 40 års tid både in- och utomlands såväl angående kunskap om biblioteken som angående andra vetenskaper med stor möda inhämtat. Tillika betonade han, att han mist all sin egendom (!) vid den hastiga flykten och nu vore utan tjänst: redan detta vore ett skäl att ej framför honom föredraga den som

¹ Åbo akademiska konsistorium till Kungl. Maj:t, två odat. suppliker, där Nesselius' namn ej är med, samt en supplik av 4 december 1714, underskriven även av Nesselius. ÅAKR 15 februari, 26 mars, odat., juli, 31 juli 1714, december 1715, 23 juli 1717, 14, 18 februar 1718. UAKP 10 mars 1718. Annerstedt, a. a., bihang III, s. 154 f.

² Petrus Aurivillius till Nesselius 13 februari 1716, X 240 i UUB.

³ Se några brev av C. A. Gyllenstierna och hans mor till Nesselius, Jöran Zadler till Nesselius 4 maj 1713, allt i X 240 i UUB. Den unge Gyllenstiernas egentlige lärare var magister Petrus Aurivillius (jfr föreg. not), som 1716 blev bibliotekarie i Lund och 1717 tillika e. o. professor.

⁴ Tegnér, a. a., s. 322, har observerat, att Nesselius sökte censorstjänsten.

sutte vid dräktigare tjänst — det sista syftade tydligen på medsökanden, den bekante professor skytteanus Johan Upmark.¹

Vid ärendets behandling i kanslikollegiet i januari 1715 föreslog presidenten, greve Arvid Horn, att de sökande, skytteanske professorn Upmark, Nesselius och vicebibliotekarien i Uppsala Johan Malmström, skulle uppföras på förslag, varvid om Upmark och Nesselius skulle sägas, att de »hade mycket gott beröm om deras stora lärdom och skicklighet en sådan beställning att förestå». Den förre innehavaren av ämbetet Johan Brauner sade sig ej veta någon bättre och mognare man till censorstjänsten än Upmark; Nesselius är väl, sade han, »en mycket lärd man, den han känt av ungdomen, men han är därhos något sällsam till sinnes, så att han lärer hava svårt att komma till rätta både med bokförarne och boktryckarne». Några betänkligheter mot Nesselius ur religiös renlärighetssynpunkt yttrades märkligt nog icke i kanslikollegiet.

Vid voteringen om förslaget föreslog Horn att uppföra Upmark och Nesselius på förslag till censorsämbetet och Malmström till bibliotekarietjänsten, vilken tjänst varit förenad med censorsbefattningen. Kungl. rådet greve Gustaf Cronhielm var ense härmed men ville i brevet till Kungl. Maj:t inskjuta, att om konungen behagade utnämna Upmark till censor, kunde Nesselius komma i Upmarks ställe som professor skytteanus och Malmström bliva bibliotekarie. Brauner påminde, att Upmark förklarat att, om han bleve censor, ville han fortsätta »med det så kallade verket Suecia antiqva et nova, som Lagerlöf begynt och salig kanslirådet Hermelin samt sekreteraren Högvall efter dess död fortfarit med»; Brauner sade sig ej veta någon skickligare därtill än Upmark. Horn föreslog nu, att alla de tre sökande skulle hos konungen anmälas som lärda och habila män, i synnerhet vore Upmarks förtjänster allmänt bekante, och om konungen med hänsyn till att Upmark även erbjudit sig att utan någon särskild ersättning fortsätta med »Suecia nova et antiqva»² skulle behaga att benåda honom med censorsämbetet, kunde Nesselius, som även vore en lärd man och hade gott lovord om sig, efterträda Upmark och Malmström bliva bibliotekarie.

Vid ett senare sammanträde påpekade Brauner ytterligare bekräftande Upmark, att han mycket rest utomlands, vilket skulle i brevet till konungen införas, men då Brauner även erinrade, att i

¹ Odat. ansökan, uppläst 13 januari 1715, i kanslikollegii arkiv E XIV; 2 i RA. Odat. koncept till konungen, till prinsessan Ulrika Eleonora (två koncept) och till Arvid Horn samt till en ej namngiven statskommisarie, sannolikt Bengt Rudenhielm, 22 januari 1715 i X 240 i UUB. Avskrift av pfalzgrevinnans brev till Karl XII av 16 januari 1715, ibidem.

² Detta löfte synes Upmark ej på något sätt ha infriat; hans namn saknas i *E r i k V e n n b e r g s* redogörelse för verkets historia i hans edition av *Suecia*, se s. 118 ff.

det nu uppsatta brevkonceptet ej funnes infört, att Nesselius kunde, om Upmark bleve censor, rekommenderas att bliva förhulpen i Upmarks ställe, funno Horn och Cronhielm detta betänkligt, emedan akademien själv borde nämna och föreslå professorerna, vilket man sålunda först glömt! Märkligt nog hade man tillika alldeles förgätit, att för den skytteanska professuren såsom en privat donation gällde särskilda bestämmelser.

I kanslikollegiets brev till konungen av den 18 januari 1715, som uppsattes i enlighet med Horns förslag, framhölls ytterligare nya meriter hos Upmark. Han sades utan vedergällning hava meddelat privatundervisning åt meddelösa studerande och han hade därjämte av egna medel låtit reparera skytteanska huset, »som av ålder och eldsvåda alldeles var bofälligt». ¹ Beträffande Nesselius heter det att han »medelst många års² väl anlagde studier i främmande riken och länder ernått en grundlig och fullkomlig kunskap, enkannerligen i de orientaliska språken, historien och *philologicis*, vilket till denna beställningens vederbörliga förvaltande icke ringa bidrager»; han vore därjämte en av fienden fördriven flykting, som förlorat en stor del av sitt timpliga goda och därigenom »blivit försatt i ett svårt och ynkligt tillstånd». ³

Ett helt år förgick, utan att något avgörande träffades, och då det kom, innebar det en befordran, men ej till censorsämbetet utan — till professuren i grekiska i Uppsala, som Nesselius ej sökt. Konsistoriet hade enhälligt och med superlativa lovord föreslagit ingen mindre än Erik Benzelius d. y., som förut två gånger varit uppförd på professorsförslag vid universitetet, till professor i grekiska, varvid särskilt framhållits, att Benzelius själv vore nöjd med att nu lämna bibliotekarietjänsten. ⁴ Man hade i Uppsala så tagit för givet, att Benzelius skulle få professuren, att prokanslern, ärkebiskop Matthias Steuchius, den 20 juni 1715, eller några veckor efter det konsistoriet enhälligt uppfört Benzelius på förslaget, skrev till konungen för att förorda Olof Rudbeck d. y. till Benzelius' efterträdare som bibliotekarie. ⁵ Först d. 17 maj 1716 installerades emellertid Nesselius. Mottagandet i Uppsala var något kyligt. I konsistoriet aktade man ej nödigt att hälsa den objudne nykomlingen med något välkomsttal;

¹ Att Upmark en tid uthyrt en del av Skytteanum till ölkrog för att skaffa igen en del av penningarna, omtalades givetvis ej. *Annerstedt*, a. a., II: 2, s. 12 f., 79; jfr *Bihäng III*, s. 156.

² I konceptet står »40 åhrs» liksom i Nesselius' supplik, vilket vid närmare besinnande tydligen befanns vara väl högt tilltaget.

³ Kanslikollegiets protokoll 13 och 18 januari 1715, koncept 18 januari 1715. Kanslikollegium till Kungl. Maj:t 18 januari 1715, RA.

⁴ Konsistoriet till Kungl. Maj:t 2 juni 1715 i RA.

⁵ *Annerstedt*, a. a., II: 1, s. 404, not. 1.

det akademiska programmet till installationen var dock hållet i den vanliga artiga stilen, varav man möjligen vågar sluta en viss vänskap mellan rektor, den märklige Daniel Djurberg, och Nesselius, vilka hade många gemensamma intressen.¹

Redan samma år sökte emellertid Nesselius byta den nyss erhållna professuren i grekiska mot den skytteanska professuren, som nu blev ledig, därigenom att professor Upmark äntligen, i oktober 1716, utnämndes till censor. Nesselius sökte nu genom sin vän och kollega från Åbo, professor Ingemund Bröms, som nu var lektor i Strängnäs, påverka arvingarna till Skytte. Bröms sände en rekommendationsskrivelse för Nesselius till överstelöjtnanten greve Mauritz Posse — dotterson till friherrinnan Anna Skytte, Sävstas ägare på den tid, då Nesselius' far var en av arrendatorerna — däri han starkt betonade faran av att till skytteansk professor åter taga »någon studiosum politices ifrån Tyskland, emedan man kunde råka på någon som vore av Thomasianiske principer, som intet går rena vägen i politicis». Nesselius' stora lärdom i eloqventia, grekiska, historia, politik och »de utländske staterne» framhölls vederbörligen. Före Upmark hade ju alltid tyskar kallats till denna professur.

Detta brev sände Bröms till Nesselius för genomläsning och komplettering om Nesselius föräldrar, som Posse tydligen kände till och »om stenhuset», troligen någon förbindelse att reparera Skytteanum. I sitt medföljande brev till Nesselius uttryckte Bröms den övertygelsen, att Nesselius skulle mäktat »uppfylla antecessorernes rum och credit»; även här talade han om vådan av att vederbörande skulle taga »någon goder tysker som hade Thomasianiske griller att släpas med» — Bröms nämnde som ett exempel på sådana misstänkta personer den bekante Jacob Wilde, som varit hans kollega i Pernau. Thomasius var som bekant vid denna tid professor i Halle, och det var nog den berömde tyskens sympatier för Francke — hur föga han än i själva verket hade gemensamt med pietismen —, som framförallt spökade för den fanatiska Bröms, som nyss översatt och kompletterat den hätska stridsskriften »Pietismus detectus».²

Ungefär samtidigt sände akademiska konsistoriet i Uppsala en rekommendation för professor Andreas Grönwall till donationens patronus, generalmajoren frih. Göran Gyllenstierna — och på grund av

¹ UAKP 14 april, 11 maj, 17 maj, 17 juni, 14 november 1716. Rektors, professor Djurbergs, tryckta inbjudningsskrift av 16 maj 1716. Föreläsningsdiarium för 1716, *Academica*, Uppsala, kanslern, inkomna skrivelser i RA.

² Jfr bl. a. Tor Berg, Ingemund Bröms i Sv. biogr. lex., VI, s. 632, 634 f. Bröms till Nesselius 2, 16 november 1716, till Posse 16 november 1716, X 240 i UUB.

en särskild supplik från Grönwall även till konungen.¹ Men redan något dessförinnan hade Gyllenstierna, den 24 oktober 1716, i brev från Lund hos konungen till approbation föreslagit professorn i praktisk filosofi vid Lunds universitet Johan Hermansson, som var måg till den nyblivne ärkebiskopen och prokanslern Steuchius. Det är sannolikt, att Karl XII dock reflekterade på Nesselius som skytteansk professor, ty i akademiska konsistoriet i Uppsala gjorde Cronhielm en förfrågan, huruvida Johan Skyttes arvingar alltjämt hade patronatsrätt, oaktat professor efter reduktionen benämndes »regius et skytteanus» — en fråga som givetvis besvarades jakande.² Hermansson blev först nu utnämnd, den 11 februari 1717, och Nesselius fick stanna vid sin professur.

2. Nesselius och Hans Henrik von Liewen d. ä.

Det stora kriget hade naturligtvis redan före den slutliga invasionen kastat sin slagskugga även över Åbo universitets liv. På hösten 1704, vid samma tid då Narva intogs av fienden, begärde landshövdingen, att studenterna och akademiens betjänte skulle övas i krigsexercitier, vilket konsistoriet förklarade sig skola efterkomma.³ Två år senare, då Viborg första gången belägrades, diskuterade man, huruvida studenterna kunde åläggas att marschera till fronten med den uppbyggade allmogen. Studenterna voro ju enligt de akademiska konstitutionerna uttryckligen undantagna från all utskrivning och värvning, och man höll hårt på denna rätt här liksom i Uppsala, men frågan var, om man kunde fullt ut upprätthålla denna regel — vars generella berättigande ej ifrågasattes ännu — när det nu artade sig till ett försvar för själva hemorten.⁴ Året därpå anmärkte landshövdingen, att ett stort manskap under akademiens hägn mot konstitutionerna försvarades, men konsistoriet svarade mer än spetsigt, att akademiens vaktkarlar — det var dessa som närmast åsyftades — väl behövdes i Åbo »i synnerhet vid förefallande excesser som av orolige officerare ofta varit att befara».⁵ Två år därefter kom katastrofen vid Poltava; i början av följande år gingo ryssarna åter mot Viborg. Ett försök av landshövdingen att förmå studenterna att tåga ut med det nu planerade allmänna

¹ Konsistoriet till Gyllenstierna 26 oktober 1716, till Kungl. Maj:t 23 november 1716. *Academica*, Uppsala, kanslern, i RA. Jfr *Annerstedt*: a. a., II, 2, s. 79.

² *Annerstedt*, a. a., II, s. 429, jfr sid. 342.

³ ÅAKP 26 oktober 1704. Jfr *von Bonsdorff*: Åbo akademis förvaltning, s. 244.

⁴ ÅAKP 3 november 1706.

⁵ ÅAKP 13 juli 1707. Om sådana excesser se *C. von Bonsdorff*, Åbo stads historia, II, s. 519, not 1.

uppbådet tillbakavisades av konsistoriet.¹ Man började redan att tala om Åbos eget försvar, ja om tillstånd att lämna staden.² På försommaren 1710 anhöll generalmajoren friherre Hans Henrik von Liewen, som nyss kommit för att biträda den sorgligt ryktbare överbefälhavaren, generallöjtnanten friherre Georg Lybecker, hos universitetets rektor om uppgift på några studenter, som kunde göra tjänst vid artilleriet, »emedan de kunde snarare fatta vad därtill hörer än andre, som intet excolerat sitt ingenium»; för studenternas undervisning i all hast hade von Liewen rekviderat några man från Revals garnison. von Liewen antydde tillika, att man såge sig tvungen att utfärda order om denna sak, om den ej kunde ordnas under hand. Konsistoriet »menade det då vara rådeligast att medelst intimation söka förmå någon student därtill».³ Halvannan vecka därefter påminde landshövdingen, friherre Justus von Palmenberg, om saken, och rektor beklagade, att han blivit »överfaren» av general von Liewen och landshövdingen, varvid den åldrige landshövdingen bedyrat, att han själv skulle gripa de studenter han komme över, om ej konsistoriet godvilligt utsåge ett visst antal. I konsistoriet fann man då rådligast att förteckna »alla dem som minst giva hopp om sig».⁴ Vidare borde man namngiva dem som givit sig till hovrätten utan testimonium »såsom åtskilliga advokater och auskultanter»; en del av dessa hade »visat sig till slagsmål och krigstjänst inklinerade». Man torde dels av de sålunda till hovrätten avgångna, dels av dem, som konsistoriet uppfört på den begärda listan — ett tjugotal —, vilka genom studier intet särdeles kunde uträtta och därjämte vore till krigstjänst jämförelsevis tjänliga, dels slutligen av skolstaten kunna få tillräckligt många till artilleriet, »så att de få här varande kvicke samt till krigstjänst mestadels omogne studenter kunde vid sina studier bibehållas».⁵ Tre veckor senare tackade landshövdingen för konsistoriets namngivande av vissa studenter och anhöll nu, att konsistoriet ville sörja för deras inställelse hos honom, men konsistoriet »fann det anständigast att landshövdingen dem själva gripa låter, sedan de äre uppgivne och således skilde från akademien».⁶ von Liewen framlade efter dessa dåliga

¹ ÅAKP 5 april, ÅAKR 12 april 1710. von Bonsdorff, a. a., s. 244 f.

² ÅAKP 15, 27 april, 4, 7 maj 1710. ÅAKR 12 april 1710 (ej avsänt), juli 1710 (ej avsänt), 20 juli 1710.

³ ÅAKP 4 juni 1710.

⁴ Redan år 1700 hade å ena sidan studenterna uppmanats att frivilligt anmäla sig till officerstjänster vid fördubblingsmanskapet, å andra sidan konsistoriet förständigats att förteckna och uppgiva för landshövdingen de studenter, som ansågos mindre skickliga till studier men lämpade för krigstjänst. von Bonsdorff, Åbo stads historia, II, s. 466; dens., Åbo akademis förvaltning, s. 244.

⁵ ÅAKP 15 juni 1710, ÅAKR s. d. Annorlunda bl. a. von Bonsdorff, Åbo akademis förvaltning, s. 244.

⁶ ÅAKP 6 juli 1710, ÅAKR s. d.

erfarenheter av akademiens goda vilja och efter än mer nedslående rön beträffande folkuppbådet ett projekt om en utskrivning, som bl. a. skulle drabba akademien, men denna utskrivning kom aldrig till stånd.¹

För professorerna och akademiens övriga tjänstemän märktes de efter hand stegrade skatterna och de småningom minskade lönerna, som redan förut voro mycket knappa — de flesta professorerna hade blott 400 daler silvermynt i lön, fränsett alla extrainkomsterna, mot 700 daler i Uppsala. En fullt riktig beräkning av inkomsternas minskning och av utgifternas stegring kan nu ej presteras, då alltför många numera okända faktorer spela in. Vid samma tid, då underrättelsen kom till Åbo om katastrofen vid Poltava, gjordes framställning till konsistoriet om inbetalning av skatterestantier från föregående år, men flera professorer vägrade att avbetala något av dessa förfallna skatter utan lämnade i stället — reverser med förbindelse att betala, »om nöden skulle tvinga».² Senare fann man, att ej heller 1707 års skatter voro betalda, vilket man först försäkrat vara fallet; man lovade då, att landshövdingen skulle få något pengar före jul. När julen kom, hade man avsatt ett belopp till denna utlovade avbetalning, men då landshövdingen innehållit en del av akademispannmålen med anledning av restantierna, beslöt man att ej inbetala något alls, förrän man fick se, att lönespannmålen ograverad inkommit; två professorer yrkade rent ut, att det till skatteavbetalningen numera avsatta beloppet skulle omedelbart utdelas bland professorerna.³

Kort efter jul meddelade landshövdingen defensionskommissionens order, att bl. a. en del av till akademien anslaget kronotionde skulle mot betalning avstås till kronan och begärde omedelbar leverans av större delen av denna spannmål till kronans magasin, medan den nu ej begärda delen av prästernas indragna tionde borde kvarstå i akademiens tiondebodar i avvaktan på defensionskommissionens vidare order. Sedan detta landshövdingens brev kommit, uttogo flera professorer nattetid spannmål.⁴ I november förständigades en av akademiens uppbördsfogdar, som underställde konsistoriet ett honom under hand delgivet meddelande om beslaget på kronotionde, att »hålla ärendet imedlertid i tysthet, till dess säden kan bli nedförd». Då landshövdingen samtidigt anhöll, att konsistoriet ville bekosta tre soldaters utrustning med kläder, beslöt konsistoriet

¹ F. H j e l m q v i s t, Det finska folkuppbådet sommaren 1710 i KFÅ 1910, s. 213—215.

² ÅAKP 5 september 1709; jfr ÅAKP 26 juli, 25 augusti 1709.

³ ÅAKP 17, 24 november, 20 december 1709.

⁴ ÅAKP 15 januari 1710.

vänta med sitt svar, till dess man finge se, hur det komme att gå med beslaget på spannmålet »samt huru andre stånd och städer sig däri finna».¹

Några dagar senare begärde den nyligen till Åbo anlände nyutnämnde generalguvernören i Finland, kungl. rådet och generallöjtnanten greve Carl Nieroth — vars »högefterlängtrade och lyckelige ankomst till detta arma och beträngda landets försvar» å akademiens vägnar hälsats i »en zirlig oration» av dess rektor —, att de i akademiens kassa innestående 200 daler silvermynt, som av allt att döma voro det nära ett år tidigare till skatteamorteringen avsatta beloppet, måtte omedelbart levereras till fältkassan i avräkning på akademiens skatterestantier. Den av Nieroth sände tjänstemannen meddelade, att han hade order att invänta konsistoriets svar. Konsistoriet beslöt då omedelbart att utanordna det begärda beloppet. Av den utsände sökte man emellertid, ehuru förgäves, taga reda på, vem som meddelat, att 200 daler funnes innestående i kassan. Sedan den utsände tjänstemannen gått, »sades, att om någon av konsistorii membris det givit tillkänna, har den gjort contra fidem collegii». Därefter, heter det i protokollet, »gingo alla att valedicera Herr Kongl. Rådet och Generalguvernören, som i dessa dagar ärnat begiva sig åt armén». Några dagar senare avsändes ett förklarande brev till Nieroth, vari skulden för restantierna lades på — landskamrern, som ej meddelat, hur stora dessa voro, och en protest uttalades mot beslagttaget av tiondespannmålen. Finge akademien fri disposition över sina medel, hette det vidare i ett överkorsat stycke i konceptet, skulle kontributionen alltid betalas och akademien florerar.²

Tre månader senare, då konsistoriet samlades första gången år 1711 och kunde inbördes gratulera sig till »att Gud behagat bevara denna farliga tiden över samtliga konsistorii ledamöter» — den stora pestens värsta tid var nu överstånden —, talade rektor, professor Gabriel Juslenius, om nödvändigheten att hålla armén vid makt. I denna svåra tid torde, sade han, intet skonsmål göras utan ett hårt ansvar stanna på dem, som hade kronorestantier. Rektor meddelade därför, att han ej kunde låta var och en disponera över sin lön, så länge kontributionen för år 1710 vore oklarerad, men de flesta professorerna protesterade ivrigt häremot och genomdrovo mot rektor ett projekt om ett slags ackord med kronan.³ Kort därefter kommo från magistraten anmaningar om inbetalning av de år 1710 påbjudna, relativt obetydliga avgifterna till kronan för pe-

¹ ÅAKP 14, 15 november 1710.

² ÅAKP 19 november 1710. ÅAKR 10 oktober, 21 november 1710.

³ ÅAKP 10 februari 1711.

röker, fontanger och vagnar samt av eldstadskontributionen, men dessa påminnelser föranledde ingen åtgärd förrän ett halvt år senare, då generalguvernören själv i skarpa former förnyade den.¹ Den 16 maj 1711 härjades Åbo av eld, varvid fyra medlemmar av akademistaten förlorade hus och lösöre; detta föranledde konsistoriet till ett beslut att bedja kanslern söka utverka »tillgift» för — hela akademistaten under några år framåt från kontributioner, då man »genom sin egendoms rubbande intet ringa lidit».²

Vi ha sett, hur akademistaten eller i vissa fall dess majoritet — med all respekt för dess många och stora svårigheter under krigsåren — i sina mellanhavanden med kronan ofta såg först på sin egen fördel och i det längsta sökte undanhålla kronan dess rätt, ja vi ha anfört drastiska exempel på ren obstruktion. På deras sida som tredskades stod — trots sin förmögenhet — alltid Nesselius, ja han var i alla de fall, där detaljerna nu kunna skönjas, utan jämförelse den ledande och den mest outrerade opponenter. Samtidigt gävo honom hans betydande insikter i akademiens förvaltning ett stort inflytande, och han anlätades som dess representant vid förhandlingar med de civila och militära myndigheterna. I maj 1710 utsågs han jämte professor Sweder att deltaga i överläggningar inför landshövdingen om landets och stadens defension; i augusti 1710 kunde Nesselius och Sweder meddela konsistoriet innebörden i 1710 års riksdagsbeslut.³ Denna Nesselius verksamhet var väl den närmaste anledningen till en sällsam korrespondens mellan honom och general von Liewen, som sannolikt ej kände Nesselius personliga ståndpunkt.

*

Julen 1710 var nog den mörkaste man upplevat i Åbo. Det gångna året hade slag i slag medfört budskapen om Viborgs och Keksholms, Rigas och Revals förlust; fronten gick nu vid Kymmene älv. Livland och Estland, Ingermanland och hela sydöstra Finland voro förlorade. Pesten härjade som värst, den nya digerdöden, som i Åbo från hösten 1710 till våren 1711 möjligen borttryckte ända till en tredjedel av befolkningen.⁴ De pestsmittade husen hade låsta dörrar och igenskruvade fönsterluckor, de för pest ännu misstänkta konvalescenterna, hade såsom »varmärken», männen en vit käpp och kvinnorna ett vitt kläde, när de någon gång vågade sig utom-

¹ ÅAKP 22 mars, 2 maj, 11 oktober, 1711. ÅAKR 2 maj 1711.

² ÅAKP 23 maj 1711, ÅAKR 29 maj 1711.

³ ÅAKP 7 maj, 17 augusti 1710.

⁴ Beräkningarna härom äro dock ytterligt osäkra, vissa uppgifter synas snarare ge vid handen, att den fruktansvärda proportionen av en tredjedel är allt för högt tilltagen; jfr von Bonsdorff, Åbo stads historia II, s. 542 f., jfr s. 491, 526—528.

hus, och »pestbetjante» hade långa vita kläder. Staden hade övergivits av så många, som kunde fly till landsbygden, där smittoriskerna voro mindre och sjukdomen härjade långt mindre svårt.¹ Akademisekreteraren Daniel Juslenius, Nesselius nära vän, och flera andra inom akademistaten lågo insjuknade; andra höllo sig mest på landet. De i staden kvarvarande höllo sig så mycket som möjligt var för sig själva, då de »för varannars åsyn sky måste», men konsistoriet höll dock, om ock stundom fåtaligt, manligen sina sammanträden nära nog som vanligt. Nesselius synes hela tiden ha varit kvar i Åbo.

Från armékwarteret i Svartbäck vid Kymmene kom någon dag efter jul till Nesselius i Åbo ett brev från general von Liewen, vari generalen förklarade sig skriva »som en bekanter en confience» och bad om Nesselius »obesvärade, sincere jugement om närvarande konjunkturer», hans omdöme om den aktuella militära situationen. von Liewen själv skildrade, hur tyngden av den ryska krigsmakten nu drabbade Finland, som ej kunde uppställa någon jämförlig styrka där emot; någon diversion annorstädes syntes ej vara att hoppas på. von Liewen sade sig genom spioner hava erfärit, att i Ryssland detta år 60,000 rekryter utskrivits mot 40,000 det föregående året; han hade också förnummit, att fienden planerade att sätta i gång en offensiv i Finland vid första infallande vinterväder, och han visste ej, hur något effektivt försvar skulle kunna etableras. »Strategemata» kunde väl mer än annat hjälpa, och landets kuperade terräng underlättade ju en försvarsstrategi, men nationen vore så föga böjd därför, att man måste tvivla om effekten. Man torde därför ha att hålla sig till krigsförfattningarna och gå fienden emot bröstet samt fäkta till det yttersta, något som envar redlig soldat ju vore angelägen om. von Liewen ansåg nu som en ära att få profitera av och få information av Nesselius erfarenhet och önskade intet högre, än att det kunde ske till fäderneslandets bästa.²

På detta märkliga brev — säkerligen unikt i sitt slag och utmärkande lika mycket för situationens mörker och förvirring som för von Liewens fördomsfrihet — svarade Nesselius genom ett nu förlorat brev av 5 januari 1711; brevet åtföljdes av ett betänkande, daterat 31 december 1710: »Ett kort och sincert jugement om närvarande konjunkturer». Nesselius brev och betänkande besvarades av von Liewen i brev 12 januari 1711, vari han tackade Nesselius för allt besvär och beundrade hans »prudence», som han alltid skulle vara angelägen om att »på allt tjänsamt sätt samt orter med värdigt

¹ ÅAKP 19 november, 3 december 1710, 10 februari 1711. ÅAKR 8 maj, 11 oktober 1711.

² von Liewen till Nesselius 23 december 1710, X 240 i UUB.

beröm ihågkomma». Han fann intet som kunde i fullkomligheten brista — »icke heller något annat än det särdeles behag medförer» tillägger han med utsökt artighet. Och han önskade, att Nesselius »funktion vore, att så in praxi betjäna fäderneslandet med dess konsilier, som han sig därtill särdeles kapabel gjort och ogement connais-sence av allt haver». von Liewen sade sig vara betänkt på att låta samtliga eller åtminstone någon av »de höge herrar som i styrelsen sitta» få del av betänkandet, på det att sådana nyttiga förslag måtte komma det allmänna tillgodo; han förbehöll sig dock att själv ytterligare få genomläsa betänkandet och med författaren diskutera det. Men han ville nu inhämta Nesselius yttrande »över närlagda, vilket jag längst insinuerat och finner icke alldeles olika i dess del med det herr professorn vid handen giver». Till sist är i brevet tillagt, att det som von Liewen nu kommunicerade Nesselius måtte tillsvidare bliva cacherat.¹

På von Liewens andra brev med dess bilagda betänkande, som nu ej kunnat återfinnas, svarade Nesselius med ett helt nytt betänkande, daterat 11 januari 1711:² »En kort och ödmjuk förklaring . . . samt oförgräpelt betänkande om det i nåder kommunicerade projektet till landets defension, efter begäran författat.»

I sitt första betänkande³ skriver Nesselius först om sig själv, att oaktat han på historiska och politiska studier någon tid ifrån barn-domen använt, så hade han likväl aldrig haft tillfälle »att föra sådant

¹ von Liewen till Nesselius 12 januari 1711, X 240 i UUB.

² Denna datering är tydligen felaktig, då detta Nesselius' betänkande har von Liewens brev av 12 januari 1711 med bifogat betänkande till förutsättning; ett minnesfel av Nesselius vid det senare tillskrivandet av datum föreligger.

³ Betänkandena äro bevarade i egenhändig och mycket värdad avskrift i F 104 i UUB, utan underskrift. Data, resp. 31 januari 1710 och 11 januari 1711 äro av Nesselius tillskrivna med annat bläck. Adressaten namngives icke men tituleras »Högw. Hr B. och Gen. M:n». Johan Henrik Lidén har på ett omslag skrivit följande: »Detta maerkwärdiga document, rörande vårt tillstånd, i synnerhet i Finland, åren 1710 och 1711, ær författat af då warande Professoren i Åbo, sedermera i Upsala, hr Israel Nesselius, och ær ett ostridigt bewis af des diupa insigter, stora försigtighet, omtänka samt nit för Fædernetlandets bästa. Inlagt hær d. 9 april 1767 af J. H. Lidén.» Lidén har jämväl inskjutit Nesselius' namn under överskriften på aktstyckets första sida; längst ned på samma sida är antecknat »Lidéns samling». I katalogen över Lidéns stora donation (Bibliotekets arkiv, M. 3 i UUB) är dock Nesselius' skrift ej upptagen. Sannolikt torde väl därför vara, att Lidén under sitt arbete som amanuens (1765—1768), funnit aktstycket; möjligt är ju dock att Lidén utifrån förvärvat skriften och skänkt den till biblioteket utan att först hava införlivat den med den samling, han senare på en gång donerade. Hur Lidén, eller universitetsbiblioteket, förvärvat aktstycket, vet man nu ej. I F 144 i UUB finnes en samtida avskrift av Nesselius' betänkanden i en liten bunden volym; på pärmens insida är antecknat: »Auctor Nesselius»; där anges tillika, att denna avskrift — som synes vara av Gabriel Cronstedts hand — ingått i Cronstedtska samlingen, i vars donationskatalog den även återfinnes (bibliotekets arkiv, M. 2, s. 471). Texten i F. 144 erbjuder smärre varianter. I Miscellanea 3 i LSLB finnes jämväl en avskrift, som här och var är försedd med randanteckningar, möjligen av Arvid Horns hand; de äro utan större intresse.

till praxin»; därför vore det ej underligt, om vid hans tankar över sådana ting »ej vore den fermeté som vara borde». Nesselius målar först den nuvarande situationen: de oerhörda förlusterna i manskap och i landsområden, pestens härjningar — »våra kvarlämnade stjelpa för döden, såsom gräset för lian och utav vanrykt lämna efter sig större orsaker till sjukdom; de av döden ännu oförtärde gå modfallne och förmäkta av fruktan». Men »det som det mesta är: Hans Kungl. Majestät, vars närvaro mera gjorde till saken än många tusen man, är inte tillstädes». Inga främmande makter lade sig ut för konungen till hans höga rätts och intresses upprätthållande.

Vad von Liewen skrivit om Rysslands tillstånd, finner Nesselius »ganska väl penetrerat»; när man därtill toge i betraktande »monarkens geni, ambition att regera och oförtrohet», så kunde man lätteligen sluta, att den ryske fienden, då han drivit sitt verk dit, där det nu stode, skulle han ej stanna därvid, utan Sverige finge med honom att göra icke blott nu utan i all framtid. Få torde i själva verket hava insett, hur mäktigt Ryssland småningom blivit »medelst ringa förtärande, despotiskt väsende ifrån den högsta till den lägsta, det stora och fordom öde landets kultiverande och folksättande efter holländskt råd och manér, kommersiers drivande med hela världen och de därtill fördelaktigaste orters erövrande och befastande». Men framför allt hade ryska nationen »så vetat inter arcana hålla sitt förhållande och sitt väsende cacherat, att den ibland främmande folk föga bättre än judarne är aktad vorden, vilket först är rätta roten och upphovet till ett lands tilltagande krafter, när de få gro och ingen hindrar». Däremot »är hos oss», skriver Nesselius, »*publique conduiten gemenligen förlorat (det tör man väl inpune säga)*».¹ Därför vore det ej underligt, »att oss hände detsamma som hände romarna, innan Scipio grep verket an i Spanien». Man borde under kommande fredstider söka förebygga de olägenheter som kriget nu röjt; man hade ej tagit lärdom av de hotande tecknen från de i flor på alla sidor tilltagande grannarna.

Naturvetenskapsmännen ansåge, att om himlakropparnas banor icke höllo balansen mot varandra, så måste den svagare planetens bana minskas för att slutligen komma alldeles utur sitt rum — det är väl Cartesius berömda virvelteori, som här går igen. Utan att vilja göra någon liknelse i övrigt menade nu Nesselius, att om de jordiska kropparna, d. v. s. de olika staterna, skulle kunna balanseras emot varandra, måste de antingen vara av den invärtes struktur, att de på en gång vore sina grannar vuxne, eller också så »sin stats konservation uti grannarnas grannars intresse inbinda, att allt må

¹ Kurs. D. A.

kontinuerligen hållas inom sina skrankor». Redan då Nesselius som ung student i sina böcker observerade, hur det tillgått mellan Sverige och Ryssland, när Kasan och Astrakan, Kiev och Smolensk införlivades med det ryska väldet, och huru favorabla konjunkturer Ryssland då haft, gick detta honom djupt till sinnes. Och när han erfor Nostradamus profetia om Sveriges lidande av Moskva och däremot besinnade vad som i Sverige under fredstiden skedde, blev han än mer betänksam. Då Asov belägrades av tsar Peter och man sade, att kanoner skulle sändas till ryssen från Sverige, hade Nesselius varit betänkt på att söka få ett samtal med Karl XI för att bedja konungen att i stället, »göra någon ombrage allenast på denna sida» för att ge turken ett bevis, »det vore vi om hans intresse uti balansens maintien bekymrade». Hade jag förverkligat denna tanke, skriver han, »hade jag kanske blivit gjord till tokott och fått straff». Sveriges armé var då så väl övad, att »ombraget synes intet avlupit utan effekt». Det enda hindret vore fördragen, som Sverige »i alla historier är berömd för, sancte att hålla», men själva naturens lag, varemot Gud ej handlade, kunde dock hava medgivit »någon liten limitation därvid för människosläktets allmänna säkerhets skull». Grotius och moralisterna hölle också före, att pacta ej borde hållas, om en alltför eftertänklig makt i grannskapet tilltoge, utan man borde på allt görligt sätt återställa denna i jämvikt med de andra staterna. Då romarna började första puniska kriget, skedde ju detta för deras stats konservations skull, för att förekomma kartagens maktutveckling, ehuru den officiella orsaken var att skydda mamertinerna. Liknande hade förhållandet varit med spanska tronföljderskriget, där sjömakterna gripit till vapen av fruktan för Frankrikes överhandtagande makt.

Sådant gav »mig enfaldige student» mycken oro över ryssens framgångar mot turken, ehuru »clerici» ville då göra gällande, att man ej finge hjälpa en avgudadyrkare mot en kristen. »Men då måtte svenskarna vara olyckligen satta i världen, om icke staternas konservation skulle gälla för oss såväl som för andra, särskilt som ryssen föga kunde anses som en kristen eller en efterföljare av den kristna fridsamheten.» »När kriget då äntligen med ryssen verkligen begyntes», bad Nesselius en säker man, som då reste hem från Paris, där han då uppehöll sig, »att om han skulle få den nåden att tala med de höge herrar, som voro vid consilierna och affäerna, han då skulle påminna om den gamla svenska maximen att göra kort och gott med ryska kriget». När Karl XII drog över Östersjön för att undsätta Narva, råkade Nesselius i Kristianstad »hovprästen» Nils Rabenius och bad denne i förtroende att om möjligt säga något

om turkiska alliansens nödvändighet i alla händelser samt att det ryska kriget borde med hast prosekveras och absolveras, om det skulle gå väl.¹

Nio år därefter, då slaget vid Poltava förlorats, »och det äntligen kom därtill, att folket trodde det vara sant som sant var», bad Nesselius två eller tre gånger vice landshövdingen Lars Brommenstedt att vidtaga erforderliga åtgärder mot invasionsfaran, att upprätta spannmålsmagasin, att tillverka gevär, att upprätta ny dubbling, vartill folket vore benäget, att rekrytera de spolierade regementena med värvat löst folk, varav då en myckenhet fanns. Denna nyuppsatta armé jämte det bästa uppådade folket hade kunnat förebygga Viborgs fall. Beträffande Viborgs befästningar hade Nesselius ofta bett sina lärjungar bland studenterna från Viborg, att de genom sina föräldrar ville påminna om stadens befästning åt sjösidan, men detta hade förklarats vara omöjligt. Nesselius slutar sin inledning därmed, att han hade det ödmjuka förtroendet till von Liewens generositet, »att intet detta berättande bliver upptaget för något skryt av mig eller auktoritets tillvällande».

Då Nesselius nu går in på ett dryftande av den närvarande situationen i anknytning till von Liewens brev, reserverar han sig för bristande kunskap, då han dels varit sjuk, dels ej ännu visste »så precise» om alla omständigheter i Finland. von Liewens ord om »strategemata», underlättade av landets beskaffenhet, föranleder Nesselius till en skildring av forna tiders »oförtänkte och inimitable strategemata» allt ifrån Scipios och Hannibals dagar, vidare från de två berömda tillfällen, då Konstantinopel räddades från turkarna därigenom »att matematici kunde göra en löpande eld under vattnet, som i största hast uppbrände turkens flotta» och från fransmännens nyligen »med särdeles bomber» verkställda beskjutning av Genua och sedan »många vackra städer i Tyskland».

Nesselius har fattat von Liewens ord om att »gå fienden emot bröstet» som en strategisk offensiv och framhåller nu vidlyftigt en defensiv krigföring såsom i stort sett den enda riktiga i närvarande situation. Han är emellertid liksom von Liewen emot ett stort folk-uppbåd, emedan nöden vore för stor efter fjolårets ansträngningar och folket ej heller hade rätt klart för sig vad det gällde, »att det ännu skulle vederfaras vidrigare under ryssen», utan var desperat och tänkte mera på sin dödsberedelse nu under pesttiderna. Religionen vore väl enligt Lipsius och andra auktoriteter kraftigast att uppmuntra gemene mans kurage, men allmogen upplystes ej om vådan av sin religions

¹ Jfr N. Ahnlund, Nils Rabenius, s. 23.

mistande, emedan dess högsta herdar, som kunde hålla prästerna i lydnad och dessa åter allmogen, vore borta — här syftas på att Finlands båda biskopar, såväl biskop Lund i Viborgs stift som biskop Gezelius i Åbo stift nu befunno sig i Sverige. Men om ett allmänt uppbåd ansågs böra uppsättas, borde folket något övas och uppmuntras med löften om något bättre tillstånd samt av prästerna instrueras, att deras timliga och eviga välfärd stode på spel, om de komme under en sådan överhet, som ej hölle parole utan torde betaga dem deras religion. En viss misstro mot folket kommer här och var till uttryck. På ett ställe heter det, att om fienden nu komme mångfaldigt starkare igen och då sände ut sina patenter, kunde man ej mera veta, vem man kunde lita på, men något därefter sägas fiendens patenter och löften emellertid icke kunna gagna honom; senare heter det åter, att det ej vore provat av vad affektion de nyutskrivna truppena enhälligen vore mot fäderneslandet, senare åter att Finland varit så länge inkorporerat med Sverige framför de andra provinserna, att finnarna syntes skola våga något, om de hölles i humör och hade tillräckligt med gevär och proviant.

Om Nesselius, av många andra — och delvis inbördes motsägande — skäl än de här antydda, alltså uttalar sig mot ett allmänt uppbåd, så hävdar han å andra sidan starkt, att armén borde förstärkas och agera defensivt efter Fabius Maximus Cunctators berömda mönster — en under Nesselius presidium under det gångna året ventilerad disputation vid akademien handlade just om Hannibalskriget.¹ Nesselius anser, i motsats mot von Liewen, att man hade att räkna med någon respit, varunder armén kunde reorganiseras och förstärkas, särskilt från Österbotten, där mycket folk allmänt sades skola finnas i beredskap, till »en expedit och lagom armé» om 18,000 — 19,000 man. Det vore inget tvivel om, att ej folk funnes fullt tillräckligt, men det fordrades någon lämpa för att åstadkomma en reguljär armé med gott kurage därav. Alla de gångna åren hade det talats om att man vid första vink kunde få från Österbotten 10,000 eller 15,000 man, ja mera. Nu borde man uttaga därifrån 10,000 eller 12,000 man av de yngsta och bästa karlarna, som tillsammans med de finska rekryterna borde blandas in bland de övade soldaterna, så att varje regemente kunde ha några kompanier av vant och gammalt folk. Detta skulle ge hären styrka och avhålla de nykomna från eventuella deserteringar vid anblicken av fiendens stora övermakt. En stor svårighet vore givetvis att få tillräckligt med officerare till en så pass stor armé; hade man i tid sökt sörja därför, hade det nu varit bättre ställt. Men för denna armés underhåll har Nesselius egent-

¹ Heikel, a. a., s. 113, Tegnér, a. a., s. 323.

ligen endast att förorda indragning av delar av prästernas tionde, mer eller mindre allt efter vederbörandes förmögenhet, samt av annan tiondespannmål och en del av lönespannmålen. Om sådan spannmål vore, heter det, också en del förordningar utfärdade »*men lära bero på exekution*».¹

Nesselius fruktade, att fienden, när hans förberedelser voro avslutade, skulle igångsätta ett stort angrepp mot Nyslott och Tavastland, ja vidare ända fram mot Bottenhavet, därmed avskärande Åbo län från Österbotten. Han är därför angelägen, att Tavastehus skulle befästas bättre, emedan situationen där skulle vara »tämmligen bekväm», och han antyder att där vore en lämplig plats för en vapendepå i stället för de nära gränserna belägna Riga, Narva och Viborg. Nesselius framlägger här också ett annat förslag. Han beklagar i ett tidigare sammanhang, att alla fästningar voro i fiendens händer, så att armén ej hade någon replipunkt vid reträtt. »Jag vill ännu mer tala i fåvitsko; änskönt Viborgorten antingen genom erövrande eller traktat kommer till Sverige igen, så lämnar jag i Högv. Hr B. och Gen. M:s noga eftertänkande, om det vore nödigt ha någon tämlig braf forteresse (såsom Hall i Norwegen) någorstädes på andra sidan om Helsingfors, varest inte allenast reservgevär och proviant utan ock undersåtarnas bästa egendom vid krigstider kunde säkert förvaras. Jag menar, om det vore någon av naturen någorlunda fast ort, som slöte passet, och likväl hade någon gren av havet, som dit räckte. Där ryssen får insteg i Östersjön, som det nu ser ut till, torde en sådan ort bli mycket gagnelig med tiden, om någon esquadre av vår flotta skulle tränga till en sådan ort. Dessutom ock skulle inte *de rikaste och bästa undersåtarna transportera sina effekter till främmande land, varigenom publicum lider*».² Det har fuller förr i Sverige aldrig sådant varit påtänkt, emedan ryssen har förborgat sitt propos, och ställt sig föraktelig, till dess han fick Nyen, så var nästan på en tid beställt med Petersburgs anläggande. Varemot jag tycker, att något måtte kontramneras på ett eller annat sätt.»

I det andra betänkandet återkommer Nesselius till detta projekt. Han skriver här, att han länge tänkt på en sådan plats »mellan Borgå och Helsingfors eller där bortåt, där armén om vintern kunde ha bekvämligt näste», men han hade »aldrig fullkomligen tort ut därmed» — sålunda västligare än han förut antytt. Om en av naturen bekväm ort, lätt att befästa, skulle hava funnits, »som slöte passet mellan Viborg och här, och till vilken ort vore navigabelt ifrån havet». Det nyligen brända Borgå och Helsingfors skulle kunna flyttas till

¹ Kurs. D. A.

² Kurs. D. A.

denna plats, »efter man vid den orten med flottar skall komma långt norr upp i landet». Vore det så, kunde ingen tjänligare plats önskas för trävaruhandeln och tillika för armén som vinterkvarter. Men härefter konstaterar Nesselius plötsligt, att han måste »lämna denna fåvitsko», emedan en sådan plats ej »vore gängse»; han hänvisar här också till att för detta år kanske ej mer folk till armén behövdes än von Liewens projekt innehöle.

Pengarna, som vore *nervus rerum gerendarum*, kunde naturligtvis ej lätt nu i all hast anskaffas »*om publique conduiten hos undersåtarna är förlorat, och publicum intet heller har kredit*».¹ I 1710 års riksdagsbeslut proponerades, att om privatpersoner ville släppa till sitt silver till myntning, skulle de få pant därför med någon del av pengarna. Men detta torde ej med fullkomligt eftertryck hava verkställts; kanske man dels ej sett, i vilken nöd riket befunno sig, dels ej förstått bestämmelserna fullständigt. För övrigt torde det mesta av privatpersoners silver och även av kyrksilvret nu hava förts över till Sverige. Men man skulle ej stanna med detta utan begära, att vederbörande med ed skulle deklarerat sitt silver och om de ej ville bekväma sig därtill, skulle man för att statuera ett exempel göra husundersökningar och beslagtaga allt silver men mot kontant betalning; kronan skulle vara väl hjälpt därmed. Kyrkornas silver kunde jämväl i denna rikets nöd användas till deras försvar, »på de dock i framtiden en levande själ må ingå i Guds tempel och lova Herran». Ludvig XIV hade under förra kriget och kanske ännu mera nu av sina kloster tagit silver för att slå mynt därav. Även de flesta kyrkklockorna borde nu användas, först i de trakter som vore mest utsatta för fientlig invasion. Då det sommaren 1710 varit på tal att klockorna skulle tagas med, trodde Nesselius, att det var till statens behov, men allt hade stannat antingen på grund av intriger eller av brist på medel till arbetet. Men i Åbo begärdes 100 riksdaler för det rep varmed klockan skulle firas ned, och intet blev gjort. »Så är mig berättat, så går det.»

Nesselius andra betänkande var som förut berörts föranlett av ett nu förlorat betänkande av von Liewen. En undersökning av von Liewens uppfattning på denna tidpunkt — som det här skulle föra alldeles för långt att närmare redogöra för — visar, att von Liewen i själva verket förtvivlade om möjligheten att åstadkomma något reellt vid den finska fronten och dessutom även av flera personliga tungt vägande orsaker önskade bliva förflyttad från sin post. Han misströstade om möjligheten att kunna underhålla en större armé i Finland, och han har drastiska uttryck för bristen med materiella resurser och jämväl för bristen på disciplin vid de under Nieroths

¹ Kurs. D. A.

överbefäl nu stående, genom pesten decimerade och försvagade trupperna. Vid det viktigaste passet, vid Högfors, kunde överbefälhavaren mönstra inalles — 12 man. De sjuka finge ingen vård, och officerarna ej sitt underhåll; flera officerare vistades rent av i Åbo. Den berömda spanaren Longström, som gjort flera lyckade spejarfärder, hade »kein Weisen Geldt, kein Rock auf sein Leib . . . Summa, solchen Armée ist unter der Sonne nicht, wie diese ist, Gott lass auch nimmer solchen Armée kommen».¹

Allt talar för, att von Liewen redan nu hyste den plan han ett halvt år senare framlade för rådet: att kvarlämna blott en relativt fåtalig styrka i Finland för att där agera defensivt och i stället insätta all disponibel kraft för en landstigning i Estland och Livland, tydligen närmast för en överrumplande attack mot Reval.² Det är mot denna plan Nesselius utarbetar sitt andra betänkande, som därför fick en offensiv och beträffande resurserna mer optimistisk prägel än det första. Polemiken mot von Liewens projekt är av naturliga skäl icke mycket framträdande; redan själva korrespondensens och särskilt von Liewens plans uttryckligt hemliga karaktär medförde detta. Nesselius antyder emellertid i skilda sammanhang, att enligt von Liewens plan den viktigaste fronten icke skulle kunna »vigoriuesement» betäckas av en »corps volant» jämte allmogen, att projektet ej anlidade de yttersta utvägarna, att de förutsatte utrustande av mindre folk, än vad Nesselius själv räknade med, att det kunde medföra att Finland längre än eljes bleve krigsskådeplats, att slutligen ett ryskt angrepp från Riga eller från Reval mot Stockholm — som von Liewen tydligen räknat med — knappast vore att befara. Ehuru Nesselius i allt söker att av naturliga skäl så långt som möjligt anknyta till sitt föregående betänkande, ser man snart, att det andra betänkandet i själva verket betecknar en ny ståndpunkt, en annan och klarare uppfattning både beträffande den finska fronten och beträffande läget i dess helhet. Inför utsikten, att Finland skulle kunna i stort sett blottas på trupper, att man helt skulle resignera beträffande alla offensiva företag på den finska fronten, lägger Nesselius om sin argumentering både i fråga om Finlands möjligheter och om Sveriges chanser i det hela.

¹ von Liewen till Nieroth (odaterad kopia), skrivet december 1710. Biographica: Hans Henrik von Liewen d. ä., i RA.

² Att von Liewen 1712 hyste en plan mot Reval, har A. Stille påpekat (Nordisk Familjebok: H. H. von Liewen; jfr L. Muntze: Fortifikationens historia III: 2, s. 565). Att von Liewen sannolikt, ända från hösten 1710 hyst denna plan, visar en granskning av, bland andra, följande aktstycken: von Liewen till Nieroth (se föreg. not), generalkrigsrättens utslag i mål mellan Nieroth och von Liewen 13 mars 1711 (kopia, Biographica: von Liewen); Rådsprotokoll 5 juni, 18 juli 1711; von Liewen till Karl XII, dels odaterad kopia, dels 10 augusti 1712, Skrivelser till Konungen, serie I, allt i RA.

Beträffande utrikespolitikens möjligheter uttrycker Nesselius åter en stark misstro mot sjömakterna; han betonar vidare, att varken »Stora Tartariet» eller Kasan och Astrakan, vilka båda senare tsaren hölle i tygeln, vore att räkna med till Sveriges hjälp. Han tror ej heller på Persien, som nu rent av vore allierat med Ryssland; för framtiden uttalas dock stora förhoppningar om en förbindelse med Persien, »där Ryssland en gång ännu mycket komme att beängstigas». Han tror ej heller, anmärkningsvärt nog, på Krim, ehuru detta land »under förra svåra konjunkturer något bjudit till».

Däremot skymtar Turkiet ännu mycket mera än i det förra betänkandet. Åter och åter betonar Nesselius nödvändigheten av de yttersta ansträngningar för att åstadkomma en verklig och stark offensiv från Finland, som »kunde spörjas till Turkiet», som kunde tjäna till Karl XII:s understödjande och befrämjande av en verkligt turkisk allians. Om han å andra sidan hoppades, att turkarna skulle visa någon »mine till mouvement» eller åtminstone göra någon »ombrage» till favör för Karl XII:s affärer och det allmänna statsintresset — dessa båda begrepp äro för Nesselius uttryckligen ett och detsamma —, berodde detta till stor del på, om det kunde komma till turkarnas kännedom, »att vi ännu själva skulle kunna göra något märkligt till saken». Om konungen skulle lyckats att få turken i harnesk emot ryssen, »så måste vi med yttersta krafter på denna sidan så tillhjälpa, att utgången kunde bli lycklig». ¹ En turkisk offensiv skulle givetvis vara av det allra största värde för den finska fronten; »ryssen finge således intet bruka all sin force emot detta landet». Men man finge å andra sidan ej spänna sina förhoppningar alltför högt; »vi få till äventyrs intet efter våra seder döma om så avlägsna söderländares inklinationer». ² Det riktiga vore att med yttersta krafter sätta sig i den författningen, som om ingen diversion ifrån Turkiet kunde påräknas, men skulle en sådan diversion ske, »så ginge det så mycket bättre och bleve så mycket större *premium belli*».

Men ännu mer. Nesselius ser längre än till den närvarande situationen, det pågående kriget. »Ännu återstår», skriver han, »det som jag i min fåvitsko skulle hålla före, om icke det förnämsta, dock allra djupsinnigaste, om Sverige av denna sin olycka kunde profitera det, att få en fullkommen allians med turken emot ryssen, med den konsekvens och fromma, som sådant nu särdeles och även i tillkommande tider, besynnerlig om turkarne och därtill kan bringas, med sig drager.» Om denna allians med Turkiet, »som själva naturen av

¹ Kurs. Nesselius.

² Kurs. Nesselius. Omedelbart efter det citerade står: »ty turken lärer mindre reflektera på andra obstacles, om han tänker på allians med Sverige» — sammanhanget med det föregående synes ej vara fullt klart.

situation fordrar» och som jämväl var något börjad i trenne föregående svenska regenters tid, skulle kontinuerligen upprätthållas, så finge man därför ej smickra sig med, att Sverige ej behöfde vara fullrustat med hänsyn till att grannarnas konjunkturer och allianser komme att ändras. Men grunden till denna för Sverige så viktiga allians skulle läggas nu, under kriget, genom att man med yttersta krafter skapade förutsättningarna för och understödde en turkisk offensiv mot Ryssland.

Ej defensivt längre utan som en offensiv tänker sig Nesselius livet i Finland. Mot Viborg och Karelen, till Ingermanland, ja till Estland och Livland skulle man tränga fram, om ryska flottan som vanligt kunde hållas instängd, »där ock icke något närmare skulle göras till saken». Det skulle vara en offensiv i stil med den som Nesselius på ett ställe i det första betänkandet säger sig hava ivrigt yrkat år 1708, en »konsiderabel diversion», så att ej hela fiendens makt fått användas mot Karl XII:s huvudarmé. Man borde komma ihåg, hur Sverige med stora ansträngningar åstadkommit mäktiga arméer för att i det trettioåriga krigets sista skede framtvinga en fördelaktig fred, eller hur Frankrike gjort motsvarande ansträngningar före freden i Rijswijk. Man borde ej göra mindre ansträngningar nu, i detta kriget, »som lärer draga så stor konsekvens med sig». Ej heller borde man låta sig nedslås av fiendens oerhörda resurser; man finge ej underskatta hans stora svårigheter. Han hade dock nu begått det felet att ge Sverige en frist; denna hade bort rätt begagnas och kunde kanske ännu brukas, innan det åter bleve allt svårare. En dag efter Cannæ räddades Rom. Om ryssen nu rönt kraftigt mothugg, »torde han få sitt förra humör och raddhåga igen», den »gamla timiditeten». Sina egna svårigheter finge man ej överskatta; pesten hade visserligen mycket förminskat folket i Sverige, men detta vore även fallet i Ryssland. Om det än såge ut, som om folket utöddes av kriget, växte det dock »insensiblement» till igen, vilket tiden torde komma att visa.

Nesselius räknar nu med nära dubbelt så stor armé som förut — utom 18,000 till 19,000 man från Finland skulle nämligen 16,000 till 17,000 man tagas från Sverige bl. a. genom en ny utskrivning. Förstärkningarna i varje fall av officerskadrerna kunde väl lämnas även från Pommern — Nesselius överskattar Preussens välvilja mot Sverige —, såvida icke, heter det, Karl XII själv, som det berättades, skulle göra *sedem belli* i Polen; den av Karl XII beordrade diversionen från Pommern känner Nesselius ej till. För en sådan armés utrustning vore naturligtvis mycket stora ansträngningar nödvändiga. Spannmål borde beslagtugas och magasin upprättas; t. o. m. akademien

säges nu kunna avstå något, dock blott 150 tunnor årligen, ehuru akademien beklagligen sades icke hava så många tunnor säd i lön som — Kemi pastorat hade laxtunnor i tionde! Utskrivningen i Sverige borde ske av drängar, odugliga borgare, överloppsfolk i Bergslagen, av onödiga hantverkare samt bonddrängar och torpare m. fl., av akademivaktkarlar och odugliga studenter, av »stora obeläsne djäknar», av besökare, strandridare, skyttar m. fl., t. o. m. av klockare, av folk från prebenden och boställen, fogde- och prästgårdar, gästgivare- och herrgårdar, där folket »nästade sig» under krigstider. I tekniskt avseende framhålles nu som flera gånger förut mycket starkt vikten av ett större artillerivapen; här hade man mycket att lära av fienden — av andra tecken att döma är det sannolikt de ödesdigra bestyckade ryska redutterna vid Poltava, som närmast föranlett dessa ofta återkommande krav. Förutom nya strategiska och taktiska råd efter mångfaldiga antikens auktoriteter, dem »tsarens gubbe» (Apraksin?) »intet så alldeles torde komma ihåg att contracarera», framföres åter yrkande om det uppbådade folkets instickande i de gamla regementena, som eventuellt kunde göras större än nu, såsom fallet var i Frankrike och Ryssland. För att bidraga till att vinna tid för alla förberedelser kunde man »spargera mycket svårare aviser om pestens smittande i hela storfurstendömet än som uti re ipsa är, ehuru väl den ock är svår nog». Nesselius inlägger också en vädjan till von Liewens ambition, en värtalig appell till »höga herrar anföres lustre och gloire i framtiden». Han erinrar även om, att erfarenheten visat, huru lätt en till synes ofrånkomlig utveckling kunnat vändas: »Av de stora omväxlingar i världen tyckes mig alltid vara observerat, que les conseils universels sont si subtils, que d'un seul moment negligé ou observé se change l'événement des affaires, principalement, si le contrepart la même faute remarque et s'en sert et du temps.» Hur träffande karakterisera ej dessa ord det världshistoriska vägskalet vid Poltava — och den lika betydelsefulla möjligheten vid Prut!

Nesselius båda betänkanden äro här återgivna i några huvudpunkter, varvid måste framhållas, att Nesselius visserligen ofta är tacksam att citera, men däremot mestadels mycket vanskelig att referera, då dispositionen i hans mångordiga men hastigt nedskrivna reflektioner är särdeles bristfällig. Vid läsningen av den allmänna skildringen av desorganisationen, planlösheten och den bristande allmänandan har man onekligen svårt att erinra sig, att den som nu i så märkliga ordalag brännmärker denna bristande patriotism och som kräver de yttersta ansträngningar och offer, är den girige och

treddande akademiker vi förut lärt känna. Flyttad till större sammanhang, ställd inför de verkliga, de avgörande problemen, blir Nesselius en realistisk och hänsynslös förfäktare av statsnyttans krav, som träffande gisslar just den mentalitet, det passiva motstånd, som han i den akademiska församlingens trånga krets mest outrerat representerade. Det kunde vara åtskilligt att säga om denna sinnets dubbelhet, denna tvetungade falskhet, som i dåtidens Sverige ej var ovanlig men som för Nesselius rent av är ett karakteristiskt drag. Som iakttagare av situationen i stort, som hedrad och anlitad medagerande i det stora krigsdramat, i de avgörande händelserna, ser han tingen på ett sätt, som helt desavuerar hans egen nidska själviskhet som medborgare. Han visste av egen erfarenhet, från sin egen omgivning, vad han talade om, när han förklarade, att man gemenligen hade förlorat allmänandan, den publique conduiten, eller när han påpekade, att de många påbudens förverkligande berodde på; huru stor kraft myndigheterna inlade vid deras exekverande.

Vad man mest fäster sig vid i Nesselius' betänkanden, är hans klara och skarpa blick för den aktuella militära situationen — alla vidlyftiga utvecklingar och besynnerligheter till trots — särskilt i det andra betänkandet, där han inför den hotande utsikten av Finlands blottande på trupper med typisk dubbelhet framställer tingen annorlunda än förut. I denna dubbelhet, denna bristande vederhäftighet, ligger naturligtvis en betydande felkälla, då det gäller att värdesätta och bedöma hans faktiska uppgifter. Men hans yrkanden och projekt äro märkliga nog; jag bortser här emellertid från en hel del av vad han räknat sig till förtjänst att tidigare hava förutsett utan håller mig till vad han förutser och inser och kräver, främst den militära samverkan med Turkiet.

Det är egentligen ytterligt märkvärdigt detta, att det klaraste, skarpaste och strategiskt mest genomtänkta, som — om man bortser från konungens egna brev — veterligen skrivits om den av Karl XII nu med all makt drivna, särskilt för den tidens möjligheter och människor till synes ganska fantastiska samverkan mellan Sverige och Turkiet skrivits av en isolerad akademiker i hans studiekammare i Åbo, fjärran från »konsilierna och affärerna», utan kunskap om Karl XII:s korrespondens med rådet och med de mångfaldiga andra upplysningar om situationen som stodo de höga herrarna i Stockholm till buds, dessa herrar som därtill själva mestadels innehåft eller innehade höga militära befäl i det pågående stora kriget. Att Nesselius närmast tänker sig den svenska diversionen utgående från Finland och icke från Pommern eller Danzig — han förutsatte uppenbarligen, att Sten-

bocks trupper behövdes i Skåne mot nya danska angrepp —, ändrar härvidlag föga.

Ett projekt i Nesselius' betänkanden till von Liewen slår genast läsaren; här avses naturligtvis det märkliga förslaget om en ny huvudfästning i Finland i stället för Viborg. Det är ju ingenting mindre än det första projektet till Sveaborg, som här skymtar. Ett Sveaborg förlagt längre österut, vid någon av Kymmene's mynningsarmar, som på en gång skulle behärska strandvägen Viborg—Helsingfors och tillika tjäna som bas för en svensk flottstyrka i Finska viken. Efter Viborgs och Revels fall låg det ju nära till hands att tänka på nödvändigheten av en ny fästning i Finland; defensionskommissionen hade ett par månader tidigare på Arvid Horns förslag hemställt till Nierothe, om icke någon »fortresse eller fästnings uppkastande» kunde åvägbringas på den ort som Nierothe funne bäst »vid ett bekvämt pass och det av art av någon fästning att därtill taga sin retirade». Nierothe efterkom uppmaningen, då han under år 1711 — sannolikt lika mycket av eget initiativ — anlade förskansningar, ett slags befästat läger, vid Vekkelaks en bit österut från Kymmene.¹ Här var som synes platsen ej av defensionskommissionen antydd och än mindre kombination med flottbas yrkad.

Nesselius' projekt är som man ser också ställt på längre sikt, han räknar med den nya fästningens och flottbasens nödvändighet mot den nya ryska östersjömakten även i tillkommande tider. Han tänker sig jämväl, att fästningen skulle utgöra skydd för den nya stad i stället för Helsingfors och Borgå; som han i flera olika sammanhang förutsätter skola bliva den stora exporthamnen för Finlands trävaror, vid mynningen av Kymmene's transportled. Det är en storlagen plan, genialisk i sin framsynthet och sin intuitiva och realistiska blick. Spärrfästning för kustvägen, utnyttjande de branta stränderna vid Kymmene's mynningsarmar, samlingsplats för arméns småningom anländande styrkor i skydd av fästningens kanoner och bakom Kymmenelinjen, förrådsplats och place d'armes med utomordentliga sjöförbindelser norrut till hela det väldiga inre sjösystemet (kanaliserade enligt Nesselius å annan plats framlagda plan) och västerut och österut längs kusten, operationsfästning, utgångspunkt från offensiva företag och tillika replipunkt att falla tillbaka på vid reträtt, flottstation och befäst örlogsbas för trupp- och förrådstransporter inom Finland och från Sverige. Vad Nesselius åsyftar är sålunda intet provisorium, ingen tillfällig improvisation i dagens situation,

¹ Defensionskommissionens protokoll 22 oktober 1710. Y. Koskinen, Finlands historia, s. 334, uppger, enligt vad jag kan se utan grund, att Horns förslag gällde Vekkelaks (Fredrikshamn); det torde i stället varit Nierothe, som utsåg denna punkt.

utan en permanent och gigantisk anläggning. Parallellen med Fredrikshald är också belysande; man observerar därvid bl. a. att den norska fästningen också utgjorde ett skydd för en i Fredrikstad stationerad kusteskader.¹

Då frågan om en ny fästning i Finland efter freden i Nystad, som helt onödigt beseglade även Viborgs förlust, naturligtvis omedelbart kom på dagordningen, tvekade man som bekant mycket länge beträffande den bästa platsen. Man syftade ej från början på en fästning, som tillika var en örlogshamn, men den inflytelserike fortifikationschefen, generalmajor Axel Löwen, framkastade inom kort tanken på en dylik kombination.² Redan något tidigare hade visserligen i instruktionen för amiralitetskommissionen ifrågasatts en flottstation vid Helsingfors — där ju under det gångna kriget ibland några krigsfartyg tillfälligt varit förlagda —, men Helsingfors var då ej bestämt som huvudfästning i Finland.³ Varken projektet om en enda huvudfästning eller yrkandet om en permanent örlogstation i Finland slog igenom förrän efter lång tid, än mindre kombinationen av dessa båda krav. Att här följa de många skiftande projekten och diskussionerna kan givetvis ej komma ifråga, redan därför att ämnet är föremål för en stort anlagd undersökning av annan forskare.

Det är redan nämnt, att von Liewen i sitt andra brev till Nesselius skrev, att han var betänkt på att delgiva vederbörande på högsta ort Nesselius' honom då tillhandakomna första betänkande. Så skedde ock. von Liewen insände till kungl. rådet, greve Nils Stromberg, med vilken han samarbetat, då Stromberg var generalguvernör i Estland och kommandant i Reval och von Liewen hans närmaste man, tvenne »discourser», varav den ena var Nesselius' första betänkande, den andra av allt att döma von Liewens egen förut berörda defensionsplan. Stromberg uppläste eller väl rättare refererade dessa båda betänkanden i rådet, varvid greve Carl Gyllenstierna kallade dem »mycket vackra» och yrkade överläggning i ämnet. Men betänkandena skötos åt sidan, närmast för den svåra och pressande frågan om medel till flottans, främst eskaderns till Finska viken utrustande; spörsmålen om tillståndet och om organisationen och försvaret i Finland föllo åter i glömska.⁴

*

¹ Jfr bl. a. M u n t h e, Frederikshald og Frederiksstens historie indtil 1720.

² Löwen till Kungl. Maj:t 12 januari 1722. Administrativa handlingar rörande armén, fortifikationen 1719—1736, Löwens skrivelser, i RA.

³ Kungl. Maj:ts instruktion 10 oktober 1721. Krigsexpeditionens registratur. Jfr J. H ä g g m a n, Studier i frihetstidens försvarspolitik I, s. 87 ff.

⁴ Rådsprotokoll 23 januari 1711, RA. Von Liewen till Nesselius 8 maj 1711 med bilagd avskrift av Strombergs brev till von Liewen av 30 januari 1711, X 240 i UUB.

von Liewen och Nesselius fortsatte emellertid sin korrespondens och hade jämväl muntliga överläggningar såväl på våren 1711 som de båda följande åren. von Liewen tackade Nesselius i ett brev för att Nesselius meddelat honom ett och annat som vore av högsta nytta för fosterlandet; han säger sig icke skola underlåta att säga vederbörande sanningen. Ett mycket märkligt brev från von Liewen till Karl XII på hösten 1712 — då von Liewen var återkommen till Finland efter ungefär ett års kommenderingar på andra håll — är säkerligen påverkat bland annat av dessa muntliga och skriftliga överläggningar och meddelanden. von Liewen konstaterar här, att i Finland funnes folk, ja även utrustning och proviant i överflöd, men att en dålig organisation, ja rent av oredlighet och egennytta samt planlösa transporter av proviant och trupper ruinerade det arma landet. Missnöjet bland bönderna vore stort; man hade väl aldrig hört talas om, att ett land ginge under, trots att det fanns stridbart folk och förråd övernog endast och allenast genom en usel organisation. Han yrkade på bättre och effektivare samarbete mellan överbefälhavaren och landshövdingarna, på underhåll av armén delvis i kontanter, för vilka soldater och officerare kunde på platsen köpa vad de behövde, i stället för att nu proviant forslades oerhörda vägar och ofta framkomme för sent eller förfors på vägen, på upprätthållande av en beständig och alltid stridsberedd armé i stället för nuvarande planlösa och kostsamma improvisationer, på förvandlande av det stora allmänna folkuppbådet till en mindre lantmilis, slutligen på upprättande av en skärgårdsflotta. von Liewen slutar med att försäkra konungen att i Finland funnes villiga undersåtar, som gärna gäve allt, vad de ägde, om det blott blev rätt använt; vederbörandes egennytta vore nämligen omöjlig att beskriva, och en undersökningskommission vore högst påkallad. Liewen lovar att göra sitt bästa och föredraga för rådet, vad som kunde vara att göra »bies Gott ihr Majsteetten im Lande helleffet».¹

von Liewen hade nu kommit till en annan insikt om situationen i Finland än 1710—11. Det var den dåliga organisationen, det underhaltiga samarbetet, den bristande planmässigheten, den rena egennyttan och oredligheten, som bar huvudskulden. Folket ville nog gärna giva liv och blod för fosterlandet, men dess moral förstördes av medvetandet om den dåliga ledningen. Han betraktar nu ej längre Finland, som vore det ur stånd att uppsätta och underhålla en armé;

¹ von Liewen till Karl XII 22 november 1712, Skrivelser till konungen ser. I, i RA. Det kan ju nämnas, att von Liewen tydligen var en av de källor, som kom Karl XII att så länge hålla på general Lybecker. — Undersökningskommissionen i Finland, som verkligen beslöts, kan jag här icke närmare beröra, lika litet som alla andra frågor i detta sammanhang.

Efter Nieroths död i januari 1712 »lämnade man», för att citera ett uttryck i Nesselius' betänkanden, »situationen i andras händer», och resultatet uteblev icke. Lybecker ämnade hålla Kymmenelinjen men blev utmanövrerad vid den ryska offensiven år 1713, då den svenska flottan med sina obefintliga galärer stod maktlös mot den ryska skärgårdsflottan och Lybeckers alltjämt sorgliga strategi gav ryssarna fritt spelrum; när Armfeldt efterträdde honom, var det för sent; hela Finland förlorades. Bland Nesselius' papper finns ett minne från denna tid; det är en av Nesselius gjord avskrift av en biskop Gezelius' protest mot Lybeckers order att bränna Åbo vid fiendens annalkande — de gamla antagonisterna Nesselius och Gezelius hava här funnit varandra.¹ Lybeckers olycksaliga roll var kanske den närmaste anledningen till den upplösningens anda, som — alla bebjärtade undantag till trots — nu på fullt allvar grep omkring sig allt mer bland ämbetsmännen och därmed även i viss utsträckning bland befolkningen i övrigt,² en företeelse som utgjorde en tragisk bekräftelse på och fullbordan av Nesselius' omdöme om förlusten av den »publique conduit». Akademistaten i Åbo hade åt sig utverkat tillstånd att fly till Sverige; kanslern hade dock gjort undantag för alla dem som hade prebendepastorat — det var fem av de tolv professorerna — men detta respekterades ej, utan hela kåren med prokanslern i spetsen satte sig som förut omtalats i säkerhet på försommaren 1713.³

3. Nesselius' skrifter.

Hur stort anseende Nesselius i Åbo än åtnjöt som akademiker, framgår det mer än en gång, att han ej fann sig till rätta i sitt professorsämbete. Han hade, sade han en gång, länge studerat och kostat på sin utbildning utomlands och »igenom Guds nåd gjort mig kapabel att betjäna Hans Kongl. Maj:t och fäderneslandet även och i andra tillfällen än detta»; han talade om sina villkor, »så vida och så länge jag här är». Nesselius vän, professor Sweder, förklarade också en gång, att Nesselius »hade andra deseiner», och hans vedersakare, biskop Gezelius, talade en annan gång med illa dold tillfredsställelse om Nesselius »avancement till andre förnäme civile tjänster».⁴ Två gånger drog sig Nesselius undan förslag till teologisk professur, som ju icke

¹ »Doct. J. Gezelii oförgripelige skiäl emot det hårda consilium» etc., F 104 i UUB. Avskriften är gjord omedelbart efter Nesselius' båda betänkanden till von Liewen, vilket föranlett Lidén att tro, att Nesselius författat även detta aktstycke.

² Jfr bl. a. M. G. Schybergsson, Finlands historia II, s. 23 ff.

³ ÅAKP 22 maj, 10 juni 1713.

⁴ ÅAKP 12 februari 1708, 10 april 1709.

denna borde bestå av den egentliga armén kompletterad med en mindre men någorlunda fast organiserad lantmilis. Han vidhåller visserligen — balt som han i första hand var — sin plan på en kupp mot Reval, men han har, säkerligen bland annat genom diskussionerna med Nesselius, kommit till en djupare insikt om den finska krigsskådeplatsens betydelse och om landets resurser.

Säkerligen hava de båda herrarna — professorn och generalen — kommit varandra personligen ganska nära under sina täta diskussioner om dagens brännande politiska och militära problem. von Liewen kallar Nesselius i ett brev sin »in sonderss guettiger Fruent», och korrespondensen och vänskapen dem emellan synes hava varat hela kriget och sannolikt hela livet ut. De voro ju också varandra i mångt och mycket ganska lika — varmt intresserade fosterlandsvänner (Nesselius dock blott så länge det ej gällde hans penningpung) och absolut kungatrogna, klarsynta, med grepp om det väsentliga. von Liewen var säkert långt öppnare, mindre egocentrisk, men även han ofta överdriven, hetsig samt »lättrogen och sina passioner alltför underdånig», som den store människokännaren Görtz en gång, visserligen antagligen ganska partiskt, skrev om honom.¹ von Liewen var — eller blev inom kort — en uppriktigt religiös människa och pietismen mycket tillgiven; här kunde Nesselius ej följa honom. Nesselius' sällsamma dubbelspel fortsatte alltjämt. I de förtroliga samtalen med von Liewen yrkade han säkerligen mer och mer på kraftåtgärder till krigets fullföljande, men som avgående rektor höll han »en till tiderna väl lämpad oration om republikers lycka och motgång av studiers flor och förtryck»,² vilket av konsistorieprotokollen att döma var en protest mot de ökade anspråken på akademiens ledamöter och studenter.

Nesselius' projekt om en offensiv i Finland, som dessa år ej ens förutsattes av Karl XII, realiserades i viss mån av Nieroth år 1711 i hans bekanta framstöt mot och blockad av Viborg. Tidpunkten var lämplig, ehuru sammanträffandet med tsarens nya turkiska krig för Nieroth var helt tillfälligt. Otillräcklig förberedelse — Nieroths armé var oaktat hans mycket energiska arbete på en stor folkbeväpning särdeles bristfällig och löst organiserad —, bristande stöd från flottan, dåligt samarbete med underbefälhavarna Lybecker och von Liewen, obefintligt belägringsartilleri och utebliven undsättning från Sverige kommo detta företag att stranda. Men ingen vet, hur det kunnat utveckla sig utan de förlamande hindren av dessa säkerligen icke alldeles ofrånkomliga faktorer.

¹ Görtz till Karl XII 13 oktober 1718, tryckt av Cederschiöld, Riksdagen 1719, bihang, s. 86 f.

² ÅAKR 18 juli 1712.

minst i Åbo kom som ett slags ålderstillägg för vanliga professorer. Att han försakade utsikten till teologie professurens mycket betydande ekonomiska fördelar — en för Nesselius oerhörd självövertvinnelse — berodde säkerligen ej blott på farhågor för den konflikt med Gezelius beträffande hans religiösa ställning, som detta utan tvivel skulle medfört; det berodde säkerligen i första hand därpå, att han spanade efter andra möjligheter och ej ville binda sig för framtiden. Han hade andra planer och andra intressen än de akademiska.

Nesselius' alltjämt upprepade, långvariga vistelser i Stockholm äro nya vittnesbörd om, att han aldrig slog rot i Åbo, att han betraktade professuren som en tillfällig replipunkt, som så fort som möjligt borde avlösas av något bättre, något mera lämpat efter hans gåvor, något som hade att göra med den levande politiska utvecklingen och rikets vårdande ärenden. Och då åren gingo, utan att han lyckades nå en sådan befordran, fylldes hans ömtåliga sinne med en bitterhet och en sinnets ofrid, som aldrig släppte honom, och han spårade ovänners intriger som orsak till sin nödtvungna isolering. Då pfalzgrevinnan Katarina en gång trodde sig ha ett uppslag till befordran för Nesselius, skrev hon, att detta var en väg »att låta dess vittberömda kapacité i dagsljuset framkomma och ifrån dess adversairers oppression entledigat bliva».¹ En annan vän och beundrare skriver samma år, 1712: »Nu borde framför allt sökas konsilier hos visa och förfarna, men till en allmän olycka förbigås sådant. Jag önskar Eders Magnificence gott tålmod in desperatis rebus, det lär en gång Eders Magnificences stora esprit fordras uti fäderneslandets upprättelse.»² Till general von Liewen gjorde Nesselius under sina sista år i Åbo upprepade framställningar, att von Liewen skulle fälla ett gott ord för honom hos dem som makten hade i Stockholm³ — måhända, ja, mer än sannolikt även hos konungen i Turkiet, dit von Liewen ju snart reste på sin berömda speciella mission, hans livs säkerligen största insats.

Försöket att erhålla censor librorum-ämbetet var ingalunda föranlett av Nesselius' landsflyktiga tillstånd — det hade säkerligen gjorts, även om han suttit kvar i Åbo. Det var, utom de ekonomiska fördelarna, en utväg att komma in i kansliet och att där komma vidare; Brauner hade ju blivit kansliråd. I hans suppliker hette det, att han alltid haft håg att tjäna konungen i annat än den akademiska verksamheten, ja, även att han förnummit, att konungen

¹ Pfalzgrevinnan Katarina till Nesselius 9 oktober 1712, X 240 i UUB.

² Johan Jacobson till Nesselius 17 mars 1712, X 240 i UUB.

³ von Liewen till Nesselius 8 maj, 1 juli 1711, 27 maj 1712, 21 april 1713, X 240 UUB. Liewen nämner »alle ihr geehrte Schreibents» och försäkrar till överflöd: »wo ich mein fruent dinen kann sol ich es nicht mankiren». Nesselius' brev synas vara förlorade.

själv långt före detta tänkt bruka honom i andra ärenden.¹ Det heter också, att han ej kunde neka, att han själv tänkt tjäna konungen i andra beställningar och sysslor, men han »skulle dock denna gången finna en lisa», om han kunde huggas med censorstjänsten.² I konceptet till en av supplikerna bryter en ton av förtvivlan igenom: det heter att bleve Nesselius nu ej employerad, nödgades han taga sina mesures att försöka sig, hur han kunde, »då ock all den tjänst som jag mitt fädernesland göra kunnat, med mig dö måste».³

Utnämningen till professor i grekiska i Uppsala, som för varje annan skulle varit en heder och glädje, innebar för Nesselius en bitter missräkning. En yngre vän och beundrare, som synes ha stått Nesselius nära, skrev i det brev, vari han meddelade underrättelsen om utnämningen, att han var glad, att Nesselius vore »omsider till någon del i nåder förhulpen». Han önskade, att Nesselius »måtte därvid någon tid finna sitt nöje, till dess Gud behagar försätta honom till något bättre, som han själv åstundar och dess ogemene lärdom och meriter längst för detta förtjänt hava». Han framförde även pfalzgrevinnans fägnad »över detta lilla avancementet»; hon önskade gärna, att »det hade skett till något bättre, som med tiden näst Guds hjälp visserligen ske lærer».⁴

Det lider ej heller minsta tvivel, att Nesselius' strävan att blott några månader efter det han tillträtt professuren i grekiska söka erhålla den skytteanska professuren efter Upmark var ett nytt försök att bryta sig ut ur den vanliga akademiska karriären. Den skytteanska professuren hade ju även sådan den var i sig själv långt flera beröringspunkter med Nesselius' verkliga intressen och framför allt: den kunde öppna vägen till kansliet, som den gjort för Upmark och flera av hans företrädare.

Då Karl XII kommit hem, inriktades uppenbarligen Nesselius' ansträngningar på att få till stånd ett sammanträffande med konungen för att hos honom personligen få framlägga sin sak och söka den befordran han eftertraktade. Redan då Karl XII kom till Stralsund, skrev Nesselius' vän och förre kollega, numera superintendenten Rudeen i Karlstad, att om Nesselius någonsin ville vinna en befordran värdig hans kapacitet, borde han *à cette heure* i hemlighet uppsöka konungen, som hade stort behov av män av Nesselius'

¹ Nesselius till prinsessan Ulrika Eleonora, pfalzgrevinnan Katarina till Karl XII 16 januari 1715 i i X 240 i UUB.

² Nesselius till Arvid Horn, odaterat koncept i X 40 i UUB.

³ Nesselius till en statskommissarie, sannolikt Bengt Rudenhielm, 29 januari 1715, koncept X 240 i UUB. Det i texten anförda är i konceptet överstruket.

⁴ Aurivillius till Nesselius 13 februari 1716 i X 240 i UUB; jfr brev 3 februari 1716 från S. Florin till Nesselius, där Florin uppmanar Nesselius att »skicka sig i Guds försyn», till dess »Gud behagar disponera annorledes med honom».

kvalitet. Rudeen försäkrade Nesselius, att han skulle bli va mycket väl mottagen.¹ Det ser ej ut, som om Nesselius vid detta tillfälle lyckades komma till att resa till konungen, men något mer än ett år därefter, i januari 1716, sökte han Karl XII. Då Nesselius nåddes av utnämningen till professor i Uppsala, var han »ytterst neder i Skåne»; denna resa måste naturligtvis hava anträts för att i Ystad söka konungen. Av allt att döma hade Nesselius vid underrättelsen om Karl XII:s ankomst till Ystad plötsligt brutit upp från Ryholm i Västergötland, där han gästade sin vän Erik Sparre, men vid framkomsten till Ystad fått underrättelsen, att han, ehuru icke sökande, helt oväntat erhållit den professur i Uppsala, vartill Erik Benzelius ansågs självskriven. Nesselius måste då återvända norrut, enligt egen uppgift omedelbart. Att det ej skedde fort, förstår man därav, att han först i april var i Stockholm.²

I början av år 1717 hölls en examen i Lund inför Karl XII med universitetets adertonårige *rector illustris*, Nesselius lärjunge greve Carl Adolf Gyllenstierna, som denne med beröm genomgick. På pfalzgrevinnans begäran fann Karl XII, som tydligen ansett sig som förmyndare för sin unge släkting — konungen hade ju mycket få släktingar i Sverige, och Carl Adolf Gyllenstiernas betydelse under dessa år får därför ej alldeles förbises —, för gott att sända denne på en utländsk studieresa. Pfalzgrevinnan föreslog därvid Nesselius till guvernör för den unge Gyllenstierna, vilket konungen »med behag och märksamhet anhörde». Pfalzgrevinnans förhoppning, att Nesselius skulle åtaga sig detta höga värv för att därigenom bana vägen till »dess meritters belöning», kunde Nesselius naturligtvis ej ett ögonblick reflektera på, men han var nog glad över denna ytterligare kontakt med konungen.³

Följande år sökte Nesselius åter förbindelse med Karl XII. Det framgår otvetydigt, att han år 1718 vissa tider uppehöll sig i Lund, i varje fall i februari och i augusti.⁴ Det synes nästan med fullkomlig visshet härav kunna slutas, att han i februari träffade Karl XII. Sannolikt har Nesselius detta år haft något särskilt uppdrag i kansliet;

¹ Rudeen till Nesselius, dat. Karlstad 15 november 1714 (?), X 240 i UUB. I min uppsats Några karolinska kanalprojekt i KFÅ 1935 står genom förbiseende å s. 47, not 2, »1715 (?)». Rudeen stod kungahuset mycket nära och hade detta att tacka för sin befordran till Karlstad, jfr bl. a. Hermelin till Hjärne 22 april 1708, tryckt av G j ö r w e l l i Svenska Biblioteket, III, s. 265. Jfr H u l t i n, a. a., s. 80 f., 198, 209 f.

² UAKP 14 april 14 november 1716. Nesselius åberopade sitt »diarium» och sin korrespondens med professor Schyllberg som bevis för att han genast förfogat sig på vägen till Uppsala. Nesselius' diarium har givetvis eftersökts men tyvärr förgäves, och jämväl brevväxlingen med Schyllberg synes vara helt förlorad.

³ Pfalzgrevinnan Katarina till Nesselius 4 februari 1717, X 240 i UUB.

⁴ Pfalzgrevinnan Katarina till Nesselius 2 mars, 2 augusti, 8 oktober 1718, X 240 i UUB. Jfr UAKP 14 augusti 1718.

hans långa vistelser i Lund, även under tider då Karl XII ej var där, tyder bestämt härpå. Men om Nesselius haft utsikt att i en eller annan form nu vinna den befordran och den verksamhet, han så ivrigt eftersträfvade, kom skottet vid Fredrikshald att krossa denna förhoppning, som det krossade så många andra och större planer och drömmar.

Man kan ju fråga sig, om Nesselius verkligen skulle passat som ämbetsman i den högre förvaltningen; mycket tyder ju på motsatsen, och man erinrar sig härvid särskilt Brauners ord om hans »sällsamma sinne», ett omdöme, som icke bär prägeln av personlig fiendskap. Och dock lider det intet tvivel, att Nesselius hade stora kvalifikationer, att han hade en sällsynt uppslagsrikedom och kunskap på de mest skilda områden; han skulle utan tvivel ha fyllt en mission som särskild expert i kansliet. Vi ha sett hans imponerande klara och självständiga syn på den utrikespolitiska situationen och det strategiska läget i korrespondensen med von Liewen. Det finnes emellertid vittnesbörd om hans kunskaper och idéer jämväl på andra områden — vittnesbörd, som i all sin fragmentariska karaktär göra ett i vissa partier betydande intryck och som dock endast synas vara delar av vad som en gång funnits.

*

H. H. von Liewen skrev i det första av sina förut nämnda brev till Nesselius, att han nu sökte hans närmare bekantskap, sedan han »af des convercie och politique discourser blivit märkeligen intagen»,¹ och Nesselius svarade, att von Liewen »alltid fällt en nådig censur om mina ringa pensées» och därför skulle välvilligt upptaga även dessa nu framlagda tankar. Nesselius hade sålunda vid denna tid skrivit en del uppsatser i ekonomi och politik, av vilka några av de jämförelsevis mera utarbetade synas ha cirkulerat i avskrifter och i varje fall kommit till den för Nesselius personligen då föga kände generalens ögon. Så vitt jag vet, finnas emellertid uppsatser nu endast bevarade i Nesselius' egenhändiga koncept resp. avskrifter av koncept, delvis skrivna i följd efter varandra. Den lilla samlingen ingår i Bergshammararkivet, som nyligen förvärvats av riksarkivet. Till Bergshammar torde dessa papper hava kommit genom Nesselius trettio år yngre samtida, den kände samlaren, kanslirådet, friherre Johan Gabriel Sack († 1751) — den egentlige grundaren av Bergshammars arkiv och bibliotek —,² som kanske personligen kände Nes-

¹ von Liewen till Nesselius 23 december 1710, X 240 i UUB.

² Historiskt, geografiskt, statistiskt lexikon över Sverige, I, 167; Carlander, Svenska bibliotek och exlibris, 2 uppl., II, 342 ff.

selius och redan därigenom kunde ägt intresse för honom, att han hade vuxit upp på fädernegården Hacksta, som var granngård och från denna tid, som förut omtalats, brukats i sambruk med Sävsta, där Nesselius var född.

Uppsatserna äro egentligen små utkast, och flera göra ej ens skäl för detta namn; ingen av dem är genomarbetad, ett par utkast äro dessutom defekta. Huruvida bättre utformade versioner förelegat, torde nu ej kunna avgöras. De flesta utkasten, eller nio stycken, äro daterade, fem äro odaterade. Av de nio daterade utkasten är ett skrivet i Stockholm, alla de övriga i Åbo. Ett utkast är daterat i maj 1708, fem äro daterade under tiden juli—september 1709, två i mars 1710 och ett i augusti 1710. Av de fem odaterade utkasten är det största, det defekta utkastet om bergverken m. m., skrivet år 1713,¹ de andra fyra utkastet — som alla äro mycket obetydliga — äro skrivna efter 1714 och före 1721. Man finner sålunda, att utkastet äro i huvudsak skrivna under allenast ett år, sommaren 1709 till sommaren 1710, eller om man medräknar de bägge betänkandena till von Liewen, under tiden juli 1709 till januari 1711. Som jag tidigare framhållit,² finnes i dessa utkast, liksom i betänkandena till von Liewen, en massa värdelöst prat, där märkliga yrkanden eller reflexioner kunna uppdyka, ofta i de mest oväntade sammanhang. Disposition är oftast obefintlig; allt bär det första utkastets karaktär. En del är även med hänsyn härtill mycket kuriöst.

Detta gäller de bevarade aktstyckena. Det finns nämligen bevisligen åtskilliga nu av allt att döma förlorade utkast eller uppsatser av Nesselius. I sin ansökan till censorsämbetet återopade han ej blott sina vetenskapliga meriter, utan, »såsom censor bör ofta vara tillstädes i kansliet», påpekade han, att han hade vidlyftigare kunskap om »det svenska politiske, militäriske och ekonomiske väsendet» och meddelar, att han »allt vad till landets uppkomst länder, vid genomresande åtskilliga gånger noga har anmärkt».³ Det är knappast möjligt annat, än att dessa ord måste syfta på utförligare anteckningar än de fragmentariska reflexioner, som nu finnas bevarade, och därpå tyder ju också bestämt von Liewens och Nesselius nyss anförda ord om hans »convercie och politique discurser», vilka von Liewen *alltid* värderat. Ett par utkast äro defekta, och även i själva utkastet hänvisas i några fall uttryckligen till andra

¹ På ett ställe heter det nämligen »förledit åhr 1712».

² D. Almqvist, En förgäten karolinsk märkesman.

³ Nesselius till ej namngiven statskommissarie, troligen Bengt Rudenhielm, 29 januari 1715, koncept i X 240 i UUB. I brevet till Ulrika Eleonora (ibidem) heter det, att Nesselius all sin livstid »på studier och förstånd samt fäderneslandets kundskap och des opkomsts anmärkande användt». Se även nedan om kommerskollegiets korrespondens med Nesselius.

uppsatser, som nu ej kunnat återfinnas.¹ Man kan endast beklaga dessa förluster, särskilt kännbart är det, att Nesselius' reseakttagelser gått förlorade; i flera stycken hade han mycket rika förutsättningar att peka på vad »till landets uppkomst tjäna kunde», och hans vakna och fördomsfria iakttagelser över den föreliggande verkligheten hade i sig själva varit av största värde för forskningen.

Nesselius torde hava hämtat förebilden till sina utkast närmast från den övermåttan rika och fria broschylitteraturen i de mest skilda frågor i det samtida Holland, en litteratur, som på den vakne, kunnige och av allehanda allmänna spörsmål mycket intresserade och till mogna år komne studenten måste hava gjort ett mycket starkt intryck under hans långvariga studier i Holland. Om det emellertid varit Nesselius' mening att trycka några av sina uppsatser, har det stannat vid tanken; de flesta av dem hade då i varje fall måst betydligt utarbetas och åtskilliga hade ej dugt alls.

Här kunna de olika utkasten icke behandlas vart och ett för sig, därtill äro de för tillfälligt och hastigt hopkomna, för mycket också uppreparande eller kompletterande varandra. Det gäller i stället att taga ut och analysera vissa huvudpunkter och projekt, oftast ur flera utkast, där de ligga kringströdda bland en mängd osovrat och mer eller mindre intresselöst gods som guldkorn i sanden.

*

Nesselius' jämförelsevis mest utarbetade utkast är hans radikala program för *universitetets studieorganisation*; det har på annan plats i korta drag framställts och dess plats i utvecklingen angivits.² Grundtanken var universitetets omdaning till en högskola med konsekventa, specialiserade fackstudier efter statens aktuella behov av yrkesutbildade ämbetsmän och efter studenternas särskilda anlag. I enlighet härmed borde en tredjedel av studenterna studera teologi, en sjättedel juridik och statskunskap, en sjättedel civila tekniska vetenskaper (mekanik, navigation, bergs- och handelskunskap) samt nationalekonomi och en tredjedel slutligen militära tekniska vetenskaper — några smärre grupper förbigås i detta schema.

Den ditillsvarande för alla studenter gemensamma klassiska encyklopedien förutsattes — och även detta blott eventuellt —

¹ Nesselius talar om en annorstädes av honom utarbetad plan för den projekterade »nya encyklopedien» vid universitetet, på ett annat ställe om ett projekt till »särdeles bomber», som han annorstädes beskrivit. I förra fallet är ju förlusten att beklaga, i det senare torde den vara mera måttlig. Den nya encyklopedien skulle av allt att döma hava i mångt och mycket återgått på Daniel Morhofs idéer, som synas hava spelat en intressant, men nästan obeaktad roll under 1700-talet.

² D. A l m q v i s t, Fackutbildning och humanistisk tradition. Lagermark, D, m, 9; dat. 2 september 1709.

allenast för teologerna; för alla andra studenter rekommenderas en gemensam modern encyklopedi («polymati») jämte moderna språk och nationalekonomi. Omdaningen av professurerna är mindre genomtänkt och inskränker sig till att den nu minst angelägna teoretiska filosofiprofessuren — vars innehavare »alltid proponerar detsamma och samma» — skulle förvandlas till en professur i fortifikation jämte pyroteknik och mekanik, och att den skytteanska professuren bleve en professur i politik, nationalekonomi, bergs- och handelsvetenskap. Endast den teologiska fakultetens professorer borde få vara präster. Ärkebiskopens ställning såsom prokansler borde upphöra; prokanslersämbetet föreslås besynnerligt nog skola cirkulera bland professorerna liksom rektorsämbetet gjorde, så att varje rektor vid sin avgång bleve prokansler den andra hälften av det akademiska året. Professorerna borde hava högre rang — Nesselius hänvisar till förhållandena i Danmark och annorstädes — och rektor borde hava samma ställning som sin kollega vid Leydens universitet. Politici — d. v. s. de icke-teologiska professorerna — som därtill dugde, borde befordras till tjänster, »där konsilier vid affärrerne fordrades», liksom ju den teologiska fakultetens professorer brukade befordras till biskopar — man märker ånyo Nesselius' egna aspirationer.

Vid inköpen till universitetsbiblioteket liksom vid professorernas eget författarskap skulle hänsyn främst tagas till rikets aktuella behov — i första hand borde fortifikation, mekanik och bergsvetenskap nu tillgodoses — och de lärda »trätorerna» borde utjämnas och avlysas, såväl inköp av främmande litteratur som utlandsresor borde väsentligen begränsas. Inhemska studieresor av de civila och militära tekniska studenterna borde föregå deras utländska resor. Den unga adeln skulle vara förpliktad att studera för att göra sig kapabel till rikets tjänster vid risk att eljest förlora adelskapet.

I samband med sitt universitetprogram förutsätter Nesselius, att gymnasierna långt mer än då var fallet skulle utgöra slutliga utbildningsanstalter för åtskilliga lägre prästerliga samt civila och militära befattningar.¹ Han framkastar också ett projekt till en speciell bergsskola², ett tekniskt gymnasium, för lägre befattningar inom bergshandlingen och angränsande näringar, som skulle rekryteras från

¹ Då Nesselius yrkar på indragning av Åbo universitet — se nedan —, motiverar han detta bl. a. därmed, att enligt hans uppfattning Finland »intet behövde synnerligen andra lärde män än präster och kronobetjänte». I annat sammanhang heter det: »vid gymnasierna skulle de studerande tillhållas at så genomgå sine studier, at de kunde bli präster, och till hwad ända skulle Kronan elliest underhålla så många stora Gymnasier, om de intet till sådant tiena kunde». Ingemund Bröms intressanta förslag om en linjedelning på gymnasierna i en civil och en teologisk linje (T or Berg, a. a., s. 633 f.) torde vara påverkat av Nesselius.

² I det defekta utkastet om bergverken m. m., skrivet 1713; ej upptaget av Lagermark.

gymnasiernas lägre klasser och vara förlagd till Stockholm. Han antyder några riktlinjer för denna tekniska skolas arbete; utom i tekniska ämnen skulle där undervisas i moderna språk; gruvorna och bruken skulle studeras på platsen.

Slutligen planerar Nesselius som påbyggnad på den militära fakulteten vid universitetet en artillerihögskola i Stockholm, som skulle vara förlagd i en särskild byggnad invid arsenalen och vara kombinerad med ett stort kanongjuteri för armén och flottan »med åtskilliga laboratorier och experimenter» och dessutom vara anknuten till ett *collegium rei militaris*. Detta kollegium borde vara platsen för generalers, regementschefers och andra högre officerares »konferenser och deliberationer»; dessa högre officerare borde därvid tillika förhöra sig om de på artillerihögskolan förlagda elevernas anlag och kapacitet, varefter dessa skulle befordras till officerare vid artilleriet men även vid andra vapenslag.

Samtidigt hävdar Nesselius, att Sverige i stället för många akademier »och ingen av särdeles reputation» borde hava en enda »reputerlig akademi i Uppsala». Vid ett stort universitet skulle man bättre än vid de små akademierna kunna fördela de studerande till olika studier allt efter rikets skiftande behov — det är jämväl att märka att Nesselius hävdar, att all befordran borde ske oberoende av börd och penningar. Vid detta stora universitet behövde man ej heller riskera att »quid pro quo toges till professores», lärarna finge därjämte större inkomster genom kollegier m. m. Såväl professorer som studenter skulle stimuleras till högre prestationer, medan nu vid de små och avlägsna »långt från överhetens ögon» belägna akademierna professorerna »kommo av sig» och ett »dunklare leverne» vore rådande. Studenterna bleve också mera medvetna om sina plikter mot staten och komme att hava större ambition, sedan de blivit befordrade. Ett stort universitet skulle slutligen få den reputation, att svenskarna ej behövde resa till utländska akademier, tvärtom skulle utlänningar i stället resa hit, varigenom pengar fördes in i riket.

De dåvarande fyra små akademierna Åbo, Lund, Greifswald och Pernau (Dorpat) vore för det första alla belägna på orter, som låge osäkert för fienden, de vore vidare var för sig alldeles för små och dåligt utrustade, ehuru de tillsammans kostade kronan mycket pengar. De hade väl anlagts i en god intention, men de vore upprättade efter tyska förebilder, med många universitet i åtskilliga »små herrskaper». Lifländarna reste för övrigt hellre till de tyska universitetet; liknande vore förhållandet i Pommern. Från de övre Götalandskapen hade man bättre väg till Uppsala än till Lund; i Åbo hindrades professorerna mycket av sina prebendepastorat, man hade stor brist

på böcker, och de förmögnare studenterna reste ändå strax till Uppsala.

Uppsala stad, »som är den äldste i Europa» — man skymtar här som ofta i Nesselius' skrifter Olof Rudbecks mäktiga påverkan¹ — tänker sig Nesselius redan betydligt utvidgad i de större universitetens tecken med nya stadsdelar både öster om slottet och kring bondkyrkan och längs med den nya slottsträdgården, med det gamla akademihuset påbyggt, med de gamla stenhusen kring domkyrkan iståndsatta och med kungsstallet ombyggt till ett stort exercitiehhus »såsom vid en akademie illustre». I händelse av fientligt anfall på Stockholm räknade Nesselius med hjälp från det talrika akademiska manskapet i Uppsala.

Vid bedömandet av Nesselius' yrkande om universitetsstudiernas förläggande till ett enda universitet i Uppsala måste man ju besinna, att han skrev i den tid, då de mindre akademierna ännu voro ganska litet utvecklade och därjämte alla belägna på orter, just då svårt hotade av fienden. Hans projekt är emellertid också ett uttryck på sitt område för den merkantilistiska epokens bekanta »metropolitänism», dess strävan till koncentration i all dess ensidiga överdrift och blindhet men även dess oförnekliga styrka och logik. Om den följande utvecklingen på ett lysande sätt vederlagt Nesselius, om »provinsernas» akademier långt ifrån att hava »kommit av sig» i stället blivit outhärliga brännpunkter för odlingen, så har detta skett bland annat med makten av den provinsiella egenart, som Nesselius i sin rationalism icke förstod, och även i kraft av en materiell utveckling, som han trots allt ej kunde ana. Hans förslag stod sannolikt isolerat i hans samtid — om man bortser från de något tidigare tvivelsmålen om Lunds universitets framtidsmöjligheter — men från långt senare tider erinrar man sig von Hartmansdorffs planer på sloandet av Lunds universitet, varom särskilt Agardh talar med bekymmer i sina brev till Tegnér. Man kan också påminna om C. J. L. Almquists tankar om ett enda universitet i Stockholm — och senare projekt i samma riktning. I det förra fallet har man väl att söka förklaringen framförallt i en ämbetsmans doktrinära schematisering, i det senare fallet kanske mest i tillfälliga personliga stämningar och erfarenheter.

Nesselius' program beträffande själva universitetsstudierna åter har i all sin ytliga rationalism, i sin delvis naiva ovetenskaplighet, del i den levande utvecklingen, i den ytterst märkliga men nästan helt förbisedda oppositionen mot såväl den humanistiska studieorganisationen och antikyrcan som mot kyrkans herravälde vid

¹ Se särskilt *D. A l m q v i s t*, a. a., s. 19 ff.

universitetet, ett uttryck för de allt starkare kraven på den moderna statens rätt att gestalta den högre utbildningen efter sina skiftande behov.

I vad mån Nesselius' program direkt påverkat denna utveckling, kan naturligtvis ej avgöras. Självfallet är, att han ej underlåtit att göra propaganda därför bland sina vänner och lärjungar både i Åbo och än mer under den begynnande frihetstiden i Uppsala. Det är också mycket anmärkningsvärt, att redan under Nesselius tid flera av hans yrkanden, bl. a. det om upprättande av en professur i nationalekonomi — vilket Nesselius i sin ordning torde ha fått från den av honom i annat samband nämnde Morhofs arbete *Polyhistor* (1688) — fördes fram i diskussionen. Visserligen är det att märka, att parallellt med Nesselius och delvis utgående från liknande synpunkter, men med avgjort starkare inriktning på den nya naturvetenskapen, collegium curiosorum år 1710 kommit till stånd — ett mångfrestaresamfund av vetenskapens och de praktiska rönens entusiaster i lärofaderns, den store Rudbecks anda — och att denna krets, med vilken Nesselius ej synes hava haft någon egentlig beröring, även gjorde sig till tolk för en del av Nesselius' tendenser och yrkanden, men vetenskaps societeten, som senare framgick ur collegium curiosorum, hade liksom detta en annan lärare och vetenskapligare inriktning än den Nesselius i sina allmänt ekonomiska, ja politiska skrifter företrädde.¹ Nesselius representerade — och renodlade — en sida av den store Rudbecks opposition, collegium curiosorum företrädde huvudsakligen en annan sida. Då vetenskaps societeten föreslog inrättande av en *professio historiae et philosophiae naturalis* i stället för *poeseos*-professuren, var Nesselius filosofiska fakultetens dekanus, men han synes ej ha gjort något för att stödja societetens framställning.²

*

Mycket märkliga äro i all sin stora knapphändighet Nesselius' reflexioner angående *jordbruket*.³ Hans allmänna uppskattning av jordbruket är anmärkningsvärt hög för denna tid. Jordbruket är viktigast — närmast synes det gälla en jämförelse med trävaru-

¹ Nesselius saknas bland Erik Benzelius' många korrespondenter i den bevarade stora brevsamlingen i stifts- och landsbiblioteket i Linköping. Jfr om collegium curiosorum och vetenskaps societeten ur dessa synpunkter särskilt Hans Forssell, Erik Benzelius d. y. (Svenska akademiens handlingar från år 1796, del 58), s. 276 ff., 302 ff.

² Fil. fakultetens prot. 20 maj, 14 juni 1729; jfr Annerstedt, a. a., III, 1, s. 36 f.

³ Dessa reflexioner återfinnas huvudsakligen i utkastet »Oförgräpelige tankar om landets kultur i gemen», dat. 19 september 1709. Lagermark, D, m, 1.

handeln i Finland — »emedan dess reuener äre mycket dräktigare än träverks- och tjäruhandeln, och dessutom föda immediate folket hemma i landet». Han är vidare mycket optimistisk i fråga om landets ytterligare odlingsmöjligheter och därmed dess förmåga att försörja mera folk. I Sverige hade liknande allmänna synpunkter anförts av Johan Risingh, som framhållit jordbruket »över alle andra medel» till rikets förkovran och välstånd och till folkmängdens ökande.¹ Det torde vara sannolikt, att Nesselius känt Risinghs arbete, men minst lika troligt är, att han påverkats av de utländska författare — av vilka redan Risingh influerats — som särskilt framhållit jordbrukets betydelse, främst Bacon och hans efterföljare i England, samt Seckendorff och andra i Tyskland.² Bacon citeras med stor värnndad av bland andra Nesselius' berömda samtida Urban Hjärne, vars skrifter uppenbarligen påverkat Nesselius, och Seckendorff har av flera tecken att döma varit känd och uppskattad även i Sverige. Liksom Nesselius i sin allmänna uppskattning av jordbruket sålunda av allt att döma influerats av utländska författare, så är detta ännu långt mera och tydligare fallet med hans i detta sammanhang framskymtande allmänna befolkningspolitiska åskådning, som ingenting annat är än ett — i Sverige visserligen tidigt — uttryck för merkantilismens optimistiska uppfattning och dess starka betonande av en talrik befolkning som ett grundvillkor för statens makt. Närmast skymtar bakom Nesselius — liksom beträffande Risingh och även Hjärne — den inflytelserike tyske kameralisten Johann Joachim Becher, som Nesselius, visserligen i annat sammanhang, uttryckligen citerar. Becher var särskilt känd i Sverige redan därför att han var en av de lärda som inkallades till Kristinas hov.

Nesselius' konkreta förslag åter äro i allmänhet icke påverkade av utländska auktoriteter — därtill vore ju Sveriges agrarpolitiska förhållanden alltför särpräglade i nästan alla av Nesselius berörda avseenden. Hans viktigaste yrkanden äro vidgad rätt till hemmansklyvning, obligatoriska nyodlingar men garantier mot skattehöjning för alla nyodlingar och förbättringar samt införande av statorp som avlöningsform för drängarna.³

¹ J. Risingh, Een Land Book (1671), företalet.

² Jfr bl. a. Friedrichowicz, Grundriss einer Geschichte der Volkswirtschaftslehre, s. 41 f. Roscher, Geschichte der Nationalökonomik in Deutschland, s. 238.

³ »Bönderne borde nödvändigt tillåtas att flere boe på ett hemman, än härtill är skiedt, så blefwe landet bättre cultiverat, och mycket mera folk tilöktes. Hwarföre de ok skulle wara obligerade åhrl. något åker af skougen uptaga, där starkleera elr swartmylla wore ... Undersåtarne skulle ok wid wijte påbördas att uptaga wretar, där duglig jord wore i skoug ok mark, och med kongl. placat försäkras att aldrig större hemman skatt skola gie, än ordinarie räntan efter sidsta skatteläggningen, fastän de aldrig så mycket cultiverade hemmanen. Utaf hwilke förmån dock de kunde gie

I annat sammanhang¹ framställer Nesselius som »ett medel eller en grundmaxime till Sveriges opkomst», som ett led i »Sveriges ekonomis förbättrande», varmed åkerbruket särskilt åsyftas, att »alla landets lägenheter finge sine vissa private skattägare, som vande sig vid landets beskaffenhet». Här är den friare dispositionsrätt över jorden, som Nesselius' agrarpolitiska yrkanden från en sida sett innebar, skärpt till ett utopiskt och revolutionärt krav på privilegiesamhällets avveckling och möjligen allas sociala jämlikhet. Det är ett yrkande, ytterst märkligt i och för sig och som ett bevis för tillvaron av långt radikalare tankegångar än de som i den praktiska politiken eller i reformarbetet ännu kunde göra sig gällande. Man finner en liknande tanke, sannolikt något senare, hos Polhem, då han frågar sig, varuti lantbrukets vidmakthållande och nytta består, och, bland annat, svarar: »Att var och en som brukar jorden, är själv ägare därav eller åtminstone genom kontrakt på så lång tid därtill försäkrad och förbunden, att hans flitige arbete kan sträcka sig till hans barn och barnbarn ungefär».² Bakom såväl Nesselius som Polhem torde närmast ligga dels vissa av Bechers idéer, dels Fénelons bekanta *Télémaque*, vars allmänna befolkningspolitiska åskådning med dess konsekvenser i olika avseenden av allt att döma starkt påverkat dem båda. Men man har även och kanske lika mycket att ihågkomma den starka, radikala utveckling mot brytande av särskilt adelns sär rättigheter, som enväldet, såväl i Frankrike som i Sverige, under i mycket helt olika förhållanden inneburit och just vid denna tid medförde.³ Småningom skulle ju också genom 1789 och 1809 års reformer några av dessa Nesselius' yrkanden komma att realiseras.

Nesselius' yrkande på uppmuntran av nyodlingarna särskilt genom att garantera dessa befrielse från skatt, kan närmast återgå på Urban Hjärnes kort förut framställda krav⁴, ehuru Hjärne inskränkte sig till att begära, att »icke genast» ny skattläggning av ny-

sine drängiar 4 Tunnor säd i löhn och lijtet åker til, att de därmed kunde föda hustrun, såsom det wore för Rijket högstnödigt, att alla fullwuxne drängiar borde wara gifte . . . Alle kronatorp borde på lång frijhet optagas och sedan i soldathåld ståå, fast ån förr ån friheten expirerat. Hwarmed de cronatorp, forstås, som å part ifrån skattejorden åre skattlagde, och förutan den hafwa sitt fulla särskilt örtahl, samt kunna utan bohlbyarnes ruin bestå . . . Alle torpare antingen på skatte, crono elr frålse skulle befallas att up taga så mycket åker, som utrymmet kunde tåla, på det de icke måtte kiöpa säden.»

¹ Tillägg till det defekta utkastet om bergverken m. m. av år 1713.

² C. Polhem, »Några anmärkningar i almena oeconomien, huad som tyckes haa fundament eller intet». Odat., avbrutet ms i KB. Jfr G. Sch a u m a n, Studier i frihetstidens nationalekonomiska litteratur, sid. 12.

³ För Frankrike är denna synpunkt i korthet betonad bl. a. av H. See, *Französische Wirtschaftsgeschichte*, s. 142. För Sverige finnas trots en del antydningar ingen genomförd framställning av skattepolitiken ur denna synpunkt.

⁴ U. Hjärne, *Den korta anledningen etc.* (1702—06), särskilt s. 312 ff. Jfr bl. a. B. von Beskow i Sv. akad:s handl. ifrån år 1796, 29 delen, 1857.

odlingar skulle äga rum och ehuru han närmast syftade på arvningen eller den av säregna förhållanden föranledda årliga skattläggningen bl. a. i hans hembygd Ingermanland. Man har så mycket mer anledning att förmoda inflytande av Hjärne på Nesselius, som man hos den senare jämväl i åtskilliga andra fall återfinner projekt och yrkanden som kort förut framlagts av Hjärne. Hjärnes starka krav — efter kontinentala författares av förhållandena ännu långt mera påkallade yrkanden — på sparsamhet med skogen, hans yrkande på ett ekonomikollegium,¹ på allehanda trädgårdsväxters odlande och inhemska vilda örter² och bärs bättre tillvaratagande, hans ivrande mot övermåttet av brännvinskonsumtion m. m. gå sålunda igen hos Nesselius.

Enligt gällande förordningar var ju stadgat, att nyodlingar skulle medföra motsvarande höjning av hemmanets utskylder.³ Även om detta ej kunde effektivt tillämpas,⁴ har principen otvivelaktigt upprätthållits⁴ och under Karl XI:s skattläggningar gjort böndernas nyodlingar fiskaliskt fruktbarande. Att märka är, att samtidigt hävdades i princip bl. a. genom husesynsförordningen, att viss årlig nyodling var obligatorisk. Emellertid bör man ej förbise, att indelningsverkets deklarerade orubblighet betecknade ett avsteg från principen om mantalssättningens föränderlighet, i det att de hemman, vilkas ränta var indelt — och i Dalarna av särskilda grunder även de roterade hemmanen — garanterats skattläggningens definitiva karaktär, varigenom ju å andra sidan även förmedling eller mantalets nedsättning var utesluten. Men detta motiverades enbart med kronans omsorg om indelningsverkets oförändrade bestånd; frågan om melioration på hemmanen var här icke tagen med i räkningen, garantin mot höjd mantalssättning hade ingenting att göra med omsorgen om denna meliorations åstadkommande och betecknade icke ett avstående av skatter till förmån för sådan melioration. Men själva den omständigheten, att ett stort antal hemman sålunda »genom kungl. plakat» tillförsäkrats skattläggningens beständighet, kan naturligtvis

¹ Detta projekt återgår enligt Hjärne på Clas Fleming. Enligt Nesselius borde ekonomikollegiet vara ett ämbetsverk eller en kommission särskilt för jordbrukets förkovran, »skogars behörige skötsel och planterande» och för fisket. — Det förefaller av detta och ett par andra uttalanden, som om Nesselius kan räknas bland de första förespråkarna för en rationell barrskogsvård, ehuru ordalagen äro för knappa för att tillåta säkra slutsatser. — Hela detta uppslag är som synes mycket märkligt; det torde dock i viss mån återgå på ett Bacons projekt.

² Kungl. brev 8 april 1635 m. fl. förordningar; jfr bl. a. H. L. Rydin, Det svenska skatteväsendets utveckling, s. 148 f.

³ Rydin, a. a., s. 83, A. T h o m s o n, Grundskatterna i den politiska diskussionen etc., I, s. 20.

⁴ Detta framgår — tvärtemot flera författares påståenden i motsatt riktning — bl. a. av Kungl. resolutionen 10 september 1743 på allmogens besvär, vari, för första gången, förklarades »obilligt», att lantmätarens i sådana fall ägde rum. Modée, Utdrag utur ... Publique Handlingar, III, s. 2079.

ha spelat en roll för tillkomsten av Nesselius' generella yrkanden på samma förmån, av helt andra motiv, för alla hemman.

Nesselius' andra krav gällde vidgad rätt till hemmansklyvning d. v. s. delande av ett hemman, så att varje lott erhåller proportionerlig andel av alla slags hemmansägor mot däremot svarande prestation i alla hemmanets räntor och besvär; det rådande systemet satte som bekant fjärdedelsmantalet som generell minimum. Detta förslag är Nesselius eget och har i varje fall i samtida tryckta skrifter veterligen ingen motsvarighet, även om givetvis en mer eller mindre stark opinion i denna riktning kunde förefinnas. De gamla från Gustav Vasas tid och tidigare härstammande förbudsbestämmelserna hade genom en kungl. förklaring av år 1652 så modifierats, att när hemmanet vore så gott och hade så stora nyodlingsmöjligheter att flera delägare kunde sig där behjälpa och kronans inkomster därigenom med tiden kunde förbättras — genom nyodlingars skattläggning —, där kunde Kungl. Maj:t väl lida, att var och en sin del njöte och förbättrade. Men genom 1684 års plakat uppställdes fjärdedelsmantalet som besuttenhetsminimum, d. v. s. blott delägare, som innehade lotter om en fjärdedels mantal, hade rätt att sitta kvar på hemmanen; övriga delägare måste vid straffpåföljd avflytta, om utlösning erbjöds. Detta plakat tog sålunda ej tillbörlig hänsyn till mantalsbegreppets ganska skiftande innebörd i olika orter eller till hemmanens mycket olika nyodlingsmöjligheter eller till skattläggningsmetodernas generaliseringar och övriga ofullkomligheter. I praktiken blevo i själva verket gränserna ofta än snävare, så att på hemman om ett mantal blott en eller två åbor tillätos sitta, ehuru upp till fyra eller mer kunnat bärga sig där.¹

Motivet var i allmänhet naturligtvis det gamla, omsorgen om böndernas besuttenhet och hemmanens sammanhållande och integritet och därmed deras skatteförmåga, så att de ej genom för många åbors kvarsittande »förlamades» eller rent av blevo öde. Men därtill kom säkerligen ett rent militärpolitiskt motiv, nämligen angelägenheten av soldattorpens rekrytering; slutligen tillkom även nödvändigheten av att sörja för både krono- och frälsejordens behov av bönder, torpare och icke minst lös arbetskraft. Det var ju också alldeles logiskt, att ännu strängare hemmansklyvningsrestriktioner än eljest gällde för rusthåll, där själva den indelta räntans oföränderlighet var en förutsättning för hela organisationen. Att kronan ej sällan var villig att medgiva längre driven hemmansklyvning mot s. k. ökeskatt, visar ju från en annan sida ohöljt det rent fiskaliska motivet.

¹ N. Wohlin, Den svenska jordstreckningspolitiken i de 18:de och 19:de århundradena, s. 103. Undantag från regeln se s. 46 ff.

Kronans intresse för hemmanens konservation, så att dessa ej »skiftades som andra lösören», hade givetvis en mycket djup resonans hos bondeklassen själv, av mångahanda vägande orsaker, men den i Sverige i princip lika arvsrätten mellan sönerna och döttrarnas på landsbygden i princip halva arvsrätt måste liksom befolkningens tillväxt hava gjort klyvningsrestriktionerna till en viss grad illusoriska. Redan möjligheterna att utlösa de andra arvingarna i gården voro naturligtvis ofta särdeles begränsade. Åtminstone i avlägsnare bygder med enkelgårdsstruktur, stora skogar och nyodlingsmöjligheter, eller i andra bygder med förutsättningar för allehanda biförtjänster sutto säkerligen ofta många åbor på hemmanen, utan skiften eller klyvning. Mantalslängderna giva nog för övrigt på denna punkt ej alltid fullt exakta uppgifter. Genom torpupplåtelser åt de yngre sönerna, upplåtelser som säkerligen ej alltid motsvarade kronans stränga anspråk, att de borde kunna göra skäl för sig som nya självständiga skatteenheter, sökte man väl även ofta nog hjälpa sig fram. Faktiskt hava sålunda ofta flera bönder suttit på ett hemman, än författningarna tillåto eller systemet åsyftade. Men här ännu mycket mindre än i fråga om nyodlingarnas skatteläggning fanns för vederbörande någon säkerhet; i princip upprätthölls fjärdedelsmantalet, så ofullkomligt och skiftande det än var, som lägsta tolererade besuttenhetsgräns, något som det i de flesta fall också vid denna tid ungefärligen torde ha motsvarat i de gamla jordbruksbygderna.¹

Nesselius antyder tyvärr icke, hur långt han tänkt sig, att den yrkade hemmansklyvningen skulle gå. Sannolikt tänkte han sig en prövning för varje särskilt fall, och säkerligen avsåg han icke en helt fri klyvning såsom nu. Icke heller går han in på frågan om nyttjanderättsupplåtelse på hemmansägorna. Han vill blott från sin optimistiska och radikala ståndpunkt framhålla, att hänsynen till besuttenhet och skatteförmåga av kronan drivits för långt på bekostnad av kraven på nyodlingar och folkökning, vilka för Nesselius sätt att se voro primära. Mönster för sitt yrkande hade han för övrigt — förutom i de säkerligen i ganska stor omfattning existerande, nyss berörda faktiska förhållandena vid sidan av och trots restriktionslagstiftningen — i frälsejordens, framförallt säterihemmanens, fria klyvning och i deras fria upplåtelser även av mycket små frälsetorp, de sistnämnda särdeles vanliga just i den åkerbruksbygd, där han själv vuxit upp.²

¹ W o h l i n, a. a., s. 540. Beräkningarna måste ju i fall som dessa bliva mycket ungefärliga. Om mantalslängdernas tillförlitlighet jfr A. F o r s s e l l i Medd. fr. RA 1930, s. 112 ff.

² Jfr de s. 78, not 3 anförda mantalslängderna.

Kravet på införande av statorp åt böndernas drängar stred helt mot den gällande lagstiftningen, då upplåtelsen på skatte- och kronojord även av sådana obetydliga torp — snarast bostäder — dels föll under de stränga förbuden mot vad man kallade skattskyldig jords minskning, d. v. s. ansågs skada hemmanet och dess skatteförmåga, dels stred mot tjänstehjonsstadgans till skydd för framförallt frälsejordens behov av arbetskraft stipulerade avlöningsförmåner. På frälsejord voro däremot liknande torpupplåtelser tillåtna, i viss mån även på prästgårdsägor,¹ ja i Skåne var av ålder ett slags statorp gängse även på skattejord (och kronojord?).² Från Nesselius' ståndpunkt var huvudmotivet här som förut befolkningspolitiskt. Drängar och pigor skulle sätta bo, något som i hög grad stred mot de gamla föreställningarna om och restriktionerna för den tjänande klassen, om bondens husbondevälde och om riskerna för uppkomsten av obesuttna och tiggare.

Det rådande systemet i de trenne fall, som nu berörts, syftade som synes till att i främsta rummet bevara besuttenheten, skatteförmågan och det sociala status quo i samhället. För Nesselius åter fingo som förut framhållits dessa faktorer ej utgöra hinder för landets ytterligare uppodling i stor skala och för folkstockens starka ökning. Nesselius har på ett mycket märkligt sätt ställt dessa företeelser, dessa hinder från hans synpunkt sett, tillsammans i sitt reformprogram. Den följande utvecklingen skulle visa, att han därmed föregripit det väsentliga i 1700-talets stora agrarpolitiska reformer. Frihetstidens utomordentligt vidlyftiga diskussioner kommo just att röra sig huvudsakligen kring de tre av Nesselius i hans ofullkomliga utkast kringströdda punkterna.

Först bröto emellertid Nesselius' åsikter igenom i och med de båda märkliga förordningarna av den 26 mars 1718; den ena frigav helt och hållet hemmansklyvningen, den andra gav nyodlingar 50 års skattefrihet.³ Beträffande hemmansklyvningen var ju detta av allt att döma radikalare än Nesselius menade, då klyvningen dels ej begränsades efter omständigheterna, dels ej ställdes i beroende av

¹ Resolution på adelns besvär 1686, par. 21; N. Wohlin, Torpare-, backstugu- och inhysesklasserna (Emigrationsutredningen, bil. 11), s. 8. Bevillningsförordningarna.

² Barchaeus, Resebeskrivning, S 35 i UUB.

³ Stierman, Ekonomiförordningar, VI, s. 497. Wohlin, Jordstyeckningspolitiken, s. 76 not 2, anser förordningens, ord »åno uptaga någon åker eller ång» betyda »åter upptaga», något som ju redan därför måste vara en tvivelaktig tolkning, att för åter upptagen åker eller ång svårligen skattläggning kunde förekomma. Beträffande den radikala hemmansklyvningsförfattningens förhistoria har Wohlin gjort stora efterforskningar men förgäves. Även jag har gjort avsevärda undersökningar i aktmaterialet men ej funnit något annat än Nesselius' projekt, som ju emellertid säkerligen ger lösningen.

en obligatorisk nyodling. Ifråga om nyodlingen åter var motsatsen fallet, då ju Nesselius radikalt yrkat evärdlig garanti mot ökad skatt. Bägge förordningarna föllo inom kort, med enväldets sista reformpolitik i övrigt, vid Karl XII:s död. Då Nesselius' projekt om utsträckt hemmansklyvning är det enda kända vid denna tid, och då detta projekt var kombinerat med yrkande på nyodlingars befrielse från skattläggning, då slutligen Nesselius kort före utfärdandet av Karl XII:s förordningar uppehöll sig i Lund — som förut visats — och då hans projekt redan dessförinnan av allt att döma voro väl kända för Karl XII, torde man med visshet kunna antaga, att dessa förordningar utgått från Nesselius' projekt, ehuru dessa undergått förändringar.

Under frihetstiden genomfördes småningom en rad reformer, som naturligen behandlats av andra författare, just i de av Nesselius yrkade frågorna. Åt nyodlingar på hemmanens mark gävos garantier mot skattläggning, i vad angick uppodling av mossar, genom kungl. förordningen 16 augusti 1731.¹ Genom förordningen av 25 november 1740² utsträcktes denna garanti jämväl till nyodlingar å »annan oländig ödesmark», resp. »annan onyttig mark», och genom kungl. förklaringen 5 oktober 1741³ till nyodlingar över huvud å oskiftad byamark, samtidigt som nyodlingar å socken- och häradsallmänningarna, vilkas dittills onyttiga mark borde utskiftas mellan intressenterna, förunnades 50 å 80 års skattefrihet. Slutligen bestämdes genom kungl. resolutionen 10 mars 1743,⁴ att skattebönderna borde utan särskild och ny ränta bliva bibehållna vid både redan byggda torp och lägenheter och sådana som därefter på de enskilda hemmansägorna kunde uppodlas; samma förmån gavs åt kronbönderna i kungl. brevet 18 februari 1757;⁵ därmed var friheten för skattläggning utsträckt till alla slag av nyodlingar på skatte- och kronhemman. Tillika bör nämnas, att genom kungl. kungörelsen 4 april 1770⁶ åt nybyggare på särskild skattlagd kronojord gavs skattefrihet under sex år och därtill direkt hjälp in natura i viss proportion till storleken av nybyggarens familj mot fordran på en för varje särskilt fall bestämd nyodlingsprestation inom viss förelagd tid.

Det var naturligt, att i denna märkliga utveckling till främjande från statens sida av nyodlingar eller ytterst, som man sade, till skapande av flera hushåll, medgivanden till vidgad hemmansklyvning

¹ Årstrycket.

² Mod é e, III, s. 1659.

³ Mod é e, III, s. 1757 ff.

⁴ Mod é e, III, s. 2079.

⁵ Mod é e, VI, s. 4590 f.

⁶ Mod é e, IX, s. 353 f.

skulle komma efter de direkta skattebefrielseerna för nyodlingar. Även där klyvning ändå efterföljdes av väsentliga nyodlingar — att detta i varje fall var det viktigaste motivet för denna förordning, framgår så tydligt som möjligt av ordalydelsen —, så var ju detta medel att främja nyodlingar det man med hänsyn till de gamla bondehemmanens integritet sist ville tillgripa. Genom kungl. förordningen 30 juni 1747 stadgades, att skatte- och kronohemman finge klyvas i sex, åtta eller flera delar, allt eftersom hemmanet vid undersökning prövades kunna uppodlas och tåla; klyvning finge ej ske, med mindre den, för vilken klyvningen begärdes, skulle träda i gifte.¹

Genom kungl. förordningen 20 juli 1762 tillätos bönderna att åt dem av deras legohjon, som voro gifta eller ville träda i gifte, upplåta backstugor eller boningsrum med någon mark till odling eller bruk.² Härmed var i själva verket Nesselius' nyodlings- och befolkningsprogram, så vitt på förordningar ankom, till alla delar realiserat. I vad mån den ymniga nationalekonomiska litteraturen under frihetstiden påverkade dessa reformer, skall här ej undersökas, ej heller i vad mån Nesselius mer eller mindre påtagligt kan ha påverkat denna litteratur eller diskussionerna i ständernas utskott o. s. v. under början av denna epok. Utan inflytande har hans program i varje fall inte varit, därtill voro hans skrifter alltför kända av inflytelserika personer och hans personliga påverkan på vänner och lärjungar även i detta avseende säkerligen alltför livlig. Det föreligger säkerligen inflytande på frihetstidens nationalekonomiska litteratur av inhemska föregångare — främst Risingh, Rudbeck, Hjärne och Nesselius — och särskilt är detta fallet beträffande de agrarpolitiska projekten, där den utländska litteraturen ej tillnärmelsevis kunde influera i samma grad som eljest.³ Och framför allt har diskussionen i vissa kretsar under decennierna före frihetstiden skapat förutsättningar för det senare ekonomiska reformarbetet — alldeles som fallet var på det författningspolitiska området.

Bland Nesselius' reflexioner om jordbrukets teknik märkas yrkanden på bättre gödning och dikning, speciellt täckdikning med sten, själva alven, eller trä (och ris?) som fyllning; närmast avser han de fall, då »lindor skulle göras till åker».¹ Täckdikningen, som i kombination med vissa slag av öppna diken på jord, som ej är av naturen väl torrlagd, åstadkommer en sänkning av grundvattensnivån till för varje fall lämpligt djup med alla de utomordent-

¹ *Modée*, III, s. 2391 f.

² *Modée*, VII, s. 5251 ff.

³ Annan uppfattning hos E. Heckscher, Sveriges ekonomiska historia, I, s. 702.

liga fördelar detta medför, är ju en fullkomligt epokgörande jordbruksförbättring, som tidigast från mitten av 1800-talet småningom och ännu långt ifrån fullständigt införts i Europas flesta länder. Numera äro ju rördikena vanligare än de äldre, mer primitiva formerna av grundare sten- eller risfyllda diken, och tekniken har naturligtvis i alla avseenden oerhört utvecklats. Mot den förhärskande meningen, att täckta diken överhuvud ej förekommo i Sverige under 1700-talet, har påpekats, att sådana diken dock av två svenska 1700-talsförfattare omtalats.¹ I själva verket kunna emellertid utom hos de sålunda påpekade författarna Brauner och Gadd påvisas uttalanden om täckdikning av åtminstone följande svenska 1700-talsförfattare: Serenius (1727), Linné (1734 och 1751), Hårleman (1751), Dahlman (1752), Rothoff (1762), anonym författare, möjligen Linné, (1772), Barchaeus (1773), Mozelius (1777), Möller (1788), Nordell (1798). Utom de av Brauner och Gadd representerade orterna Uppland och Finland omtala eller förorda de nu nämnda författarna täckdikning — av ganska varierande art — för så vitt skilda landsdelar som Skåne, Västergötland, Västmanland, Dalarna och Gästrikland.

Men ehuru sålunda täckdikning i Sverige under 1700-talet varit långt vanligare, än man hittills antagit, är Nesselius' yrkande det äldsta, som i varje fall för närvarande torde kunna uppvisas. Nesselius citerar i annat sammanhang bl. a. »liber quidam Anglicus Pomona dictus», varmed han måste åsyfta det appendix till den ansedde engelske författaren John Evelyns arbeten *Sylva*, som bär detta namn; på två ställen i denna bok berör Evelyn täckdikning.² Dock är ingalunda överensstämmelsen sådan, att Nesselius endast kan hava fått sin kännedom om systemet för täckdikning från Evelyn, vilken för sin del snarast avråder från fyllning med *faggots*, icke utgår från ett system — om man kan tala om ett sådant — av öppna och täckta diken och slutligen icke vill tillämpa detta endast eller ens företrädesvis på ängsmark eller vall, som skall upplöjas till åker. Ej heller de andra utländska författare, som jag kunnat taga

¹ Se bl. a. H. Juhlin-Dannfelt, Lantbrukets historia, s. 432.

² Evelyn, *Sylva* med bihang Terra och dess appendix Pomona (1679), s. 83, 307 f. Arbetet torde vara ytterligt sällsynt i Sverige. Det mig tillgängliga exemplaret, i Skogshögskolans bibliotek, har ej av gammalt funnits här; det har tillhört professor Gunnar Schotte, som synes hava köpt det i Berlin. Kort före Evelyn hade W. Blith yrkat på täckdikning efter ett tydligen mycket väl genomtänkt system. Självt hänvisar Evelyn till ingen mindre än Bacon. Faktiskt har ju täckdikning under 1600-talet praktiserats åtminstone i Essex. En annan utländsk författare, vars hithörande arbete i motsats till Evelyns var väl känt i Sverige, nämligen Olivier de Serres, rekommenderade ju täckdikning i sin *Théâtre de l'agriculture* (1600), som utgick i åtminstone nitton upplagor. Bakom alla dessa författare och sannolikt även Nesselius har man säkerligen anledning att skymta antikens auktoriteter, speciellt Columella och Palladius, vilkas arbeten flitigt studerades i talrika tryckta upplagor.

del av, förete så stora likheter med Nesselius' projekt, att man kan utesluta sannolikheten av, att detta utgår även och kanske framförallt från en annan källa. Man föranledes av flera skäl att antaga, att en inhemsk, om ock mycket lokal praxis spelat en stor roll för Nesselius' projekt, som ju också har formen av ett påpekande av någonting som redan visat sig gagneligt. Ett närmare dryftande av alla hithörande spörsmål skulle dock här givetvis föra alltför långt.

*

Nesselius ganska vidlyftiga reflexioner rörande *handel och industri* — spridda i skilda utkast — skola här blott i största korthet beröras, då de ej innehålla mycket egentligt originellt. Beträffande handeln framlägger han ett outrerat autarkiprogram, i hög grad erinrande om den bekante von Hörnigks,¹ som han med stor sannolikhet studerat. Man bör ju dock i detta sammanhang erinra sig det internationella varuutbytets ännu på denna tid relativt ytterst ringa omfattning liksom den rådande, allt mer prohibitiva handelspolitiken. Från inhemska författare och yrkanden stamma dock säkerligen en hel del av Nesselius' reflexioner. Mycket torde han hava hämtat vid studium av Risinghs tryckta och otryckta skrifter, som han av ett särskilt vittnesbörd att döma säkerligen studerat.² Nära överensstämmer Nesselius därjämte på många punkter med Johan Silfwercrantz³ bekanta memorial av år 1710 (och 1711) — Nesselius' hithörande reflexioner äro nästan genomgående från år 1709.⁴

Förädling före exporten av inhemska varor, främst huvudvarorna järn och trä, yrkas ivrigt, varvid järnets yttersta förädling förutsattes till stor del böra ske i Göteborg, där »fristad» — förmodligen något i Eskilstunas stil — borde inrättas. Vidare borde för järnexporten med riksbankens stöd ett järnkompani inrättas och genom lagring priserna hållas uppe — ett intressant yrkande i strid med den gängse försiktigare politiken och erinrande både om Polhems något senare förslag och om motsvarigheter längre fram under 1700-

¹ von Hörnigk, Oesterreich über alles, wann es nur will (1684), och många andra upplagor.

² Nesselius indelar på ett ställe, i tillägget till det defekta utkastet om bergverken m. m. av år 1713, »köphandeln» i varorna, pengarna och växlarna, d. v. s. exakt Risinghs schema. Köphandeln åter är för Nesselius blott en del av »commerciens»; de andra delarna av denna äro bergverken, manufakturerna och seglationen.

³ Om Risingh se bl. a. E. Heckscher, a. a., I, s. 692 ff., Ellen Fries, Johan Clason Rising i HT 1896, s. 31 ff. Om Silfwercrantz se bl. a. E. Ekegård, Studier i svensk handelspolitik under den tidigare frihetstiden, s. 97 ff., Heckscher, a. a., s. 702 f.

⁴ Utkast av 29 juli och 31 augusti 1709, Lagermark D, m, 11 och 10. Det senare har ett odaterat appendix (ej upptaget hos Lagermark).

talet.¹ Nesselius är också underkunnig om stenkolets betydelse för masugnsmältningen. Han pekar på de skånska fyndigheterna men räknar också märkligt nog med stenkol som en av de få stora importvarorna, uttryckligen i och för järnförädlingen. Möjligen har han av Bechers optimistiska omnämnande av Blauensteins försök att med stenkolsångor frambringa smidbart järn² förletts att tro, att också detta problem var löst, vilket ju först skedde genom puddlingmetoden på 1780-talet, som i sin tur långt senare kom att avlösas av bessemer- och martinmetoderna.

För utvecklande i stor skala av den inhemska ylleindustrin föreslår Nesselius import »oförmärkt» av utländska avelsfår — Alströmers senare insats —; för råvaror till en inhemsk tobaksindustri yrkar han på införande av tobaksodling, »sedan nu rökandet till tidsfördriv och till ett missbruk som därav följer infört blivit». Den nya sidenindustrin, som ju byggde på utländsk råvara, fördömes däremot. För höjande av yrkesskickligheten yrkas på flera ställen inkallande av utländska hantverkare, varvid de reformertas religion ej finge lägga hinder i vägen — ett vittnesbörd bland många om oppositionen mot den svenska hierarkiens ödesdigra religionspolitik. Nesselius yrkar fri religionsutövning för de reformerta i vissa städer; han tänker därvid särskilt på »de förjagade fransosen». Effekten skulle bli större enighet och förtroende mellan de protestantiska kyrkorna gent emot Rom; Sverige skulle även draga nytta därav i förhållandet till vissa enskilda fiender, Nesselius tänker säkerligen här främst på sjömakternas och Frankrikes ställning i konflikterna mellan Sverige och Ryssland. Följden skulle vidare bli uppsving i industri och handel. Nesselius återkommer ofta till de svenska städernas och stadsnäringsarnas stora fördelar av denna högtstående befolkning, som jämväl kunde lära svenskarna »idkesamhet och ett nyktert leverne». Autarkiprogrammet borde hänsynslöst fullföljas genom importförbud — varvid Nesselius liksom andra ej viker för motargumentet om minskade tullinkomster —, uppsökande och utarbetande av inhemska surrogat i stor skala, sparsamhet, torftighet, nykterhet. Bl. a. borde te, kaffe och choklad »alldeles föraktas»; det konstateras med tydlig tillfredsställelse, att »ännu tjänar till frukost för allre störste delen i Sverige endera en potage med varmt, gott öl och bröd eller glöggat malörtbrännvin eller ock andra liqueurer och spiritus av bär eller trädgårdsfrukter gjorde» — en uppgift som sammanställd med Hjarnes samtida,

¹ Jfr bl. a. Heckscher, a. a., 491 f., 684, Schumann, a. a., s. 10, 160 f.

² J. J. Becher, Närrische Weisheit, s. 33. Detta är det enda arbete av Becher som Nesselius, visserligen i annat sammanhang, uttryckligen citerar.

om ock även de överdrivna, meddelanden om »det förbannade brännvinsdrickandet»¹ tyder på en tidigare utveckling av brännvinskonsumtionen, än man i allmänhet antagit.

Som importvaror räknas, utom stenkol, egentligen endast salt, öl eller malt och åtminstone i dåliga år spannmål — vars import, sannolikt efter antikens mönster, yrkas böra ligga i statens händer — samt först och sist silver och penningar. Nesselius är nämligen ännu, liksom Risingh, en anhängare av den äldre merkantilismens uppfattning om nödvändigheten av exportförbud på penningar och ädla metaller — Nesselius vill t. o. m. helst exportförbjuda kopparen —, under det att hans samtida eljest allmänt ansågo det önskvärda förvärvet av pengar och ädla metaller av sig självt framkallas av en gynnsam handelsbalans. Nesselius har som sin samtids skriftställare i allmänhet klart för sig ett samband mellan penningmängden och priserna och framställer prishöjning såsom önskvärd, ehuru i hans version de höjda priserna stå som det primära! Jämväl produktionen och varorna skulle genom den ökade penningmängden och dess cirkulation ökas, »ty om varan kostade mer, så vannlade sig flera om att sköta och sälja henne»; på så sätt kunde penningpolitiken också påverka folkökningen.²

Beträffande den inre handeln reagerar Nesselius, liksom Risingh m. fl., mot »monopoler, allianser och ett förbudit väsende» — järnkompaniet är det enda monopol han gillar, varemot han delar den rådande oppositionen mot tjärukompaniet. Vad Nesselius med »allianser och ett förbudit väsende» åsyftar, antyder han ej på något sätt; kanske är det både skråväsendet och förbuden mot vissa slag av inre handel, som han har i tankarna. Ifråga om utrikeshandeln fäster man sig särskilt vid hans energiska framhållande av handeln på Turkiet — Nesselius' framställning erinrar här mycket om Silfwercrantz och torde väl återgå dels på samma inhemska opinion inom vissa affärskretsar, dels på de bägge författarnas speciella turkiska orientering. I skilda sammanhang återkommer Nesselius jämväl till de gamla svenska planerna på handeln med Ryssland och transitohandeln via Ryssland till Turkiet, till Persien och till ännu avlägsnare länder.

Ifråga om *bergsbruket* har Nesselius, trots många ord, föga att komma med. Det är de vanliga kraven på större förmåner för upp-täckarna och upptagarna av nya fyndigheter, den vanliga optimismen om slumrande ädla metaller, man lägger märke till ett projekt om ett

¹ U. Hjærne, Om suurbrunnar, s. 66 f.

² För de utländska skriftställarna på dessa punkter se bl. a. E. Heckscher, Merkantilismen, II, s. 160 ff., 174 f., 201 ff., 225 ff.

lotteri för åstadkommande av ett »bergverkssalarium» till de ädlare bergverkens utveckling. Han har också gjort några (nu defekta) anteckningar om en hel del olika gruvor, tydligen delvis ur bergskollegiets protokoll och handlingar; de äro av mycket ringa intresse. Hjärnes inflytande är påtagligt.

Nesselius' speciella reflexioner rörande *myntväsendet* skola här ej upptagas till behandling. Här skall dock påpekas, att han — i det första betänkandet till von Liewen år 1710 — givit uppslaget till införande av mynttecken. Detta projekt och Nesselius' övriga reflexioner om myntpolitiken skola av mig diskuteras i ett vidare sammanhang.¹

*

Nesselius' *skatteprojekt* återfinnas huvudsakligen i hans första betänkande till von Liewen. »Om någon utväg nu till penningar skulle under krigstiden finnas», skriver han — visserligen med reservation för att han »intet menar detta alldeles denna gången» — »så synes Servii Tullii grepp böra brukas, vilken stadgade, att var och en skulle vart år bekänna kvantiteten av sin egendom, och där han det intet ville, sågs det efter, vad var och en ägde, och därefter skulle han skatta och kontribuera till krigsnödtorfterna.» Här föreligger sålunda ett projekt till allmän bevillning, utgående efter förmögenhet och grundad på självdeklaration. Nesselius nämner blott det klassiska mönstret, *tributum ex censu*, som ju egentligen var ett tvångslån till staten. Han visste naturligtvis, att liknande beskattningsprinciper tillämpades av ålder vid utgörandet av de svenska städernas på borgerskapet belöpande skattebelopp, han kände säkerligen också till några av de många utländska parallellerna och visste, att — huvudsakligen med åberopande av vissa av dessa utländska mönster — projekt liknande hans eget framlagts från flera håll vid 1710 års utskottsmöte. Saken är emellertid av stort intresse, då ju 1713 års kontributionsmetod — den modernaste i vår äldre beskattningshistoria — byggde på dessa och liknande principer.²

Nesselius framkastade också ett yrkande om införande av arvs-skatt. Med hänvisning till de många danaarven nu i pesttiden ifrågasätter han, att kronan nu till landets defension även »kunde något

¹ Se tillsvärdare D. Almquist, Om de karolinska mynttecknens ursprung, I, i KFÅ 1936, s. 187 ff.; dens., En förgäten karolinsk märkesman.

² Jfr bl. a. J. E. Almquist, Om kontributionsrätteriet i KFÅ 1917, s. 94 ff., D. Almquist, Feils finansiella reformer och Wilhelm von Schröders Fürstliche Schatz- und Rentcammer i KFÅ 1922, s. 233 ff.

Den för denna reform och för Görtz betydelsefulla Schröder synes Nesselius ej ha känt till.

vindicera av det arv, som långt utsläktade tillfaller el:r sådanom som intet penningar behöva el:r någonsin kunna använda».

Detta projekt — vars senare del ju var minst sagt radikal — torde vara det första svenska i sitt slag. I vissa tyska stater hade emellertid arvsskatt föreslagits eller införts, och i Frankrike hade arvsskatt efter ungarlar nyligen yrkats.¹ Sannolikt har det senare närmast inspirerat Nesselius, fastän de bekanta klassiska mönstren, ehuru ej på något sätt anförda, givetvis också spelat sin roll. Som bekant är det först i våra dagar som arvsskatt införts såväl i Sverige som i de flesta andra stater.

I ett av de små utkasten yrkar Nesselius, att mantalspengar och kontribution skulle efterskänkas drängar och pigor, som ville gifta sig under tjänstären, även om kvinnan skulle bo för sig och deras barn intagas på barnhus — som man ser ett ytterst radikalt förslag om legaliserande av de lösare förbindelserna. Barnhusprojektet voro som bekant särdeles vanliga i den merkantilistiska litteraturen. Detta är framställt i samband med andra förslag för att underlätta folkökningen, t. ex. det redan vid denna tid flerstädes framförda yrkandet om moderation i kyrkostraffet för kvinnan efter lönskaläge. Förslaget om skattebefrielse för gifta legohjon realiserades delvis genom 1764 års grundsats om mindre kontribution för gift manligt legohjon än för ogift — en lagstiftning som genom den viktiga förordningen 8 mars 1770 i hög grad utsträcktes.²

Nesselius framkastar slutligen ett yrkande om grundskatteförenkling, så att dessa skatter genomgående skulle utgå kontant efter en taxa på persedlarna, beräknad efter kronovärderingen och resp. lägsta och högsta markegång. Detta är blott ett av de många yrkandena i samma riktning; att märka är ju också, att mantalsröntan (men ej jordeboksröntan) i regel utgick kontant³ och att beträffande kronotiondet en sorts skatteförenkling genomförts. Under Karl XII:s sista år genomfördes ju en grundskatteförenkling i stor skala, som dock i stort sett föll kort efter hans död för att först i mitten av 1800-talet finna sin slutliga lösning.⁴

*

I en märklig promemoria till *fästningarnas förbättrande*, skriven den 8 augusti 1710,⁵ röjer Nesselius en högst förvånande lokalkänne-

¹ Castrén, De sociala strömningarna i Frankrike under Ludvig XIV, s. 161.

² Modée, VII, s. 5251 ff., resp. IX, s. 260; den sistnämnda kallas betecknande nog »Kongl. Maj:ts förordning till befordran af folkmängdens ökande i riket».

³ Se bl. a. Thomson, a. a., s. 38, 46.

⁴ J. E. Almqvist, Ett försök under Karl XII:s regering till grundskatternas förenkling i KFÅ 1916, s. 194 ff.

⁵ Lagermark, D, m, 6.

dom och kunskap om de olika fästningsverken; dock verkar framställningen vara hans egen och ej återgiva någon fackmans tankar, om också ett visst tankeutbyte i vissa fall torde böra förutsättas. Här kan det intressanta lilla aktstycket ej närmare behandlas, då detta skulle förutsätta allt för vidlyftiga specialforskningar och jämväl särskilda fackkunskaper för ett riktigt bedömande.

I en särskild uppsats: »Method huru Stockholm kan bringas till en mächtig stad och på särdeles sätt befästas» — skriven 22 maj 1708¹ — framkastar Nesselius både befästningsprojekt och andra hugskott. Stockholms befästande vore särskilt påkallat av Rysslands hotande makt, som ingen av Sveriges övriga grannar besinnade, utan i stället för att göra ett med Sverige snarare själva av avund hjälpte till dess fördärv antingen direkt eller indirekt. Nesselius hänvisar till Wien och Köpenhamn och andra stora städer, som haft gagn av sina fästningar i farans stund, han tänkte nog även på Paris befästningar.

Klipporna norr om Stockholm borde bortsprängas och Brunkeberg »nedföras», då det vore »till ingen nytta, utan tvärtom skada, incommoditet och vanheder för staden», där berget står, kunde sedan många vackra hus byggas. Här åsyftas närmast åsen eller grusbacken, där nu Brunkebergstorg ligger.² I det nuvarande bergets längdriktning skulle »Nya Brunkebergsgatan» gå — sannolikt avses detsamma som i Jean de la Vallées bekanta projekt. Vårdtornet på Brunkeberg skulle få en bättre plats på de södra bergen och borde kombineras med ett astronomiskt observatorium; det är så vitt jag vet det första projektet därtill. Nesselius upptager också det gamla projektet om en börs, han föreslår flyttandet av Vadstena krigsmanshus, där allt ej syntes gå rätt till, till Kungsholmen eller Rörstrand; det borde byggas efter mönster av Bastiljen. På Kranholmen (Kastellholmen) borde anläggas ett stort kronans spannmålmagasin. På Skeppsholmen borde åter inrättas en permanent flottstation för en transport- och krigsflotta, och där borde även en stenkyrka byggas.

Stockholm borde omgivas av en storartad befästningsgördel med starka fort eller andra befästningar på nuvarande Skansen — nedanför vilken en kanal föreslås, nu Djurgårdsbrunnskanalen — på bergen på Norra Djurgården, vid nuvarande Vanadislunden och Bellevueparken, sedan en mur från Norrtull till Karlbergsvägen, där-efter befästningar på Kristineberg och på bergen mitt emot Långholmen (Kronoberg och Marieberg), på Långholmen och Skinnarviks-

¹ Lagermark, D, m, 8.

² Jfr om denna trakt särskilt A. Sjögren: Vårdtornet på Brunkeberg i S:t Eriks Årsb. 1928, s. 7 ff.

berget, sedan en mur till Hornstull. Nesselius känner naturligtvis till de under och efter Karl X Gustavs tid började eller projekterade befästningarna på Södermalm, bl. a. vid Skanstull, men han vill komplettera och utbygga dessa. Om Sverige behövde större garde, borde detta förläggas på nuvarande Skansen, där borde man hava något motsvarande Streltska sloboda i Moskva. Som man ser, är Nesselius mycket väl lokaliserad, och hans plan är ju i sina gigantiska proportioner ganska imponerande. Man ser, hur hans fästningsgördel kringsluter vad man den tiden och ända fram till våra dagar kunde kalla Storstockholm, och han tänker sig alltså en stark inflyttning och utveckling av den dåvarande staden till en verklig metropol inom dessa vida yttergränser. I ett av de odaterade utkastet yrkar Nesselius att man »genom vissa pacta med Ängeland» skulle återföra de till Amerika utvandrade svenskarna; de borde slå sig ned på Kungsholmen och i Uppsala, Gävle, Björneborg.

För Nesselius' vidlyftiga *kanalprojekt*: kanalväg. Göteborg—Stockholm över Hjälmarén, kanalförbindelser mellan de stora sjöarna i Finland och från detta sjösystem till Bottenhavet och Finska viken, kanaler för den svenska handeln mellan de ryska floderna, som vad Finland angår delvis äro hans egna uppslag, har på annan plats redogjorts.¹

*

Finland är ju i flera fall föremål för Nesselius' särskilda intresse, och han har här och var åtskilliga reflexioner härom — fränsett förut berörda defensions- och kanalprojekt. För de finska städernas uppkomst ivrar han naturligtvis mycket. I ett odaterat utkast² — skrivet efter 1714, då många av dem voro av fienden mer eller mindre illa åtgångna — har han en del förslag om sammanförande av vissa städer i tidens stil och flyttande av Åbo, Björneborg och Vasa till havet. Här finns ett projekt, som utgör en ändring av det förut behandlade yrkandet om en ny huvudfästning och flottstation i Finland. Det heter nämligen nu, att Vekkelaks och Borgå borde sammanslås på »en av naturen fast holme» nära Kymmene och där »på det bästa fortificeras», medan Helsingfors och Ekenäs »kunde byggas på den fördelaktigaste och av naturen fastaste holme, som kunde finnas mellan Pellingskären och Porkalaudd». Ungefär dessa projekt blevo aktuella under frihetstiden. Dessa nya befästa städer, varav den vid Kymmene kallas Karlsten, skulle underlätta svenska stridskrafterns förflyttning men hindra fiendens rörelser. Nesselius är också ange-

¹ D. Almqvist, Några karolinska kanalprojekt. KFÄ 1935, s. 112 ff. Jfr huvudsakligen Lagermark, D, m, 5.

² Lagermark, D, m, 3.

lägen om en ny fästning vid passen mellan Tavastland och Österbotten.

I ett utkast från 19 september 1709¹ yrkar Nesselius på upprensning av Kumo och Kymmene älvar, anläggande av en köping vid Tammerfors och en stad på någon ö eller holme »åt Kymmenegårds-trakten» — ungefär där nuvarande Kotka ligger — och en annan exporthamn mellan Pyttis och Kymmenegård. Han yrkar ytterligare på upprensning av floderna i Österbotten (och Västerbotten), och han tänker sig anläggning vid deras stridare bifloder av järnbruk och sågverk. Allmogens slöseri med vedbrand borde förekommas; stugor med skorstenar och fönster, ja, med tiden kakelugnar av tegel eller järn, borde ersätta pörtena — vilka ju på Nesselius' tid t. o. m. förekommo i städerna² — vidare borde »de continuerlige baderier avskaffas och folket småningom vänias vid svenska levernet» — det sista kuriösa yrkandet är av intresse såsom ett tidigt vittnesbörd om avtagandet eller upphörandet av badstugubaden i Sverige. För att spara hudar borde folket ha träskor som i Sverige och Frankrike; Nesselius kände kanske ej till näverskorna i inre och östra Finland.

I ett defekt utkast av 18 mars 1710 om »Finlands huvudstad och huvudkommers»³ framlägger Nesselius en allmän kritik av det försummade näringslivet i Finland⁴ och föreslår därefter Björneborg, flyttat till Räsö vid Kumoälvens mynning, som Finlands blivande huvudstad och även det en stark fästning — en verklig metropol. I Björneborg borde en bank och ett mynt upprättas. där borde linvävare, trä- och järnhantverkare från Tyskland, utländska garvare och läderfabrikörer, holländska affärsmän, samt klädesmakare, färgare, tobaksspinnare, salpetersjudare och många andra slå sig ned med sina särskilda förmåner. Ett barnhus borde där inrättas för de fattigares barn, ej blott för tiggarebarnen. Björneborgsorten vore mycket rik på boskap och andra förnödenheter. Staden kunde bliva en stor exporthamn för tjära, bräder, träkärl, hampa, tran m. m., och kronan kunde av denna stora och mäktiga stad få transportskepp i krigstider. — I några obetydliga anteckningar om Åland fäster man sig vid ett yrkande om egen landshövding (amptman) för Åland, som förstode landets ekonomi, samt ett projekt om fyrinrättningen.

Bland Nesselius' reflexioner rörande Finland finns också — huvudsakligen i utkastet av 19 september 1709 — ett yrkande om svenska språkets tvångsinförande i hela Finland utom möjligen några hä-

¹ Lagermark, D, m, 2.

² Se bl. a. von Bonsdorff: Åbo stads historia, II, s. 484.

³ Lagermark, D, m, 12.

⁴ Jfr D. Almqvist, Några karolinska kanalprojekt, s. 114 f.

rader närmast Lappland, där finskan, om den skulle »för dess konstighets skull så äntel. meritera till att intet alldeles utdö», eventuellt kunde bibehållas. Hos Lipsius och andra författare fann han en rationell motivering. *Una religio, una lingua, una lex, iidem mores vincula optima sunt societatis.* Vid armén skulle svenskan småningom inläras, vid domstolarna skulle svenskan efter tio års frist bliva enda språket. Övergången skulle underlättas genom psalmbokens, bondepraktikans och Åke Rålamb's Adelige övnings, 13 och 14 delen, spridande i sina svenska upplagor, genom predikningar var tredje söndag på svenska i de finska kyrkorna o. s. v. Smälänningar och dalkarlar samt skåningar skulle bosätta sig i Finland, och finska knektar skulle få slå sig ned i Skåne; skåningarna skulle bättre göra tjänst mot ryssen än mot juden och finnarna (Nesselius nämner savolaxarna och särskilt karelerna) tvärtom. Jämväl uppblandning av de finska elementen med svensktalande från Österbotten och Nyland förordas. — Detta Nesselius yrkande torde vara nästan helt isolerat och har tydligen ej drivits så hårt, att det stört hans nära vänskap t. ex. med en sådan finskans hävdare som Daniel Juslenius¹ — det var f. ö. Nesselius som föreslog Juslenius till akademisekreterare.² Egentligen bottnade nog det hela däri, att Nesselius själv hade olägenhet av, att han ej kunde finska men å andra sidan ej ville lägga ned tid på att lära sig språket, då han hela tiden betraktade sin vistelse i Åbo som ett snart övergående mellanspel, tills andra möjligheter skulle yppa sig i det egentliga Sverige.

I en föregående uppsats³ har påvisats, att kommerskollegium år 1719 vände sig till Nesselius med anledning av att kollegiet förnummit — säkerligen genom Nesselius gamle vän, det rika kommerserådet David Hildebrand — att Nesselius under sin vistelse i Finland hade med synnerlig flit iakttagit landets situation och beskaffenhet till skogar och strömmar med mera samt inbyggarnas böjelser och i anledning därav gjort »åtskillige curieuse anmärkningar», varav kollegium vid förefallande tillfällen till landets nytta och gagn i fredliga tider kunde hava god hjälp och underrättelse. Kollegium anhöll fördenskull, att Nesselius ville »av vad således antecknat är» delgiva kollegiet, så att vad han »förmodeligen med flit och möda hopsamlat

¹ Den av Juslenius i företalet till hans Finsk Orda-Boks Försök (1745) omtalade episoden, då en *vir coetera egregius* hos biskop Johan Gezelius d. y. skulle yrkat på finskans avskaffande men av Gezelius avspisats, kan syfta på Nesselius, ehuru den angivna tidpunkten för samtalet i fråga faller något före Nesselius ankomst till Finland, ty ett minnesfel synes kunna föreligga. Ett senare likartat yrkande är emellertid påpekat av Linderholm: a. a., s. 209, not 2.

² ÅAKP 22 januari 1707; jfr ÅAKP 15 april 1712.

³ D. Almqvist, Några karolinska kanalprojekt, s. 152 ff.

och utarbetat med tiden ej må fruktlöst förkomma utan till publici tjänst och bästa använt bliva».¹

Nesselius besvarade detta brev omsider genom ett nu förlorat brev till Hildebrand; av dennes svar med ett kollegiets protokollsutdrag att döma framhöll Nesselius i sitt brev Finlands genom fiendens härjningar nu mycket förändrade tillstånd och ifrågasatte, om det vore skäl att nu taga del av anmärkningar om landets tillstånd, som vore nedskrivna under relativt goda tider. Kollegiet lät emellertid genom Hildebrand meddela Nesselius, att hans »över Finlands beskaffenhet och tillstånd författade anmärkningar och påminnelser» trots de framhållna förändringarna borde meddelas kollegiet; Hildebrand beklagade, att Nesselius finge nytt besvär men sade sig vara säker om, att hans arbete skulle komma att behörigen beaktas.²

Kort därefter sökte Nesselius förgäves i Västerås sin gamle vän och kollega från Åbo, Daniel Juslenius, för att med honom överlägga i ärendet. Juslenius var nu lektor i Västerås och blev sedan som bekant åter professor i Åbo, därefter biskop i Borgå och slutligen i Skara. Juslenius, som av annan person erfor, att ärendet gällt kommerskollegiets förfrågan »angående handels upprättande i Finland och vad därtill hörer», uttalade i brev till Nesselius sin glädje över att kollegiet upptagit saken och hoppades »att de ock hade alvare, förstånd och förmåga, det att verkställa som Eder Magnif:ce» — Nesselius var detta år rektor — »dem undervisandes varder». Och han fortsätter: »Den ömhet som Eder Magnif:ce har om det arma Finland, såsom Eder Magnif:ce i många mål varit dess gunstiga försvarare ger mig det säkra hopp, att Eders Magnif:ce intet undandrager sig den mödan, att uppsätta det förnämsta och görligaste till dess upprättelse». Han uppmanar vidare mångordigt och vältaligt Nesselius att »göra ett så stort prov i själva verket av sin djupsinniga kunskap, vilken utan sådan frukt intet är bättre än en förborgad skatt eller en girig mans ägodelar.» Juslenius ber slutligen, att Nesselius ej ogunstigt ville upptaga, vad han nu dristigt skrev av öm kärlek till Finland och av vördnad för Nesselius »grundliga kunskap och förfarenhet i dessa saker så väl som allt annat, därom nu intet är tillfälle att tala». Jag tror, skriver han, »att knappt någon haft den lyckan att få så mycket veta därav, som Eder Magnif:ce mig fordom i Åbo underrättade». Det vore emellertid en helt annan konst att förbättra en byggnad, som någorlunda står, än att grunda en byggnad alldeles å nyo, sedan den gamla alldeles fallit samman.

¹ Kommerskollegium till Nesselius 21 juli 1719, X 240 i UUB.

² Hildebrand till Nesselius 24 december 1719 med protokollsutdrag av 13 november 1719, X 240 i UUB.

Man fäster sig vid den oförtydbara veneration Juslenius — »den främsta representanten för finska språket och finskheten under förra hälften av 1700-talet»¹ — hyste för Nesselius, hur han titulerar honom och betraktar honom som lärare och ej som kollega, ehuru Juslenius blott var nio år yngre. Han sätter uppenbarligen Nesselius' kunskaper och åsikter i allmänhet och beträffande Finland mycket högt och har själv varit Nesselius' närmaste lärjunge i dessa allmänna frågor; han har jämväl konstaterat, att Nesselius i många fall uppträtt som Finlands »försvarare». Det är ett betydande bidrag till både Nesselius' och Juslenius' egen biografi, men det bevarade materialet synes tyvärr ej giva oss möjlighet att komma utöver dessa intressanta antydningar, vilka dock därjämte tjäna som ett mycket ojävigt och oförtydligt stöd för den förut framhållna arten och styrkan av Nesselius' personliga och muntliga inflytande och propaganda för sina uppslag och idéer. Det bör tilläggas, att Juslenius själv här framställde några förslag till Finlands upprättande efter freden, varav immigration från Sverige (Bergslagen) är det viktigaste.

Vad kommerskollegiets begäran angår, har Nesselius givetvis i någon form tillmötesgått dess framställning, men andra anteckningar än de som här förut i korthet refererats, synas ej vara bevarade; jag bortser från några hastigt nedkastade yrkanden, troligen från denna tid,² om ett års generell skattefrihet, frihetsår för gamla krigsfångar, som bosatte sig på ödeshemman, och immigration från Sverige. En fullständig genomgång av kommerskollegiets och andra kollegiers samt olika kommissioners bevarade protokoll och handlingar för 1700-talet skulle kanske giva resultat härutinnan. I annat sammanhang är framhållet den sannolika påverkan av ett av Nesselius' yrkanden på instruktionerna för de båda kommissioner, som inom kort tillsattes — utom för råfståtgärder beträffande begångna olagligheter i Finland under kriget, sålunda ett realiserande av von Liewens tanke från år 1712 — för att undersöka och föreslå, huru Finlands allmänna förkovran bäst skulle åstadkommas.³ Här skall ej göras ett försök till utredning, i vad mån Nesselius' upplysningar, yrkanden eller projekt hava i övrigt påverkat dessa kommissioners eller därpå följande kommissioners, deputationers och andra organs arbete för Finland. Man känner, som nyss visats, ej annat än brottstycken av Nesselius' meddelanden och förslag, som till största delen torde hava givits muntligen. Redan därför är det också omöjligt att ur insatserna av de många bland Nesselius' lärjungar, som i detta arbete

¹ J. A. Danielsson-Kalmari, Stats- och samhällsliv i Finland under gustavianska tiden (svensk översättning av Hugo E. Pipping), I, s. 42.

² Lagermark, D, m, 4.

³ D. Almqvist, Några karolinska kanalprojekt, s. 152 ff.

medverkade,¹ särskilja, vad som är deras eget och vad de ärvt från Nesselius eller från andra läromästare eller hämtat ur omständigheterna själva. Här har emellertid påvisats ett vittnesbörd, så tydligt som möjligt, från en av de ärligaste och omdömesgillaste av dessa medarbetare för Finlands utveckling efter den stora ofreden om hans stora tacksamhetsskuld till Nesselius, Finlands »gunstiga försvarare».

4. Nesselius' liv 1716—1739.

Om Nesselius' arbete som professor i Uppsala under de mer än tjugo år (1716—1737), som han innehade professuren i grekiska, skall här ej utförligt ordas. Nesselius utvecklade väl ej en lysande verksamhet som Norrmannus men det framgår dock otvetydigt, att han i Uppsala liksom i Åbo var mycket ansedd som akademisk lärare.² De under Nesselius' presidium ventilerade disputationerna voro 22 till antalet, tydande på en ungefär normal frekvens i denna professur. Det är väl sannolikt, att Nesselius i Uppsala liksom i Åbo vid sina offentliga föreläsningar eller privata kollegier över de bibliska texterna hävdade en bestämt filologisk textkritik gentemot den ensidiga ortodoxa exegetiken, men av någon därur härförande konflikt finner man inga spår — märkligt särskilt i betraktande av Nesselius säkerligen icke obekanta eller alltid dolda filosofiska och religiösa skepsis, vilken han dock nu mera än i Åbo officiellt sökte förneka. Såsom dekanus hemställde Nesselius år 1734, om en avhandling — det var den kände Nils Wallerius' — kunde tillåtas, emedan den befunnits innehålla sådana noviteter, att den syntes strida mot ett kanslersbrev av den 12 oktober 1732, och han fick därvid teologiska fakultetens bistånd³; det gäller nog härvidlag ej blott om Nesselius utan om flera av hans kolleger, att deras offentliga uppträdande både vid detta tillfälle och långt tidigare förestavades av räddhåga och icke av inre övertygelse. Någon befordran till den teologiska fakulteten sökte Nesselius lika litet i Uppsala som förut i

¹ Jfr D. Almqvist, a. a., s. 154 f.

² Se särskilt professor Samuel Klingenstiernas — den store matematikerns — i egenskap av rektor vid universitetet avgivna vitsord i hans tryckta inbjudningsskrift av den 1 maj 1737 till Gabriel Mathesius installation. I denna inbjudningsskrift äro lovorden över Nesselius, även i betraktande av tidens särskilt i dylika aktstycken nästan stereotyp superlativa stil, särdeles anmärkningsvärda. Jfr även konsistoriets yttrande av 19 januari 1737 (UAKP, kopia i X 240 i UUB). Klingenstiernas utomordentligt lovordande omdömen om Nesselius — som redan T e g n é r (a. a., s. 322) fäst sig vid — voro dock sannolikt mera förestavade av kännedom om Nesselius' författarskap i allmänna ämnen och hans höga uppskattning av tekniska vetenskaper samt av hans stora donation än av veneration för Nesselius som klassisk filolog.

³ Annerstedt, a. a., III, 1, s. 49 f.

Åbo, ehuru den teologiska fakulteten i Uppsala nu var betydligt tolerantare än fedom, och ehuru ärkebiskopen, i varje fall numera, icke alls spelade samma ingripande och dominerande roll gentemot universitetet, som biskoparna Gezelius i Åbo gentemot akademien därstädes.

Som universitetets talesman framträdde Nesselius vid flera solenna tillfällen med tal på grekiska eller latin. Särskilt berömt är det tal, som Nesselius höll vid den minnesfest som universitetet den 20 mars 1721 firade till åminnelse av reformationens införande i Sverige.¹ Erik Benzelius d. y. talade då på latin »om orsakerna och nödvändigheten av skilsmässan från den romerska kyrkan» och Nesselius på grekiska »om katolikernas invändningar mot det av Konung Gustaf I företagna reformationsverket». Ett annat tal, likaledes på grekiska, höll Nesselius vid universitetets tacksägelsefest den 16 december samma år med anledning av freden i Nystad,² och ett tal på latin hade han kort förut hållit över freden i Fredriksborg 1720.³ Dessa Nesselius' akademiska tal synas nu tyvärr alla vara förlorade.⁴ Däremot äro naturligen de tryckta inbjudningsskrifter bevarade, som Nesselius i egenskap av universitetets rektor, respektive dekanus eller promotor utfärdat till akademiska högtidligheter. Dessa skrifter, något mer än ett tiotal, vilka mest gälla installationer eller rektorsombyten men i ett par fall högtidligheter av allmän nationell karaktär äro i det väsentliga blott typiska panegyriska vältalighetsprov i tidens stil. Det intresse och den förmåga beträffande den ekonomiska och administrativa organisationen, som Nesselius i Åbo ådagalagt, visade han även i Uppsala åtminstone några prov på. Han hade sannolikt någon del i formuleringen av konsistoriets yttrande angående skolordningen år 1719,⁵ han bidrog av allt att döma kraftigt till införande av den verkliga re-

¹ Se rektors, professor Petrus Schyllbergs, tryckta inbjudningsskrift av den 17 mars 1721, jfr omnämmandet i *Acta Litteraria Sveciae* I, s. 181 och i *Plantin*, *Hellas sub arcto*, p. 68, samt i *Fant*, *Historiola Litteraturae Graecae in Svecia*, supplement, s. 7. Den tryckta uppgiften i X 228 (UUB) är endast ett urklipp ur *Fants* nämnda arbete.

² Rektors, professor Lars Arrhenius, tryckta inbjudningsskrift av den 15 december 1721. Jfr bl. a. *Tegnér*, a. a., s. 323.

³ Rektors, professor J. Steuchius, tryckta inbjudningsskrift av den 4 december 1720. Jfr bl. a. *Tegnér*, a. st.

⁴ *Warmholtz* uppgiver, att talet med anledning av den akademiska högtidligheten till firande av freden i Nystad upptagits i en förteckning på kämnären Erik Ströms bibliotek, och i denna förteckning — en tryckt auktionskatalog av 1749 — återfinnes också talet såsom förekommande i bunten n:o 82 i folio; rubriken lyder »Prof. Isr. Nesselii Panegy. de Pace Neostadensi 1721» (jfr *Warmholtz*, *Biblioteca Hist. Svio-Gothicae*, n:o 6069). Själva Nesselius manuskript synes emellertid vara försvunnet, liksom de båda andra talen, vilka väl givetvis också en gång förelegat i manuskript.

⁵ Fil. fakultetens prot., särskilt 15 juni 1719, UAKP bl. a. 1 dec. 1719. *Ännerstedt*, a. a., III, 1, s. 21.

form vid universitetet, som bestämmelsen att professorerna endast fingo presidera för disputationer i sina egna ämnen¹ innebar och han tog en livlig och ganska märklig del i den på 1720-talet särskilt aktuella debatten om organisationen av universitetets centrala förvaltning;² han anlätades slutligen vid åtskilliga tillfällen i praktiska uppdrag för akademiens räkning.³ Han var universitetets rektor i den vanliga ordningsföljden, vårterminen 1720, höstterminen 1727 och vårterminen 1732, och var dekanus i den filosofiska fakulteten vårterminen 1725, vårterminen 1729 och vårterminen 1734⁴ samt var tillika från år 1724 till sin död inspektor för sin gamla nation, Fjärdhundra.⁵

I sitt enskilda liv var Nesselius, ja till och med än mer utpräglad, samme snåle enstöring som han varit i Åbo, under hela sin professors-tid in på sena ålderdomen synes han aldrig ha haft något tjänstehjon, vilket var någonting nästan enastående; professorerna hade i allmänhet en dräng och tre pigor.⁶ Medan de flesta professorer förr eller senare skaffade sig egna gårdar, hyrde Nesselius blott en kammare och gick som en annan student till disk hos andra.⁷ Under Nesselius andra läsår i Uppsala, i mars 1718, begärdes ett frivilligt lån till statskassan av de relativt mycket välsituerade Uppsalaprofessorerna — de åtnjöto ju under hela kriget, med undantag allenast för år 1710, sin fulla lön om den ock, i den mån den utgick i kontanter, småningom förlorade i värde — men den förmögne Nesselius hänvisade till sin fullkomliga medel-löshet. Ingenting skulle vara honom kärare, än om han kunde något bidra till Kungl. Maj:ts tjänst, men som han i många år varit flyktig och utan lön, och det ringa han ägt uppnött och åter de sista två åren allt det han fått i lön kostat på böcker, alltså hade han intet att låna.⁸ Något tidigare hade i konsistoriet fråga väckts om antagande av en akademifältskär, vars lön skulle utgå dels genom sammanskott av professorerna, dels genom arvode, då denne akademikirurg komme

¹ Fil. fakultetens prot. 9 mars 1734 i UUA. Jfr Annerstedt, a. a. II: 2, s. 131, III: 2, s. 192 f.

² Koncept av Nesselius: »Oförgripelig anmärkning öfwer projectet til Consistorii division» i X 240 i UUB. Annerstedt, a. a., II, 1, s. 28—32; jfr s. 468.

³ UAKP 31 december 1717, 13, 29 januari, 8 april, 7 juni 1718, 26 maj 1719, 17 maj 1729, 28 februari, 14 mars, 8 april, 22 juni, 1 juli, 31 oktober 1730, 12 juni 1731.

⁴ X 172—173 i UUB, filosofiska fakultetens protokoll och konsistorieprotokollen i UUA. Jfr Tegnér, a. a., s. 323.

⁵ UAKP 6 maj 1724, Fjärdhundra nations matrikel, B VI, i Upplands nations arkiv, ULA. E. Lewenhaupt: Uplands nation, s. 159.

⁶ Uppsala universitets huvudböcker med verifikationer 1716, 1717, 1718, 1719, 1736 och 1739. KA. Mellanliggande år ha ej genomgåts.

⁷ Annerstedt, a. a., II: 2, s. 442 f. Jfr Bröms till Nesselius 2 november 1716 i UUB, varav framgår, att en student »går till samma disk som K. B.»; Bröms har lovat hans far, »att jag skulle recommendera honom hos K. B. till en god och redig anledning utj Studiis Politicis».

⁸ UAKP 10 mars 1718. Annerstedt, a. a., Bihang III, s. 154 f.

att anlitas. Nesselius kunde då åberopa, att han varken hade familj eller tjänstefolk; det vore därför oskäligt, om han betalade mer än då han för egen del behövde fältskärn, »det Gud dock mig bevare ifrån».¹ Samtidigt synes Nesselius mycket noga ha sett efter, att han, som den tiden torde varit vanligt, erhöi diverse extrainkomster under sin ämbetsutövning. Utom de bekanta obligatoriska »gåvorna» — åt rektor av varje nyinskriven student, åt varje professor i filosofiska fakulteten och särskilt åt promotor och dekanus av varje nygraduerad magister, åt varje professor som presiderade vid disputationer av olika slag av vederbörande författare eller respondenter, m. m., — hade ju en professor ganska ansefliga inkomster av sina mer eller mindre privata kollegier. Men därjämte förekommo mutor. Sven Hof berättar i sina otryckta levnadsminnen,² att han bland andra besvärigheter i Uppsala hade svårt att få ett av magnatstipendierna, ehuru han en gång hade själve kanslerns rekommendation. Men då han gav filosofiska fakultetens dekanus, professor Nesselius, två specieriksdaler, »fick jag genast framgång». Detta berättar Hof ingalunda som något särskilt utmärkande för Nesselius utan för det akademiska livet i allmänhet. Med kännedom om Nesselius karaktär på denna punkt torde man ej hava rätt att avvisa Hofs vittnesbörd.

*

År 1737 anhöll Nesselius, nu 70-årig och senior i filosofiska fakulteten, om avsked från sitt ämbete med bibehållande av lönen. I sin supplik till Kungl. Maj:t uppräknade han sina meriter och sade sig hoppas så hava förestått sitt ämbete, att den studerande ungdomen den nytta tillflutit, som därav kunnat förmodas. Han hoppades, att konungen ville taga hänsyn till hans höga ålder och svaga hälsa och bevilja honom avsked icke allenast i anseende till, att samma nåd vederfarits flera andra av konungens gamla trogna tjänare »utan ock, att jag, till en erkänsla därför, så väl som till att lämna eftervärlden någon åminnelse av den kärlek och högaktning man bör hysa för lärdom och nyttiga vetenskaper utfäster mig att testamentera till den akademiska ungdomens nytta och gagn ett kapital av 100 000 daler kopparmynt». Vid denna donation fäste Nesselius dock det »allerunderdånigste förbehåll», att Kungl. Maj:t skulle till hans efterträdare i tjänsten befordra adjunkten Gabriel Mathesius, »vars grundliga lärdom och kunskap jag närmast, såsom min gamle discipels, haver mig bekant»; Mathesius skulle dock bibe-

¹ UAKP 30 mars 1717.

² N. Beckman, Sven Hof, s. 26.

hållas vid sin adjunktslön, så länge Nesselius levde och kronan sålunda icke förlora något. Det donerade kapitalet kunde ytterligare ökas genom Nesselius' lön, om han finge leva något längre. Men om konungen avslope denna anhållan, heter det slutligen, »är jag sinnad att till det yttersta behålla min nuvarande syssla och en fri disposition över de medel, som jag med mycken möda och besvär till större delen utomlands hunnit förvärva».

Denna Nesselius' supplik, som är odaterad, inkom den 17 januari 1737; samma dag remitterades den till universitets kansler, riksrådet Gustaf Cronhielm, för yttrande. Den 19 januari samlades större akademiska konsistoriet i Uppsala till extra session — Nesselius var frånvarande, tydligen i Stockholm — varvid rektor meddelade, att en kurir i morgonstunden ankommit från kanslern med brev och en remiss från Kungl. Maj:t på professor Nesselius' ansökning. Kanslern begärde i sitt brev, att konsistoriet ville skyndsamt yttra sig, om härvid något vore att påminna, särskilt angående Mathesius. För sin del fann Cronhielm ansökan lända till akademiens märkliga nytta och förmån. Rektor meddelade tillika, att han redan inhämtat prokanslerns, ärkebiskop Johannes Steuchius, yttrande, och att denne ej hade något att erinra. Konsistorium beslöt, att svar omedelbart skulle avgå till kanslern, att professor Nesselius »i anseende till sin ogemena och vittberömda erudition och långliga tjänster samt det utlovade anseelige stipendium till meddellösa studerande gjort sig en så hög kungl. nåd väl förtjänt»; man hade sig jämväl adjunkten Mathesius grundliga lärdom väl bekant.

Dagen därefter, den 20 januari, ingav Cronhielm sitt yttrande till Kungl. Maj:t, vari han fullständigt instämde i konsistoriets tillstyrkande motivering. Den 21 januari beviljade Kungl. Maj:t Nesselius' ansökan och utfärdade fullmakt för Mathesius att vara professor i grekiska med den angivna inskränkningen beträffande lönen. Mot vårterminens slut, den 15 maj 1737, vid den tidpunkt då Nesselius uppnådde 70 års ålder, introducerades Mathesius och intog sitt säte i konsistoriet, där Nesselius tre dagar förut sista gången haft sin plats vid bordet. I dimissionsbrevet för Nesselius säger sig Kungl. Maj:t häva i anseende till hans långliga tjänster tillåtit honom att uti livstiden få behålla sin lön — om donationen nämnes intet. Dimissionsbrevet och fullmakten utgavos emellertid icke, förrän man förvässat sig om, »att professorn äger så mycket samt upprättat det utlovade testamentet». Detta var emellertid uppsatt ett helt år i förväg, den 15 januari 1736.¹

¹ Nesselius till Kungl. Maj:t od., i *Academica Uppsala*, kanslern och konsistoriet till Kungl. Maj:t. Cronhielm till Kungl. Maj:t 20 januari 1737, ibidem. UAKP 19 januari,

Själva det förhållandet, att Nesselius beviljades avsked med behållen lön, var ju inte enastående; samma förmån hade ju tillerkänts flera andra professorer. Ej heller var det ovanligt, att vederbörande i sådana fall bad som succession för sin son, vilket ju kan jämföras med Nesselius' anhållan beträffande sin lärjunge och vän.¹ Det odösa i saken är, att Nesselius ställde villkor för Kungl. Maj:t, därmed tillika själv angivande, att de objektiva skälen ej med säkerhet voro för Mathesius; den utomordentliga brådska varmed hela ärendet behandlades, kan ju också bero på något ytterligare muntligt ultimatum av Nesselius.² Birger Frondin berättar, att Nesselius och Mathesius skulle varit förenade av gemensam svaghet för glaset, men detta bestyrkes ej från något annat håll,³ och Frondin synes över huvud vara något svag för att uppspåra skandaler.

Emellertid gingo ytterligare ett par år efter de händelser, som nyss skildrats. Den 7 april 1739 anmälde sig Nesselius i större konsistoriet och erinrade om sin stipendiedonation. »Som han nu vore kontinuerligen sjuk och kunde dö i dag eller i morgon», deponerade han nu i konsistoriet ett belopp för eventuell stämpelavgift för testamentet, varpå detta upplästes och de donerade lånebankosedlarna företeddes, »alle till pios usus här vid akademien ställte». Slutligen tackade rektor »med ett vackert och anständigt tal» Nesselius och uttalade en önskan, att »ett så stort exempel av frikostighet måtte uppväcka flere så inom som utom den akademiska societeten att göra detsamma».⁴ Några veckor senare, den 21 maj 1739, avled Nesselius; han begravdes i Breds kyrka, i den församling, där flera av hans närmaste anhöriga sedan mycket länge hade sin hemvist.⁵

Härmed var emellertid frågan om donationen icke bragt i hamn. Mellan konsistoriet som överförmyndare och testamentsexekutorerna — professorerna Mathesius och Ullén samt bibliotekarien A. Norrelius — uppstod tvist därom, huruvida det varit berättigat av rektor att låta försegla Nesselius' kvarlåtenskap, av hänsyn till arvingarna. Saken drogs t. o. m. inför Svea hovrätt; bouppteckningen drog därför långt ut på tiden och synes ej hava skett förrän i april 1740, den finnes antecknad på en samtida lista i universitetsarkivet men har tyvärr nu ej kunnat återfinnas. Ytterligare komplicerades saken därigenom, att Nesse-

2 maj, 5 maj 1737 och 7 april 1739. Större akademiska konsistoriet till kanslern 19 januari 1737 (avskrift) och dimissionsbrev för Nesselius 21 januari 1737, båda i X 240 i UUB. Nesselius' testamente 15 januari 1736 med bilagor i UUA.

¹ Något annorlunda Annerstedt, a. a., III, 1, s. 71 f.

² Annerstedt, a. st., har observerat denna »oerhörda snabbhet» och spårar här »starka personliga intressen och starka sidoinflytelser», »mäktiga gynnare både å högre ort och vid universitetet».

³ X 173 i UUB. Annerstedt, a. st.

⁴ UAKP 7 april 1739.

⁵ UAKP 22 maj 1739. Breds församlings död- och begravningsbok i ULA.

lius till Mathesius i särskilt testamente av den 10 maj 1739 givit sitt bibliotek »och manuskripten av vad sort de vara må»;¹ ej heller den förteckning däröver, som omtalas, har nu kunnat anträffas.

Till alla dessa och ytterligare andra komplikationer, som nu ej kunna beröras, kom emellertid ett hot om klander av själva testamentet. Nesselius hade, ehuru ogift, nära släktingar, nämligen syskon och syskonbarn. Det förefaller, som om han icke stått på god fot med dem. I varje fall sörjde han för, att de faktiskt fingo långt mindre än sin laglott av hans kvarlåtenskap. Enligt stadsrätt hade man nämligen denna tid ej rättighet att, även då det gällde förvärvad och lös egendom, bortgiva ur släkten mer än hälften av sin kvarlåtenskap; den omständigheten, att det skedde *ad pios usus*, inverkade ej härpå. Nesselius hade emellertid kort före upprättandet av sitt testamente till sina arvsberättigade anhöriga utbetalt vissa belopp — sammanlagt högst 10 000 daler kopparmynt jämte några silverpokaler och silverbägare — samt låtit de anhöriga med sina bomärken och namn kvittera, att de därmed blivit »i sin arvs pretention» fullt tillfredsställda. Om lagligheten av det sistnämnda torde man väl för övrigt kunnat tveka, då ju detta var liktydigt med en försäkran att ej klandra eventuellt testamente och sådan klander-talan väl alltid måste anses vara de närmaste arvingarna förbehållen. Det sammanlagda belopp, som sålunda såsom förtida arv utgivits till de närmaste släktingarna, uppgick emellertid som synes icke till en femtedel av vad de enligt stadsrätt varit berättigade till. Sannolikt hava väl släktingarna vid kvittensernas underskrivande varken känt till, hur stor Nesselius' förmögenhet i själva verket var, eller haft kunskap om, att stadsrätt i motsats till landsrätt ej medgav fritt förfogande i ett fall som detta över förvärvad lös egendom. Nu tillkom emellertid en opåräknad omständighet. Sedan arvingarna kvitterat sin »arvs pretention», hade nämligen ett par av Nesselius' syskon avlidit, och deras barn förklarade sig nu ej vara bundna av sina föräldrars uppgörelser utan hotade att väcka process mot konsistoriet för att utfå sitt arv, d. v. s. sin laglott, men antydde samtidigt för testamentsexekutorerna, att de vore villiga till en kompromiss eller »förlikning». Exekutorerna hänsköto med tillstyrkande av denna kompromiss saken till konsistoriet; konsistoriet i sin ordning underställde frågan kanslern — det var nu riksrådet greve Carl Gyllenborg — och tillstyrkte för sin del den erbjudna förlikningen, som gick ut på att konsistoriet skulle avstå 10 000 daler kopparmynt.

¹ Kurs. D. A. Man ser, att det sannolikt varit många slags papper, troligen utom föreläsningkoncept o. d. både brev och kanske framför allt utkast, uppsatser och anteckningar i allmänna frågor. Troligen ha de här behandlade manuskripten ingått i denna hos Nesselius förvarade samling.

Kanslern ansåg sig icke kunna tillstyrka att bortgiva en så anseelig summa av det *ad pios usus* donerade kapitalet utan fann det vara tids nog att skrida till förlikning, sedan man finge se, vilka skäl och bevis som av arvingarna kunde anföras inför rätta; han underställde dock i sin ordning ärendet Kungl. Maj:ts prövning. Efter någon diskussion i rådet fann man det vara bäst att tillstyrka förlikningen, men som härvid föreföllo sådana frågor, som hörde till justitien, befalldes att ärendet tillika skulle föredragas »på justitierevisionssidan». Sedan emellertid riksråden i justitierevisionen en stund senare inkommit, rekapitulerades handlingarna och Gyllenborg förklarade som sin mening, att Nesselius' uppgörelse med sina arvingar vore liktydigt med ett kontrakt, som nu ej kunde brytas av dessa, helst som all Nesselius' egendom vore förvärvad. Men riksrådet greve Sven Lagerberg genmålde, att sedan man blivit tvungen till process, vore det ej mera så lätt att få någon förlikning. Ehuru Kungl. Maj:ts beviljat Nesselius' ansökan mot utfästelse att testamentera sin egendom till *pius usus*, så kunde detta ej vara skett till arvingarnas *praejudice* eller hava betagit dem deras lagliga rätt. Lagerberg yrkade därför lika med konsistoriet, att vederbörande gäves tillstånd att antaga den föreslagna förlikningen. Detta blev också Kungl. Maj:ts beslut. Förlikningssumman synes ej ha behövt tagas av kapitalet utan kunnat utbetalas av räntorna sedan Nesselius' död; inga stipendiater hade nämligen under testamentsärendets behandling utsetts.¹

Nesselius' förmögenhet uppgick sålunda sammanlagt vid hans död till minst 110 000 daler kopparmynt, möjligen ej obetydligt mera, varav huvuddelen 100 000 daler i riksbankssedlar eller depositionskvitton, som vid dödsfallet och även en längre tid därefter förvarades i Nesselius' enkla kammare, »i en så osäker byggnad», för att citera rektors med rätta ängsliga ord. Förmögenheten motsvarade sålunda mer än fyrtio professorslöner i Uppsala, och det donerade kapitalet var ett av de allra största, som dittills givits av en enskild man till universitetet. Nesselius, som alltid framställt sig som den fattigaste bland de fattiga, var sålunda i själva verket en mycket förmögen man, och han som enligt egen uppgift ankom till Uppsala så gott som fullständigt utblottad, berättar i sitt testamente, att han förvärvat större delen av denna stora förmögenhet utomlands. Ullén uppger, att Nesselius »förtjänade sig genom kollegier ganska mycket utomlands och skriver uti sitt testamente, att det samma varit grunden till hans rikedomar».² Om Nesselius förvärvat

¹ UAKP 22 maj, 2 juni, 23 juni, 11 augusti, 21 augusti, 17 september, 3 november 1739, 19 januari, 26 januari, 18 juni, 27 september, 4 november 1740, 9 april 1743. Rådsprotokoll, inrikes civilärenden 31 oktober 1740, RA.

² Voltemats anekdoter, N 946 kv., i UUB.

»större delen» av sin förmögenhet utomlands, har väl källan härtill ej blott varit »kollegier» utan sannolikt även annat, möjligen spekulationer. Ullén uppger vidare, att de 18 000 daler, som Nesselius ägt redan år 1698, skulle, omväxlade i dukater, varit förvarade i en kyrka. Denna kyrka har väl varit Breds kyrka, men man kan troligen ej härmed eller rättare med senare förvar sammanställa de »stora tjenster», som kyrkoherden i Breds församling gjort Nesselius och som kommo denne att särskilt ihågkomma kyrkoherden och hans arvingar i sin donation. Kyrkoherde Norell blev kyrkoherde i Bred år 1732, och vid denna tid hade Nesselius nog redan länge sina pengar i riksbanken.

Nesselius hade förbehållit sig att själv få utse de första innehavarna av stipendierna; deras namn synas icke ge någon särskild antydning av betydelse. Han hade vidare förbehållit sig, att hans broders Anders Janssons arvingar, om de slog sig på studier, skulle för all framtid vara från stipendiernas åtnjutande uteslutna, men att å andra sidan andra hans släktingar samt tillika den nyss nämnde kyrkoherde Norells arvingar särskilt skulle ihågkommas.¹ Oskylda stipendiater skulle få åtnjuta stipendier i sju år,² släktingar dubbla tiden. Då det om släktingarna heter, att de skulle få stipendier »strax de begynna studera i latinen», synes Nesselius förutsätta understöd åt sina släktingar om möjligt allt ifrån ankomsten till universitetet — om gymnasietiden kan ju ej vara fråga. Av stipendiaterna skulle nio vara *fierdhundrensens*, två *sudermannni*, två *westmannni* och en finsk student eller en *ostrobothniensis* — man gjorde ju ännu skillnad mellan Finland och Österbotten, och i Uppsala hade de var sin nation. De tretton svenska stipendiaterna skulle hava 300 daler vardera om året, stipendiaten från Finland förutsattes skola få omkring 450 daler, uppenbarligen beroende på hans dryga utgifter med resor m. m. Ullén, som ju var en av testamentsexekutorerna, uppger, att han och andra »arbetade på det högsta, att de (stipendierna) måtte bli färre, samt tillräckelige åt var och en stipendiat», men förgäves, ty Nesselius dömde av sin egen sparsamhet, »att studenter denna tiden skulle kunna leva av 50 plåtar, och tillslog dem så ringa stipendier».³ Tydligt avses plåtar om 2 daler silvermynt (= 6 daler kopparmynt), varför 50 plåtar göra 300 daler kopparmynt. Annerstedt beräknar i sin universitetshistoria för 1600-talets slut ett tarvligt kosthåll — dock ej matsäck hemifrån — till 4 daler kopparmynt pr vecka, hyran för ett studentrum till minst 30 daler pr år, vilket för mat och logis för läsår (= c. 40 veckor) gör c. 190

¹ Jfr J. E. Fant och A. T. Lastbom, Upsala ärkestifts herdaminne, III, s. 58.

² Genom kungl. brev av 22 mars 1867 ändrades detta till 4 år.

³ Voltemats anekdoter, N 946 kv., i UUB.

daler.¹ Nesselius' stipendier skulle sålunda för denna tid hava ungefärligen motsvarat en students vivre, om man beräknar kläder, böcker m. m. så lågt som till 100 daler. En kostym goda kläder för en student torde billigast strax före stora nordiska kriget ha betingat 35 karoliner, d. v. s. 60—70 daler kopparmynt; det är det belopp som Rhyzelius år 1698 fick ge inklusive sylönen, då han köpte tyget på Lidköpings marknad.² Levnadskostnadernas stegring hava emellertid föranlett Ulléns och andras fåfänga yrkanden till Nesselius att höja stipendiebeloppen. Enligt ett auktoritativt vittnesbörd av år 1739 räckte ett kungl. stipendium om 360 daler kopparmynt knappast till en students kost, kammare och kläder.³ För närvarande utgå stipendierna med 70 kr., d. v. s. ungefär en månads kost.⁴

Stipendiaterna skulle vara »gudfruktige, med kvicka ingenier begåvade och av fattiga villkor, helst bondesöner och deras vederlikar allt intill till och med torpare-, ryttare- och soldatesöner»; särskilt skulle de studenter ihågkommas, som »uti historien, politiken och statisteriet excellera». *Curator stipendii* skulle vara senior i filosofiska fakulteten eller, om han avböjde, någon av hans kolleger.⁵ Man observerar, att professorn i grekiska språket avsåg, att hans stipendier i första rummet skulle komma dem till godo, som idkade statsvetenskapliga studier, och att han därvid tänkte på att draga fram ynglingar av fattig allmoge från Mälardalskapen och från Finland. Så visade Nesselius genom sin yttersta vilja på sin egen äktsvenska rot och rörde tillika en sista gång, var hans djupaste, hans verkliga intressen hörde hemma. Hans långa liv, som rymt så många gåtor, så mycket mörker, svek, disharmoni och armod men också så mycket av äkta patriotisk arbetsvilja och av genialisk framtidssyn, får i hans steg för steg hopsparade donation sitt ljusa slutackord.

¹ Annerstedt, a. a., II, 2, s. 450—452.

² A. O. Rhyzelii anteckningar om sitt leverne, utg. av J. Helander, s. 19.

³ Annerstedt, a. a., III, 2, s. 643 f.

⁴ Sannolikt har Nesselius själv ej givit ut mera än 500—600 daler om året. I så fall skulle han — om man räknar med att kollegieinkomster, »hedersgåvor» m. m. täckt utgifterna till skatter och böcker m. m. — av sina löneinkomster i Uppsala, 2 100 daler jämte »benådning» om c. 25 %, hava lagt av ej mindre än 2 000 daler eller i runt tal 36 000 daler under professorstiden från 1716 till avskedstagandet. Är vidare Ulléns uppgift riktig, att han år 1698 ägde 18 000 daler, och kan hans behållning från de fördelaktiga konditionerna m. m. i utlandet beräknas så högt som till 8 000 daler och från professorstiden i Åbo till 3 000 daler, erhålles en summa av 65 000 daler. De c. 45 000 daler, som minst återstå, skulle utgöras av räntor.

⁵ Testamentet är tr. i Saml. av testamenten och författningar om stipendier ... vid kongl. Akademien i Upsala, 3 uppl. (1795), s. 172 ff.

Erik Wrangel och den preussiska utrikesledningen 1758—1760.

Av Olof Jägerskiöld.

En hittills obeaktad episod i frihetstidens historia utgöres av de landsförrädiska stämplingar mot den svenska regeringen, som några av de efter katastrofen 1756 landsflyktiga hovpartisterna, främst Erik Wrangel, under sjuårskriget inledde med den preussiska utrikesledningen. De ledde visserligen ej till några positiva resultat och kunna sålunda avfärdas som ett tämligen betydelselöst blad i dessa års historia. Men i all sin relativa betydelselöshet och sin landsförrädiska äventyrlighet ge de en ganska intim inblick i den samtida europeiska kabinettspolitikens metoder. Samtidigt kasta de ökat ljus över en av frihetstidens intressantaste personer, den lidelsefullt rastlöse anhängaren av den starka konungamaktens idé, Erik Wrangel. De visa oss, hur han, fördriven av sina politiska motståndare i hemlandet, ännu på utländsk botten med alla medel söker förverkliga sina strävanden, hur han förirrar sig in på allt äventyrligare och djärvare vägar för att nå sitt mål och hur trådarna slutligen falla ur hans händer, innan ens ränningen till väven är uppsatt.

Riksdagen 1756 ledde visserligen till ett fullständigt sammanbrott för den politik, som hovpartiet dittills fört. Partiet var skingrat och lamslaget. Endast några av de försiktigaste anhängarna omgävo ännu konungaparet. Men någon slutgiltig lösning av konflikten mellan dynastin och det härskande systemet åstadkoms dock knappast, trots hovets fullständiga nederlag. Hur begränsad monarkens maktställning än var, utgjorde dock konungafamiljens och framför allt drottningens fortsatta existens ett hot mot hattregimen. Sveriges ingripande mot Preussen 1757 bör säkerligen även ses mot denna bakgrund;¹ liksom också konungaparet å sin sida otvivelaktigt uppfattade krigets utgång som avgörande för dynastins öde.²

¹ Klarast framgår detta av riksrådet greve Claes Ekeblads votum 12 maj 1757 (HSH, bd 23, s. 219).

² Se t. ex. Lovisa Ulrika till Fredrik II ^{80/8} 1757, tr. av F. Arnheim i Luise Ulrike ... Ungedruckte Briefe ... , bd 2, s. 422.

Lovisa Ulrika lyckades visserligen även efter krigsutbrottet upprätthålla förbindelser med de båda makter, Preussen och England, till vilka hon främst satte sitt hopp, men hon hade knappast, åtminstone under de första krigsåren, tillfälle att draga någon större nytta av dem. Hennes verksamhet var tillsvidare av rent defensiv natur; den begränsade sig till att bevara förutsättningarna för en framtida politisk aktivitet. Initiativet låg för ögonblicket i andra händer. I denna situation kommo några av de landsflyktiga hovpartisterna, främst Erik Wrangel, som otvivelaktigt var den mest politiskt betydande av dem, att för en tid spela en ej alldeles oviktig roll.

Under forskningar i Preussisches Geheimes Staatsarchiv sommaren 1933 påträffade jag i Repositur XI under nr 250 en liten brevsamling, bestående av två buntar signerade fasc. 7 och 8, som innehöll det preussiska utrikesdepartementets korrespondens med greve Johan Ludvig Hård och friherre Wrangel, varav framför allt den sistnämnda bunten är ägnad att belysa de landsflyktiga hovpartisternas verksamhet under kriget. Då denna hittills varit tämligen obekant, synes en redogörelse för förbindelserna mellan de emigrerade svenskarna och den preussiska utrikesledningen vara på sin plats.

Till en början några ord om de båda huvudpersonernas öden under tiden närmast efter landsflykten. Wrangel vistades först i Norge, varifrån han ledde konspirationer mot hattarna. I april 1756 begav sig Wrangel till Tyskland.¹ Därifrån lyckades han och Hård tämligen snart komma i kontakt med drottningen såväl direkt som genom greve J. A. Meijerfelt, vilken i hennes uppdrag vistades på kontinenten, bl. a. för att till det svenska hovets fördel söka utnyttja faran för Fredrik av en svensk diversion från Pommern — ett försök, som emellertid ej kröntes med framgång.² Erik Wrangel uppsökte i juli 1756 Berlin och sammanträffade där med Fredrik II. I Stafunds arkiv bevaras ett långt brev från honom till Lovisa Ulrika, vari han skildrar en audiens hos hennes broder konungen på Sans Souci.³ Audiensen, som tydligen ägde rum 13 juli, synes ej ha fått ett för Wrangel särdeles gynnsamt förlopp. Konung Fredrik vidhöll nämligen alltjämt, innan den svenska regeringen tagit position i den europeiska krisen, samma försiktiga ståndpunkt i de inre svenska

¹ C. G. Malmström, Sveriges politiska hist., IV, s. 184, 206 ff.

² J. A. Meijerfelt till Lovisa Ulrika 9/8 1757, tr. i F. A. v. Fersens Hist. Skr. (cit. nedan FHS), del II, s. 230, nr XXII. Jfr Fredrik II till hertig Ferdinand av Braunschweig 17/8 s. å., tr. i Politische Correspondenz Friedrichs des Grossen (cit. nedan Pol. Corr.), bd 14, s. 282, nr 8622.

³ Tryckt i FHS, II, s. 219, nr XIX.

partistriderna, som han gjort närmast före och under riksdagen.¹ Från Berlin begav sig Wrangel tydligen på eget initiativ till Hannover,² där han för en tid slog sig ned. Något senare kunna vi konstatera, att han uppehållit sig i Kiel.³ Han uppgav ej under landsflykten sin politiska verksamhet. Utom med Fredrik II sammanträffade han i Berlin med den engelske ministern vid detta hov⁴ och sökte genom »memoirer» påverka de preussiska och engelska hoven till förmån för sin och det svenska hovets sak.⁵

Hård åter sökte sig så småningom till Kiel, där han i storfurst Peters arvländ fann en fristad. I ett brev till drottningen, dat. d. 22 jan. 1757, underrättar han henne härom.⁶ I motsats till Wrangel tyckes han ha hållit sig i stillhet och ej sökt driva politik.

Denna överksamhet, som Hård frivilligt ålade sig, men Wrangel av brist på förståelse i Berlin och London tvangs till, synes ha varit även under krigets första månader. De svenska flyktingarna hade visserligen lov att uppehålla sig i Preussen men ha tydligen till en början ej begagnat sig därav. Någon närmare beröring mellan dem och de ledande preussiska statsmännen har sålunda ej under denna tid kommit till stånd.⁷ Först på hösten 1758 lyckades Erik Wrangel i sina oförtrutna strävanden att uppnå ett samarbete med den preussiska utrikesledningen. Redan dessförinnan hade emellertid Hård utbytt sin lugna existens mot krigarlivets vedermödor. Våren 1757 hade han begärt att få inträda i preussisk tjänst. I mars 1758 ställdes han i spetsen för en av honom själv värvad bataljon, med vilken han deltog i operationerna mot ryssarna.⁸

I augusti 1758 uppvaktade Erik Wrangel ånyo den engelske statssekreteraren lord Holderness⁹ med en lång promemoria om ställningen

¹ Geheime kabinettsrådet Eichel till greve K. W. Finck v. Finckenstein ¹⁸/₇ 1756 (Pol. Corr., bd 13, s. 57 nr 7687), ¹⁸/₇ (a. a. 13, s. 70, nr 7700), ¹⁸/₇ (a. a. 13, s. 75, nr 7703), Fredrik II t. Lovisa Ulrika ²¹/₇ (Stafsunds arkiv; förf. står i tacksamhetsskuld till friherrinnan Thyra Klinckowström för älskvärt lämnat tillträde till arkivet); se även FHS, II, s. 227, nr XX, och Pol. Corr. 13, s. 154, nr 7785.

² Fredrik t. Lovisa Ulrika ²¹/₇ 1756 (Stafsunds arkiv); FHS, II, s. 227; Pol. Corr. 13, s. 154.

³ Wrangel t. Lovisa Ulrika, Kiel ²⁸/₁₁ 1757 (Stafsunds arkiv).

⁴ Se i not 3 s. 164 cit. brev.

⁵ Pol. Corr. 13, s. 175, nr 7806, Meijerfelt t. Lovisa Ulrika ¹/₂ 1757 (FHS II, s. 228, nr XXI) och i not 3 anf. brev.

⁶ Stafsunds arkiv. Även Meijerfelt omtalar detta i ett brev av d. ²⁸/₁ 1757 (även i Stafsunds arkiv).

⁷ Fredrik II t. Lovisa Ulrika ¹⁷/₉ 1756 (Pol. Corr., 13, s. 408, nr 8064); dens. t. Solms ²⁶/₁₁ s. å. (a. a., 14, s. 73, nr 8363); dens. t. Lovisa Ulrika ⁴/₁ 1757 (a. a., 14, s. 186, nr 8504).

⁸ Fredrik t. Finckenstein ¹⁸/₅ 1757 (a. a., 15, s. 56, nr 8960; 16, s. 220, not 3); dens. t. fältmarskalken Hans v. Lehwaldt ⁴/₃ 1758 (a. a., 16, s. 281, nr 9815); t. prins Henrik av Preussen ¹⁹/₄ 1758 (a. a., 16, s. 393, nr 9948).

⁹ Robert D'Arcy, fjärde earl of Holderness. Om brevet från Wrangel till denne se nedan not 1 s. 166.

i Sverige, vari han föreslog att från danskt och norskt territorium söka åstadkomma en revolution mot den svenska regeringen, för vilket ändamål han begärde 5 à 6,000 £. I London blev denna hänvändelse visserligen resultatlös, men Wrangel lyckades denna gång bättre hos de preussiska myndigheterna, vilka tydligen under intryck av Sveriges deltagande i kriget bragts att övergiva sin tidigare motvilja mot att ingripa i de inre svenska förhållandena.

Den 15 september uppsökte han kabinettsministern greve Karl Wilhelm Finck von Finckenstein i Berlin och utvecklade även för honom sina tankar. Enligt de underrättelser, som Wrangel hade från Sverige, var jäsningen i landet stor, men man saknade en ledare. För att råda bot på denna brist ville nu Wrangel sända några av sina emigrerade landsmän till den svensk-norska gränsen. De skulle där sätta sig i förbindelse med de missnöjda elementen för att ge dem direktiv. För detta ändamål behövdes dock 1,500 à 2,000 »ecus». Wrangel framhöll — samtidigt som han betonade, att företaget möjligen kunde helt och hållet misslyckas — de fördelar, som det kunde medföra för Preussen. I sin rapport till konung Fredrik vitsordade Finckenstein Wrangels uppgifter om den oroliga stämningen i Sverige. Denna gång samtyckte konungen till de föreslagna åtgärderna och ställde 2,000 »ecus en or» till förfogande. Wrangel begav sig nu till den lilla hannoveranska staden Harburg, utrustad med de begärda penningarna för att, i förbindelse med den preussiske residenten i det närbelägna Hamburg, följa utvecklingen i Sverige.¹ Under hösten 1758 erbjöd sig emellertid intet tillfälle att ingripa i de svenska angelägenheterna.²

Intresset inom ledande kretsar i Preussen för ett försök att begagna missnöjet i Sverige till att förmå denna makt att lämna den mot Fredrik fientliga koalitionen upphörde emellertid ej under vintern 1758—59. Finckenstein framställde i december 1758 förslag, som föranletts av meddelanden från oppositionella svenska kretsar och som åsyftade att genom det svenska hovet uppnå detta resultat.

¹ (State Papers Foreign 95, Sweden 103, Public Record Office, London). E. Wrangel t. Holderness 10/8 1758. Denna P. M. finnes även i avskrift i Preussisches Geheimes Staatsarchiv (nedan cit. Berlin St. A.), R. XI: 250, fasc. 8; Finckenstein t. Fredrik II 15/9 1758 (Pol. Corr. 17, s. 238, nr 10326), Fredriks svar 17/9 s. å. (ibid.). Summan kallas där »2 milles d'Ecus Friderichs d'ors, likaså i de i samma arkiv R XI: 249, a3, fasc. 109, befintliga redovisningshandlingarna för den del av denna summa, som vid Wrangels död ännu ej förbrukats. Av Wrangels P. M. till Holderness framgår, att han hade sig bekant, att Jöns Landberg förrätts av Thure Gyllenspetz (jfr C. G. Malmström, a. a., IV, s. 355—356).

² R. XI: 250, fasc. 8, Berlin St. A.; Fredrik II t. Finckenstein 10/11 1758: »J'ai bien toujours cru que le projet du baron Wrangel n'aboutiroit à rien et je ne m'y suis preté que par complaisance pour vous» (Pol. Corr. 17, s. 365).

Konungen ansåg dem emellertid som ogenomförbara och de fingo därför förfalla.¹ I januari 1759 synes emellertid Fredrik under det hotande intrycket av fiendens förberedelser för årets kampanj själv ha tagit upp tanken att genom emissarier öka oron i Sverige. Mot slutet av månaden framlade han sina avsikter för Finckenstein. Han ville ställa 40,000 »ecus» till förfogande för ändamålet. Man borde endera söka få till stånd en revolt mot rådet eller en folkstämning för inkallande av en urtima riksdag. Huvudmålet vore, att Fredrik befriades från den fientliga svenska krigsmakten. Finckenstein skulle sätta sig i förbindelse med Wrangel och Hård och med dem överenskomma om tillvägagångssättet och personer lämpliga att utföra det planeerade företaget.²

Med anledning härav skrev Finckenstein d. 3 febr. 1759 till de båda landsflyktiga svenskarna, redogjorde för konungens planer och begärde att få veta deras åsikter om det lämpligaste sättet att understödja och utnyttja missnöjet med den svenska regeringens politik.³ Den plan, som Hård redan d. 8 febr. s. å. framlade i sitt svar till Finckenstein, syftade betydligt längre än vad Fredrik från början avsett. Hård ansåg, att man genom en revolution borde göra svenske konungen enväldig. Preussen kunde sedan betinga sig svenska Pommern som ersättning för sina kostnader, vilka borde beräknas dubbelt så högt, som Finckenstein föreslagit. Lämpliga ledare för företaget kunde man finna i överstelöjtnanten T. G. Rudbeck, greve N. A. Bielke, kommerserådet frih. J. v. Düben och riksrådet frih. (sedermera greve) C. G. Löwenhielm.⁴

Av Finckensteins svar till Hård, dat. d. 17 febr. 1759, framgick emellertid, att man fann detta förslag alltför vidlyftigt. Man ville tydligen begränsa sig till att underblåsa missnöjet i Sverige för att på så sätt framkalla en urtima riksdag och därigenom bringa det härskannde systemet på fall.⁵ Hård, som ju var upptagen av sin militära tjänst, tog ej vidare någon nämnvärd del i detta företag. I stället kom Erik

¹ Finckenstein t. Fredrik II 19/12 1758 (a. a., 17, s. 433, nr 10607); Fredrik t. Finckenstein 22/12 o. 23/12 s. å. (a. a., 17, s. 432 o. 433, nr 10606 o. 10607); Finckenstein t. Fredrik 22/12 1758, Fredrik t. Finckenstein 1/1 1759 (a. a. 18, s. 2, nr 10631).

² Fredrik II t. Georg II av England 19/1 1759 (a. a., 18, s. 33, nr 10669); dens. t. Finckenstein 20/1 s. å. (a. a., 18, s. 53, nr 10697).

³ Finckenstein t. Hård 2/2 1759 (R. XI: 250, fasc. 7, Berlin St. A.) och t. Wrangel samma dag (R. XI: 250, fasc. 8, ibid.). Jfr Finckenstein t. Fredrik II samma dag och Fredrik t. Finckenstein 2/2 s. å. (Pol. corr. 18, s. 61, nr 10708).

⁴ Hård t. Finckenstein 2/2 o. 22/2, 2/2 1759 (R. XI: 250, fasc. 7, Berlin St. A.). Angående Löwenhielm meddelade dock Wrangel i en apostille till sin här nedan s. 168, not 3, anf. P. M. av 22/2 1759: »Ce même sénateur Löwenhielm . . . le seul auquel on pourroit s'en remettre pour diriger une affaire de cette conséquence [d. v. s. en riksdag] est en même tems si venal qu'il ne fera aucun pas sans y profiter . . .».

⁵ Finckenstein t. Hård 17/1 1759 (R. XI: 250, fasc. 7, Berlin St. A.).

Wrangel att närmast under Finckenstein få det om hand.¹ Han fick således under 1759 spela den roll, som han under de tidigare landsflyktsåren så livligt eftertraktat. Man kan under denna tid måhända beteckna honom som det splittrade och slagna svenska hovpartiets representant hos den preussiska utrikesledningen, trots att han tydligen endast sporadiskt haft förbindelser med hovet i Stockholm.

Genom en längre promemoria, dat.d. 22 febr. 1759, som av Finckenstein ansågs »mycket väl skriven»,² utvecklade Wrangel sin syn på läget och föreslog diverse åtgärder, som alla syftade till att åstadkomma en förändring i den svenska utrikespolitiken, men också till att omstörta författningen till konungamaktens fördel.³

Till en början beslöt man att till den svensk-norska gränsen avsända en emissarie, genom vilken man skulle hålla sig underrättad om stämningen i Sverige och anknyta förbindelser med missnöjda svenskar och sådana, som flytt till Norge.⁴ Till detta uppdrag föreslog Erik Wrangel f. d. pagehovmästaren S. Bredha.⁵ I slutet av mars expedierades denne också från Hamburg över Danmark till Norge, försedd med en av Wrangel författad instruktion, enligt vilken Bredha under sin vistelse i Danmark skulle söka anknytning till några av sina gamla vänner i Skåne och sätta dem i kontakt med sin uppdragsgivare. I Norge skulle han återknyta sina gamla förbindelser, söka skaffa sig nya, vilka han kunde begagna, om han råkade i olycka, samt framför allt söka känning med landsflyktiga svenskar och andra landsmän, som i olika ärenden besökte norska gränsorter, för att på så sätt söka utbreda missnöjet och skaffa sig underrättelser om förhållanden och stämningar i Sverige.⁶

Genom Bredha kom nu Wrangel i beröring med en del skåningar, som föreslog en landstigning i södra Sverige för att giva de missnöjda ett stöd och sålunda skapa en utgångspunkt för en revolt. Tanken, som ej uppskattades av Finckenstein, fick emellertid förfalla.⁷ I

¹ Finckenstein hade sig den högsta ledningen av denna sak anförtrodd, självständigt och utan att behöva referera till konung Fredrik. Fredrik t. Finckenstein ¹⁶/₂ 1759 (Pol. Corr. 18, s. 75, nr 10727); dens. t. dens. ²⁶/₂ s. å. (a. a., 18, s. 89, nr 10744), ³/₂ s. å. (a. a., 18, s. 98, nr 10757).

² »des mieux couchées» (Finckenstein t. Hård ²⁷/₂ 1759, R. XI: 250, fasc. 7, Berlin St. A.).

³ Wrangel t. Finckenstein ²²/₂ 1759 (ibid., fasc. 8, Berlin St. A.).

⁴ Finckenstein t. Wrangel ²⁷/₂ 1759 (ibid., Berlin St. A.).

⁵ Wrangel t. Finckenstein ²⁷/₂ 1759 (ibid.). Om B. se f. ö. Malmström, a. a. IV, s. 160, 169, 184, 206 o. 242.

⁶ Wrangel t. Finckenstein ²²/₂ o. ²⁰/₂ 1759 (ibid., Berlin St. A.; instruktionen finnes där i kopia).

⁷ Wrangel t. Finckenstein ²⁶/₂ 1759, Finckenstein t. Wrangel ²⁶/₂ s. å. (ibid.).

stället föreslog Wrangel, som genom storfursten-hertigens resident i Hamburg, Olof Ranchstedt,¹ fått nyheter från Sverige, att man skulle sätta sig i förbindelse med överstelöjtnanterna Rudbeck och Funck samt generalmajoren C. G. Cronhiort.² Ehuru detta uppslag vann Finckensteins gillande,³ tyckes det dock ej ha kommit till utförande. Då man fick kännedom om, att Danmark med vapenmakt ämnade stödja den svenska regeringen i händelse av uppror, sökte man slå in på en annan väg.⁴ Wrangel framkastade möjligheten att omstämna den danska regeringen med avseende på Sverige genom att locka den med förvärvet av de södra svenska provinserna, ett förslag, som Finckenstein emellertid ej ansåg utförbart.⁵ Wrangel sökte likväl dels direkt, dels genom den danske politiske äventyraren Magnus Beringskjold kontakt med J. H. E. Bernstorff, den ledande mannen inom dansk politik vid denna tid. Försöket misslyckades dock. Bernstorff svarade i hövligt avböjande ordalag.⁶

Under tiden hade Bredha fortsatt sin verksamhet i Norge med sådan framgång, att Wrangel ansåg sig kunna föreslå demarcher i London för att möjliggöra ökad aktivitet i Sverige; fördenskull erbjöd han sig själv att resa till England.⁷ På grund av de svåra militära motgångarna sensommaren 1759 måste emellertid hela företaget tills vidare uppskjutas. Man fann sig nödsakad att hemkalla Bredha, då denne under förhandenvarande omständigheter ej vidare kunde utföra någonting av större värde.⁸

I december 1759 upptogs emellertid ånyo planerna på en inblandning i den inre svenska politiken. Wrangel föreslog nu som emissarie en f. d. överste i storfurstens tjänst Pechlin, som han ansåg vara skicklig, hederlig och väl insatt i svenska förhållanden.⁹ Samtidigt synas vissa andra politiska möjligheter ha yppat sig.

I Ryssland existerade vid denna tid i vissa kretsar en ej alldeles

¹ Om denne se även Malmström, a. a., III, s. 347.

² Wrangel t. Finckenstein $\frac{1}{8}$ 1759 (R. XI: 250, fasc. 8, Berlin St. A.).

³ Finckenstein t. Wrangel $\frac{5}{8}$ o. $\frac{8}{8}$ s. å. (ibid.).

⁴ Wrangel t. Finckenstein $\frac{11}{8}$ s. å. (ibid.). Jfr Bernstorff t. Asseburg $\frac{20}{8}$ 1755 o. $\frac{1}{8}$ 1756 (Correspondance ministerielle du comte J. H. E. Bernstorff, I: s. 143 o. 149, samt G. Carlquist, C. F. Scheffer och Sveriges politiska förbindelser med Danmark, s. 148).

⁵ Wrangel t. Finckenstein $\frac{10}{8}$, Finckenstein t. Wrangel $\frac{10}{8}$ s. å. (ibid., Berlin St. A.).

⁶ Wrangel t. Finckenstein $\frac{15}{8}$ s. å., dens. t. Bernstorff $\frac{10}{8}$, Bernstorff t. Wrangel $\frac{14}{8}$ s. å. (ibid., Berlin St. A. — breven från och till Bernstorff i kopia). Ang. Beringskjold se Dansk Biografisk Leksikon, II (1933), s. 488. Finckenstein fann ej heller lämpligt att använda de tjänster, som Beringskjold erbjöd sig att göra i Petersburg. Wrangel t. Finckenstein $\frac{10}{8}$, Finckenstein t. Wrangel $\frac{24}{8}$ s. å. (ibid., Berlin St. A.).

⁷ Wrangel t. Finckenstein $\frac{10}{8}$ s. å. (ibid., Berlin St. A.).

⁸ Finckenstein t. Wrangel $\frac{25}{8}$, $\frac{9}{10}$, Wrangel t. Finckenstein $\frac{25}{8}$ s. å. (ibid.).

⁹ Wrangel t. Finckenstein $\frac{11}{12}$ s. å. (ibid.). Om Pechlin se nedan s. 171, not 7.

betydelselös opposition mot den officiella utrikespolitiken och det av denna inledda kriget mot Preussen. Denna opposition bestod framför allt av kretsen kring tronföljarparet, storfurst Peter och storfurstinnan Katarina. Till denna riktning synes även den ryske ministern i Stockholm, N. Panin, ha hört. Hittills hade den hållits borta från allt reellt inflytande, men kejsarinnan Elisabets vacklande hälsotillstånd gjorde, att man måste räkna med den som en potentiell maktfaktor.

I ett brev av d. 5 dec. 1759, som tyvärr ej kunnat återfinnas, har Wrangel tydligen meddelat intressanta nyheter angående läget i Ryssland.¹ Av en rapport från Finckenstein till Fredrik II, dat. d. 17 dec., kunna vi också inhämta, att Wrangel och preussiske residenten i Hamburg J. J. Hecht genom den ryske residentens därstädes, Saltykov, sekreterare fått veta, att den ryska utrikesledningen korresponderade med sändebudet i London, Golitsyn, om sin benägenhet för en separatfred med Preussen. Man vore i Ryssland synnerligen missbelåten med Österrike. Det berodde nu endast på Fredrik att träffa en överenskommelse med den förstnämnda makten, men varje ögonblick vore på grund av de osäkra förhållandena i Petersburg dyrbart. Finckenstein rekommenderade, för den händelse Fredrik ville sända någon till Ryssland, Wrangel såsom lämplig för detta uppdrag, då han hade »gamla vänner vid detta hov och talanger för intrigen».² Möjligen förenade Wrangel med den planerade resan även andra avsikter än att befrämja den preussiska separatfreden med Ryssland.

Hovpartiet hade redan tidigare under 1750-talet stått i förbindelse med vissa ryska kretsar. Redan 1751 hade den ryske ministern i Stockholm sökt kontakt med detsamma, och under de följande åren stod han i beröring med några av hovpartiets anhängare. Han förordade också 1755, att man i viss utsträckning borde stödja de med hattarna missnöjda elementen, men lyckades ej vinna gehör för denna politik hos kanslern greve Aleksej Petrovitj Bestuzjev, den ryska utrikespolitikens ledare vid denna tid.³ Under katastrofen 1756 visade Panin vid flera tillfällen sitt deltagande för det svenska hovet och synes t. o. m. ha gjort det direkta väntjänster.⁴ Den franske ambassadören omtalade bl. a., att han biträtt Wrangel med pengar

¹ Finckenstein t. Wrangel 8/12 1759 (ibid., Berlin St. A.).

² Finckenstein t. Fredrik (Pol. Corr. 18, s. 708, nr 11691).

³ S. M. Soloviev, Istorija Rossii, bd 23, s. 187 ff., 223 ff., 297.

⁴ Soloviev, a. a., bd 24, s. 89, 154 ff. Av ett brev fr. Meijerfelt t. Lovisa Ulrika 28/8 1756 framgår att han tjänstgjort som mellanhånd vid hennes korrespondens (Ståfsunds arkiv).

samt att drottningen stod i regelbunden brevväxling med honom.¹ Av den officiella ryska diplomatiska korrespondensen, som Soloviev refererar, framgår emellertid intet dylikt, och Harald Hjärne, som undersökt densamma i Moskva, synes ej heller ha funnit några spår av dessa förbindelser. Sannolikt lågo de också helt vid sidan av den ryska utrikesledningens intentioner, mot vilka Panin förhöll sig utpräglad kritisk.² Även direkt genom Adam Horn synes det svenska hovet ha sökt komma i kontakt med storfursteparet.³

Redan d. 13 nov. 1759 hade Wrangel meddelat Finckenstein de underrättelser, han genom Saltykov erhållit om Panins rappell från Stockholm. Denne komme nu att endera beklädas med guvernörskapet hos den spåde storfursten Paul Petrovitj eller också med vicekanslersämbetet. I båda fallen finge han ett synnerligen avsevärt inflytande i politiska frågor. Med Panin stod Wrangel sedan gammalt i vänskapsförbindelse. Han kunde därför försäkra, att Panin — som från början beskyddats av Bestuzjev och kommit till Stockholm mot hattarnas önskan — tillspetsat sitt, ursprungligen av den ryska utrikespolitiken betingade, motsatsförhållande mot detta parti till personlig hätskhet. Även under de sista åren hade han blott med möda kunnat dölja dessa känslor. Därigenom hade han kommit i beröring med det svenska hovet. Wrangel betraktade honom t. o. m. som intagen till dess förmån. Själv hade han under landsflykten mottagit många bevis på Panins trofasta vänskap.⁴ Tydligt ämnade han nu genom dennes förmedling i Petersburg träda i kontakt med tronföljarparet för att söka utnyttja storfurstens kända beundran för Fredrik den store till Preussens förmån och möjligen också begagna Panins inflytande och tronföljarparets holsteinska slätkänsla till det svenska hovets fördel.⁵ Trots att Fredrik ej visade sig benägen att begagna sig av Wrangels tjänster i Petersburg,⁶ synes denne likväl ha planerat att på egen hand företaga resan dit. Men i det ögonblick, då han på detta sätt ville ge sina planer en djärvare spännvidd än hittills, när han stod i begrepp att fresta lyckan på en för 1700-talets äventyrare klassisk jaktmark, avbröt döden för alltid hans verksamhet. Den 4 jan. 1760 lyktade han sin oroliga levnad i Hamburg.⁷

¹ Malmströms avskriftsaml. I, s. 342, 345 (RA).

² Jfr Soloviev, a. a., 24, s. 155.

³ Malmströms avskriftsaml., I, s. 343 (RA).

⁴ Wrangel t. Finckenstein ^{12/11} 1759 (R. XI: 250, fasc. 8, Berlin St. A.).

⁵ Finckenstein t. Wrangel ^{12/12} 1759 (ibid.).

⁶ Fredrik t. Finckenstein ^{20/12} 1759 (Pol. Corr. 18, s. 709, nr 11691).

⁷ Hecht t. Finckenstein ^{4/1} 1760 (anf. fasc. i Berlin St. A.) Av den franske ambassadörens i Stockholm d'Havrincours rapport ^{22/1} 1760 framgår, att man från

Med Wrangels död avslutades denna episod i det svenska hovpartiets historia. Under ett par års tid hade ledningen av försöken att åstadkomma en omstörtning till dess förmån legat i hans händer, samtidigt som de varit ett led i den preussiska politikens strävanden att ernå en separat uppgörelse med någon av sina fiender. Några resultat av betydelse avsatte dessa strävanden ej. De kunde aldrig utvecklas så, att de kännbart oroadе den svenska regeringen. I Sverige ha de, så vitt jag vet, ej lämnat några nämnvärda spår. De kunna knappast heller sägas ha utgjort ett viktigt led i den preussiska utrikespolitiken under kriget. Snarare kunna de betraktas som en av de många egenartade och äventyrliga utvägar, Fredrik II och hans medhjälpare prövade i den kamp för livet, som de förde. Ej heller synas de någonsin ha fått en sådan betydelse, att Fredrik själv fann nödvändigt att närmare befatta sig med dem. Han tycks ha ställt sig tämligen skeptisk så väl till dem som till Wrangel personligen. Finckenstein däremot synes ha bedömt den landsflyktige svensken gynnsammare än sin herre och tillmätte hans talanger och fallenhet för den politiska intrigen ett visst värde. För svensk publik bör trots allt denna episod i vår frihetstids brokiga och på politiska förvillelser av denna art rika historia ej vara alldeles utan intresse. I själva verket betydde Erik Wrangels död mer än slutet på en egenartad episod och en äventyrlig bana. Den kan också ses som slutet på en epok i det svenska hovpartiets historia. Hovpartiets politiska verksamhet under de närmast följande åren bär en allt mer framträdande fredlig och försonlig prägel.

svensk sida efter Wrangels död sökte sätta sig i besittning av dennes papper. Detta förhindrades dock av Ranchstedt. Av samma depesch framgår vidare, att Wrangel i Hamburg sammanträffat med och sökt övertyga en fransk militär, maréchal de camps Glaubitz, om lämpligheten för Frankrike av en stark konungamakt i Sverige. G. hänvisade W. till den franske ministern i Hamburg Champeaux fils, varefter det hela rann ut i sanden. d'Havrincour t. Choiseul ^{21/1} 1760 (Correspondance Politique Suède 237, Archives des Affaires Etrangères, Paris); jfr Choiseul t. Belleisle ^{19/2} 1760, Glaubitz t. Belleisle ^{2/3}, Belleisle t. Choiseul ^{21/3} och Choiseul t. d'Havrincour ^{27/3} 1760 (ibid.) — Angående den fortsatta utvecklingen av detta företag och den roll, som Ranchstedt och Pechlin därvid spelade, se Pol. Corr. 19, s. 140 ff., och R. Schmitts uppsats: »Die Sendung des Herrn Pechlin nach Petersburg im Jahre 1760» (Deutsche Zeitschrift für Geschichtswissenschaft, bd. 6, s. 94 ff.). Pol. Corr. 20, s. 212, not 2, antager, att denne Pechlin och den kände svenske politikern C. F. Pechlin voro identiska. Detta är uteslutet redan därigenom, att C. F. Pechlin aldrig varit i holsteinsk tjänst, men även därigenom, att han vid den tid, då denna mission i Petersburg ägde rum, befann sig först i fält i Pommern och sedan hemma i Sverige. Se T. S ä v e, Sveriges deltagande i sjuåriga kriget åren 1757—1762, s. 317, 381. Den Pechlin, som här åsyftas, kan snarare antagas vara identisk med C. F. Pechlins broder Johan Adolf, som verkligt var överste i holsteinsk tjänst. Jfr Biogr. Lex. öfver namnkunnige svenska män, bd XI (1845), s. 117.

Fredrik Axel von Fersens memoarer.

Ett meddelande rörande deras tillkomsttid och tillkomstsätt.

Av Sven Ulric Palme.

S. E. Bring behandlar i sin förträffliga historiska bibliografi med berättigad öförlighet den viktiga grupp av källor till frihetstidens och det gustavianska tidevarvets historia, som vi äga i de samtida statnamnemoarerna.¹ Han lämnar emellertid om riksrådet Greve Fredrik Axel von Fersens memoarer några uppgifter vilka genom sin knapphet äro ägnade att göra läsaren osäker om viktiga omständigheter till belysning av memoarernas källvärde. Därjämte hänvisas den intresserade utan reservation till C. G. Malmströms skarpa vidräkning med Fersens memoarer, ursprungligen publicerad i Svensk Tidskrift 1871.² Då Malmström emellertid granskat memoarerna endast i R. M. Klinckowströms tryck,³ synes det lämpligt att till komplettering lämna några meddelanden om det bevarade originalmanuskriptet till Fersens memoarer och om de slutsatser rörande dessas tillkomsttid och tillkomstsätt, vari en granskning av denna handskrift resulterat.

Originalmanuskriptet till Fredrik Axel von Fersens memoarer återfinnes i Klinckowströmska handskriftssamlingen på Stafsund. Det utgöres av 672 ark och ett tjugotal blad in folio jämte några inlagda lappar in octavo. Manuskriptet kan indelas i fem delar motsvarande utgåvans del I, del II, del III—VII s. 127, del VII s. 127—142 och del VIII. Manuskriptet till åttonde delen, som behandlar

¹ Bring, Bibliografisk handbok till Sveriges historia (1935), s. 482 ff.

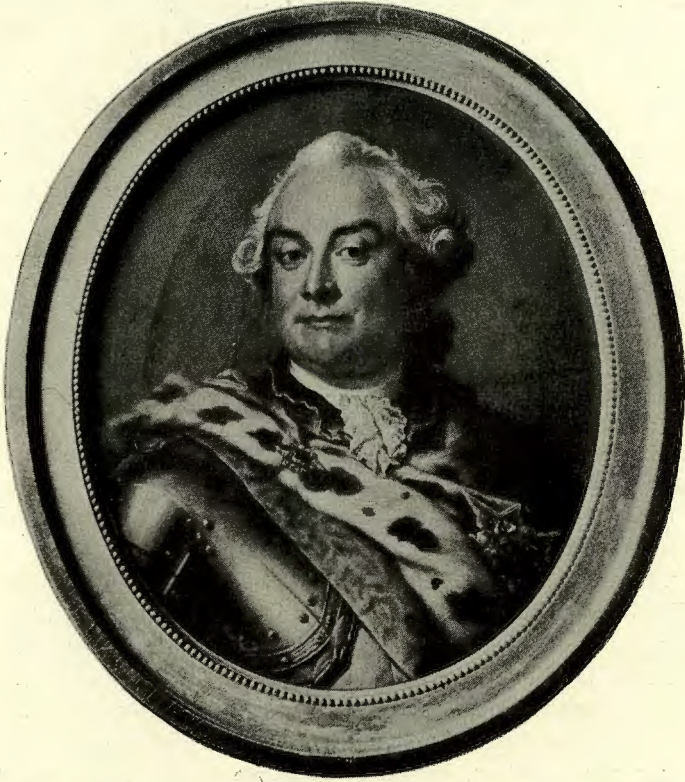
² Malmström, Axel Fersen som memoirförfattare (omtryckt med titeln »Axel Fersen såsom memoarförfattare» i dens., Smärre skrifter rörande sjuttonhundratalets historia, s. 209—240 (1889); citeras här efter den senare upplagan).

³ Riksrådet och fältmarskalken m. m. grefve Fredrik Axel von Fersens historiska skrifter (1867—72).

pommerska kriget, skiljer sig betydligt från resten av handskriften. I allmänhet äro eljest arken fullskrivna på alla sidor med endast 3 cm. marginal. Denna del utgöres emellertid av en prydlig renskrift med marginal till halva sidans bredd. Del VII s. 127—142, memoareernas slutkapitel, utgöres av skildringen av händelserna 1789, enkannerligen statsvälvnigen och Fersens fängelse på Fredrikshov. I denna del äro arken numrerade a—g (eljest äro arken siffernumrerade), och den företer en mycket ovårdad piktur. Med visshet är den ett koncept. Utom denna indelningsgrund — således Fredrik I:s, Adolf Fredriks och Gustaf III:s regementen vart för sig (dock skildras senare delen av Adolf Fredriks regering såsom Gustaf III:s ungdom i tredje delen av memoarerna) samt pommerska kriget och fängelsetiden på Fredrikshov för sig — finnes för memoareernas senare partier en annan. Från skildringen av årsskiftet 1779—1780 är nämligen manuskriptet indelat årsvis, något som icke kommer klart fram i utgåvan (det närmast föregående årskiftet inträffade under en riksdag, d. v. s. mitt i en naturlig enhet i berättelsen, årskiftet 1777—78 är emellertid icke markerat på något särskilt sätt). Varje nyår framhäves emellertid nu genom att nytt ark påbörjas samt genom en särskild innehållsförteckning, en table de matières, vilken är noggrannt genomförd och upptar alla de kortfattade marginalrubriker, vilka regelbundet förekomma i manuskriptet och upplysa om nästan varje nytt styckes innehåll. Dessa innehållsförteckningar äro emellertid icke gjorda samtidigt som eller omedelbart efter det att den löpande texten skrivits. Dels äro de uppgjorda på ett annat, i regel yngre papper än den omgivande texten, dels följa de marginalrubrikerna i den form dessa fått, sedan Fersen gått igenom och på åtskilliga ställen korrigerat sin framställning och därvid även rättat på några av rubrikerna.¹ Parallellt med införandet av denna indelning av skildringen årsvis går en förändring av skildringens art. Från att tidigare ha koncentrerat sig kring avgörande politiska skiften — riksdagar, krig, ekonomiska kriser — blir skildringen nu i allt högre grad en hovkrönika. Detta är ju helt naturligt. Författaren stod under dessa år icke längre i inrikespolitikens centrum. Väl samlade sig oppositionen ännu kring hans gestalt vid riksdagarna 1778 och 1789, men mellan dessa brytningspunkter hade F. A. von Fersen ofta icke möjlighet att följa händelserna annat än i deras yttre kontur. Han vistades därtill under långa tider på sina gods, vilkas skötsel gav den

¹ Marginalrubrikerna ha av utgivaren fullständigats och stå nu som huvudrubriker över varje sida. Innehållsförteckningen årsvis saknas för ett par år; sannolikt är emellertid att den blivit uppgjord för alla åren efter 1780.

stränge hushållaren fullt arbete och under de rådande kritiska förhållandena på spannmålsmarknaden även mycket bekymmer. Envar som läser dessa memoarer måste se hur den gamle fältmarskalken i själva verket kände sig dragen till den unge monarken Gustaf III. Det är helt visst riktigt att detta tar sig uttryck i skarp kritik, men denna

Fältmarskalken greve FREDRIK AXEL VON FERSEN, f. 1719, † 1794.
Oljemålning av J. Björck 1780, här efter fotografi i Sv. Porträttarkivet.

kritik är helt präglad av tre impulser, dels den gamle statsmannens reaktion inför äventyrspolitiken, dels den stränge hushållarens förtvivlan över slöseriet med statens medel, dels och främst den en gång mäktige politikerns misnöje över att vara tillbakavisad till faktisk betydelselöshet. Inga omdömen äro i Fersens skildring så hårda som dem, vilka gälla finansväsendets förfall. De djupaste uttrycken av personlig bitterhet äro emellertid inspirerade av författarens känsla av förödmjukande maktlöshet. Icke dess mindre framstår

det klart, att Fersen hyste en personlig beundran för konungen. Det är även tydligt vad som fängslade honom vid monarkens person. Dels var det den otvivelaktigt för dem bägge gemensamma starka patriotismen, och därvid synes Fersen särskilt ha fäst sig vid konungens strävan att utåt hävda Sveriges storhetstida traditioner. Framförallt fängslades emellertid Fersen av det gustavianska hovets glänsande livsföring och fransyska vett. Att detta intresse med åren ökades är naturligt och var säkert fallet. Otroligt är alls icke att Fersen under sina sista levnadsår fört regelbundna anteckningar — t. ex. i en almanack — om hovets resor och festligheter. Förekomsten av sådana årsvis förda anteckningar kunna förklara den omtalade indelningen av skildringen i kapitel, år för år. Därpå tyder även den exakta angivningen av data för teaterrepresentationerna och de här och där förekommande rollförteckningarna. Så börjar t. ex. från införandet av den årsvisa indelningen skildringen av varje enskilt år ofta med angivandet av den teaterföreställning, som hovet bivistade omedelbart efter sin återkomst till Stockholm efter det övliga julfirandet på Drottningholm eller Ulriksdal; detta hände alltid någon av dagarna den 5—12 januari. Dessa förhållanden måste hållas i minnet, då de ge en anvisning om, vilka källor Fersen använt vid nedskrivandet av sina anteckningar.

Nyss antyddes, att huvuddelen av det föreliggande manuskriptet, nämligen manuskriptet till utgåvans delar I—VI samt del VII s. 1—127, företedde en enhetlig utformning. Detta är fallet icke endast beträffande marginalbredd. Ett studium av denna del av manuskriptet ger klart besked om att den är skriven i en följd och under likartade omständigheter. Betydelsefull blir en sammanställning av alla de ändringar och rättelser i texten, varav manuskriptet är fyllt. Dessa äro nämligen av tre slag: *dels* sådana med löpande hand gjorda ändringar och rättelser, som otvetydigt ge vid handen, att manuskriptet är ett koncept, *dels* sådana rättelser, som visa, att manuskriptet till vissa delar är avskrift av tidigare konceptanteckningar, och *dels* ändringar och tillägg, gjorda vid en senare företagen genomgång av det med löpande hand nedskrivna manuskriptet. Det måste anmärkas, att de bägge förra slagen av korrekturer förekomma om varandra genom hela manuskriptet, men sällan återfinnas intill varandra i samma stycke i texten. Därav måste följande slutsatser dragas rörande manuskriptets tillkomstsätt: Fersen har skrivit huvuddelen av sina memoarer i en följd, och det föreliggande manuskriptet är hans första och enda koncept, dock att han på många punkter i texten skrivit av tidigare gjorda konceptanteckningar rörande enskilda

händelser. Man kan tänka sig, att han först kastat ned en del notiser på papperet och jämte offentliga handlingar, som han kan ha haft till sitt förfogande, utnyttjat dessa anteckningar och notiser vid sammanställande av det bevarade konceptet. Det är också möjligt, att han under sitt arbete erinrat sig händelser och företeelser, som han borde ta med, men som hört till delar av memoarerna, vilka ännu icke skrivits ned, varför han till stöd för minnet gjort en anteckning, vilken sedermera avskrivits i det löpande konceptet. — En uppgift av utgivaren antyder möjligen, att även dessa grundläggande konceptanteckningar till någon del bevarats. Klinckowström uppger nämligen, att »återfunna anteckningar låta förmoda», att Fersen även författat en särskild berättelse om senare delen av Adolf Fredriks regering.¹ — Utgivaren har i regel följt den rättade texten.

Handskriften är emellertid icke endast fylld av korrekturer. Överallt finnes plats lämnad för data och namn, som författaren tydligen icke kommit ihåg vid nedskrivandet. På några ställen har också längre utrymme lämnats fritt för avskrivande av ett citat, ett brev eller dyl. En gång har t. o. m. två hela sidor lämnats tomma i dylik avsikt. Härav synes klart framgå, att denna del av manuskriptet, dess huvuddel, icke föreligger i en av Fersen för tryckning godkänd slutredaktion.² Därpå tyda också de streckningar i marginalen, som här och där förekomma, tydligen för att markera notiser och uppgifter, som vid en senare genomgång böra tagas under omprövning. — Det är redan sagt, att karaktären av ofullbordat koncept är ännu starkare i den del av handskriften, som motsvarar utgåvans del VII s. 127—142. Vad slutligen beträffar utgåvans sista del, skildringen av pommerska kriget, så är den ju i handskriften en mycket vacker renskrift med breda marger och på särskilt gott papper. Även denna renskrift har emellertid blivit föremål för senare ändringar. Fersen har vid ett tillfälle gått igenom den och fört in formella och sakliga rättelser och tillägg. Dessa äro dock ytterst slarviga och ofta svåra att dechiffrera.

Ett studium av memoarernas text ger inga bestämda hållpunkter för bedömandet av dess tillkomsttid. Åtskilliga anakroismer i angivandet av titlar antyda, att den varit relativt sen, i varje fall

¹ Klinckowströms företal till memoarernas del VIII, s. III.

² Att en tryckning varit avsedd säger Fersen på ett ställe, där han förklarar sina anteckningars karaktär som anekdoter, vilka man icke får »ni dire ni imprimer qu'après quelques générations». — Där texten i handskriften varit ofullständig har utgivaren ibland supplerat men oftast utlämnat det ofullständiga uttrycket. På två ställen har han satt in felaktigt datum.

senare än 1780. Avgörande blir emellertid en undersökning av vattenmärkena i det papper, som kommit till användning. En sådan undersökning visar nämligen, att den bevarade handskriften delvis är skriven på papper, som tillverkats 1792 och senare.¹ Papperet är i hela handskriften genomgående av samma storlek men sorten växlar ofta. Papper av de typer som framställts 1792 och senare förekommer på olika ställen i handskriften, dock icke i den renskrift, vilken avtryckts i utgåvans del VIII. Av detta förhållande måste slutsatsen dragas, att Fersen skrivit ned huvuddelen av sina minnen under de allra sista åren av sin levnad.

Till sist några ord om Fersens växling mellan svenska och franska språken. Utgivaren har ju översatt praktiskt taget all den franska texten, icke utan felaktigheter. Detta påtalas redan av Malmström och andra recensenter.² Utgivaren svarade därpå i sin kontraktkritik mot Malmström³ och lämnar där alldeles otillförlitliga uppgifter om språkväxlingen. Bring uppger endast att partiet om pommerska kriget avfattats på franska. En granskning ger vid handen att någon undantagslös huvudregel för språkvalet icke kan givas. På åtskilliga ställen har författaren börjat på ett språk men ändrat sig och skrivit om samma sak på det andra. Ofta synes den ev. förlagans språk ha varit bestämmande. I en bilaga nedan s. 180 f. anges med hänvisning till del och sida i utgåvan, vilka partier av sina memoarer som Fersen skrivit på franska, resp. svenska.

*

Resultatet av den textkritiska granskningen har blivit, att *den bevarade handskriften av Fersens memoarer är ett ofullbordat koncept, som nedskrivits under Fersens sista levnadsår, till vissa delar med stöd av och som avskrift av tidigare anteckningar.*

En sådan slutsats tvingar till en revision av de omdömen, vilka Malmström fällt och Bring hänvisat till, detta i två avseenden.

Malmström sammanfattar på ett mera sansat ställe sitt omdöme så, att memoarerna »icke uthärda någon allvarsam kritik».⁴ Han åsyftar då deras otillförlitlighet som historisk källa och anser denna vara dokumenterad i hans undersökning av en rad av Fersens fel-

¹ Undersökningen är verkställd med hjälp av Adam Lewenhaupts samling av vattenmärken, RA. Rörande denna se E. A n t h o n i, Kopieboken 1592—1601 (Hist. o. litt. hist. studier utg. av Sv. litt. sällsk. i Finland, 11, 1935, s. 180, not 3.)

² Malmström, a. a., s. 239.

³ Klínckowströms företal till memoarernas del VII, s. VII.

⁴ Malmström, a. a., s. 237.

uppgifter och missförstånd. Det vore snarare skäl att formulera saken så, att memoarerna måste *utnyttjas* med allvarsam kritik. Därvid är det icke minst av vikt att hålla i minnet de iakttagelser rörande memoarernas avfattningstid och tillkomstsätt, som kunnat göras vid en granskning av det bevarade manuskriptet.

Allvarligare synas mig emellertid de omdömen om Fersens person, som Malmström ansett sig kunna fälla på grundval av en granskning av hans memoarer: »För några få år sedan kände vi Axel Fersen endast såsom den lugne, jämförelsevis hofsamme, konservative aristokraten, som under ganska pröfvande omständigheter icke utan heder fyllt sin plats i rådsförsamlingarna och tämligen obefläckad genomgått ett tidevarf af stort fördärf. Nu känna vi honom äfven såsom den illvillige bakdantaren, hvilken, hänförd af en förbittring, som visserligen i någon mån var berättigad, användt sina sista år till att i tysthet sammanskrifva lögn och sanning om hvartannat för att vilseleda eftervärlden, upphöja sig själf och nedsmutsa sina fiender — framförallt sin konung, utan att för hans stora förtjänster ega ett ord af erkännande»¹ o. s. v. Utan att ingå på oriktigheten i den äldre föreställningen om Fredrik Axel von Fersen, som Malmström först skisserar, måste falskheten i den nya karakteristiken omedelbart fastslås. Malmström har icke gjort något försök att verkligen tolka den komplicerade omedvetna tendensen i Fersens anteckningar — om någon medveten tendens tycks man nämligen icke kunna tala. Hans vredesutbrott framstå därför som alldeles obefogade. Vad som här är aktuellt är emellertid de omständigheter, som framkommit ur en granskning av Fersens handskrift: att manuskriptet framstår som alldeles ofullbordat, vilket förklarar många av de rent sakliga feluppgifterna; att Fersen vid avfattandet var en bruten gubbe vars bristande minnesgodhet icke får stämpas som en moralisk defekt; och att utgåvans bristfällighet gör det omöjligt att rättvist bedöma Fersens arbete genom att endast läsa den tryckta texten. Framförallt får man icke på grundval av memoarerna från 1792—94 fälla omdömen om statsmannen, som med erkänd kraft och erkänt allvar under 1750-talet ledde landets öden.² Med förnuftig kritik utnyttjade äro Fredrik Axel von Fersens memoarer ännu, vilket Bring även medger, en värdefull källa till 1700-talets historia.

¹ Malmström, a. a., s. 238 f.

² Jfr t. ex. Malmströms ord om Fersens kunskaper i frihetstidens grundlagar, a. a., s. 215 f.

I nedanstående tabell över vilka delar av sina memoarer Fredrik Axel von Fersen nedskrivit på franska, resp. svenska, har det huvudspråk, som i övervägande grad brukats i en viss del av handskriften, utmärkts genom kursivering; de under varje sådan rubricering följande hänvisningarna gälla undantag från denna regel.

Del och sida i utgåvan	skriven på	innehåller
<i>Hela del I</i>	<i>svenska</i>	
s. 17 noten	franska	citát
s. 158—159	»	»
<i>Hela del II</i>	<i>svenska</i>	
<i>Hela del III, del IV s. 1—59</i> . .	<i>franska</i>	
<i>Del IV, s. 60—141</i>	<i>svenska</i>	riksdagen 1778
s. 72 not 1	franska	brevcitát
s. 72 not 2	»	»
s. 91 noten	»	»
s. 91 nederst—99 rad 5	»	samtal med konungen
<i>Del IV, s. 141—del VI, s. 69</i> . .	<i>franska</i>	
Del IV.		
s. 170 rad 28—176 nederst	svenska	justitieärenden m. m.
s. 180 rad 3—5	»	citát
s. 181	»	kammarkollegieärende
s. 191 nederst—195	»	»
s. 217 nederst—219	»	finansärenden
s. 233 nederst—237 rad 19	»	handels- och finansärenden
s. 243 nederst—248 rad 18	»	brännvinsregalet
Del V.		
s. 28 nederst—29 rad 25	»	brännvinsregalet
s. 90—91	»	anekdot
s. 104—105	»	protokoll om ånkedrottnin- gens obduktion
s. 117 rad 27—128 rad 28	»	bankrevisionen
s. 123 nederst—124 rad 18	»	justitieärenden
s. 125 rad 16—126 rad 9	»	brännvinsregalet
s. 143 andra stycket	»	tullinspektion
s. 177 andra stycket	»	titelfrågor
s. 181 nederst—182 rad 9	»	frågan om Stockholms stift
s. 182 nederst—183 rad 22	»	folkets reaktion mot det nya stiftet
s. 184 nederst—188 rad 13	»	hertig Karl och revisionen
s. 192 rad 1—194 nederst	»	flottningsplaner
s. 201—202	»	förteckning på offentliga byggnadsföretag
s. 207 överst—208 nederst	»	krigsrustningar
s. 230 rad 28—234 rad 9	»	missnöjet i Sverige
s. 245 rad 20—246 rad 21	»	hammarskatten
Del VI.		
s. 9 nederst—12 rad 13	»	pensionskassan
s. 14 nederst—16 nederst	»	biskop Troils process
s. 22 nederst—30 nederst	»	tillsättningsärende
s. 27 nederst—28 nederst	»	byggnadsverk
s. 33 nederst—34 rad 14	»	finska ägodelningsförfatt- ningen

Del och sida i utgåvan	skriven på	innehåller
s. 35 rad 4—21	svenska	flottrörelser
s. 43 nederst—45 rad 29	»	spannmålsförordningen
s. 46 nederst—47 överst	»	riddarhusärende
s. 53 nederst—55 nederst	»	früh. Cederhielms process
s. 59 nederst—60 överst	»	»Passevolans cassan»
s. 60 nederst—61 överst	»	bankrevisionen
s. 65 rad 12—67 överst	»	privilegiebrev m. m.
<i>Del VI, s. 69, rad 6—105, rad 32</i>	<i>svenska</i>	riksdagen 1786
s. 97 rad 12—98 rad 25	franska	samtal med konungen, endast delvis översatt i utgåvan
<i>Del VI, s. 105 nederst—slut</i>	<i>franska</i>	
s. 108 nederst—109	svenska	brännvinsregalet
s. 125 nederst—128 rad 8	»	tvist mellan konungen och drottningen m. m.
s. 129 nederst—132 nederst	»	justitieärenden
s. 141 nederst—149 rad 5	»	rådsärenden
s. 155 nederst—161 rad 13	»	ordensutnämningar
<i>Hela del VII</i>	<i>svenska</i>	kriget; riksdagen 1789; Fersens fångenskap
s. 82 rad 22—84 nederst	franska	reflexioner över kriget
s. 132 not 1	»	citat ¹
<i>Hela del VIII</i>	<i>franska</i>	pommerska kriget

¹ Detta citat är i utgåvan placerat som Bilaga XVIII.

Släkten Kulberg.

Av Folke Wernstedt.

I. Släktens ursprung.¹

Släkten Kulbergs förste med säkerhet kände medlem är löjtnanten vid Smålands kavalleriregemente *Gunnar Kullberg*, sedan *Kulberg*, vilken enligt de vid hans begravning 1752 upplästa personalierna — tyvärr endast bevarade i en korrumperad avskrift — föddes den 10 augusti 1672 » — — — i fält under brinnande krigslågan, af Martis slägte; fadern var krigsmannen *Anders Kullberg*, och modern beskedliga² hustru *Catarina Johansdotter*; desse föräldrars hemvist var i Bohuslän, Marks härad, Ron-mon socken och Tillberga by, men konungens befallning och trompetens klang hade förordsakat fadern uppbrott och tågande, samt modern, hvilken under Bohus belägring, af fienden förföljd, måste uti en bergsklyft taga sin tillflykt; och just detta rummet var af den Högste beredt till vår salige dödes födelseställe, der uplyste denna usla världens ljus hans brinnande ögon, här gaf naturen hans svallande bröst sin första andedrägt, här gaf [lakun] hans andelösa näsborrar första vällukt, här voro hans kära och för sin mans lif vid hvarje tillfälle sorgfulla moders tårar, hans naturliga [lakun] martor, här var den milde Gudens hjälp hans linda och den mäktigaste Herrens högra hand, så moderns som fostrets värn.» Tyvärr giva de vackra orden och sköna vändningarna föga ledning åt forskaren, som vill vinna kännedom om släktens ursprung — Bohus belägrades 1678, ej 1672,

¹ *Källor* till denna uppsats äro i allmänhet endast angivna, där primäruppgifterna ej återfinnas i sitt naturliga sammanhang. För meddelanden står författaren i tacksamhetsskuld till fröknarna Anna Alsing, Jönköping, och Brite-Marie Kulberg, Göteborg, häradshövding Gustaf Odencrantz, Linköping, kantor P. G. Vejde, Växjö, f. d. landsarkivarien Ernst Nygren, Stockholm, majoren Folke Rudelius, Djursholm, frih. Fredrik Falkenberg, kaptenerna Yngve Rydbeck och Nils Belfrage, Stockholm, postmästaren J. B. F. Huitfelt, Huskvarna, och kapten L. J. Grapengiesser, Asbysand. Om släkten Kulbergs senare led återfinnas en del uppgifter i Kugelbergs och Klerckers samlingar samt Lagerheims register till posttidningen, alla i KB.

² Uttrycket torde betyda »med besked i», ej »beskedlig» i modern bemärkelse.

Marks härad ligger icke i Bohuslän, någon socken med namnet Ron-mon finnes överhuvudtaget icke — möjligen skulle det kunna vara Rånnum vid Göta älvs övre lopp eller Kinnarumma i Marks härad och Västergötland —, och slutligen är ingen Tillberga by känd varken i Bohuslän, i Västergötland eller på Dal, som även skulle kunna komma i fråga. Dock måste en kärna av sanning finnas i berättelsen. En under 1800-talets senare hälft upprättad stamtavla uppgiver som födelseort Kinna socken av Örby pastorat och Marks härad i Älvsborgs län, en uppgift, som i sin mån styrkes av nedan angiven omständighet, men som med tillgängligt material — rullor, mantalslängder och domböcker (kyrkböcker saknas) — ej kunnat kontrolleras. Av namnet att döma härstammar släkten säkerligen från någon ort med namnet Kulla eller Kullberga, men dylika finnas flerstädes.

Personalierna förmåla, att så snart Kullberg »hunnit till sina femton ålders år, var hans innerliga åhåga så häftigt, att äfven han, af *Jarla Ätt*¹ född, dock skulle innan sitt lefnads slut, kunna hinna till så stora [dater], som en välförtjent kämpe i sin sköld och märke anteckna plägar; i afsigt hvarpå han ock år 1687 blef volontair vid Kongl. Gjöta cavalleri regemente». Uppgiften att Kullberg blivt volontär antyder måhända, att föräldrarna tillhört ståndspersonernas eller storböndernas krets. Härom är dock intet med säkerhet känt. Den officiella uppgiften är, att Kullberg 1692 blev ryttare för rusthållet nr 23 Vase vid Älvsborgs läns kompani av Västgöta kavalleriregemente, vilket dock icke utesluter, att han varit volontär, innan han fick nr. Namnet som ryttare var *Gunnar Andersson*, och han uppgives i rullorna född i Västergötland. Rusthållet Vase ligger i samma trakt som Kinna, nämligen i Horreds sn i Viskans dalgång nedanför Kinna, vilket, såsom ovan antytts, i sin mån gör det sannolikt, att Kinna socken varit födelseorten.

Såsom ryttare kvarstod Gunnar Andersson till 1702, då han befordrades till korpral vid Upplands femmänningsregemente till häst och kallade sig Kullberg. Korpralskapet rekryterades från Aspelands, Handbörds och Tuna läns härader i Kalmar län och hade där sin ordinarie förläggning. Kompaniet, vars chef var ryttmästaren Daniel Schiaffe, var förlagt i Jönköpings och Kalmar län.² 1709 blev han kvartermästare, deltog följande år med utmärkelse i slaget vid

¹ Kan möjligen hänsyfta på traditionen inom släkten Kula (Schillerfelt, Palmstierna) — jfr nedan —, att den skulle härstamma från norska hövdingar.

² Om regementet och dess uppsättande se V. H a m i l t o n, C. H. K r e ü g e r och E. L e i j o n h u f v u d, Namnlistor över officerskårerna vid svenska s. k. mäningsregementen till häst (1916).

Hälsingborg och befordrades till kornett. 1711 ägde befordran rum till sekundlöjtnant vid Östra härads kompani av Smålands kavalleriregemente, och 1712 erhöll Kullberg löjtnants indelning vid samma kompani med Holmesberg i Vetlanda sn såsom boställe. På grund av ådragen dövhet beviljades honom 1716 avsked med underhåll från Vadstena krigsmanshus. Att Kullberg förstätt sitt yrke, är tydligt även om han icke varit en sådan överdängare som personalierna förmåla: »Alldeles haft våra fordna hjeltars åtrå i barndomen, följt de raskaste kämpars fotspår i mandomen och vunnit de förnämsta bersärkars heder på ålderdomen.»

Sommaren efter slaget vid Hälsingborg ingick Kullberg äktenskap med sin ryttmästares Daniel Schiaffes styvdotter *Catharina Kula*, »aflidne herrens från Tyskland hit till Sverige kommande adelsmannen Kuhlas kära dotter», vars moder hette *Catharina Stocke*.¹ Enligt personalierna levde makarna Kulberg i största sämja och kärlek. Mantalslängderna förmåla dock, att hustruns själskrafter sedermera nedsattes, och att hon var mannen »ett svårt huskors».² Catharina Kulas härkomst är ej heller med säkerhet känd. Enligt vad utförda efterforskningar giva vid handen, kan hon knappast hava tillhört den bremiska adelsläkten von der Kuhla, av vilken medlemmar vid denna tid funnos i Sverige, men däremot är det icke omöjligt, att hon tillhört en släkt Kula eller Kuhla, som enligt genealogien i Palmiskiöldska samlingen förmenas hava haft gemensamt ursprung med friherrliga ätten Palmstierna och adliga ätten Schillerfelt. Den förste med full säkerhet kände medlemmen av nämnda släkt är GREGORIUS KULA,³ vilken föddes 1609 i Tyskland, var löjt-

¹ Se s. 188, not 1.

² I 1740 års mantalslängd (KA) står antecknat: »mannen gratialist, frun sjuklig och sinnessvag». I 1742 års längd äro uttrycken skärpta: »mannen gratialist i slätta villkor och stort huskors av dess hustru».

³ Om Gregorius Kula och hans släkt se stamtavlor i Palmiskiöldska samlingen (UB) och i Klerckerska samlingen (KB), Flisby sockens kyrkoböcker 1666—1675 och Adelövs sockens 1702—1704, Västra härads dombok febr. 1663, Ydre härads 1689^{10/8} och Norra Vedbo härads 1703—1710 (allt i LA i Vadstena), Gregorius Kulas likvidation (KA), Karl Karlsson Leijonhufvud, Södermanlands regementes historia, 3 (1919), och inledn. till Eric Jöransson Tegel, Konung Eric's den XIV:s historia (utg. av Anders von Stiernman 1751). Gregorius Kula uppgives varit son av *Christoffer Kula*, f. 1570, † 1666, »kapten» i hertig Karls tjänst (återfinnes icke ibland hövitsmän eller ryttmästare i Militärerkinningar, KrA), ihjälslög en bonde i Kalmar och rymde sedan till Tyskland, övergick där till katolska läran och miste egendom och tjänst, återvände sedermera till Sverige och bodde hos sin son Gregorius. G. i Tyskland m. *Catharina Brehm*, begr. 1 söndagen efter Trefaldighet i Flisby sn (Jönk.). Hade med henne ytterligare sonen *Johan Gregorius*.

Utan känt samband med släkten förekomma: *Måns Nilsson Kula*, hövitsman från 1597 för en fänika knektar från Konga, Allbo och Kinnevalds härader i Kronobergs län, stupade 1601 vid Kokenhusen; hans efterlämnade änka levde 1612 med 9 barn i närheten av Växjö (Biographica, RA). »Herr *Johan Kula* från Kulla», begr. 1698^{10/8} i Marbäcks sn (Jönk.).

nant (synbarl. »reformerad» eller avskedad) 1663, kungl. drabant 1675—1678 och någon tid sistnämnda år regementskvartermästare vid Ramsvärds skvadron gamla Smålandsryttare. Han var redan 1659 gift med Märtha Ulf af Horsnäs (f. 1633, † 1704) och fick med henne Sjömilås i N. Sandsjö sn (Jönk.), vilken gård han innehade under adliga privilegier i början av 1660-talet, ägde därefter 1666—1675 Eskeryd i Flisby sn (Jönk.), och bodde slutligen på hustruns frälshemman Namarp i Adelövs sn (Jönk.), där han 1702 »på kyrk-

Fig. 1. Skurebo gård.

vägen» ihjälsköts av en bonde och 3 söndagen efter Trefaldighet s. å. blev begravd (93 år gammal). Bland hans barn var enligt Palmiskiöld *Carl Gustaf Kula*, som skall hava rest till Tyskland med en ung *Khewenhüller*.¹ Det är möjligt, att denne Carl Gustaf Kula är identisk

¹ Förutom denne Carl Gustaf hade Gregorius Kula barnen:

Hans Göran, dp. 1666 $\frac{12}{5}$ i Flisby sn (Jönk.).

Ett barn, begr. i samma sn 20 söndagen efter Trefaldighet s. å.

Beata Maria, dp. 1672 $\frac{18}{2}$ i samma sn.

Ett barn, begr. därstädes Palmsöndagen 1675.

Anna Margareta, levde 1707 i Adelövs sn (Jönk.).

Helena. G. före 1703 $\frac{18}{4}$ m. »ärlig och förständig» *Lars Germundsson* i Hulan i nyssnämnda sn.

Lisken el. *Catharina*. G. 1703 etter $\frac{18}{2}$ m. handelsmannen i Norrköping *Sven Peter Rosell*.

Utom de 3 sistnämnda döttrarna funnos vid moderns frånfälle till namnet okända barn, vilka ännu 1707 ej givit sig tillkänna.

med Gunnar Kulbergs svärfader, den från Tyskland komme adelsmannen, en hypotes som vinner i sannolikhet genom det faktum, att ännu 1707 arvskofte ej kunnat hållas efter Gregorius Kula och Märta Ulf, emedan bortavarande arvingar funnos, om vilka man ej visste om de levde eller voro döda. Att en av Catharina Kulas söner hette Carl Gustaf bevisar mindre, då dessa namn hava allmän karaktär.

Catharina Kulas påstådda adelskap har tydligen givit upphov dels till namnändringen från Kullberg till Kulberg, dels till en släkttradition, att Gunnar Kulberg blivit adlad men ej tagit introduktion. Med anledning av denna tradition förde överjägmästaren Daniel Kulberg († 1845; se Tab. 10), måhända även andra släktmedlemmar sigill med adligt vapen, visande en delad sköld med i det övre röda fältet 3 silverkolor, ställda två och en och i det nedre blåa fältet ett berg i silver.

Redan före sitt giftermål hade Kulberg blivit bofast i Nye socken i Östra härad av Jönköpings län. Han förvärvade där 1709 av fru Ingeborg Sabelsköld († 1711), änka efter ryttmästaren Anders Tornerefelt († 1702), Skurebo rusthåll med tillhörande hemman,¹ en mycket vackert belägen gård, som före reduktionen varit sätesgård inom släkten Tornerefelt. Skurebo blev nu Kulbergska släktens stamgård i något över ett århundrade. Ungefär samtidigt, i varje fall före 1710, förvärvade ryttmästare Schiaffe rusthållet Väringsnäs i samma socken, vilket Kulberg sedan ärvde.

Sedan Gunnar Kulberg slagit sig ned på Skurebo, kvarstannade släkten i denna trakt inemot tvåhundra år. De manliga medlemmarna voro merendels indelta officerare och lantjunkare. Levnadsåldern har i allmänhet varit hög. Särskilt framträda härvidlag majoren Johan Christoffer Kulbergs († 1833; se Tab. 4) barn, av vilka ett nådde 93 års ålder, två 84 år och ett 75 år. Släkten har aldrig haft något större antal medlemmar.

¹ Skurebo storegård, stam för rusthållet nr 52 vid Östra härads kompani av Smålands kavalleriregemente, och dess augmentshemman Skurebo lillegård samt Östregården i samma by. Köpesumman var 500 dlr smt, varav 100 dlr eget kapital. Uppbuds- och inteckningsprotokoll för Östra härad 1709 ¹²/₈ ff. Göta hovrätts arkiv.

II. Släkten Kulbergs stamtavla.

ANDERS (KULLBERG) levde på 1670-talet, »en tapper och manhaftig krigsman»,
g. m. Catharina Johansdotter.

GUNNAR ANDERSSON KULLBERG, sedan KULBERG, f. på 1670-talet, † 1752, löjtnant,
g. m. Catharina Kula, f. c. 1695, † 1775.
(Tab. I.)

EVA CATHARINA, DANIEL, f. 1713, † 1778, † 1796, En DOTTER,
† 1776, g. 1775 m. kornett, g. m. Maximiliana Wittfeldt, f. 1733, † 1758. † före
† 1779. f. 1743, † 1811. † 1752.

FREDRIKA ANNA DORO-BERNHARD EVA MAXIMILIANA, JOHAN CHRISTOFFER, CATHARINA LEONARD, DANIEL, f. 1777, † 1845,
JULIANA och THEA LOVISA, f. 1758, † 1847, f. 1767, † 1832, major, LOVISA, ELIAS, f. 1775, överjägmästare, g. 1815
ANNA MARIA, f. 1756, g. 1779 m. överjäg- m. frih. Charlotta
f. 1753, † s. å. mästaren frh. Johan Sophie Silfverhielm, † 1776.
† † 14 d. Adolf Falkenberg, f. 1778, † 1858. † s. å.
gamla. f. 1747, † 1810. (Tab. 4.)

GUSTAF FREDRIK AXEL, MARIA EVA WILHELM-EMELIA LOVISA, HINDRIETTA CHRISTINA BEATA CAROLINA CATHARINA
f. 1804, † 1879, överste- f. 1811, † 1904, g. f. 1816, BEATA OTTILIA, f. 1823,
löjtnant, g. 1831 m. JOHANNA f. 1807, † 1821. CHRISTINA, 1832 m. överstelöj- GUSTAVA ELISABET, f. 1900, g. 1844 m.
Anna Beata Rydbeck, † 1821. f. 1810, nanten Carl Wilh. f. 1814, prosten Carl August handlanden Carl Gustaf
f. 1807, † 1888. † s. å. Wernstedt, † 1898. Augustinsson, Alsing, f. 1822,
(Tab. 5.) f. 1788, † 1877. f. 1814, † 1873. † 1907.

CLAES JOHAN AXEL, f. 1832, † 1895, BEATA CAROLINA OTTIL HENRIETTE AXEL OSKAR WILHELM, f. 1845, † 1922,
hovrättsnotarie, g. 1866 m. Abela EMILIA MARIA, ELISABET CLEMENTINA, lantbrukare, g. 1876 m. Oscarina Josefina
Charlotte Svahn, f. 1838, † 1910. f. 1835, † 1913. f. 1838, † 1913. Elfsberg, f. 1852, † 1918.
(Tab. 6.)

AXEL HENRIK, ANNA AUGUSTA, CARL AXEL, f. 1877, † 1934, CLAES GUSTAF AXEL, f. 1879, ANNA KATARINA LOVISA, CALLA OTTIL MARIA,
f. 1867, † 1913, järnhandlare, g. 1905 m. Signe handlande, g. 1917 m. g. 1884, g. 1913 m. förste f. 1891, g. 1923 m.
med.-fil. kand. Charlotta Bergkvist, f. 1879. Märta Pettersson, f. 1886. postassistenten Karl Ivar huvudkassören Ivan
(Tab. 7.) (Tab. 8.) (Tab. 9.) Lindberg, f. 1883. Grönberg, f. 1888.

ANNA-LISA, f. 1909, BRITA MARIA, CLAES ERIK, HARRIET, ANNA KATARINA LOVISA, CALLA OTTIL MARIA,
g. 1933 m. köp- f. 1911. f. 1918. INGEGÄRD, f. 1891, g. 1923 m.
mannen Per Olof Ivar Tengstrand, f. 1903. f. 1919. huvudkassören Ivan
Grönberg, f. 1888.

III. Släkttabeller.

Tab. 1.

ANDERS (KULLBERG), levde på 1670-talet, en »tapper och manhaftig krigsman», troligen bosatt i Kinna sn (Älvsb.). — G. m. CATHARINA JOHANSDOTTER.

S o n:

GUNNAR ANDERSSON, 1704 KULLBERG och senare KULBERG, f. på 1670-talet enl. uppgift i Kinna sn, † 1752 ²⁰/₉ på Väringsnäs i Nye sn (Jönk.). Vid 15 års ålder volontär vid Västgöta kavalleriregemente, ryttare för rusthållet nr 23 Vase (Horreds sn, Älvsb.) vid Älvsborgs läns kompani av samma regemente 1692, korpral vid Upplands femmänningsregemente till häst 1704 ¹/₂, kvartermästare 1709 ¹⁸/₁₂, deltog i slaget vid Hälsingborg 1710 ²⁸/₂, »hvarest han — — — med största tapperhet — — — efter [regementschefens, sederm.] general [-majoren Wilhelm] Bennets honom då gifna munteliga befallning så försvarade sitt förande standar, at han efter förtjenst och slagets slut blef benådad med cornetts fullmakt» av Magnus Stenbock 1710 ^{(11) 28}/₃, senatens konfirmation 1710 ²⁸/₉, sekundlöjtnant vid Vetlanda kompani av Smålands kavalleriregemente 1711 ³/₁₁, Karl XII:s konfirmation 1715 ²¹/₁₀, löjtnant med indelning vid samma kompani 1712 ¹⁵/₁₂, konfirmation 1715 ¹⁰/₁₀, på grund av ådragen dövhet avskedad 1716 ¹²/₇, med underhåll från Vadstena krigsmanshus. Inköpte 1709 Skurebo och ärvde 1731 efter svärmodern Väringsnäs (ävenledes i Nye sn).

G. sommaren 1710 m. CATHARINA KULA, f. c. 1695, † 1775 ¹⁹/₆ på Skurebo (80¹/₂ år gammal), dotter av »från Tyskland komme adelsmannen» Kula och Catharina Stocke¹ i hennes 1 gifte (g. 2 g. före 1710 m. mågens kompanichef ryttmästaren Daniel SCHIAFFE,

¹ Hennes namn är påträffat i 1733 års generalmönsterrulla för Smålands kavalleriregemente, KrA. — En släkt Stocke fanns vid denna tid i Småland och Blekinge. Äldste kände medlemmen är handlanden i Karlskrona Nils Jakobsson Stocke — »ibland de första, som begynte bygga därstädes» —, g. m. Margareta Ivarsdotter. Sonen sederm. kyrkoherden i Näshult Jakob Stocke föddes 1678 på Hallsnäs i Ramkvilla sn (Jönk.). En son var förmodligen även hovrättskommissarien Daniel Stocke (levde 1714—1739), vilken ägde Hallsnäs. Han var g. m. Inga Stina Corvin och hade döttrarna Juliana Catharina, † 1753, g. m. kyrkoherden i Ö. Ryd (Link.) kontraktsprosten Peter Vestelius, † 1783, och Margareta Christina, † 1754, g. m. kyrkoherden i Virserum kontraktsprosten Samuel Petri Planander, † 1754. Se även G. W i r d e s t a m, Växjö stifts herdaminne (1921 ff.).

f. c. 1650, † 1721 ¹⁰/₁₁ i Nye sn,¹ förvärvade 1709 eller något tidigare rusthållet nr 57 Väringsnäs vid Östra härads kompani av Smålands kavalleriregemente),² begr. 1731 i nyssnämnda sn.

Barn:

EVA CATHARINA, f. 1711, † 1779 ³⁰/₁ i Nye sn. Ägde enligt boupp-teckningen efter henne hälften av rusthållet Skurebo storegård.

DANIEL, f. 1713 ²⁵/₉ i Nye sn, † där 1776 ¹⁰/₂. Ryttare (»volonteur») för rusthållet nr 16 Ödmundetorp vid Östra härads kompani av Smålands kavalleriregemente 1732 ⁸/₈, transporterad till nr 70 vid samma kompani 1741 ¹⁸/₂, förste korpral vid Majorens kompani 1742 ²⁹/₈, stabskornett 1761, kvartermästares indelning 1765, avsked med pension från Arméns pensionskassa 1768 ¹⁸/₃, löjtnant. Ägde del i Skurebo. — G. 1775 ¹/₈ på Mörsebo i Nye sn m. MAGDALENA HOLMBECK, f. 1743 ²⁸/₂, † 1811 ¹³/₂ i Mörsebo västergård, dotter av komministern i Ormesberga (Kron.) Zacharias H. († 1754) och hans 2 hustru Susanna Löwall († 1754), som var syster till komministern i Nye, ägaren av Mörsebo Sven L. — Äktenskapet var barnlöst.

JOHAN (JEAN), f. 1718, † 1786, kornett. Se Tab. 2.

CARL GUSTAF, f. 1719, † 1800, likvidationskommissarie. Se Tab. 3.

Ytterligare en DOTTER, † före fadern.

Tab. 2.

JOHAN (JEAN) KULBERG (son av Gunnar, Tab. 1), f. 1718 ²⁸/₁₂, † 1786 ⁸/₂ på Väringsnäs. Tjänade 1742 för faderns rusthåll nr 52 Skurebo vid Östra härads kompani av Smålands kavalleriregemente, sekundkorpral, förste korpral vid Jönköpings kompani 1746 ⁹/₄, genom byte transporterad till Vetlanda kompani 1748 ⁴/₅, kvartermästare vid Sunnerbo kompani 1750 ¹/₇, avsked 1753 ²⁸/₇, kornett. Ägde Väringsnäs.

G. m. MAXIMILIANA WITFELDT (HUITFELT), f. 1733, † i barnsäng 1758 ¹⁰/₂ i Nye sn, dotter av okulisten och operatören Bernhard W. på Hornaryd i N. Sandsjö sn (Jönk.) och Anna Maria Ostenmeijer.

¹ Ej i Skirö sn, såsom uppgives i A. Lewenhaupt, Karl XII:s officerare (1921), där Catharina även säges varit dotter, ej styvdotter till Schiaffe.

² Schiaffes innehav av Väringsnäs omtalas tidigast i hans likvidation i KA. Han var under Karl XI:s danska krig volontär vid Riksänkedrottningens livregemente till häst (förlagt i Bohuslän), blev löjtnant vid Skånes tremänningsregemente till häst vid krigsutbrottet 1700, transporterades till Upplands femmänningsregemente till häst 1703 och blev där ryttmästare och kompanichef 1704 ⁷/₁ (samma år som Kullberg anställdes vid kompaniet), avsked för ålder 1710 ²⁸/₉, hade då varit i krigstjänst i 38 år, varav 15 år i svensk och 23 år i främmande tjänst.

B a r n:

FREDRICA JULIANA och ANNA MARIA, tvillingar, f.f. 1753 ¹⁵/₁₁ på Abrahamsryd i Virestad sn (Kron.) †† s. å.

ANNA DOROTHEA LOVISA, f. 1755 ¹³/₁₀ i Nye sn, † där ¹⁶/₁₁ s. å.

BERNHARD JOSEF, f. 1756 ³⁰/₁₀ i samma sn, † späd.

EVA MAXIMILIANA (M A X A), f. 1758 ¹⁰/₂ darsammastädes, † 1847 ¹⁸/₁₂ på Bottningetorp i Lemnhults sn (Jönk.) och gravsatt i Falkenbergiska gravkoret i samma sns kyrka. — G. 1779 ¹⁵/₄ hos morbrodern hovkvartermästaren Johan Adolf Hvitfeldt på Aspaholm i Asby sn (Östg.) m. livdrabanten, sedermera löjtnanten vid Lätta livdragonerna överjägmästaren frih. JOHAN ADOLF FALKENBERG AF TRYSTORP, f. 1747 ²⁷/₄ på Kättinge i Börje sn (Upps.), † 1810 ¹⁹/₂ på Väringsnäs.

Tab. 3.

CARL GUSTAF KULBERG (son av Gunnar, Tab. 1), f. 1719, † 1800 ²⁸/₇. Likvidationskommissarie.¹ Ägde Skurebo. — G. m. EVA BEATA LINDE, f. 1737 ¹⁸/₆ i Alseda sn (Jönk.), † 1798 ³⁰/₇ i Nye sn, dotter av kaptenen på expektans vid Jönköpings regemente (tidigare kapten vid Smålands tremänningsregemente till fot) Elias L. och Catharina Barkman.

B a r n:

JOHAN CHRISTOFFER, f. 1767, † 1833, major. Se Tab. 4.

CATHARINA LOVISA, f. 1769 ¹⁹/₈ i Nye sn, † 1773 ⁻/₈ på Väringsnäs i samma sn.

GUSTAF ELIAS, f. 1772 ²⁵/₃ i Nye sn, † 1772 ⁻/₉ på Väringsnäs.

LEONARD, f. 1775 i Nye sn, † där 1776 ²¹/₈.

DANIEL, f. 1777, † 1845. Se Tab. 10.

Tab. 4.

JOHAN CHRISTOFFER (son av Carl Gustaf, Tab. 3), f. 1767 ²⁵/₃ i Nye sn, † 1832 ¹⁸/₉ på Klämmestorp i Järstorps sn (Jönk.). Korpral vid Smålands kavallerireg. 1782, fänrik vid Kronobergs reg. 1784 ¹⁸/₁₀, stabslöjtnant 1792 ¹⁸/₁₂, deltog i 1788—1790 års krig i Finland,

¹ Vad som i detta sammanhang skall förstås med titeln likvidationskommissarie är oklart. Det synes emellertid hava funnits av hovrätten förordnade eller autoriserade dylika. Sålunda erhöi f. d. fänriken vid Västmanlands regemente Peter Wallman 1731 Göta hovrätts fullmakt att vara likvidationskommissarie och advokat, 1733 förordnades han till landsfiskal. Sixten A:son Sparre, Västmanlands regementes historia, 4 (1930).

bevistade därunder sjöslaget vid Hogland 1788 ¹⁷/₇, gjorde därefter garnisonstjänst på Sveaborg ²⁰/₈—²⁷/₁₁, deltog i reträtten från Högfors 1789 ¹/₉, var från ¹/₁₀ s. å. kommenderad vid Druvas jägare och förde vintern 1789—1790 befälet över gränsposteringar i Strömfors och Abborrfors, stabskapten 1798 ²⁰/₁₂, chef för Sunnerbo komp. 1803 ²⁰/₁, var 1804 och 1805 kommenderad i Pommern, deltog under 1808—1809 års krig i expeditionen till Gotland samt träffningen vid Lokalaks 1808 ¹²/₉, förde därefter befälet över regementets vargeringsbataljon och tjänstgjorde, sedan denna införlivats med reg., såsom bataljonschef vid Ålands landstorm under vinterfälttåget 1808—1809, RSO 1809 ²⁰/₆, andre major och chef för Norrvidinge komp. 1810 ¹⁵/₆, avsked 1812 ²¹/₇.¹ — Bodde såsom kompanichef på bostället Kølabora i Göteryds sn (Kron.), där flertalet av barnen äro födda, flyttade sedan till Klämmestorps säteri i Järstorps sn nära Jönköping, vilket han liksom Bjärkaryd i Hylletofta sn (Jönk.) erhållit med sin hustru.²

G. 1803 ²⁰/₇ m. BEATE SOPHIE SILFVERHJELM, f. 1778 ²⁰/₆ på Attarp i Bankeryds sn (Jönk.), † 1858 ⁶/₃ i Jönköping (Kristine), dotter av löjtnanten vid Jönköpings regemente, överjägmästaren Adam Fredric Silfverhielm och Maria Roos af Hjeltsäter.³

B a r n:

GUSTAF FREDRIK A X E L, f. 1804, † 1879, överstelöjtnant. Tab. 5.

MARIA SOPHIA, f. i Göteryds sn 1806 ¹/₄, † i Järstorps sn 1821 ⁶/₁.

EVA WILHELMINA, f. i samma sn 1807 ¹²/₈, † i Järstorps socken

1821 ²⁵/₁₂.

EMILIA JOHANNA CHRISTINA, f. i Göteryds socken 1810 ²⁶/₃, † där s. å. ¹/₈.

EMILIA (E M E L I E) LOVISA, f. i samma sn 1811 ²⁸/₉, † 1904 ²⁸/₃ i Jönköping (Kristine) och begr. bredvid mannen på stadens

¹ Sedan Kulberg varit andre major 1 år, blev förste majorsplatsen ledig. K. var närmast i tur till denna, men t. f. regementschefen, sedermera generallöjtnanten Erland Hederstierna ansåg sig på grund av erfarenheterna från det år, som Kulberg tjänstgjort såsom major, »kommit i säker erfarenhet av», att Kulberg omöjlig kunde föreslås till den viktiga förste majorsplatsen (E. H[ederstierna], Anteckningar under lugnet efter en lång och omskiftande tjänst- och lefnadsbana. Vexjö 1857. Sid. 92). Kulberg blev också vid utnämningen förbigången av en officer från annat regemente, friherre Carl Henrik Wrede (endast 24 år gammal). Att Kulberg året därpå tog avsked, får säkerligen tydas så, att han ansåg sig orättvist behandlad.

² Gamla huvudbyggnaden på Klämmestorp finnes avbildad i Eric Åkerhielm, Svenska gods och gårdar, 1 (1930). — Corps de logiset vid Bjärkaryd har ungefär samma utseende som Skurebo mangårdsbyggnad (Fig. 1).

³ Att döma av det relativt stora antal gamla vackra mobilier från det Silfverhielmiska hemmet, som ännu äro bevarade bland Johan Christoffer Kulbergs efterkommande på spinnsidan, synes det varit mycket prydligt och välförsett.

Fig 2. Majoren JOHAN CHRISTOFFER KULBERG och hans hustru
BEATE SOPHIE SILFVERHIELM. Miniaturporträtt av Jakob Axel Gillberg
1803, resp. blyertsteckning efter samtida porträtt i olja.

Fig. 3. Majoren Johan Christoffer Kulbergs barn: överstelöjtnanten AXEL KULBERG, GUSTAVA KULBERG, EMELIE WERNSTEDT, född Kulberg, och ELISE AUGUSTINSSON, född Kulberg.

östra kyrkogård, g. 1832 ²⁰/₃ på Klämmestorp m. majoren vid Andra livgrenadjärregementet, överstelöjtnanten i armén RSO CARL WILHELM WERNSTEDT, f. 1788 ¹⁰/₈ på ryttmästarbostället Skällsnäs i Tjureda sn (Kron.), † 1877 ²⁷/₁₁ i Jönköping och begr. på Östra kyrkogården därstädes.

HINDRIETTA G U S T A V A CHARLOTTA, f. 1814 ²⁰/₁ i Järstorps sn, † 1898 ²¹/₈ i Norrköping.

CHRISTINA BEATA ELISABET (E L I S E), f. i Järstorps sn 1816 ¹⁷/₁₀, † 1900 ²¹/₅ i Norrköping och begr. bredvid mannen, g. 1844 ²⁴/₁ i Jönköping m. kyrkoherden i Kvillinge pastorat av Linköpings stift, folkskoleinspektören och kontraktsprosten LNO CARL AUGUST AUGUSTINSSON, f. 1814 ¹⁰/₁₁ på Huseby bruk i Skatelövs sn (Kron.), † 1873 ¹⁷/₁₀ och begr. på Kvillinge kyrkogård.

Tab. 5.

GUSTAF FREDRIK A X E L (son av Johan Christoffer, Tab. 4), f. 1804 ¹⁶/₆ i Göteryds sn (Kron.), † 1879 ²²/₄ på Bjärkaryd i Hylletofta sn (Jönk.). Kadett vid Karlberg 1817, utexaminerad 1822 ²⁰/₆, fänrik utan lön vid Kalmar regemente s. å. ¹⁰/₁₂, andre adjutant och andre löjtnant 1827 ¹¹/₇, förste löjtnant 1840 ¹⁵/₄, andre kapten 1846 ¹⁷/₁₀, chef för Västra härads kompani 1848 ¹⁹/₁₂, RSO 1859, major i armén 1863, överstelöjtnant i armén 1873, avsked s. å. Ägde Bjärkaryd. Överstelöjtnant K. hade vid avgången ur tjänst varit officer i 50 år, tjänat under 7 regementschefer och fört »västrahäringarna» i 25 år. »Han var dock ännu vid full vigör, och det påstods, att han under den stora manövern i Skåne 1871 en dag med sitt kompani klättrade över ett femtiotal gärdesgårdar.»¹

G. 1831 på Lundholmen i Vrigstads sn (Jönk.) m. A N N A BEATA RYDBECK, f. 1807 ²⁰/₇, † 1888 ²²/₂ i Jönköping (Kristine) och begr. på stadens östra kyrkogård, dotter av godsägaren Claes Henric Rydbeck² och Carolina Christina Bomgren.

B a r n :

C L A E S JOHAN AXEL, f. 1832, † 1895, vice häradshövding. Se Tab. 6.

BEATA CAROLINA EMILIA M A R I A, f. 1835 ²⁰/₈ i Hylletofta sn, † 1913 ¹⁷/₂ på Drättinge i Hägerstads sn (Östg.) och begr. där. Bodde i Jönköping.

¹ F. R u d e l i u s, Anteckningar om Hultsfred, KrA. Jfr samme förf. i Sveriges försvar, 2 (1928), sid. 331.

² Om släkten se Svensk släktkalender, 3 (1887).

OTTIL HENRIETTE ELISABET CLEMENTINA, f. 1838 ³⁰/₁₁ i Hylletofta sn (Jönk.), † 1913 ⁸/₁₂ i Jönköping och begr. på stadens östra kyrkog. Sjuksköterska i Lund.

A X E L O S K A R W I L H E L M, f. 1845, † 1922, lantbrukare. Se Tab. 7.

Tab. 6.

C L A E S J O H A N A X E L (son av Gustaf Fredrik Axel, Tab. 5), f. 1832 ¹⁵/₇ i Vrigstads sn (Jönk.), † 1895 ³/₇ i Stockholm och begr. på Nya kyrkogården därstädes. Student i Uppsala 1850, vice häradshövding 1860, notarie i Göta hovrätt och praktiserande jurist. Ägde stadsägan (huset) Östra Storgatan 62 i Jönköping.

G. 1866 ¹⁹/₉ m. A B E L A C H A R L O T T A S V A H N, f. 1838 ²⁴/₁₀ i Jönköping, † 1910 ³⁰/₅ på Fogdeholm i Lommaryds sn (Jönk.), och begr. på Jönköpings östra kyrkogård, dotter av kamreren vid »privatbanken» (Smålands enskilda bank) Anders Henrik Svahn från Läppävirta i Finland och Augusta Beata Muhl. Häradshövding Claes K. var mycket mörk och hans hustru blond, de kallades därför av folket »svarta herrn» och »vita frun».

Fig. 4. Vice häradshövdingen
C L A E S K U L B E R G.

B a r n:

A X E L H E N R I K, f. 1867 ¹⁸/₈ i Jönköping, † i dec. 1913 i Stockholm och begr. bredvid fadern på Nya kyrkogården därstädes, med. fil. kand., gymnast.

A N N A A U G U S T A, f. 1870 ²⁹/₃ i Jönköping, † där 1905 ²⁶/₈ och begr. på stadens östra kyrkogård.

Tab. 7.

A X E L O S K A R W I L H E L M (son av Gustaf Fredrik Axel, Tab. 5), f. 1845 ¹⁰/₉ på Bjärkaryd i Hylletofta sn (Jönk.), † 1922 ⁴/₁ i

Göteborg (Annedal) och begr. på stadens östra begravningsplats. Lantbrukare.

G. 1876 m. OSCARINA JOSEFINA (K A R I N) ELFSBERG, f. 1852 $17/8$ i Västerås, † 1918 $21/3$ i Göteborg (Oskar Fredrik) och begravnen bredvid mannen, dotter av skomakaren Elfsberg Roth.

B a r n:

C A R L AXEL, f. 1877, † 1934, järnhandlare. Se Tab. 8.

CLAES GUSTAF AXEL (G Ö S T A), f. 1879, handlande. Se Tab. 9.

ANNA KATARINA LOVISA (K A R I N), f. 1884 $20/8$ i Hylletofta sn (Jönk.). — G. 1913 $9/11$ i Göteborg m. förste postassistenten i samma stad KARL IVAR LINDBERG, f. 1883 $28/4$ i Kungsbacka.

C A L L A OTTIL MARIA, f. 1891 $20/4$ i Göteborg (Masthugget). — G. 1923 $17/10$ i Göteborg m. huvudkassören i Brand- och livförsäkringsaktiebolaget Svea i Göteborg IVAN GRÖNBERG, f. 1888 $22/11$ i samma stad (Oskar Fredrik).

Tab. 8.

C A R L AXEL (son av Oskar Axel Wilhelm, Tab. 7), f. 1877 $21/9$ å Skultuna bruk (Västm.), † 1934 $4/5$ i Göteborg (Annedal) och begr. på Östra begravningsplatsen därstädes. Genomgått handelsinstitut, biträde i Eskilstunaboden i Göteborg 1892, därefter i 25 år resande för firman Albert Petersson i samma stad, innehade 1923—1933 tillsammans med Henrik Kristenson järnhandelsfirman Kulberg & Kristenson i Göteborg, styrelseledamot (fr. 1925) och kassaförvaltare (fr. 1931) i Göteborgs handelsresandeförening.

G. 1905 $20/4$ i samma stad (Haga) m. S I G N E MARIA BERGKVIST, f. 1879 $21/4$ i samma församl., fosterdotter till fröknarna Hilma och Amanda Myhrman i Göteborg.

B a r n:

ANNA-LISA, f. 1909 $18/7$ i Göteborg (Oskar Fredrik). — G. 1933 $12/4$ i Göteborg m. köpmannen i samma stad P E R OLOF IVAR TENGSTRAND, f. 1903 $17/5$ i nyssnämnda församling.

BRITA MARIA (B R I T E - M A R I E), f. 1911 $17/10$ i Göteborg (Annedal), skrivbiträde vid Göteborgs fattigvård.

Tab. 9.

CLAES GUSTAF AXEL (G Ö S T A) (son av Axel Oskar Wilhelm, Tab. 7), f. 1879 $20/7$ i Hylletofta sn (Jönk.). Handlande i Göteborg.

G. 1917 ³/₈ i samma stad (Annedal) m. M Ä R T A P E T T E R S S O N, f. 1886 ¹⁵/₁₁ därstädes (Haga), dotter av kommunalarbetaren Andreas Pettersson och Anna Elisabet Olsson.

B a r n:

C L A E S E R I K, f. 1918 ²⁰/₅ i Göteborg (Annedal).

H A R R I E T I N G E G Ä R D, f. 1919 ²⁰/₁₁ i samma församl., studerande.

Tab. 10.

DANIEL (son av Carl Gustaf, Tab. 3), f. 1777 ¹⁶/₁₂ i Nye sn, † 1845 ²⁹/₅ på Åsen (hos sin broders svärson Carl Wernstedt) i Sandserydys sn (Jönk.). Rustmästare med rotelön vid Kalmar regemente, sergeant med indelning vid Östra härads kompani av samma regemente 1796 ²¹/₄, avsked från lön 1803 ²³/₅ och från beställningen 1805 ²⁰/₁₀, fänriks namn, heder o. värdighet 1805 ²⁴/₁₀, överjägmästares namn, heder och värdighet 1814 ⁷/₆. Ägde Skurebo till 1836, då gården avträdde, vistades sedan omväxlande på Månseryd, Klämmestorp och Åsen, arrenderade under någon tid gården Bjuramålen.

G. 1815 ⁸/₅ på Gäddviksholm¹ i Flisby sn (Jönk.) m. friherrinnan C H A R L O T T A U L R I C A F L E E T W O O D, f. 1788 ²⁰/₇, † 1869 ²⁹/₁₀ i Jönköping och begr. på stadens östra kyrkogård, dotter av översten och brigadchefen, vice landshövdingen friherre Carl Johan Fleetwood och Eva Catharina Reenstierna, vistades efter avflyttningen från Skurebo hos sina föräldrar på Ulfstorp i Sandserydys sn (Jönk.), sedan såsom hjälp och sällskap hos sin faster Wilhelmina Wernstedt, f. frih:a Fleetwood, på Sjöberg

Fig. 5. CHARLOTTA KULBERG, född friherrinna Fleetwood.

¹ Hovrättsrådet Tor Odencrantz' dagbok. Tillhör häradshövding Gustaf Odencrantz i Linköping.

i Öggestorps sn (Jönk.), därefter på Yxenhaga i Hakarps sn (Jönk.) och slutligen hos dottern och mågen i Jönköping.

Dotter:

CAROLINA CATHARINA BEATA OTTILIA, f. på Skurebo 1823 27/7, † 1901 26/2 i Jönköping och begr. på stadens östra kyrkog. — G. 1853 14/7 på Yxenhaga m. handlanden i Jönköping CARL GUSTAF ALSING, f. 1822 24/8, † 1907 20/7 på Visingsö och begr. bredvid hustrun på Östra kyrkogården i Jönköping.

Banérgravarna i Danderyds kyrka.

Meddelande av **Otto Croneborg.**

Ätten Banérs gamla stamgods var Djursholm i Danderyds socken. Godset var i släktens ägo från 1500-talets början till 1813; det är därför helt naturligt, att Danderyds åldriga medeltidstempel också blev ättens gravkyrka. Den bär även på mångfaldigt sätt sin prägel härav.¹ Ett stort antal av den ryktbara ättens medlemmar ha här fått sin sista vilostad i de två under korgolvet befintliga gravvalven.

I juni 1935 blevo, enligt beslut av Danderyds församlings kyrkoråd, dessa två gravvalv öppnade. På föranstaltande av riksantikvarieämbetet utfördes av fil. kand. Nils Lagerholm en beskrivning av undersökningen av valvens innehåll.² Härvid framkommo även en del personhistoriska upplysningar av intresse.

Av de Banérska gravvalven i Danderyd är det ena beläget i den nordöstra, äldsta delen av kyrkan. Det andra ligger söder därom, under det ståtliga, i brun marmor och alabaster utförda gravmonumentet (se bild) över riksrådet och guvernören i Riga *Svante Banér d. ä.* (1584—1628) och hans maka *Ebba Grip*. Invid nedgången till det norra, mindre valvet ligger gravstenen över riksrådet *Axel Nilsson (Banér)*, d. 1554, över vilken även ett epitafium finnes i kyrkan.³

I *mindre gravvalvet* funnos vid undersökningen följande kistor:

1) Stor, rikt dekorerad kopparkista med två anvapen (Wrangel, Sparre) och på huvudgaveln Wrangelska vapnet. Av inskriften kunde läsas: »Jungfru . . . Wrangel . . . Adinal . . . Holm . . . 1654 i september». Äsyftar sannolikt en dotter till fältmarskalklöjtnanten Gustaf Wrangel af Adinal och friherrinnan Maria Sparre; den senares syster Margareta var g. m. riksrådet frih. Svante Banér d. y., vilket torde vara förklaringen till, att denna fröken Wrangel begravts i Danderyd.

¹ Om kyrkan se Upplands Fornminnesfören:s Tidskr., bd 1, h. IV (1875), s. 1—12. S. Brandel, Danderyds kyrka (1916; även i Sveriges kyrkor, Uppland, bd I, h. 1); jfr även N. Forssell, Banérarna och patronatsrätten i Danderyd (i Skrifter utg. av Samfundet Djursholms forntid och framtid, I, 1925, s. 66—95).

² Beskrivningen finnes i ATA.

³ Se därom Brandel, anf. arb.

2) En starkt skadad furukista, som genom bokstäver och siffror av metall kunde identifieras som kistan för *Margaretha Pedersdotter (Bielke)*, död 1557, g. m. riksrådet Axel Nilsson (Banér).

3) En barnkista av furu.

Fig. 1. Gravsten över riksrådet AXEL NILSSON (BANÉR), d. 1554. Danderyds kyrka.
Efter fotografi i ATA.

4) En starkt skadad furukista med två kranier.

5) I valvet fanns även fragment av åtskilliga träkistor, bl. a. en kista med rester av kläde; på klädet initialbokstäverna G och S (på dessa ingraverat resp. *Gustaf* och *Sparre*) samt en vapensköld med Natt och Dag-vapnet. Vem denne Gustaf Sparre var, är outrett.

Fig. 2. Gravmonument över riksrådet och guvernören frih. SVANTE BANÉR d. ä. (1584—1628), utfört av Aris Claesson omkr. 1635. Danderyds kyrka. Efter fotogr. i ATA.

I större gravvalvet funnos följande kistor:

- 1) Kista för friherrinnan *Margaretha (Märtha) Rehbinder*, född *Banér* (1848—1930). Om hennes make se nr 19 nedan.
- 2) Kista för friherrinnan *Marie Antonie Banér*, född *von der Lancken-Wakenitz* (1819—1891).
- 3) Kista för attachén frih. *Johan Banér* (1843—1867).
- 4) En sarkofag av slipad grå kalksten, med inskrift som vid undersökningstillfället ej kunde läsas. Det är dock känt (Uppl.

Fornminnesfören:s Tidskr. bd 1, h. IV, s. 9), att kistan är utförd för generallöjtnanten frih. *Johan Banér* (1659—1736), som enl. Sv. Biogr. Lex. begrovs i Danderyd.

5) Ekkista, tydl. för generallöjtnanten frih. Johan Banérs andra maka, grevinnan *Ulrika Christina Vellingk* (se under nr 4 anf. tidskr., s. 9), född 1687, död 1766.

6) Kista för friherrinnan *Margaretha Charlotta Banér*, född *Banér* (1678—1706), g. m. generallöjtnanten frih. Johan Banér i hans 1:a gifte. I kistinskriften uppgives, att hon var född $\frac{28}{7}$, medan Elgenstiernas ättartavlor ha $\frac{10}{7}$.

7) Liten kopparkista för *Svante Mauritz Banér* (1666—1668). I Elgenstiernas ättartavlor är denne uppförd ej blott på friherrliga ätten, tab. 13, dit han hör, utan av misstag också på grevl. ätten Banér. Uppgiften på senare stället, att hans epitafium uppsatts i Danderyd, är ej heller riktig. Av de 22 vapenprydda begravningsfanor, som 1772 använts vid hans jordafärd, finnes däremot en uppsatt i Danderyd, ovanför Svante Banér d. ä:s gravmonument.¹

8) Kista av tenn (i träkista) för riksrådet och guvernören frih. *Svante Banér d. ä.* (1584—1628). Om hans maka *Ebba Grip* se nr 15 nedan.

9) Barnkista för *Gustaf Banér*. På fotgaveln årtalet 1619, troligen både födelse- och dödsår. Elgenstierna uppger honom vara död 1620 och begr. i Uppsala — denna uppgift är alltså oriktig.

10) Barnkista för *Mauritz Banér*, död 1620 (ej 1621, såsom uppges i ättartavlorna).

11) Barnkista för *Edela Banér* (1621—1622). Kistinskriften har födelsedatum $\frac{6}{6}$, ättartavlorna $\frac{20}{6}$.

12) Kopparkista, trol. för riksrådet frih. *Svante Banér d. y.* (1624—1674). Inskriften på huvudgaveln var vid undersökningstillfället oåtkomlig för läsning.

13) Kista för *Elsa Catharina Banér* (1663—1709). Kistan har födelsedatum $\frac{15}{1}$, ättartavlorna $\frac{8}{1}$; de senare uppge felaktigt, att hon dött $\frac{15}{1}$ samma år hon föddes.

14) Kopparkista, möjl. för Svante Banér d. y:s maka friherrinnan *Margaretha Sparre* (1631—1686). Fotgaveln bär årtalet 1687, vilket kan vara begravningsåret (hon dog $\frac{15}{10}$ 1686).

15) Kista för friherrinnan *Ebba Grip* (1583—1666), g. m. frih. Svante Banér, se nr 8 ovan. I broderi på huvudgaveln ätten Grips vapen, på vardera långsidan 8 anvapen.

¹ Jfr Brandel, anf. arb.

16) Kista, sannolikt för *Ebba Margaretha Banér* (1623—1691),
dotter av Svante Banér d. ä.

17) Kista för generallöjtnanten och geheimerådet frih. *Johan Gabriel Banér* (1662—1706).

18) Kista för frih. *Johan Banér* (1817—1863).

19) Kista för kommerserådet frih. *Hugo Rehbinder* (1843—1912);
om hans maka Margaretha (Märtha) Banér se nr 1 ovan.

Gråbergiana.

En florentinsk axplockning.

Av **Bengt Hildebrand.**

I förra årgången av denna tidskrift upplivade H o l g e r R o s m a n minnet av en svensk lyckoriddare i främmande land, gotlänningen *Jacob Gråberg af Hemsö* (1776—1847).¹ Som vi erinra oss hamnade denne, efter att ha prövat sjömansyrket och varit svensk konsulatsekreterare i Marocko och konsul i Tripolis, slutligen i Florens, blev påvlig greve samt kammarherre och överbibliotekarie hos storhertigen av Toscana. Rosmans intressanta studie byggde främst på svenskt arkivmaterial. Man frågade sig emellertid, huruvida icke också just i Florens, där Gråberg verkat, kunde finnas kvar några dokument till belysning av hans egenomliga livsöde.

I syfte att undersöka, huru härmed förhöll sig, besökte författaren av dessa rader i oktober 1936 *Biblioteca Nazionale* i Florens — i själva verket det förutvarande storhertigluga biblioteket, för vilket Gråberg en gång varit chef. Det var därför helt naturligt, att hans namn genast visade sig vara känt där.² Efterforskningen rörande Gråbergiana ledde visserligen icke till större resultat, men något kom dock fram och en kort redogörelse härför torde måhända vara berättigad.

Jacob Gråbergs egna efterlämnade handskrifter förvaras i *Biblioteca Nazionale* såsom en *Serie Graberg*, nr:s 1—38. Dessa manuskript behandla emellertid i huvudsak italienska historiska ämnen och ha därför mindre intresse för svenska läsare. Med ledning av G. M a z z a t i n t i, *Inventari dei Manoscritti delle Biblioteche d'Italia*, vol. X: Firenze (Forli 1900), visade det sig dock, att biblioteket även hade en annan samling rörande »Cav[aliere] Gråberg d'Hemsö» sign. II, III, 502). Denna kol-

¹ Om Gråberg se även K. V. Z e t t e r s t é e n, Svenska riksarkivets orientalska urkunder (i *Hist. Tidskr.* 1936), s. 77 f.

² Förf. står i tacksamhetsskuld till bibliotekarien dr Irma Tonoli, Firenze, för älskvärt lämnat bistånd vid mina efterforskningar i nämnda bibliotek.

lektion innehåller bl. a. 34 brev till Gråberg — mest från utlänningar — vidare några av hans offentliga handlingar och en del arabiska anteckningar ur hans litterära kvarlåtenskap samt slutligen en och annan anteckning av honom själv.

Vad Gråbergs egna anteckningar beträffar förefinns bl. a. ett icke avsänt brev eller koncept, dat. Tripolis d. 26 maj 1825, till en hans kusin, att hennes fader, hans »oncle», den siste av Gråbergs moders släkt, hade avlidit — det gäller således här Gotlandsfamiljen Tofftén (se PHT 1935, s. 51 f.). Ett annat Gråbergs brev, dat. Florens d. 25 mars 1834 och riktat till en oss okänd »Monsieur», är mera betänkligt. Den fåfänga, om vilken Rosman skriver, att den hos Gråberg var omisskännelig, har här drivit honom väl långt. Brevet innehåller nämligen en redogörelse för hans genealogi och önskan att erhålla en förnämlig sådan har fört honom, som så många andra, in på fabuleringens mark; tyvärr måste det ju hos en bildad man som Gråberg ha varit mot bättre vetande. Som sin tidigaste förfader anger nämligen Gråberg sörmlänningen »Sune Guttormsson, proprietaire et cultivateur de terres», död i Kjulsta 1250, varifrån slakten »vers l'an 1293» överflyttade till Edåsa mellan Hjo och Skövde. Någon »Sune Guttormsson» synas våra källskrifter om äldre medeltid ej känna till, däremot existera Kjulsta i Södermanland och Edåsa i Västergötland. Att nämnde Sune är en fri, »götisk» fantasi av Gråberg, synes vara otvivelaktigt och även om en person med detta namn hade existerat, kan man ju aldrig lyckas att leda en svensk borgerlig släkt i rakt fäderneled tillbaka till en 1200-talets frälseman (vilket namnet säger, att Sune Guttormsson skulle ha varit). Det var därför klokt av Jacob Gråberg, att han i sin genealogi åtminstone gjorde ett hastigt hopp från 1293 till 1540, då han återfinner »le veritable chef de la famille» i en »Pär ou Pierre» i Timmersdala, Skaraborgs län. Men man blir ju ledsen, då man finner denne Pär uppgiven som en 1519 född och 1569 avliden son av »Christer Nilsson avec Anna Örnefot». Dessa nya kvasihistoriska funderingar verka så mycket onödigare, som den aristokratklang namnen »Christer Nilsson» och »Anna Örnefot» ha för varje historiskt tränad svensk ju måste gå alldeles förlorad för en utlänning. Fabuleringen fortsätter, ehuru i beskedligare skala. Den Lars, »ministre du saint Évangile», som Gråberg anger som Pärs son, motsvaras nämligen i verkligheten, åtminstone enligt Fants och Låstboms herdaminne för ärkestiftet (II, s. 327) av klockaren på Riddarholmen Anders Andersson.

Först med nästa generation *Olof Gråberg* (enligt herdaminnet f. 1656, † 1733) beträder ättingen Jacob verklighetens mark, ehuru han förbättrar Olofs ställning som kyrkoherde i Norrtälje till »archipretre»; hustrun, bagaråldersdottern Anna Jöransdotter, blir »Anne Lind». Olof Gråbergs son och Jacobs egen farfar, *Georg Gråberg* (enligt herdaminnet, I, s. 142 f., f. 1682, † 1739), anges ungefär som det han var, nämligen kyrkoherde och kontraktsprost i Biskopskulla, Uppland, g. m. Christina Regina Krahn. Enligt herdaminnet var den sistnämndas fader direktören vid hovkapellet i Stockholm Christian Krahn — Gråberg själv anger blott hans namn och antecknar, att han skulle varit från Lübeck. Sist följa uppgifter om föräldrarna, lagmannen *Christian Gråberg* (1718—1795) på Gotland, g. 1772 m. *Magdalena Catharina Tofftén* (1748—1814), »issue de l'une des plus anciennes et plus respectables familles de l'île». Brevet har konceptkaraktär och saknar underskrift; huruvida Gråberg verkligen avskickat en renskrift låter sig naturligtvis icke avgöra. Nekas kan ej, att hela denna starkt fabulerande berättelse kastar en viss gräll belysning över arten av Gråbergs mentalitet.

I samlingen av Gråbergs papper i Biblioteca Nazionale finns, såsom antydde, även en del av hans officiella handlingar. Såsom Rosman påpekat (PHT 1935, s. 63, not 4), omtalar Gråberg sin bibliotekarieutnämning i brev till Wallmark d. 2 april 1841. Bland de florentinska papperen ligger själva den fullmakt, vari storhertigen Leopold II av Toscana d. 26 febr. 1841 utnämner Gråberg till sin *Bibliotecario Palatino*. Bevarade äro likaledes Gråbergs diplom som ledamot av Det kgl. Nordiske Oldskriftselskab i Köpenhamn d. 30 april 1833 och som hedersledamot av New York Historical Society d. 3 nov. 1841. Även finner man greve Gustaf af Wetterstedts brev d. 14 febr. 1832, att konungen utnämnt Gråberg till riddare av Vasaorden, Wetterstedts skrivelse d. 12 juni 1835 med angivande av konungens tillåtelse för Gråberg att bära en nederländsk orden samt frih. D. von Schulzenheims brev, dat. Stockholm d. 18 sept. 1835, som överbringa den glada nyheten, att konungen tillåter Gråberg att emottaga den servis i Sèvresporlin, som »le Roi des Français», d. v. s. Louis Philippe, givit honom. Även dessa skrivelser visa oss således mest Gråbergs världsliga sidor, men ge samtidigt ett intryck av, hur han dock visste att göra sig uppskattad. Ett annat dokument betygar, att även de i andens rike store kunde finna det av intresse att uppsöka den celebre svensken. Det är en biljett,

utan årtal, adresserad till Gråberg som »Consul de Suède à Genes» — alltså från hans Genuatid 1795—1805 — och skriven av ingen mindre än författarinnan till »Delphine», »Corinne» och »De l'Allemagne». Biljetten lyder i all sin korthet: »Mad. de Staël prie Monsieur Gråberg de passer chez elle demain à midi si cela ne le dérange pas. Elle est tres empressée de le connoitre et de causer avec lui. Ce jeudi.»¹

Utom de redan anförda kortare, officiella breven från greve *Gustaf af Wetterstedt* finns även ett annat av mera privat natur, daterat Stockholm d. 26 juni 1818, med ganska pikant innehåll. *Wetterstedt* var vid denna tid hovkansler och Gråberg konsulatsekreterare i Tanger. Efter att ha tackat för skrivelser av d. 20 och 27 sistlidne april fortsätter *Wetterstedt*:

»Det dervid bilagda, af Herr Consuln författade Capitolo, har jag öfverlemnat till Hans Maj:t Konungen, som med serdeles nådigt välbehag ansett detta förenade prof af Herr Consulns både smak och undersåtliga vördnad. — Uti det senare brevet har Herr Consuln yttrat sin önskan att erhålla mitt svar, huruvida jag skulle tillåta Herr Consuln att till mig dedicera ett fransyskt arbete om Scandinavien, hvilket Herr Consuln snart från trycket ämnar utgifva. Jag kan ej annat än på det mest förekommande sätt för Herr Consuln förklara min tacksägelse för en sådan uppmärksamhet; men får derjemte tillägga, det jag anser mig redan fullkomligen tillfredsställd af den blotta förbindande föresatsen och viljan, som Herr Consuln i detta afseende emot mig ådagalagt, och att jag deruppå fäster ett vida större värde, än att se mitt namn pryda Herr Consulns arbete, i sanning tillräckligen vitsordadt, jag är derom öfvertygad, genom dess egen förtjenst.

Det är med sådane tänkesätt, som jag ber Herr Consuln vara försäkrad om min fullkomliga högaktning

G. af *Wetterstedt*.»

Brevet talar ju för sig själv och belyser på roande och typiskt sätt både avsändaren, genom hans i klassisk och högelegant diplomatisk retorik inlindade avslag, samt mottagaren, vars ständiga trängtan efter förnäm orientering här åter framträtt och som förskaffat honom detta, i grunden föga fägnesamma brev. Frågan är emellertid, om Gråberg förstätt brevets ironiska uttryckssätt. När han 1822 utgav sin bekanta bok »La Scandinavie vengée de l'accusation d'avoir produit les peuples barbares qui détruisirent l'empire de Rome», finner man nämligen med häpnad,

¹ Att Gråberg visade vänlighet mot resande svenskar, som besökte Florens, framgår av t. ex. *EGRON LUNDGREN*, En målares anteckningar: Italien och Spanien (1870), s. 35, och samma arbete, bd III (1873), s. 201 (benägna litt-anvisn. av arkivrådet Joh. Ax. Almquist).

att boken dedicerats — till Wetterstedt. Huruvida detta nu berott på bristande fattningsförmåga eller ren tilltagsenhet, må lämnas därhän. Att en dylik dedikation efter det brev, som Wetterstedt skrev 1818 och som ovan anförts, endast kan ha förargat denne, synes vara självfallet. Det framgick redan av Rosmans studie, att förhållandet senare mellan Wetterstedt och Gråberg knappast varit hjärtligt. En av orsakerna till den förres missnöje med Gråberg framgår av, vad som här skildrats.

Även på annat håll i Florens sökte förf. upplysningar om Gråberg, nämligen i stadens gamla och ryktbara akademi, *Accademia della Crusca*. Den enda notis, som där stod att uppdriva, var emellertid, att Gråberg d. 13 jan. 1829 invalts till ledamot av den illustra församlingen.

Recensioner.

Svenska adelns ättartavlor.

Årets stora händelse under 1936 inom den svenska personhistoriska världen är fullbordandet av *Den introducerade svenska adelns ättartavlor med tillägg och rättelser* utgivna av Gustaf Elgenstierna. Verket föreligger nämligen nu komplett i nio stora volymer med de ganska borgerligt klingande begynnelse- och slutnamnen Abrahamsson—Östner (Sthlm, P. A. Norstedt & Söners förl., 1925—36. Pris pr del häft. kr. 60: —, inb. kr. 70: —). Den sista delen innehåller utöver de vanliga genealogierna även 79 sidor tillägg och rättelser samt, vad som är särskilt viktigt, *Personregister*, utarbetat av Arvid Norling. Det torde vara den svenska litteraturens utan jämförelse största personregister, omfattande omkr. 80,000 namn. Så vitt man kan se utan alltför ingående prövning, är det mycket praktiskt uppställt och blir för framtiden en ovärderlig nyckel till ättartavlornas uppgifter. Därigenom kan man återfinna ej blott alla dem, som äro ingifta men ej tillhört den introducerade adeln, utan också en stor del av det svenska medeltidsfrälset, vilket är en ofantlig hjälp vid identifieringar av sådana, som sakna verkliga familjenamn.

Med utgivandet av Svenska adelns ättartavlor är fullbordat ett arbete, vartill intet land torde äga full motsvarighet. Riddarhuset och introduktionen giva nämligen åt svensk adel en fast slutet och kontrollerbar form, som man eljest sällan möter. Liknande förhållanden råda visserligen i Finland och ett par av de baltiska staterna, men det svenska släktverket är så mycket större och fylligare än vad som österut kan presteras. Betydelsen av ett arbete som Elgenstiernas är ofantligt stort i så många olika hänseenden, att man väl må dröja ett ögonblick därvid.

Först må då åter påpekas, såsom redan förut av annan anmälare sagts i denna tidskrift (1925, s. 94), att det här är fråga om ett *utgivningsarbete*, publiceringen av riddarhusgenealogierna. Sedan dessa under halvseket efter det, att Gabriel Anreps upplaga utkom, bearbetats från alla möjliga synpunkter, förelåg ett vida värdefullare stoff, kompletterat, kritiserat — särskilt rörande medeltidsätterna — och kontrollerat, än vad Anrep kunnat förfoga över. Det har givetvis stått klart både för Elgenstierna och hans medhjälpare, att ännu mycket mer återstod att göra och ett högst betydande arbete har även både av utgivaren och medarbetarna fullgjorts under arbetets gång. Att publicera felfria ättartavlor är en fullkomligt omöjlig sak, men för

varje upplaga böra de kunna bli allt bättre och forskningen har alla skäl att vara tacksam för, vad man fått. Den möda, som ligger bakom ett jätteverk som detta, den förhållandevis korta tid av elva år, på vilken det slutförts och mycket annat kunde nämnas, för vilket man i första hand tackar den outtröttlige utgivaren Gustaf Elgenstierna. Det är så mycket mer beundransvärt av honom, att han fört det hela i hamn, som han de senare åren haft att kämpa mot en svårare ögonsjukdom, vilket måste ha varit både prövande och hindrande. Lyckönskningarna och tacksamheten för de nya ättartavlorna rikta sig i främsta rummet till honom. Vid hans sida böra vidare nämnas ledamöterna av redaktionsutskottet, arkivrådet Joh. A. x. Almquist och stadsarkivarien professor Bertil Boëthius, av vilka den senare visserligen ganska tidigt på grund av ökade göromål lämnade utskottet, men som där dock nedlagt ett förtjänstfullt arbete. Vad arkivrådet Almquist beträffar kan man icke nog värdera, vad han gjort för de nya ättartavlornas fullkomnande. Såsom den främste specialisten på svensk topografisk historia, enkanerligen rörande frälset och adeln, och som en av de främsta rörande svensk personhistoria i allmänhet, har han på otaliga punkter rättat och kompletterat genealogiernas uppgifter i alla möjliga hänseenden. En särskilt stor förtjänst har vidare professor Gottfrid Carlsson, den främste kännaren av medeltidens svenska frälsesläkter. Utöver de uppgifter, som kunnat hämtas ur K. H. Karlssons bekanta samlingar, har Gottfrid Carlsson lämnat ovärderliga både genealogiska och biografiska bidrag till det nya verket. Slutligen må med största rätt här nämnas dels sekreteraren i Kammarkollegium, jur. utr. kand. Otto Adelborg, som låtit resultaten av sina djupgående domboksforskningar komma ättartavlorna till del i särskilt hög grad, dels direktören Gouvert Indebetou, vars stora släkt- och personkännedom även utnyttjats för verket. En honnör förtjänst slutligen också Norstedts förlag och tryckeri, vilkas vackra utstyrsel av boken och kända precisionsarbete varit en verklig tillgång för ett arbete, som på varje sida har hundradetals med data och detaljuppgifter.

Det har redan sagts, att ofelbarhet icke kan förväntas i ett verk av dylikt slag; rättelselistan i nionde delen är naturligtvis blott att betrakta som ett lämpligt urval. Det vore därför meningslöst att granska detta verk med småaktig kritik och påpeka det ena eller andra misstaget i detaljuppgifter. Vad som förtjänar diskuteras är sådant, som har principiellt intresse, detta mest därför att en gång, när tiden är mogen, naturligtvis ännu nyare upplagor av ättartavlorna bli att förvänta.

Därvid är då först att nämna, att Elgenstiernas upplaga visserligen kan sägas så gott som helt ersätta Anreps, vars värde sålunda reduceras till det historiografiska. Men en och annan gång händer det verkligen den malören, att Anrep har rätt medan nya upplagan har fel eller brist. Uppgiften å ätten Berg von Linde, tab. 13, där Elgenstierna, i motsats till föregångaren, med orätt har Ramel i st. f. Bennet som hustruns och svärfaderns namn, torde likvisst vara en lapsus calami och är korrigerat i nionde delens rättelser. Men t. ex. Josias

Carl Cederhielm var kommandör av Vasaorden, såsom Anrep riktigt uppger, medan nya upplagan utan anledning utelämnar uppgiften. Dessa stickprov må nämnas blott för att visa, hur svårt detaljarbetet är — förnyad kontroll är ständigt av nöden. En ren principfråga om den genealogiska uppställningen rör den släkt, som hos Elgenstierna står på Drake af Intorp. Då ätten ännu fortlever i grevliga ätten Stenbock hade det varit bättre sätta de äldre leden på denna släkt, så mycket mer som stenbockska grenen icke alls har Drakeblod, vilket inkom genom gifte i en släktens yngre gren. Andra principiellt intressanta frågor röra utnyttjande av tryckt och otryckt material utanför genealogierna. I fråga om det tryckta återstår ofantligt mycket att göra (jfr bl. a. J. Liedgren i PHT 1933). Uppmärksamheten kan exempelvis för framtiden fästas på sådana arbeten som K. E. Löfqvists doktorsavhandling 1935 med dess riddarlängd och hans uppsats i Hist. Tidskr. 1936 om termen »Rikets råd och män». Vad otryckt material angår, så uppges det, att serien Biographica i Riksarkivet på tidigare stadium genomgått för riddarhusgenealogiernas räkning. Allt tyder emellertid på, att detta borde ske ännu en gång och i större utsträckning. En principfråga är, hur mycket som skall tagas med av de gamla riddarhusgenealogiernas anekdotiska karakteristiker. För en framtida upplaga torde detta stoff böra inskränkas. Det är mycket trevligt att läsa om överstelöjtnanten vid adelsfanan Seved Ribbing († 1672), att »Hans ordspråk var: Jag fruktar min Gud, dricker mitt öl, smeker min hustru och frågar ej efter befordringar.» Men det är absolut meningslöst att få till livs på tabellen om G. G. Adlerbeth: »var en snäll musikus och dessutom en bland Sveriges yppersta skriftställare». I sådana fall som det senare, rörande kända män, bör antingen ingen karakteristik givas eller en modernt och väl nyanserad sådan. Att lämna dylika är emellertid, såsom alltid beträffande encyklopediska formuleringar, förbundet med stora svårigheter. Hur kinkigt det kan vara ser man t. ex. av ett fall som Sven Lagerbrings. Utg. citerar på tabellen om honom en sådan allmänhistorisk auktoritet som C. T. Odhner för omdömet om bl. a. Lagerbrings stil, som förklarar vara »torr, prosaisk och stundom trivial» — en karakteristik, som i grunden ger bättre upplysningar om Odhners psyke än om Lagerbring som stilist.

Det historiska värdet av Elgenstiernas ättartavlor kan icke skattas nog högt. Vi möta i detta verk en återspeglning av vårt lands hävder, av dess öden i stort och smått under många århundraden. Genealogiskt sett gå vi från 1200-talets urfäder till släkterna Bielke och Natt och Dag fram till ätterna Hedin och Berencreutz — ty sistnämnda släkt är den senast introducerade (1917), ehuru den adlades redan 1697. Men vi möta tillika, fränsett alla släkter av utländskt ursprung, otaliga svenska bonde-, borgar- och prästsläkter i de led, som utgöra direkta förfäder till de adlade grenarna. Verkets socialhistoriska värde inskränker sig således ingalunda till adeln. Att det därtill har högt befolkningsstatistiskt värde visade redan P. E. Fahlbecks studier; de moderna rasbiologerna torde komma att träda i hans spår. Socialt sett representerar verket f. ö.

alla klasser och skikt, på grund av den starka ståndscirkulationen, från den högsta aristokratien i detta ords egentliga bemärkelse till familjer, som levat i de torftigaste förhållanden. Sverige är ju ett land med en ovanligt jämnt glidande social skala och med ovanligt gammal, stor och betydande klass av »ofrälse ståndspersoner», icke sällan ingifta just i adeln. Sin egentliga, samlade statsuppgift hade adeln framför allt under stormaktstiden efter Riddarhusets instiftande — staten skapade, har en framstående historiker sagt, en särklass för särskilda ändamål. I och med stormaktsväldets fall, d. v. s. från frihetstiden, ändrades adelns karaktär högst väsentligt. Även om ståndets duglighet då och senare icke i allo svarat mot dess pretentioner, kan man å andra sidan av bl. a. ättartavlorna se, att svensk adel dock i ovanligt hög grad deltagit och deltagit i det allmänna kulturarbetet.

Om ättartavlorna socialt sett ge en ovanligt fullständig bild av det svenska folket, både genealogiskt och i yrkeshänseende, så äro de å andra sidan ett märkligt uttryck för svensk historia. Vi få nämligen i dem den genealogiska förlängningen av det, som en gång utgjorde stormaktstidens Sverige, genom att här följa alla de släkter, som uppgått i andra stater och folk: Ryssland, Finland, de baltiska länderna o. s. v. Såsom jag tidigare haft anledning påpeka, ger t. ex. genealogien över ätten Aminoff sällsamma uttryck för dessa förhållanden. Slutligen ge de nya ättartavlorna en ovärderlig rikedom av upplysningar för varje forskare på vilket som helst av historiens olika specialområden. Det vore därför för litet att säga om Svenska adelns ättartavlor, att det är ett monumentalverk — det är i själva verket ett nationalverk av omistligt värde.

B. H—d.

Baltiska ättartavlor.

Samtidigt med att Elgenstiernas edition av »Svenska adelns ättartavlor» del efter del utkommit och numera avslutats, har ett liknande arbete sett dagen i Tyskland, vilket har den baltiska adeln till föremål. Detta verk, benämnt *Genealogisches Handbuch der baltischen Ritterschaften*, är uppdelat i tre avdelningar, omfattande respektive den *estländska*, den *livländska* och den *kurländska* adeln. Av alla tre har ett antal häften publicerats, men de båda senare äro ännu oavslutade, medan den förstnämnda föreligger färdig i tre digra band (Görlitz 1929—1936. 8:o, 729, 278, 405 s.) samt ett sluthäfte, innehållande Nachtrag och Index (114 s.). För utgivningen svara de olika tre ländernas adelsförbund, på vilkas vägnar en efterskrift är undertecknad av Ed. von Dellingshausen, vilken som förnämsta medarbetare uppräknar frih. Otto Magnus von Stackelberg, överste N. von Essen och frih. Ernst von Schilling, av vilka den sistnämnde utarbetat registret.

Det är ett ur många synpunkter högst märkligt företag, som sålunda partiellt nått sin fullbordan. Den genealogiska forskningen har alltid stått högt i Östersjöprovinserna, men man har detta oaktagt ald-

rig nått fram till en samlad insats, liknande den, som hos oss gjordes av Grabriel Anrep redan för tre kvarts sekel tillbaka. Nu däremot, när tidernas välvningar till synes för alltid berövat den baltiska aristokratien dess yttre maktställning och revolutionen bortsopat grunden för dess ekonomiska välstånd, hava dess medlemmar i landsflykt och ruin förmått att åstadkomma ett monument över sin samhörighet, som vittnar ej blott om en levande klasskänsla utan även om en märklig vitalitet och vilja att trots allt hålla traditionerna uppe och (varför icke) se även den mörka framtiden an med något av hopp. Huru man än är inställd till »baronernas» tidigare värde eller till de händelser, som förmått frigöra de av dem »förtryckta» folken, nödgas man likväl tillstå, att det ligger något storvulet över den manifestation handbokens publicerande utgör. För Sverige har denna publikation ett påtagligt intresse. Trots att i många fall medeltida anor kunna återopas, har den svenska tiden betytt mycket för den baltiska adeln ej blott i den nedbrytande riktning, som kännetecknas av reduktionshotet och bondeståndets målmedvetna stödande, utan även genom motsatta inflytelser. Det kan vara nog att påpeka, huru som adelns organisation i Balticum genom riddarhusens upprättande därstädes har sitt direkta föredöme i Sverige, det enda land (jämte Finland), där en dylik institution uppnått liknande former och stadga. Härtill kommer, att självfallet släktskapsbanden mellan de högsta stånden på ömse sidor Östersjön varit starka. Många familjer därute räkna sin nobilitering eller upphöjelse i högre värdigheter från den svenska tiden, och härav har blivit en följd att ett flertal namn äro gemensamma för de olika riddarhusen. För att nu endast beröra de estniska förhållandena, gäller detta om icke mindre än en tredjedel av de 194 ätter (bland 230 inskrivna släkter), vilkas genealogier blivit föremål för mera fullständig utredning i det nu utgivna verket. Och i en efterskrift uppvisas, att av de nu levande 105 släkterna (med ett medlemsantal av 3,296 personer) nära en fjärdedel har svenskt adelskap att tacka för sin ställning. Däribland befinna sig då också några familjer, som aldrig tagit introduktion i Sverige, men väl i Estland. Å andra sidan finnes gott om exempel på sådana ätter, som med stöd av äldre adelskap blivit naturaliserade i Sverige och där ännu förtleva, ehuru de till en del ej längre vid revolutionens utbrott voro »bodenständig» i Estland. Fastän redaktionen sökt att i de tre delarna av verket särskilja de tre kategorierna av de från ordenstiden, resp. den svenska och den ryska tiden stammande släkterna, blir det på detta sätt icke endast i det andra, utan lika mycket i det första bandet man från svensk synpunkt har att söka upplysningar om ätter, som med Sverige haft eller hava en nära förbindelse.

När den nya editionen av de svenska ättartavlorna började utgivas, voro icke planerna på det baltiska verket kända, och den föras utgivare stod då i korrespondens med fackmän inom de forna Östersjöprovinserna, vilka tillförde honom behöfligt material för bl. a. rättandet eller fullföljandet av de genealogier, till vilka källor saknades här hemma. Huru värdefulla dessa bidrag än voro, har givetvis »handboken» därutöver i viss utsträckning kunnat meddela nya

upplysningar. Dessa hava sedermera ingått i de Tillägg och rättelser, som äro införda i Elgenstiernas nionde del. Med reciprokt förfaringssätt skulle säkerligen handbokens Nachtrag svällt ut till betydande dimensioner. Detta har man dock undvikit genom det onekligen bekvämare sättet att i förekommande fall rörande de svenska grenarna från början nöja sig med en enkel hänvisning till de svenska publikationerna på området. Att denna till en del par force des choses måst göras till »Anrep» i stället för till »Elgenstierna», behöver ju ej numera vilseföra någon. Skulle emellertid härav dragas den nära till hands liggande slutsatsen, att handboken således ej innehåller något för svenskt vidkommande, som icke på närmare håll kan studeras i vår inhemska utgåva, må dock erinras om det förhållande, som redan framhållits, att den förra bland annat omfattar även genealogier över svenska ointroducerade släkter, med vilka Elgenstierna ej haft anledning att taga befattning. Därtill kommer, att handboken i noter upptager även talrika hänvisningar till bl. a. urkundssamlingar och arkivaliska källor, vilka för den personhistoriska forskningen måste tillerkännas ett ganska högt värde. Detta sammanhänger å andra sidan därmed, att de biografiska notiserna i övrigt utöver fullständiga födelse-, giftermåls- och dödsdata äro inskränkta till ett kort angivande av vederbörandes yrken och egendomsinnehav och således i motsats till de svenska ättartavlorna ej ens försöker att meddela fullständiga meritlistor. Rörande de äldre leden givas dock i välskrivna historiska överblickar stundom fylligare uppgifter. Handboken blir på detta sätt ett exklusivt genealogiskt verk, vars hela uppställning skiljer sig från vad som hos oss är det vanliga, helst nomenklaturen konsekvent använder sig av konventionella tecken och långt gående förkortningar. Det besvär, som härigenom försakas läsaren, motverkas dock av att använda stilsorter möjliggöra för denne att tillgodogöra sig texten utan anlitan- de av förstoringsglas, vartill den Norstedtska petiten onekligen frestar. Detsamma gäller i än högre grad de åtföljande väl utförda vapenbilderna, vilkas format i handboken erbjuder ett studium under gynnsamma förhållanden av de heraldiska emblemen. Det för de tre banden gemensamma personregistret omfattar över 7,000 namn, ett antal, som visserligen bleknar vid jämförelse med de omkring 80,000, vilka upptagas i det svenska systerverkets längd över ingifta o. a., men står i ganska god relation till antalet släkter inom de båda länderna.

Aqut.

Ätterna Hamilton.

Den Hamiltonska släktföreningen, som 1936 firat sitt femtioårsjubileum och under sin tidigare verksamhet gjort sig känd genom utgivandet av några uppskattade monografier över enskilda mera betydande medlemmar, har påbörjat en sammanfattande släktrönläsa, betitlad *De svenska ätterna Hamilton*, varav ett första band utgivits (Göteborg 1936. 4:o. VII, 123, 243 s. + tab. och pl. Illustr. uppl.

500 ex., av vilka 175 numrerade. Pris vid skriftlig rekvisition från föreningen, Stockholm Ö., 22 kr.). Innehållet är delat på två avdelningar. Den ena omfattar dels en utredning om de skotska förfäderna, dels ett antal biografier över 'De första Hamiltonarna i Sverige och i svensk tjänst'. Den andra upptager icke blott en fullständig släkttabell utan också en i anslutning därtill verkställd registrering av ättens talrika utgreningar i andra släkter med detaljerade uppgifter om samtliga descendenter på kvinnolinjerna alltifrån de första svenska stamfäderna. Programmet är som synes rikhaltigt och innefattar ämnen, som även från allmän synpunkt äro ägnade att tillvinna sig uppmärksamhet och intresse. Boken vänder sig således icke endast till den trängre familjekretsen men har anspråk att göra sig gällande inom en långt bredare publik. — Frågan om de ganska talrika till Sverige invandrade skotska familjernas verkliga proveniens hör sålunda till de spörsmål, som i flertalet fall äro långt ifrån utredda. De förnämna klanhövdingarna gävo nämligen ofta sitt namn ej blott till egna avkomlingar utan även till talrika underlydande, och källorna äro i allmänhet, när det gäller medeltiden, icke av beskaffenhet att alltid tillåta någon sträng åtskillnad mellan dessa dock artsbildade kategorier. Misstanken, att under titel av »skotsk adel» någon gång gömt sig prentioner, som vid närmare granskning skulle befunnits ganska ogrundade, har också rätt tidigt någon gång tagit sig uttryck bland annat vid de ansökningar om naturalisation på det svenska riddarhuset, vilka esomoftast förekommit. Det skall genast med styrka framhållas, att det sagda alls icke gäller de introducerade svenska Hamiltonska ätterna, rörande vilkas härstamning inga tvivel behöva råda. Icke destó mindre är den utredning, som nu givits med tillhjälp av äldre och nyare engelska förarbeten, synnerligen tacknämlig, emedan den är gjord på ett sätt, som verkar övertygande och har så att säga till det mesta fast mark att bygga på. Men när invasionen av »Hammelthoner» i den svenska armén, enbart under Gustav Adolfs tid i föreliggande arbete visar det även för utgivaren förbluffande stora antalet av minst 65, som samtidigt tjänat i alla grader och ej sällan som menige, förefaller det, trots ättens även senare visade förmåga av stark expansion, ej alldeles obefogat att uttala en stilla men, om ej namnet sträcker sig vida utöver genealogiska sammanhang. Det är också endast ett fåtal av denna stora hop, som kunnat bli va föremål för ett närmare omnämmande, men det är likväl anmärkningsvärt många eller icke mindre än fem, vilkas insatser vid tiden enbart före och omkring trettioåriga kriget varit av sådan betydelse, att skildringen av deras gärning kunnat utväxa till verklig historia. Och då får man dessutom erinra sig, att det här gäller en epok, som går före släktens egentliga bosättning i Sverige, vilken skedde först efter halvsekelskiftet och verkställdes av nya immigranter. — Skottarnes insatser i 1600-talets svenska krig ha med rätta tillvunnit sig stor uppmärksamhet, och de arbeten, vilka tidigare sysslat med ämnet, äro flera. Några äro upptagna i den källförteckning, som åtföljer föreliggande verk, men andra, såsom exempelvis Th. A. Fischers »The Scots in Sweden» (Edinburg 1907), saknas där. Men de nu utgivna biogra-

fiska skildringarna, som i rätt stor utsträckning stöda sig på arkivaliskt material ur bl. a. riks-, kammar- och krigsarkiven, innehålla mycket nytt och äro skrivna på ett sätt, som gör dem mycket läsbara. Stilen är vad man kan kalla *schwungfull* (kanske ibland alltför lätt för så upphöjda ämnen!), och de bifogade illustrationerna höra till den instruktiva och således ej blott dekorativa sorten. Bland de sista ingå nämligen talrika kartsquisser och fotografiska reproduktioner av handskrivna brev och rullor, vilka senare giva konkreta bevis på källornas äkthet. Detta är så mycket mera tacknämligt, som notapparaten (utöver de regelbundet återkommande översättningarna av latinska, tyska, franska och engelska citat) skulle vunnit på mera fullständiga hänvisningar till de grundläggande texterna. Genom hopställandet av de på olika håll spridda fragmentariska uppgifterna om de skotska krigarna har det lyckats författaren, som är identisk med den representant för »redaktionen», vilken undertecknat förordet, eller ryttmästaren greve John A. W. Hamilton, att giva både en elegant miljöskildring och märkligt levande bilder av de agerande personerna både hemma och i fält. Det växlande drama, som därmed upprullas, är emellertid alltför mångskiftande för att möjlighet skulle finnas för ens ett kortfattat referat inom ramen av en anmälan. — Den andra avdelningen är i sitt slag likaså märklig. Exempel finnas väl i den svenska genealogiska litteraturen på liknande försök att redogöra för den samlade avkomman av en gemensam stamfader. Det har dock, så vitt jag kan erinra mig, hittills rört sig om härstamning från dels en konung (Gustaf Vasas avkomlingar inom och utom Sverige, 1923), dels en stamfader till huvudsakligen prästerliga släkter (Genealogia Sursilliana, 1830), dels även en allmogeman (Anders Ols ättlingar, 1930). Vi hava i och med upptecknandet av de Hamiltonska descendenterna fått den första fullständiga redogörelsen för en högadlig familjs spridning till andra kretsar. Att det här är fråga om ett högst betydande arbete, visa bäst de siffror det rör sig om. Tillsammans äro upptagna ej mindre än 5,804 personer. Utom Hamiltonarna själva, som uppnå ett antal av 430 (av vilket 220 nu levande), representera de övriga 539 olika släkter. Materialet är därför tillräckligt stort för att tillåta rätt tillförlitliga demografiska spekulationer, från vilka redaktionen dock avhållit sig. Som ett apropos kan fastslås, att av de bortåt hundra giftermål, som ingåtts av fröknar Hamilton, före år 1900 blott tre skett med ofrälse personer, medan frekvensen av utomadliga förbindelser efter sagda år vuxit till det sjudubbla (21). En brist är emellertid saknaden av uppgifter om giftermålsåren. — Boken, vars yttre utstyrsel är förstklassig, är försedd med ett flertal förträffliga personregister samt med en betydelsefull delbetäckning I, som inger förhoppningar om en lika lyckad fortsättning.

Aqut.

Hugenottättlingar.

Fröken Senta Centervall har utgivit *Av hugenotternas stam. Ur en gammal släkts krönika* (Sthlm, Medéns förlags a.-b., 1936. 8:o. 196 s., ill., släkttabeller. Häft. kr. 7:75). Det vackert utstyrda arbetet behandlar de till Skåne inflyttade franska emigrantfamiljerna Decreaux och de la Rose samt deras avkomlingar. Akademiandamästaren i Lund Caspar de Creaux äktade 1706 Catharina de la Rose. Deras sons (akademiboktryckaren och -dansmästaren C. L. Decreaux) dotter Catharina Charlotta Decreaux (1738—1816) blev g. m. handlanden i Lund Jonas Centervall (1737—1805) och boken rör egentligen ättlingar av detta par, både inom slakten Centervall och på kvinnosidan. Det kan synas godtyckligt att bland en släkts många olika förfäder utvälja en bestämd grupp — här den franska — och se den följande släkthistorien i ljus därav, medan t. ex. i förevarande fall ej ens föräldrarna till Jonas Centervall nämnas. Men å andra sidan vet var och en, som något sysslat med släkthistoria, att minnet av en viss släktgrupp — likgiltigt om på fäderne eller moderne — ofta kan dominera ej blott kulturellt genom t. ex. arv av fast eller lös egendom utan också i fråga om typ och vissa bestämda anlag och egenskaper. Vad de äldre Centervallarne beträffar, så bekräfta de av förf:an avbildade porträtten hennes påpekande av, att den franska typen ibland klart gick igen.

Författarinnans framställning är lättflytande och medryckande, någon gång kanske väl entusiastisk och tillika ibland i bredaste laget i fråga om personer, som dock mera tillfälligtvis figurera i släktkrönikan. Stundom brister även kritiken. Att kombinera en släkt som Decreaux i Skåne med en bestämd fransk adelsfamilj av samma namn är likvisst ren spekulering; hörsägnen att Louis de Creaux haft en vapenprydd silversked binder ej tillräckligt härvidlag. Emellertid har författarinnan nedlagt ett mycket ingående och intresserat arbete både i genomgång av tryckt litteratur och handskriftsmaterial. Medan den förra till ej ringa del redovisas i noter vid bokens slut och en litteraturförteckning, som ansluter sig till de olika kapitlen, äro de arkiivaliska källorna tyvärr blott summariskt angivna.

Boken börjar med dansmästarsläkten Decreaux och dess fränder samt övergår sedan till familjen Centervall. I många fall sväller framställningen till ganska bred kulturhistoria, särskilt rörande Malmöförhållanden; förf:an har här flitigt utnyttjat borgmästaren C. C. Hallings minnen. Den äldsta grenen, lagman Birger Centervalls, utdog snart. Av den andra grenen utväljer förf:nan den kände lektorn och politikern Julius Centerwall och hans kusin generalmajoren C. G. Bergenstråhle för skildringen, medan övriga medlemmar endast uppföras på släkttabellen, där sjökaptan Malte Centerwalls japanska maka Oshika Takeno, numera trappistnunna i Japan, ger ett pittoreskt inslag — anmälaaren, som närt sin barndoms själ med en på tyg tryckt engelsk-japansk sagobok, hemsänd av detta par, återser med glädje deras namn. Mera uppehåller sig fröken Centervall vid släktens yngre grenar och deras ättlingar inom familjerna af Malmborg, Wihl-

borg, Fries (botanisten prof. Bengt Fredrik Fries' släkt), Halling, Möller, Kockum och Billberg. Om man först blir något förvånad, då man bland skånska herrar Möller m. fl. påträffar den sköna kejsarinnan Eugénie omgiven av icke mindre sköna hovdamer, så förklaras saken, då man finner, att det obetalbara Hälsingborgsoriginalet Astolf Mozart Möller, »lektorn som gjorde vad som föll honom in», en gång trasslade in sin fot i högstdensammas krinolin vid en Pariskonsert. Möller räddades av kompositören François Auber men sade själv sedan, att få män varit kejsarinnan så nära in på livet som han. Till bokens intressantaste och vackraste kapitel hör det, som rör Cajsa-Maja Billberg, född Centervall, och hennes hem i Lund, nära förbundet med Henrik Reuterdahl, biskop Faxe, Thomander m. fl. Med nöje gör man också bekantskap med »En borgerlig grande dame», Louise Centervall, gift först med ryttmästaren Wilhelm af Malmborg, sedan med hans kusin borgmästaren i Malmö Jacob Malmborg. Till kyrkoherde Jonas Centervalls gren hör den bekante föreståndaren för Samariterhemmet dr Otto Centervall. Till sist sparar författarinnan det pietetsfulla kapitlet om sin fader, »Den förste kustartillerigeneralen», generalmajor Anders Fredrik Centervall. Den fängslande boken har även ett värdefullt personregister.

B. H—d.

Ätten von Segebaden.

Det kan synas egendomligt, att en utländsk adlig släkt, som vunnit inträde på svenska riddarhuset, men vars introducerade linje utdött, likväl florerar endast i Sverige. Så är emellertid förhållandet med ätten von Segebaden, som i Tyskland räknats till uradeln, men därstädes i likhet med de i Sverige naturaliserade ätterna av svenne- och friherreklasserna nr 1852 och 285 utslöcknat, medan två andra immigrerade grenar fortfarande äro ganska manstarkt företrädde i adoptivlandet. Redogörelsen för en sådan släkts historia måste givetvis överspanna icke blott en omfattande tidsrymd utan även avse vitt skilda förhållanden och miljökomplex. F. d. justitierådet Emil Sundberg, som genom gifte är befryndad med ifrågavarande släkter, har företagit sig att berätta *Ätten von Segebadens krönika* (Halmstad 1936. 8:o. 263 s. Illustr. 250 numrerade exemplar) och gått till verket med all den grundlighet, som uppgiften kräver. Måhända kan man t. o. m. påstå, att han därvid gått till någon överdrift, då han, med utgångspunkt från att de första säkra underrättelserna om namnet (och slakten) spåras tillbaka till en hypotetisk invandring till Rügen i senare hälften av fjortonde seklet, funnit nödigt att skriva denna ös historia alltifrån 800-talet. När det sedan gäller att upprätta en verklig stamtavla, hava förarbeten av växlande värde icke saknats. Såväl Adels ättartavlor som Tersmedens Kalender öfver i Sverige lefvande ointroducerad adel (1886) samt Gothaisches Genealogisches Taschenbuch der Uradeligen Häuser (1917) upptaga nämligen kortfattade ättelängder över de medeltida släktleden. Det har emellertid icke lyckats att på nöjaktigt sätt bringa de tidigare

spridda namnbärarna i genealogiskt samband med varandra, men Olof von Segebaden, som levde 1450, anses vara den gemensamme stamfadern för ättens senare filiationer. Sundberg, som ingående granskat såväl de nämnda som andra (handskrivna) källor, kommer på denna punkt till samma resultat. Beträffande Olofs efterkommande på Rügen har han sammanfört tillgängliga notiser, som i vissa fall växt ut till hela små biografier, och särskilt tagit fasta på ättemedlemmarnas jordförvärv. Rörande den s. 32 nämnde Hartmann Segebaden kan det tilläggas, att han var verksam även i Sverige, där han förekommer som sigillvittne på brev utfärdade vid Östbo härads ting dels 1481, dels ännu 1500 (B 15, RA). I två kapitel om ättens gods och gårdar på Rügen samt om dess länsrätt har förf. meddelat dels utförliga egendomsbeskrivningar (med bilder av nuvarande utseende) och ägarelängder, dels en kronologisk förteckning med innehållsredogörelser (stundom hela avtryck) över de aktstycken, som reglerat besittningarna enligt de former, som för landet och tiden äro karakteristiska och delvis rätt så skiljaktiga från dem, vilka voro de i Sverige vanliga. Listan omfattar åren 1462—1777. I de följande kapitlen, betitlade 'Ätten von Segebaden från tiden för trettioåriga kriget till ättens överflyttning till Sverige', 'Den å svenska riddarhuset introducerade grenen' och 'De ännu fortlevande ointroducerade grenarna av ätten von Segebaden', vilka sistnämnda äro delade i en Smålands- och en Västgötagn, fortsätter författaren levnadsbeskrivningarna över de särskilda släktmedlemmarna i en numrerad ordning, vartill nyckeln ges i vidfogade översikter, uppställda i tabellform. Man kan vara av olika mening om denna ordnings lämplighet, eftersom föräldrar och barn måste sökas på vanligen vitt skilda ställen, och sammanhanget därför blir svårt att fasthålla. Det måste dock medgivas, att när systemet såsom här fullständigats ej blott med tabellerna utan även med ett mycket fullständigt trettio sidor starkt namnregister, olägenheterna av detsamma äro mindre framträdande, när man hunnit sätta sig in i de olika hjälpmedlen och övertunnit bekvämlighetshänsynen. I varje fall minskar det påpekade i ingen mån behållningen av de enskilda biografiernas studium, och dessa giva ett mycket gott intryck av vederhäftighet. I vissa fall hava sålunda uppgifterna i Adelns ättartavlor om den introducerade ätten eller dess anförvanter kunnat fullständigats och beriktigas. Värdet ökas för övrigt genom uppgifter även om ekonomiska förhållanden o. d., vilka icke äro vanliga i detta slag av litteratur. Där så varit möjligt, meddelas porträtt, och även dessa avdelningar äro försedda med bilder från en del av släktens ägande fastigheter. Allt som allt upptagas 182 ättemedlemmar, bortsett från ingifta. — Att döma av titelbladet är det förf:s mening att låta denna 'krönika' bilda en första del i en trilogi, vars följande partier äro avsedda för liknande monografier över ätterna von Braun och Sjöcrona, vilka genom giften äro förbundna med en stor del av de nu levande Segebadska ättlingarna. Förverkligandet av planen kommer säkerligen att hälsas med tillfredsställelse.

Aqut.

Malmösläkten Bergh.

— Leif Ljungberg och Th. C. Bergh, *Malmösläkten Bergh. Personhistoriska anteckningar*. Malmö 1936. 8:o. 132 s., rikt ill. Tr. i 150 ex., ej i bokhandeln.

När borgarna i staden Malmö år 1697 skulle på rådhuset svärja eden vid hyllningen för Carl XII, drogo förhandlingarna långt ut på tiden, många troppade av och ej mindre än 151 personer saknades vid uppropet — en betänklig sak i en från början dansk landsända. Också blevo de försumliga senare kallade till ansvar. Bland dessa var även Ebbe Persson eller Ebbe skeppare, som meddelade att han varit där men för »besvimelse gådt neder» — det var stamfadern för den nu blomstrande Malmösläkten Bergh. I den förnämliga släktbok, som denna familj utgivit, har arbetsfördelningen mellan stadsarkivarien Ljungberg och konsul Thorsten Bergh utan tvivel varit mycket fördelaktig för att försäkra sig om både fast arkivalisk grund och tillvaratagande av släktens egna uppgifter och minnen. Arkivmaterialet pekar på, att släkten kommit från Bjäre härad. Namnet återfinnes först hos Ebbe Perssons sonson handelsmannen Lorentz Bergh (1722—72), vilken liksom större delen av släkten blev en trogen son av den stad, där redan hans fader ägde gård och grund: den senare ärvde även sådan vid Ostindiefararegatan efter sin hustrus morfar Lars Nielsen »Ostindiefahr». I fjärde och femte generationerna möta fyra ingiften i släkten Kockum. Därmed hade familjen Bergh ingått i vad man skulle vilja kalla kretsen av Malmö stads klassiska släkter. Att man i personregistret återfinner namn som Bager, Falkman och Flensburg endast förstärker detta intryck. Visserligen lyser familjen Dieden med sin frånvaro där, men att den återfinnes bland släkten Berghs ättlingar »via Kockum» är icke desto mindre ett faktum. Illustrationsmaterialet är över allt beröm, både i urval och reproduktion. Vill man se en verklig bild av, hur kvinnan såg ut före Mrs. Simpson, skall man slå upp sidorna 44—45 i Berghska släktboken. Där trona i väldiga sidenkrinoliner, bindmössor och all övrig tillbörlig attiralj samt knäppta eller eljest välplacerade händer fruarna Anna Brita Kockum född Bergh, Catharina Richter född Bergh, Anne-Marie Kockum född Bergh och Carolina Damm född Bergh — en kvartett av fullkomlig soliditet, ett levande uttryck på spinsidan för en gammal och ärevördig köpmansstads högre societet. Anmäla- ren, som en god bit in på detta sekel haft förmånen att få se värdiga representanter för släkten i fröknarna Bergh på Kronetorp har kanske litet svårt att känna igen dem i chinjong m. m. men även på bilderna imponera de. Ståtlig är även raden av framstående affärsmän och kommunalpampar i boken, vare sig i paradporträtt med »mannahatt» och handen på en välskulpterad, högryggig stol eller i familjeidyllens form vid kakelugnhörnet som på den vackra bilden av handlanden och disponenten Peter Bergh och hans maka — morföräldrar till filosofiprofessorn Gunnar Aspelin i Göteborg. Att i denna hemstads- trogna släkt dock även funnits drag av »Udve» märkes i ett par tabel-

ler, bl. a. över stadskirurgen Gustaf F. Bergh, som då polska frihetskriget utbröt 1831 drog till fälthospitalet i Warszawa; härav förklaras väl också det i nästa generation uppdykande, oväntade förnamnet Petrowski. Även om nya släktmedlemmar gingo till läkar- och apotekarkårerna och somliga t. o. m. lämnade Malmö, höll man sig åtminstone i flertalet fall inom Skånes gränser — antalet »överlöpare», enligt gamle biskop Flensburgs terminologi, är ganska ringa, ehuru Tjeckoslovakien fått mottaga en kvinnlig sådan. Eljest var det Edward Bergh (1853—1934), som blev släktens mest äventyrliga livsöde. Han körde oxspann i Sydafrika i många år men det verkar tillfredsställande, att hans boplatser som äldre växlade mellan Rivieran, Kanarieöarna och Kivik. Släktens ställning av högre skånsk dignitet symboliseras f. ö. icke illa av, att man bredvid varandra finner avbildade kungliga gåvor till släktmedlemmar ej blott från Oscar I utan också från Frederik VII.

De båda författarna ha all anledning att vara nöjda med sitt verk. Även konsul Berghs svärfader, ärfthighetsforskaren professor H. Nilsson-Ehle, bör kunna finna, att arbetet bringar ett rasbiologiskt material av värde. Den Berghska boken är en heder för författarna och den släkt den skildrar, en glädjekälla för läsaren, en prydnad för bokhyllan och ett mönster i sitt slag inom svensk genealogisk litteratur.

B. H—d.

Smärre släktböcker.

Av det senaste årets skörd på det genealogiska litteraturområdet hava till redaktionen insänts, förutom redan omnämnda större arbeten, även tre smärre monografier. De hava var för sig utgivits i numrerade upplagor av begränsad omfattning, men deras sålunda manifesterade egenskap av sällsynta tryck, som tyckes vara ett speciellt karaktistikon för våra släktböcker, är också snart sagt det enda gemensamma för dessa alster av den senaste tidens forskningsflit. De skilja sig nämligen till ämnesmiljö och framför allt uppställning väsentligen från varandra. Mest i överensstämmelse med den gängse typen är postkontrollören Thorsten Gerles arbete, betitlat *Släkten Gerle. Ett bidrag till dess historia* (Södertälje 1936. St. 8:0, 47 s. Illustr.). Ämnet är tidigare i tryck behandlat i andra delen av Aug. Kinbergs Gotländska släkter (1895), men en jämförelse ger otvetydigt vid handen, att den nya upplagan är i hög grad fullständig. Den ger i övrigt ett gott intryck av vederhäftighet. — Lektor Herman Wingqvists bok har delvis en annan karaktär, vilket framgår redan av titeln: *Släkten Wingqvist från Södra Ving jämte upptecknarens antavla* (Skara 1936. St. 8:0, 73 (13) s.). Familjenamnet, vars olika stavning av skilda ättegrenar exemplifieras i ovanstående citat, antogs först på 1820-talet av tre bröder. En av dessa var farfader till bl. a. den kände kullagersuppfinnaren doktor Sven Wingqvist. Författarens egen antavla sträcker sig givetvis olika långt tillbaka på skilda händer. Det har emellertid lyckats descendenten att fullständigt belägga

sina 32 anor och mer än hälften av de 64. I särskilda tabeller kan han därutöver i vissa fall uppvisa sin härkomst från ännu flera led tillbaka och har på modernet genom sin mormors farmors mormors mormors mormor, som tillhörde den adliga ätten Svenske, kännedom om några anherrar redan på 1300-talet. De upplysningar, som ej fått rum i tabellerna, hava sammanförts under rubriken »Biografier till antavlan». Här meddelas rätt utförliga notiser om ett stort antal personer av växlande stånd och villkor i alfabetisk följd efter släktnamnen. Det är förvånansvärt, att författaren såsom sådana använder latinska patronymika, t. ex. Henrici och Ulfonis, och än värre Ortsbestämningar som Holmensis [*sic*] och Upsaliensis (!). — Även det tredje arbetet bjuder på såväl ätte- som antavlor. I detta fall rör det sig med få undantag om rena allmogesläkter. Kassören Albin Johansson har under titeln *Från 1395 till 1935* (Lund 1936. 8:o, 73 s., 2 tab.) publicerat resultaten av sina forskningar i jämtländska kyrkböcker och fått fram ej mindre än 210 tabeller över sina förfäder och släktingar. Framlidne kyrkoherden Mats Ling har hjälpt till med de sju första, som upptaga lika många led hemmansägare i Digernäs. Dessa förklara det eljes förbluffande tidigare årtalet på titelbladet. Om innehållet kan i övrigt icke sägas annat än att det utgör ett nytt bevis på den redan förut kända goda beskaffenheten av vår kyrkobokföring, enkannerligen i Jämtland.

Agut.

Sörmlandsadel.

Överstekammarjunkaren och f. d. riksheraldikern greve Adam Lewenhaupt har utgivit *En färd till minnenas värld. Hågkomster från barndomen (1861—1870)* (Sthlm, Wahlström & Widstrand, 1936. 8:o. 231 s., pl. Häft. kr. 9:—). Historien börjar i Klara östra kyrkogata nr 10, Stockholm. »Jag har alltid varit glad över», skriver förf., »att storken förde mig till den prydliga sängkammaren en trappa upp och ej släppte mig hos gumman Engström vid porten. En vis man har sagt, att man aldrig kan vara nog försiktig i valet av föräldrar och jag ger honom obetingat rätt. Jag kunde aldrig gjort ett bättre val och vill ej ens tänka på, huru mitt liv skulle gestaltat sig, om storken slarvat.» För den, som till äventyrs ej förut känner grev Adams malitiösa syn på världen, tillvaron och människorna, torde denna prolog vara tillfyllest för att ange bokens ton. Oaktat huvudstadsdebuten är fortsättningen starkt knuten till familjen Lewenhaupts sörmländska arvegårdar och andra fränders i samma landskap — för författarens del närmast Sjöholm. Framställningen är kronologisk, källorna ej blott minnet utan också brev och anteckningar, vilket ger boken större historiskt värde. Bl. a. har förf. utnyttjat förste hovmarskalken E. W. af Edholms dagbok. Denna skildrar en stor bal i Örebro med verkligt roande detaljer: »Fröken Märtha Leijonhufvud var balens obestridliga donna assoluta, flickorna Strokirk rätt bra och milles Hallenberg värdiga och jag tror även färdiga att upptända de ömmaste begär. Hotellets 22 rum voro alla prydda med bufetter för

dels förfriskningar dels mat. Vad bönderna förtärde vid de senare är otroligt.» Granngårdarna i Sörmland passera revy, liksom ägarna — Ericssberg, Claestorp, o. s. v. Karakteristiken av gamle baron Carl Jedvard Bonde är strålande, liksom bilden av herrskapet von Post på Stora Djulö. På senare stället fanns f. ö. en gammal betjänt, rödhårig, tystlåten och argstint. »En gång blev han kär och omöjlig. Hennes nåd visste sig ingen råd, att säga upp honom lönte ej mödan, ty han skulle ej fäst ringaste avseende därvid.» Då gav hon honom ricinolja och »Amor flydde på lätta vingar». Vad som frapperar i skildringen är bl. a. grev Adams tvåfaldiga respektlöshet: de kungligas besök voro mest besvärliga, ej minst prins Augusts — han hade varit kär i en fröken Lewenhaupt och ansåg sig på obestämt sätt höra till familjen — och trotjänarna bestodo till slut, som redan Ordspråksboken antytt, mest av pretentioner. Å andra sidan reproducerar förf. utan tvekan en bild med texten: »Trädgårdsmästaren: 'Grevinnan och jag ha kanske inte samma principer, men om jag får den äran att göra som jag vill, så blir det nog bra'. Con amore skildrar förf. sin faders förkärlek för gamla papper och den fridfulla familjekretsen kring bibliotekslampan. Vad tjänarna beträffar skulle man lätt kunna sammanställa en ovanligt underhållande samling domestikaforismer ur boken, omfattande t. ex. kuskens på Sjöholm replik, då han mist sin sista hustru och gamle greven beklagade sorgen — han sa: »Ja, det går åt käringar, ska ja säga.» Och nog känner man den djupa visdomen i ladugårdskarlen från Broby pessimistiska uttalande: »Ja, si har en tjänt Sydowen i förti år å sen kommer te hälvete, då har en då inte mycket för att en ha vurti tä» — kanske bör det emellertid antydast, att historien (med andra namn) även påträffats lokaliserad till Västmanland. Boken är ett kulturhistoriskt dokument av hög rang, skildrande den epok, vid vars slut järnvägarna »bryta in». Att säga, att den är rolig, är närmast tautologi.

B. H—d.

Historiografi.

Den schweiziske historikern Eduard Fueters *Geschichte der neueren Historiographie* utgavs första gången 1911. Den har nu upplevat sin tredje upplaga (München & Berlin, Verlag R. Oldenbourg, 1936. 8:o. xxii, 670 s. Inb. Rmk 23:—), som utkommit i oförändrat skick men av utgivarna. Dietrich Gerhard och Paul Sattler, försetts med ett »Nachtrag» på 44 sidor, omfattande bl. a. nya litteraturhänvisningar till de olika kapitlen. Boken betraktas sedan länge som på sitt sätt klassisk. Å andra sidan mötte den redan vid sitt första framträdande viss opposition. Fueter, som var fil. dr och 1912—21 medarbetare i en tidning i Zürich samt avled 1928, ansågs nämligen ha satt en väl stark individuell prägel på urval och framställning, med utgångspunkt i sin egen, liberal-demokratiska åskådning. En intressant utredning rörande bokens författare, innehåll och ämne föreligger i Hermann Haerings »Zur Ge-

schichte der neueren Historiographie» i Historische Zeitschrift, bd 153, 1936, s. 501—513. Haerings påpekande, att Fueter favoriserat upplysningstiden på t. ex. romantikens bekostnad, är utan tvivel riktigt. Han framhåller vidare, att Fueters arbete är en typisk »förkrigsbok», behärskad av det slutande 1800-talets optimistiska framstegstankar. Trots alla brister kan man likväl icke komma ifrån, att den orientering Fueter ger varit och är både välkommen och mycket lärorik. Var och en, som intresserar sig för personhistoria i vidare mening, har nödvändigtvis behov också av historiografisk fördjupning. Med rätta anmärker visserligen Ahnlund i HT 1936 (s. 219), att Fueter helt utelämnat den nordiska historiografien med undantag för Samuel Pufendorf. Emellertid äro ju de allmänna utvecklingslinjer förf. ger icke desto mindre av stort intresse som bakgrund till den nordiska utvecklingen. Vad den biografiska historiografien angår, är Fueter dock ytterst ojämn. Hans framställning i sin helhet går från humanismen till nutiden. Beträffande just humanismens biografier får man emellertid en ingående översikt (s. 92—106) med mycket givande synpunkter. Förf. anför, att Suetonius var det stora mönstret och att den biografiska framställningen i allmänhet var officiös, men att å andra sidan också oavhängigare andar uppträdde samt att man i biografiens form ofta behandlade det kulturhistoriska stoffet. Verkligt skarpa människoskildringar möta i det friare utformade historiska källmaterial, som t. ex. de venetianska diplomatrapporterna utgöra. En humanist som Flavio Biondo rådfrågade f. ö. även brev som källor för sin historiska framställning. Mot slutet av 1500-talet tog emellertid den retoriska biografien, som redan fanns också hos de äldre humanisterna, överhand och förkvävde ofta en verklig karakteristik — striden mellan äreminne och egentlig levnadsskildring varar ju i själva verket till in på 1800-talet. Ett intressant kapitel har Fueter om den klassiska memoarlitteraturen i Frankrike. För 1700- och 1800-talen har förf. emellertid icke alls ägnat samma uppmärksamhet åt hithörande problem, ehuru visserligen hans skildring av upplysningens människouppfattning (s. 341) är av biografihistoriskt intresse. Då människokunskapen, biografi-, brev- och memoarlitteraturen dock alltid måste ses i ljuset av de allmännare historiska åskådningarna, kan man likväl icke underlåta att varmt anbefalla Fueters arbete till vidsträckt studium.

B. H—d.

Sveriges ekonomiska historia.

Av professor Eli F. Heckschers *Sveriges ekonomiska historia från Gustav Vasa* föreligger nu första delen: Före frihetstiden, delad på två böcker (Sthlm, Alb. Bonniers förl., 1935—36, st. 8:o. 707 + XLIII + 33 + 44 s. + 13 diagram + 3 kartor. Pris häft. kr. 15:—, 22:—). Det är ett storartat anlagt verk, som varje historiskt intresserad hälsar med glädje och vars planerade fortsättning i ytterligare tvenne delar fram till våra dagar motses med lika stora förväntningar som den utkomna delen mottagits med uppskatt-

ning och tacksamhet. Första delens första bok har titeln Medeltidshushållningens organisering 1520—1600, den andra boken Hushållningen under internationell påverkan 1600—1720. I den första boken behandlas först det ekonomiska livets grundläggande drag, därefter dess särskilda sidor och sist den ekonomiska politiken. I den andra boken skildras först de yttre förändringarnas närmaste verkningar, därefter de nya samhällsförhållandena och slutligen politik- och idéer. Särskilt givande förefalla kapitlen om natura- och penninghushållning, om levnadsstandard och välståndsutveckling, om företagsorganisation, kredit och kapitalanskaffning, om penningväsen, betalningsvanor och prisutveckling, där förf:s nationalekonomiska kapacitet har särskild betydelse och där förarbetena — frånsett framför allt Hans ForsSELLS arbeten — i vissa avseenden äro mer än vanligt sparsamma. Beträffande de särskilda näringarnas och den ekonomiska politikens historia samt godsavsöndringarna och reduktionen har förf. haft framstående föregångare i Hans ForsSELL, C. T. ODHNER, Sam CLASON, J. A. ALMQUIST, Nils WOHLIN, Helge ALMQUIST och andra.

Det kan naturligtvis här ej komma i fråga att ens i några huvuddrag söka följa den alltid livfulla och stimulerande, i många avseenden också banbrytande framställningen eller att diskutera vare sig verkets allmänna åskådning eller de ofta mödosamma förarbetena eller slutsatserna i speciella fall. Endast ett par antydningar må göras. I det korta kapitlet om jordbruk och agrarförhållanden — övriga knapphändigt särskilt i betraktande av, att hela verkets motto är de berömda raderna ur Geijers Odalbonden — hade man väl väntat en fylligare redogörelse dels för jordbrukets teknik, dels för de jordbrukande klassernas sociala struktur och egendomens fördelning. Det hade t. ex. varit värdefullt att få några uppgifter om så viktiga ting som jordbruksredskapen och dräneringsförhållandena. Hemmansklyvning, nyodlingar och torpupplåtelse allena antydas, frågorna om tjänstefolk och lös arbetskraft likaså, inhysingar o. d. omtalas ej alls, lika litet arvsförhållanden, hälftenbruk och undantag m. m. Här gäller det dock ej företeelser, där man i brist på källor eller på förarbeten helt måste resignera.

Vid redogörelserna för de olika samhällsgruppernas levnadsstandard — vilka ansetts böra begränsas till livsmedelstillgången — hade väl några ord om skattepolitikens inverkan och om skattetrycket varit befogade. Alldeles hade väl ej heller t. ex. prästerskapets ekonomiska villkor bort utelämnas, helst som en sådan utredning även skulle givit vidare perspektiv och jämväl varit relativt lätt att utföra. Över huvud ger framställningen, frånsett kapitlen om godsavsöndringarna och reduktionen och om levnadsstandarden, långt mera en bild av »stadsnäringarnas» och av bergsbrukets tillstånd än av jordbrukets och jordbrukarnas. — Till förf:s framställning av skråväsendet, närmare bestämt till de anförda auktoritativa uttalandena mot de slutna skråna, kan för kuriositetens skull fogas en rolig och sannolikt ganska karaktäristisk anteckning, troligen av överståthållaren Axel Sparre, så lydande: »N. B. Alle slutne Skrän faan i wåldh, så framt dedh skall blifwa gått.» Anteckningen i fråga har påträff-

fats bland de skråtaxor, som Sparre å ämbetets vägnar hade att granska!

De från personhistorisk synpunkt mest intressanta kapitlen äro emellertid väsentligen andra än de nu antydda. Det är speciellt kapitlen om utlänningarnas roll i Sveriges ekonomiska utveckling, kapitlet om godsavsöndringarna och reduktionen och kapitlet om litteraturen. Förf. har svårt att förklara, att inflyttningen av främmande företagare sinade ut under senare hälften av 1600-talet. Den religionspolitiska utvecklingen ger emellertid säkerligen nästan hela lösningen av denna fråga, en sak som observerats av flera författare och jämväl beröres här och var i den samtida diskussionen och från frihetstidens första år ivrigt debatterades vid riksdagarna i samband med kraven på viss religionsfrihet för de reformerta. Det var religionslagstiftningen från och med Karl X Gustav (1655) — som ju själv haft en reformert fader och redan därför hade all anledning att som konung uppträda som ortodoxiens stöd för att skingra alla miss-tankar — och prästerskapets snart sagt varje riksdag framförda krav på en striktare rättstillämpning, som i stort sett berövade Sverige det särskilt för landets ekonomiska liv utomordentligt värdefulla tillskott, som reformerta immigranter, särskilt hugenotterna, skulle utgjort och som nu kom främst Brandenburg, Holland, Schweiz, England och Danmark till godo. Vad detta betytt jämväl i rent politiskt avseende, särskilt i förhållandet till å ena sidan Frankrike, å andra sidan Holland och England, kan givetvis ej här beröras. Man ser också, hurusom *connivence* mot »kalvinerna» hos de båda enväldskonungarna stundom skickligt antyddes medföra faror för anarkiska tendenser mot staten och kungadömet. Detsamma gällde i än högre grad om de från kalvinismen utgående sekterna, till vilka ju även pietismen i viss mån hörde. Detta vanligen helt förbisedda motivkomplex fortlevde f. ö. under frihetstiden, sannolikt längre.

Vid framställningen av reduktionen kommer förf. att något beröra Carl Piper och hans mottaglighet för »gåvor» av olika slag från högadeln. Det kan tilläggas, att Piper troligen även var föremål för liknande påtryckningar från affärsmännen; bland en av direktörernas för det s. k. renoverade tjärukompaniet papper finns en räkning på en middag för Piper av fullkomligt gigantiska proportioner även för den tiden. Vilken gripande förändring företer ej Piper senare i den ryska fångenskapen, där hans hela liv och verksamhet blir helgat åt hans olycksbröder. Allt smått och lumpet i hans väsen brännes ned, och kvar stå hans sällsynta duglighet och energi under de största personliga påfrestningar, den hårdaste fångenskaps nöd. Hans fasta och värdiga hållning i olyckan och lidandet under hans livs sista, tunga skede skänker åt hans gestalt ett drag av verklig storhet, som den förut saknade.

I kapitlet om litteraturen hade det varit värdefullt, om Urban Hjärnes intressanta nationalekonomiska författarskap berörts eller om Olof Rudbecks stora inflytande på det ekonomiska arbetet under hela andra hälften av 1600-talet omnämmts. Den av anmälaren först observerade Israel Nesselius har jämväl här sitt märkliga rum, ehuru

den väsentliga framställningen av hans insats först kommit i denna årgång av PHT (se ovan s. 77—162). Förf. så gott som förnekar samband mellan storhetstidens och frihetstidens ekonomiska litteratur. Ett sådant samband finnes emellertid otvivelaktigt, många av frihetstidens projekt och åtgärder återgå på inhemska föregångare. Och män som Rudbeck och Nesselius kunde i flera avseenden gälla som typiska frihetstidsmän, närmast hattar. — I de mycket instruktiva anmärkningarna om källor och litteratur hade man väntat att bland de förra återfinna en så viktig publikation som Förarbetena till 1734 års lag och editioner av de tidigare lagförslagen och bland litteraturen så betydande allmänna arbeten som Agardhs Statistik, Nordströms Samhällsförfattningens historia, Rabenius Ekonomilagfarenhet och Lindes Ekonomirätt samt många särskilt rätts-, agrar- och kyrkohistoriska avhandlingar av vikt för de berörda problemen eller med dem sammanhängande spörsmål, allt detta självfallet utan att ens i stora drag pretendera något slags fullständighet i ett översiktsverk som detta.

Denna korta recension har mest antytt några kompletteringar eller avvikande meningar. Anmälaren hoppas dock, att dessa inkast ej kunnat skymma hans uppfattning, att Heckschers stora verk säkerligen blir ett av de mera imponerande och jämväl ett av de betydelsefullare i vår historiska litteratur.

Daniel Almqvist.

Utrikesförvaltningens historia.

När »Kungl. Maj:ts kanslis historia» (se PHT 1935, s. 122 ff.) fullbordades 1935, hade man uteslutit partierna om utrikesförvaltningen, som skulle ingå i ett särskilt verk. Detta, som bekostats av legationsrådet H. Ax:son Johnson, föreligger nu i en imponerande volym: *Den svenska utrikesförvaltningens historia* av Sven Tunberg, Carl-Fredrik Palmstierna, Arne Munthe, Arne Forssell, Torsten Gihl och Nils G. Wollin (Upps. 1935. Stor okt. VIII, 548 s., pl. Häft. kr. 10:—). Huvudredaktör har varit förste bibliotekarien O. Wieselgren.

Tunbergs parti behandlar perioden »Från äldsta tider till 1600-talets början». Under medeltiden voro hithörande förhållanden självfallet mycket primitivt ordnade, men mot 1400-talets slut börjar Sverige att i Rom hålla diplomater av en art, som numera skulle betecknas som ministrar. Tunberg nämner särskilt Karl Knutssons prokurator vid kurian Birger Månsson, den senare biskopen av Västerås, vidare sekreteraren Ragvald Ingemundsson, Hemming Gadh, dekanen Erik Svensson och den blivande ärkebiskop Johannes Magnus. Först under äldre Vasatiden ordnas dock förhållandena närmare. Verkets framställning fördelar sig fr. o. m. sistnämnda period på två linjer för varje tidevarv, nämligen dels den centrala utrikesledningen i Sverige, dels själva utrikesrepresentationen. För Gustaf Vasas del vålade frågan om personer med kunskap i tyska stora bekymmer, in-

nan konungen fick sitt tyska kansli ordnat. De olika sekreterarna passera revy i Tunbergs översikt, jämte de få herrar, som kunde användas för beskickningar, t. ex. Pontus De la Gardie och Anders Lorichs. Ett stort personhistoriskt intresse har den förteckning över Erik XIV:s »kunskapare», som förf. publicerar (s. 34—37) — man använde bl. a. präster därtill.

Tiden 1611—1648 skildras av Palmstierna och är bokens personhistoriskt mest givande avsnitt. Den svenska corps diplomatique var vid denna tid ännu så begränsad, att utrymmet tillåter närmare karaktéristiker och förf. har också begagnat sig därav. Den centrala ledningen får fast form i kansliet under Axel Oxenstiernas betydelsefulla överinseende. När kanslern var borta, var det ej alltid lika väl beställt — bl. a. synes riksrådet Per Banérs »melancolia hypocondriaca» ha verkat oförmånligt. Sveriges dåvarande utfallsport mot Europa var det småländska Markaryd, där länsmannen och postförvaltaren Brodde Jakobsson även intog kunskaparens roll. Man känner igen mannen från Ahnlunds brevpublikation 1930 — han skodde sig på kronans bekostnad (se PHT 1932, s. 117). Som diplomatiskt fotfäste på kontinenten tjänade Hamburg, då och länge ännu en stor nyhetsbörs. I Stockholm hade man svårigheter, liksom under äldre Vasatiden, att få dugligt folk till diplomatiskt arbete. Därav uppkom nödvändigheten att även anlita utläningar, vilket vållade särskilda bekymmer, ej minst när de som sekreteraren Peter Abel Schmalte rymde i väg till fienden med allt sitt kunskapsmaterial. Vid sidan av de äventyrliga elementen stodo å andra sidan män med europeiskt rykte, en Adler Salvius, L. Camerarius och Hugo Grotius. Palmstierna omtalar vår första kvinnliga diplomat, agenten Johan Möllers maka Catharina Stopia, »Möllerskan» i Moskva, vars historia utreddes av Liljedahl i PHT 1934. Dramatiskt var det fall, då en svensk resident som Lars Skytte i Lissabon utbytte sin diplomatiska charge mot munkkåpan.

Utrikesförvaltningen 1648—1720 behandlas av Munthe. Westfaliska freden skapade förutsättningar för fastare organisation och stående beskickningar med residenter eller lägre agenter, kommissarier o. s. v. Munthe skildrar tiden i epoker, först till 1679, därpå 1680—1700 och 1700—1720. Utrikesförvaltningen sväller nu till helt andra mått än förut och i texten möta välkända diplomatnamn i mängd — Mathias Björnklou, Edvard Ehrenstéen, Peter Silfvercrona, Harald Appelboom, o. s. v. I Danmark var Helsingör länge viktigare (för tullens skull) än Köpenhamn. Det barbariska Moskva vållade speciella svårigheter. Som den ende svenske ambassadören vid denna tid framträdde Otto Wilhelm Königsmarck i Paris. Munthe utreder titelterminologien — benämningen e. o. envoyé vinner nu insteg. Bland de centrala ledarna uppehåller han sig bl. a. vid Bengt Oxenstierna. Under Karl XII:s regering koncentreras makten i konungens hand även i fråga om utrikes ärendena, medan kansliordningen 1713 nyordnar hemmaförvaltningen. Finansnöden vållade de svenska diplomaterna stora bekymmer, av vilka förf. ger en drastisk bild.

Historiken för den viktiga perioden 1721—1809 är skriven av

Forssell och rör epoker av mycket olika karaktär. Riksdagens inblandning i utrikesfrågorna, kampen om »sekretessen», ändringar i fråga om kommissionsekreterarnas ställning m. m. voro problem, med vilka man brottades. Statsvälningen 1772 inleder ett helt nytt skede, då kanslikollegium avtynar och det mäktiga presidentkontoret övergår i kabinettet för utrikes brevväxlingen. Liksom i Munthes skildring möter man även här en rad välkända namn — Arvid Horn, C. G. Tessin, A. J. von Höpken, bröderna Scheffer, Ulric Franc, m. fl. Under Reuterholm svänger läget inom utrikesförvaltningen för att under Gustaf IV Adolfs egen regim åter röra sig i delvis nya former.

Det historiska slutpartiet från 1809 till nutiden har tecknats av G i h l. Lars von Engeström inleder tidevarvet, vars etapper betecknas av grundlagarna 1809, departementalreformen 1840, en rad betydelsefulla ändringar omkr. 1858, unionsbrottet och världskriget. Vid Engeströms sida träder inom kort Carl Johan samt Gustaf af Wetterstedt, medan bröderna C. A. och Gustaf Löwenhielm höra till tidens mest kända diplomater. Oscar I var som sin fader i ganska hög grad sin egen utrikesminister. Förf., som i HT 1936 utrett Kabinettskassans historia, ger oss nu huvuddragen därav. Intressant är att se det norska inslaget i svensk utrikesförvaltning efter 1814, vilket beröres på flera ställen, liksom frågan om amatördiplomaterna. Telegrafiens införande revolutionerar diplomatien, liksom världskriget ställde helt andra krav än de tidigare på hithörande förvaltningsgrenar. Ett sista kapitel i boken ägnas av W o l l i n åt Arvfurstens palats, från dess Torstenson-Bielkeska tid och Sophia Albertinas samt arvfurstarnas fram till Utrikesdepartementets. »Den svenska utrikesförvaltningens historia» är ett verk av hög kvalitet, välkommet för forskningen, fängslande och intressant i de skilda författarnas välgrundade och sakrika framställningar.

B. H—d.

Frälsegodsen under storhetstiden.

Med kammararkivets överlämnande till riksarkivet följde förpliktelsen att göra det förstnämnda arkivets samlingar — som bekant ett enastående material till vårt lands hela inre historia — i högre grad än tidigare tillgängliga för forskningen. Redan innan den segslitna frågan om kammararkivets ställning slutligen löstes genom beslut av 1921 års riksdag, hade riksarkivets ledning inriktat sig på denna uppgift. I första hand var uppmärksamheten fäst på kammararkivets ur flera synpunkter värdefullaste beståndsdel, nämligen de s. k. landskapshandlingarna, d. v. s. de lokala uppbördsmännens i kammaren reviderade räkenskaper för tiden från början av 1540-talet intill länsorganisationens genomförande på 1620-talet. Dessa sedan gammalt landskaps- och årsvis enhetligt sammanförda serier hade under tidernas lopp på ett ur överskådlighetens synpunkt betänkligt sätt sönderbrutits, dels genom mer eller mindre nödtvungna avsöndringar, av vilka de finska räkenskapernas utlämnande var en

traktatsenlig följd av Fredrikshamnshfreden, dels genom olämpliga ordningsprinciper, dels slutligen genom yttre skadegörelse, särskilt vid branden i kammararkivets lokaler 1807. En rekonstruktion av de ursprungliga serierna, i den utsträckning detta var görligt, var från modern arkivsynpunkt en av de angelägnaste arbetsuppgifterna i kammararkivet. Den förutsatte emellertid en ingående undersökning av den lokala förvaltningens organisation under motsvarande tid. På huvudsaklig grundval av ett redan år 1914 framlagt förslag genomförde arkivrådet Johan Axel Almquist denna makt-påliggande forskningsuppgift. Resultatet blev hans bekanta verk *Den civila lokalförvaltningen i Sverige 1523—1630, 1—4 (1917—23)*. Det personhistoriska värdet av detta ur flera synpunkter grundläggande verk framgår direkt av de i sista bandet sammanförda registren över fogdar och förläningsstagare. Men det är uppenbart, att arbetet har stor betydelse även för den personhistoriska forskningen i allmänhet som en oundgänglig orientering vid studiet av Vasatidens inre historia.

Arkivrådet Almquists fortsatta undersökningar rörande kammarförvaltningens organisation samlade sig så småningom kring ett arbetsprogram, som direkt anslöt sig till det tidigare fullföljda men med den delvis förändrade karaktär, som betingades av tidsgränsen. Framför allt måste vid en framställning av den lokala administrationen under storhetstiden förläningsväsendet på ett helt annat sätt än under den tidigare epoken träda i förgrunden. Av det nya, stort planlagda verket *Frälsegodsen i Sverige under storhetstiden* — liksom det tidigare publicerat i riksarkivets skriftserie — föreliggande numera två delar omfattande respektive Stockholms och Uppsala län samt Nyköpings län och Livgedingets Södermanlandsdel (1931—35). Varje del omfattar två band. Det första innehåller till att börja med en direkt fortsättning av framställningen i »Den civila lokalförvaltningen», till fulla motiverad därav, att landshövdingeämbetenas inrättande ingalunda medförde den stabilisering av gränserna för de administrativa förvaltningsområdena, som man kunnat vänta. Vi möta alltså här i direkt anslutning till det tidigare verket redogörelser, tjänstelängder och tabeller över fögderiförvaltningen fr. o. m. 1631 och fram till frihetstidens början. Vidare meddelas längder över landsbokhållarna under motsvarande tid, medan för landshövdingar och landssekreterare hänvisas till Stiernmans Höfdinga-Minne. Största intresset knyter sig dock till de partier, som icke ha någon direkt motsvarighet i det tidigare arbetet, nämligen de viktiga bidrag Almquist kunnat lämna till belysning av abalienationsväsendets omfattning och reduktionens verkningar. På grundval av en 1562 upprättad serie av frälserregister, vars utnyttjande i detta sammanhang måste betraktas som ett verkligt fynd, har Almquist kunnat meddela tydligen praktiskt taget fullständiga listor på frälsets landbohemman vid denna tidpunkt jämte ägare för vart och ett, varefter i särskilda tabeller redogjorts för inträffade tillökningar och förminskningar intill år 1654. Därmed har den besuttna adelns omfattning, utbredning och jordinnehav dels under tiden strax efter Gustaf I:s död, dels vid

tiden omedelbart före reduktionens begynnande blivit fastställt — ett synnerligen viktigt resultat. Abalienationernas omfattning vid samma tidpunkt redovisas i särskilda tabeller, grundade på jordeböckernas avkortningslängder, liksom även nytillkomna abalienationer 1654—1680. En annan längd upptager landskapsvis inom de hittills behandlade provinserna storleken av varje förläningstagares tilldelning i slutet av drottning Christinas regering. Beträffande å andra sidan reduktionen lämnas visserligen icke några summariska sammanställningar av liknande karaktär, men reduktionens verkningar i de konkreta fallen be-lysas genom de historiker över säterierna, förda fram till början av frihetstiden, vilka sammanförts i det andra bandet av varje del. För dessa har författaren haft en god vägledning av reduktionsdeputationens på 1690-talet upprättade s. k. generaljordeböcker, efter vilkas annotationer reduktionstidens omfattande aktmaterial i stor utsträckning kunnat anlitas.

Det är inte rätta platsen i denna tidskrift att närmare diskutera betydelsen av Almquists arbete ur reduktionshistoriens synpunkt. Detta bör även lämpligen anstå, tills hela materialet föreligger redovisat, och kan även naturligast förväntas i den efterskrift, som författaren ställer i utsikt i förordet, vilket senare för övrigt redan antyder en del intressanta synpunkter på ämnet. Det må i stället här vara på sin plats att understryka det självklara faktum, att den personhistoriska forskningen genom Almquists nya verk gjort en betydande vinning. Varje biografisk forskning, som berör några av våra historiska släkter från stormakstiden, kan icke förbigå detta arbete, vars lättillgänglighet underlättas genom detaljerade, omsorgsfulla personregister. Att vissa svagheter i fråga om den absoluta pålitligheten av alla detaljer alltid måste vidlåda ett översiktsverk av denna karaktär, behöver egentligen icke påpekas, och därom är författaren själv fullt medveten. Det är exempelvis klart, att forskningen i stor utsträckning måst byggas på sammanfattande källor utan möjlighet att kunna underkasta varje särskild uppgift detaljkontroll, säterihistorikernas med nödvändighet sammanträngda form riskerar utslutandet av mellanliggande led av betydelse, och de i kamerala termer uttryckta jordförändringarnas reella innebörd måste stundom bli svår att uppfatta för den icke fackligt utbildade läsaren. Liknande svagheter kunna icke undgås i något översiktligt uppslagsverk, så mycket mindre i ett sådant, som behandlar så intrikata ämnen som storhetstidens jordbesittningsförhållanden. Vår topografisk-historiska litteratur lider som bekant av ovanligt stora brister, i det att äldre tiders ofta på mycket lösa grunder meddelade uppgifter okritiskt godtagits av senare författare. Med så mycket större glädje hälsar man varje nytt, på vidsträckt arkivalisk forskning grundat bidrag på detta område. Som översikts- och uppslagsverk till ledning för den ständigt fortgående specialforskningen kan Almquists under utgivning varande arbete icke fränkännas en banbrytande betydelse. Man emotser därför också med största intresse dess fortsättning.

Arne Munthe.

Svensk exegetikhistoria.

— Åke V. Ström, *Series professorum Exegeseos Biblicae ordinariorum Upsaliensium a reformatione*. I: Svensk Exegetisk Årsbok 1936 (Uppsala 1936). 8:o. 23 s.

I första årgången av *Svensk Exegetisk Årsbok* har pastor Åke Ström publicerat en katalog över exegetikprofessorerna i Uppsala från 1593, omfattande en professorslängd med korta biografiska och bibliografiska uppgifter. Uppslaget är tacknämligt och värt att efterföljas för andra ämnesområden; den lärdomshistoriska forskningen kunde ha stor nytta av sådana förteckningar som komplement till Annerstedts universitetshistoria. Det sätt, varpå arbetet i detta fall utförts, är emellertid tyvärr bristfälligt.

Svagheterna framträda redan vid seriens första namn, Nicolaus Olai Botniensis, evangelisk svensk exegetiks stora portalgestalt. Som hans enda kända skrift uppger förf. Engelbertus Petris edition 1620 av hans Apokalyps-föreläsningar. Collijns bibliografi upptar dock de båda skrifter, som Nicolaus Botniensis själv utgav; särskilt är här av intresse Rostock-disputationen 1584 »De Sacra Scriptura», en milstolpe i den svenska exegetikens historia. De av Lundström påträffade föreläsningssanteckningarna i Växjö nämner förf. i samband med Nicolaus' biografica men meddelar ej att de utom Apokalypsen omfatta 16 epistlar. Dessa föreläsningar ge rik belysning åt den exegetiska undervisningen åren närmast efter universitetets återupprättande. Dessa uppgifter jämte andra viktiga kunde förf. lättast fått ur A. M. Magnussons (visserligen i mycket bristfälliga) avhandling om Nicolaus Botniensis (1898).

Sina biografiska uppgifter har förf. mestadels hämtat ur Arrhenius' och Annerstedts universitetshistorier samt ärkestiftets herdaminne, det gamla Biographiskt Lexikon och andra äldre skrifter. Någon självständig prövning av uppgifterna har ej gjorts, utan förf. meddelar ofta olika uppgifter om samma sak utan hänsyn till om olika källor äro av helt olika värde, såsom Annerstedts arbeten och Fant-Låstboms sekelgamla herdaminne. Föga upplysande äro ofta de allmänna karakteristiker ur äldre litteratur, som förf. anför; sålunda saknar ju ett allmänt omdöme av Spegel, hämtat ur ett i latinet felaktigt andrahandsцитat i Biographiskt Lexikon, om Kenicius' skrifter varje vetenskapligt intresse. Av moderna specialundersökningar känner förf. endast Holms avhandling om Terserus, som dock ej tillräckligt utnyttjats. Helt förbigångna äro verk som t. ex. G. Bolins om Johan III:s högskola, Lundströms om Laurentius Paulinus med dess utmärkta bibliografi och Wijkmarks om Sam. Ödmann; Ödmanns namn felstavar förf. konsekvent.

De biografiska uppgifterna präglas således alltför starkt av obestämthet och otillförlitlighet. Detsamma gäller de bibliografiska. Förf. medger själv på förhand, att de äro ofullständiga, men urvalet är även godtyckligt och röjer obekantskap med de bibliografiska hjälpmedlen, ej endast Collijn utan även den äldre litteraturen,

Schefferus, Stiernman etc. Överhuvud är intet bibliografiskt arbete använt, utan uppgifterna ha hämtats ur Biographiskt Lexikon, herdaminnet o. d. med dessa verks alla oegentligheter. För Laurentius Paulinus t. ex. uppger förf. en skrift som hans enda exegetiska, men titeln är efter Biogr. Lex. helt förvrängd och tryckåret felaktigt; skriften är icke heller bibelexegetisk, även om titeln i Biogr. Lex. börjar med »Exegesis». Men Laurentius Paulinus har utgivit flera andra skrifter, som äro av bibelexegetisk karaktär; Lundströms arbete hade här varit nyttigt.

Förf:s svåraste förbiseende gäller emellertid Lidéns dissertationskatalog. De flesta, om ej alla, här ifrågakommande dissertationer ha otvivelaktigt författats av preses själv, och i varje fall ge de belysning åt professorernas undervisning och god möjlighet att bestämma deras forskningsområden, vilket förf. haft till en av sina huvuduppgifter. Själva uppställningen av Lidéns katalog gör den också särskilt lätthanterlig för ett arbete som förf:s. Några dissertationer har förf. fått med, ehuru somliga (efter källan: Biogr. Lex.) hänförs till respondenten. Av vad som nu förbisetts kunde exempelvis nämnas Terserus' Galaterbrevs-kommentar i 5 disputationer 1649—50 (f. ö. omtalad av Holm, vars bok förf. känd) och Petrus Rudbeckius' Predikare-kommentar i 12 disputationer 1665. Wallius, av vilken förf. ej känner något verk, behandlar grundläggande exegetiska frågor såväl i den stora Quæstiones Theologicae (i ett 30-tal disp.) som i talrika andra skrifter. Förf:s uppgifter att Laurelius och Norrmannus ej utgivit några exegetiska arbeten äro oriktiga (bl. a. har L. en intressant »De Sacra Scriptura»). De förbigångna exegetiska skrifterna äro dussintals, medan en mängd av dem förf. medtagit helt sakna bibelexegetiskt intresse, t. ex. Kenicius' båda synodaldisputationer.

Även det material förf. haft för ögonen är otillfredsställande behandlat. Sålunda ser man till sin förvåning i den kronologiska tabellen över de teologiska lärostolarnas ämnesområden, att kyrkohistorien saknas i universitetets undervisning 1655—1790. Detta beror på att förf. mindre noggrant läst en punkt i 1655 års konstitutioner, som han strax förut i en not citerat, och där det heter, att 1:e teol. professorn »libros scripturæ novi testamenti... explicabit et præterea quotannis partem aliquam historiæ ecclesiasticæ novi testamenti a nato Christo ad præsentia tempora deductæ opportune prosequetur» (kurs. här). Då förf. i detta sammanhang förebrår gamle Cornelius ett förbiseende och rättar hans uppgift till att Nya testamentet 1655 för första gången tilldelades domprosten, så är detta ej fullt korrekt; överflyttningen skedde redan 1649 (se Annerstedts univ.-hist., II: 1, s. 19).

Mot själva professorsserien kan allmänt invändas, att i äldre tid lärostolarnas ämnesområden voro ytterst obestämda, och ett mekaniskt godtagande av konstitutionernas bestämmelser utan större hänsyn till den faktiska undervisningen lätt ger en felaktig bild av förhållandena. Man kan ifrågasätta möjligheten överhuvud att upprätta en historiskt korrekt series professorum exegeseos för det första sek-

let av den tid det här gäller. I varje fall måste urvalet bli något godtyckligt. Att taga med t. ex. Jonas Magni är ganska omotiverat. Åtskilliga smärre oegentligheter kunde också påtalas, såsom termerna »decanus i dogmatik» och »pœnitentiarius i NT», vilka tydligen bero på obekantskap med de historiska förhållandena.

De anmärkningar, som här gjorts, äro ej uttömmande. För eventuella ofullkomligheter ursäktar sig förf. med bristande tid till »mera omfattande arkivstudier». Några sådana behövas ej för en tillfredsställande lösning av uppgiften — materialet är varken svår-tillgängligt eller särskilt omfattande, men man måste känna till litteraturen i ämnet och källkritisk metod.

Henrik Sandblad.

Svenska akademiens historia.

Professor Henrik Schücks akademihistoriska produktion har icke blott kommit att omfatta de fem digra volymerna rörande Vitterhets Historie och Antikvitets Akademiens förhistoria (jfr nedan s. 277). Han har därjämte ägnat ingående undersökningar även åt Svenska Akademiens hävder. En förstudie utkom 1934 i hans framställning »Äldre akademier före den Svenska» (i Sv. Akad:s Handl:ar ifrån år 1886, del 44 för 1933, s. 465—642; särtr. 1934, 180 s.).

När Gustaf Ljunggren till första sekeljubileet utgav sin »Svenska Akademiens historia 1786—1886» omfattade den tvenne delar på resp. 399 och 518 sidor. Av Schücks *Svenska Akademiens historia* gå de tre första delarna fram till 1824 och omfatta respektive 562, 594 och 658 sidor (Sthlm, P. A. Norstedt & Söners förl., 1935—36. 8:o. Häft. kr. 7: — pr del). Redan härav kan man förstå, att förf. indragit i sin framställning ett ofantligt mycket större material än det, varmed Ljunggren arbetade. Det märks av själva texten, att detta stoff bl. a. blivit ökat i fråga om brev, som belysa akademiens och dess främsta ledamöters öden. De tre delarna äro så disponerade, att den första omfattar Gustaf III:s akademi, den andra akademiens historia under förmyndarregeringen och Gustaf IV Adolf samt den tredje akademien 1809—1819 och Rosensteins sista tid. I den första volymen ger förf. även en kort svensk akademihistorisk allmänorientering, särskilt rörande Lovisa Ulrikas Vitterhetsakademi, som blev den direkta föregångaren till Gustaf III:s Svenska. Vad man från personhistorisk synpunkt bl. a. fäster sig vid i denna del, är den ganska ljusa och sympatiska bild förf. ger av akademiens stiftare och förste höge beskyddare, Gustaf III, och detta så mycket mera, som Schück ju tidigare tecknat konungen i förhållandevis mörka färger. Ingen kan efter att ha läst Schücks framställning i Svenska akademiens historia misstaga sig på det utomordentligt varma, rent personliga intresse, som Gustaf III visade sin skapelse och svensk vitterhet i allmänhet. Det är kännetecknande, att konungen ej blott aldrig försummade akademiens offentliga sammanträden — han var under den första tiden oftast närvarande även vid dess enskilda sammankomster, vilket naturligtvis måste på ett alldeles särskilt sätt ha präglat dessa.

De kapitel, som förf. i de olika banden särskilt fördelar framställningen på, angå bl. a. ledamotsval och inträdestal, akademiens språkarbeten och övriga arbeten samt prisfrågorna, som ju i äldre tid spelade en ofantlig roll. I andra delen observerar man särskilt förf:s behandling och rika belysning av två sådana personligheter som Leopold och Reuterholm, den ena inom, den andra utanför akademien. Leopold i yngre år vinner icke på denna närmare granskning, därtill spelade han en alltför tydlig dubbelroll. Reuterholm åter visar sig i sitt förhållande till akademien ha varit något oskyldigare än man trott, och den suspension av akademien, som skedde 1795, gällde i grunden icke akademien som sådan utan Nils von Rosenstein, vars upplysningsnit sågs med misstänkta blickar. Akademien hade ju även senare ingen egentligen lysande period under denna tid, varken under järnåren 1797—1809 eller det närmaste årtiondet. Brytningarna inom litteraturen voro våldsamma, och endast steg för steg kunde de olika nya riktningarna tillkämpa sig en plats i solen. Det är glädjande att se det höga betyg, som förf. ger ett organ som *Swensk Literatur-Tidning*: »ett bland de yppersta kritiska organ, som vårt land haft» — även den, som från andra utgångspunkter än de rent skönlitterära haft att ta del av denna svit kan med fullt hjärta underskriva omdömet. Den Leopold, som man återfinner i tredje delen, är vida mer sympatisk än den tidigare — värdigt bar han sin blindhet och man skall, som Schück påpekar, icke heller glömma författarens Leopolds älskvärdhet och grace, hans verkliga spiritualitet och överlägsna prosastil. I biografiskt hänseende är den sista delen, såsom redan undertiteln anger, särskilt ägnad att belysa bl. a. Nils von Rosensteins personlighet och livsöde. Schück tecknar en mycket sympatisk bild av den gamle gustavianen och upplysningsmannen. Vida mer än mången annan av den äldre skolan förstod han tidens nya tecken. Hans senaste år däremot medförde ett avtynande, som icke saknar sina tragikomiska pointer. Han åldrades hastigt, blev oformligt tjock — det var, kan man påpeka, ett arv från hans Hermanssonska möderne — och själskrafterna avtogo starkt. Det var väl därför, som han alls icke förstod de diskreta antydningar, som gjordes för att förmå honom att avgå som akademiens sekreterare. Hans förfall yttrade sig bl. a. i en fruktansvärd matlust. Tegnér skrev till Martina von Schwerin 1823: »Gubben Rosenstein är nu mera blott en vandrande ruin. Han har förlorat alla sina faculteter, utom aptiten. Det är i allmänhet rysligt att se en vålnad som går igen, men en vålnad, som går igen och åter är något vederstyggeligt. Gubben står icke att hålla hemma, utan han bjuder sig sjelf beständigt ut. Det är förödmjukande att se Materien sålunda beherska Anden, helst en ande, som hans.» När döden äntligen kom som en befriare d. 7 aug. 1824, gick emellertid med Rosenstein en hel epok i graven: han var den siste av dem, som Gustaf III själv insatt i akademien. När han var borta, försvann intrycket av hans förfall och kvar stod bilden av den man, som betytt mer än de fleste för akademien. Icke utan rörelse läser man minnesorden över honom i akademiens protokoll: »Säker domare öfver all slags förtjenst, omfattade han med liflighet hvarje tillfälle att fram-

draga i ljuset hvar och en, hos hvilken hans skarpsynta öga upptäckte några högre naturanlag. Fäderneslandet eger icke någon man af högre vetenskaplig eller vittor förtjenst, som han icke uppmuntrat, understödt, gynnat, gagnat med sina råd, ledt med sina efterdömen och omfattat med faderlig huldhet. Bland Akademiens Ledamöter finnes ingen, som icke eger till honom stora förbindelser, som icke tackar honom för någon välgärning, som icke välsignar hans minne.» Dessa ord kunna i sanning kallas en oförgänglig ärestod. I sin helhet är Henrik Schücks nya arbete icke blott ett vittnesbörd om den vördade författarens vitalitet utan också ett utomordentligt välskrivet, sakrikt, levande och fängslande bidrag till svensk kulturhistoria på ett av dess mest centrala områden.

B. H—d.

Svenska kulturbilder.

Av ett samlingsverk med den allmänna titeln *Svenska kulturbilder* utkommo 12 avdelningar 1929—32 under redaktion av professor Sigurd Erixon och intendenten fil. dr Sigurd Wallin. Företaget synes ha fallit väl ut, ty åren 1934—36 utgavos del I—VI, utgörande bd I—III, av *Svenska kulturbilder, ny följd* (Sthlm, Skoglund's bokförl. 8:o. 323, 320, 336 s., talrika ill., pl. Häft. kr. 11: 50 pr del, 23: — pr bd). Verket framträder, liksom i sin första svit, i en utmärkt vacker och elegant utstyrelse samt med särdeles omväxlande och rikhaltigt innehåll. Av detta må i bd I påpekas bl. a. studier av Erixon om säteriet Björnö (i Roslagen), vilket tillhört Vasaätten samt släkterna Banér och Bonde. Av allmänt kulturhistorisk karaktär är Wallins essay »Svensk lantpräst». De gamla bygdemålarna behandlas av Erixon (roliga bilder), Åbosnickarna av G. Nicander och Geijersgården i Uppsala av E. Andrén. Sten Karling skriver om Narva. — Bd II (del III—IV, 1935) inleds av Wallins skildring av »Fyrkanten på Hällekis», Kinnekulle (berör arkitekten Olof Tempelman). Andreas Lindblom lämnar en mycket intressant utredning av »Drottning Lovisa Ulrikas museum på Drottningholms slott» (charmanta bilder). Direkt personhistoriskt intresse har S. Strömboms redogörelse för »Saltzasamlingen på Mem. En emigrerande porträttsamling», där vi möta de svenska herrarna von Saltza från äldre till modernare tid samt deras fränder; bl. a. avbildas överstekammarjunkaren greve E. F. von Saltza, vars kuriösa personlighet Rosman på sin tid så dråpligt skildrade i »Bjärke-Säby». Carl Sahlins »Pinsback, fattigmansguldets» innehåller även notiser om mästare, som tillverkat pinsbackssaker. Folkkonstnären Hans Wikström får ett särskilt kapitel (av Erixon). Nils Ahnlund lämnar ett välkommet bidrag med titeln »Ur bondeståndets krönika», med en rad av bondeståndstalmännens ståtliga typer presenterade också i porträtt, t. ex. Olof Håkansson, Olof Larsson i Bie, Lars Olsson i Groeröd och Nils Strindlund. Även riksdagsmännen Anders Danielsson och Nils Månsson i Skumparp avbildas. Martin Olsson skildrar Finspångs slott. — I bd III (del V—VI, 1936) redogöra Sigurd Wallin för »Hovhållningen på Sävsta-

holm» och Erik Lundberg för »Sextonhundralets kyrkorum». Sigfrid Svenssons bidrag heter kort och expressivt »Kaffe». A. Lindblom skildrar den gustavianska stilens genombrott i Stockholms slott, Erixon »Östergötlands bygdemåleri», M. Hofrén köpmanslivet i Elias Sehlstedts Härnösand, E. Fischer »Linvävarfamiljen Nyman» och S. Nettelblatt August Strindberg som svensk kulturhistoriker. Det gäller rörande en svit av denna art, att man på förhand föga vet, vad man där möter. Den, som söker sig dit, får emellertid riklig lön för mödan.

B. H—d.

Postverkets historia.

Med sitt stora arbete »Sveriges allmänna postväsen» har postmästaren Teodor Holm lagt en bred grund för den moderna posthistoriska forskningen, som även på andra håll odlats, t. ex. av skilda författare i Meddelanden från Postmuseum. Den 20 febr. 1936 hade 300 år förflutit, sedan drottning Christinas förmyndarregering utfärdade den förordning, genom vilken svenska postverket grundlades. På uppdrag av Generalpoststyrelsen har Nils Forssell till jubileet utarbetat det förtjänstfulla översiktsarbetet *Svenska postverkets historia*, I—II (Sthlm 1936. 8:o. XXI, 326 + x, 391 s., ill., pl., tabeller). Den senare delen behandlar postverkets utveckling efter 1873 och har mest rent förvaltnings- och kommunikationshistorisk karaktär, men omfattar därjämte personregister till båda banden. Första delen åter innehåller även partier av mera personhistoriskt intresse. Detta gäller bl. a. tiden 1636—1677, »den personliga regimen», under vilken även tysken Johan Beiers maka Margareta Beier, född Weiler, var svensk postchef. Under karolinsk tid organiserades en enhetlig poststyrelse. Bland överpostdirektörer under 1700-talet dröjer förf. bl. a. vid Mathias Benzelstiernas distingerade gestalt, en kulturpersonlighet av ovanliga mått, äkta son av Benzeliernas mångintresserade släkt. Det överskuggande stora namnet i fråga om det moderna postväsendets organisation i Sverige är generalpostdirektören Adolf Wilhelm Roos (1824—95), en arbetsam, skicklig och flärdfri ämbetsman, i Forssells verk med rätta hedrad som »portalgestalt». Kommunikationsväsendets betydelse för den historiska utvecklingen kan knappast överskattas. De otroligt föräldrade och bristfälliga metoder, som behärskade svenskt postväsen ännu på t. ex. 1820- och 1830-talen, visa bäst den enorma skillnaden mot nyare och nyaste tid, fram till flygpostens innevarande dagar.

B. H—d.

Krigsakademien och krigsskolan.

Det är en lockande personhistorisk uppgift överstelöjtnanten Thorsten Wennerström givit sig i lag med i sitt nyutkomna arbete *Kungl. Krigsakademien och Kungl. Krigsskolan åren 1792—1935. Personhistoriska uppgifter* (Sthlm, Generalstabens litogr. anstalts förl., 1936. 4:o. 373 s., ill., pl.).

Karlberg — det vita »lustslottet», där Karl XII framlevt sina barndomsår och officersgeneration efter officersgeneration tillbragt den sorgfriaste och gladaste perioden av sitt liv — står för alla, som där tjänstgjort, omgivet av minnets nimbus. Det är också med stort intresse man tager del av de framlagda biografiska uppgifterna om Kungl. Krigsakademiens och Kungl. Krigsskolans befäl, lärare och övriga ämbets- och tjänstemän, vilkas yttre curriculum vitæ här framlägges. Åtskilliga, framförallt de adliga, finnas ju på annat håll, ehuru ej alltid så fullständigt biograferade som här. Till denna krets hör konung Gustaf V, vars fullständiga militära meritlista för första gången publiceras av författaren. Bland övriga kanslerer och inspektörer märkas generalen greve Carl Johan Adlercreutz, kartografen och memoarförfattaren Carl Fredrik Akrell, bland guvernörerna pedagogen Johan Petter Lefrén, tecknaren Carl Ludvig Henning Thulstrup och den kraftfulle generalen Gustaf Uggle, bland adjutanterna författaren av *Minnen ur Sveriges nyare historia* Berndt von Schinkel samt krigshistorikern och politikern Johan Gustaf Björlin, bland intendenterna Karlbergs trogne minnesvårdare Knut Reuterswärd, bland slottsinspektörerna Fredrik Rosenquist af Åkershult, vilken är känd som liberal politiker och näringsutövare (införde det bayerska ölbryggningsförfarandet i Sverige; jfr PHT 1931, s. 116 f.), bland slottspastorerna Johan Olof Wallin, bland läkarna Carl Fredrik von Schulzenheim och Magnus Christian Retzius, bland kompanibefälet sjökartografen (till och med 1866 erhöilo sjöofficerarna sin officersutbildning vid Karlberg) Gustaf af Klint och radiotjänsts gymnastikledare Bertil Uggle, bland lärarna generalstabens organisatör Hugo Raab, generalen Lars Tingsten, krigshistorikern Gustaf Petri, matematikern Jochnick, politikern Henning Hamilton, porträttmålaren Johan Olof Södermark och den finskfödde skalden Michael Choræus — lärare i moral och historia. Carl Jonas Love Almquist har även under sin odysse gjort en gästroll på Karlberg såsom lärare i svenska och engelska, likaså Jöns Jacob Berzelius såsom lärare i kemi och naturalhistoria. Per Henrik Ling var lärare i gymnastik åren 1813—1825. Man möter bland lärarna även sentida politiker såsom Carl Hallendorff och Arne Forssell. Ett pittoreskt inslag bilda språkmästare, musiklärare och dansmästare, vilka ej alla vandrade den raka vägen — franske språkmästaren Cordier de Bonneville, mest känd såsom kopparstickare, målaren Carl Gustaf Plagemann, tonsättaren Arrhén von Kapfelman, vilken under sin lärartid vid Krigsakademien komponerade musiken till »Våren är kommen, på sina kansrar etc.», och dansmästarna Sagnier, Bourneville och Raimond. De biografiska uppgifterna skildra mycket ingående vederbörandes yttre levnadshistoria. Föräldrar och hustrur äro angivna men ej svärföräldrar och barn. Personregistret upptager endast huvudpersonerna, vilkas antal stiger till det ej ringa talet av omkring 800. Typografi och utstyrsel, som ofta är ett crux för biografiska arbeten, äro mycket värdade, samtidigt som uppställningen är klar och översiktlig. Vid det mycket fullständiga och för utvecklingen betydande porträttgalleriet stannar man med nöje. Såväl överstelöjtnant Wennerström som förlaget äro att lyckönska till det vackra arbetet.

F. Wdt.

Arméförvaltningen.

Av Johan Klebergs stora serie *Svenska ämbetsverk* har del II *Arméförvaltningen*. *Biografiska anteckningar 1866—1930*. utkommit (Sthlm 1936. Stor 8:o, XII, 382 s., 34 pl.-portr. Häft. kr. 15:—). Den föreliggande delen är en direkt fortsättning av författarens 1930 utkomna arbete »Krigskollegii historia. Biografiska anteckningar» (se PHT 1930, s. 225 ff.). 1935 utkom III delen av samma serie »Amiralitetskollegium—Marinförvaltningen. Biografiska anteckningar 1634—1934» (se PHT 1935, s. 151 f.). Det nu föreliggande arbetet omfattar biografiska uppgifter rörande civil och militär personal vid ämbetsverkets olika avdelningar, Artilleri-, Fortifikations-, Intendents- och Civila departementet samt Sjukvårdsbyrån, från departements- och byråcheferna ned till amanuenser och kvinnlig ordinarie personal (de båda senare kategorierna dock mera knapphändigt behandlade) samt en lista på e. o. tjänstemän. Grunderna för redigeringen äro desamma som för de föregående båda delarna. Uppgifter om föräldrar och barn samt hustrur och svärföräldrar äro alltså medtagna, vilket ur personhistorisk synpunkt är värdefullt. Såsom titeln angiver, omfattar arbetet tiden till 1930 och inga uppgifter därefter, vilket kanske bör observeras, enär tryckningsåret är 1935. Bland fel och inkonsekvenser, vilka äro mer eller mindre oundvikliga i ett arbete av denna art, kan följande anföras. Namn på truppförband börja ibland med stor, ibland med liten bokstav, ex. »Livregementet» men »första Göta trängkår». Amanuenser och e. o. tjänstemän hava ej såsom kamraterna på stat fått bördstitlar. Namnet »Ingemar Finn von Melstedt» får väl betraktas som en ouppmärksamhet. När denne person senare uppträder i Statskalendern är skrivsättet Ingemar Finne von Melsted. I sin helhet är arbetet ej minst på grund av de mycket fullständiga uppgifterna ett värdefullt tillskott till den personhistoriska uppslagslitteraturen.

F. Wdt.

Svenska folkrörelser.

På Lindfors' bokförlag, Stockholm, har påbörjats en serie historiska översikter och biografiska uppslagsverk under titeln *Svenska folkrörelser*. Den första volymen därav — på ej mindre än 1,174 sidor i stor oktav (Sthlm 1936, ill. Kr. 55:—) behandlar *Nyktighetsrörelse, Politisk arbetarrörelse, Fackföreningsrörelse, Folkbildning och Kooperation*. Arbetet inledes med förord av Sigfrid Hansson, varpå följa historiska översikter av de nämnda slagen av folkrörelser, författade av respektive M. Enander, Anders Nilsson, Sigfrid Hansson, A. Gjöres och Mauritz Andersson. Dessa översikter upptaga 129 sidor av verket samt äro både ingående och mycket instruktiva — utrymmet är ej heller så ringa, i betraktande av bokens stora format. Emellertid är

arbetet likväl i sin helhet framför allt biografiskt upplagt, omfattande ej mindre än 4,525 personer, mestadels levande men även omkr. 225 avlidna medarbetare i nämnda folkrörelser. Urvalet är gjort med hänsyn till vilka som varit på olika sätt ledande inom de olika rörelserna. Det är naturligtvis av stort intresse att på detta sätt få biografiskt kartlagda stora befolkningsskikt, vilka eljest till stor del föga bli föremål för dylik behandling i tryck. Uppställningen är alfabetisk i en följd hela verket igenom, vilket väl varit betingat därav, att många personer tillhöra på en gång flera av de behandlade folkrörelserna. Biografierna, till vilka vederbörande själva lämnat uppgifter men som tydligen redaktionellt överarbetas och som verka omsorgsfullt gjorda, äro av olika längd, för de flesta notiser på en 10—15 rader, för mera framträdande personer större. Statsminister Per Albin Hansson får en och en halv sida, utrikesminister R. Sandler en sida, gamle Saxon likaledes en sida, medan professor Östen Undén fått nöja sig med $\frac{2}{3}$ sida. De biografiska uppgifterna omfatta utom personens i fråga egna data även hans föräldrar och gifte, medan svärföräldrar icke medtagits; det hade varit värdefullt få notiser även om dem. Att nykterhets- och folkbildningsfrämjarna utgöra två av grupperna ger inslag i boken av en rad personer, som eljest ej tillhöra de andra, mera partibetonade fraktionerna (arbetar- och fackföreningsrörelserna samt kooperationen). Sålunda återfinner man t. ex. professor Hans Larsson på en och en halv sida — större biografier äro f. ö. signerade. I alla de fall, där porträtt kunnat anskaffas, har så skett. Med intresse motser man fortsättningen på denna värdefulla biografiska serie.

B. H—d.

Medeltida konungasigill.

I bildverket »Nordiska fornlemningar», I (1819—23), utg. av J. G. Liljegren och C. G. Brunius, visar plansch xvi i ganska dålig litografi sexton små vapenbilder, av vilka fjorton utförts efter medeltida sigill å pergamentsbrev i Lars von Engeströms bibliotek, medan ett hade tagits från ett dylikt brev i Kungl. Biblioteket samt ett från en gravsten. Texten till dessa bilder omfattar två små oktavsidor. Frågan om bilder av svenska medeltidssigill diskuterades sedan i samband med utgivandet av Liljegrens Diplomatarium Suecanum, del I, som utkom år 1829. Men försöken nådde då endast fram till några få, icke särskilt lyckade bilder i litografi; provavdrag av dessa finnas i buntens »B. E. Hildebrand, Samlingar», nr 12, i Vitterhets Historie och Antikvitets Akademien. Orsakerna till, att några sigillbilder likväl ej kommo att ingå i diplomatariet, äro ännu ej fullt klarlagda. Men en skymt av sammanhanget får man, då man i Liljegrens dagbok (Vitt.-akad.) läser för jan. 1828 »Dipl. Plancher &c.» samt i febr. s. å. »Tvist med Rääf om Dipl. Plancher». Därjämte meddelar Alexander Seton i brev till Jacob Adlerbeth $\frac{29}{2}$ 1828 (Vitt.-akad.), att Liljegren undandrog sig befattning med planscherna till diplomatariet. Tydligt är alltså i varje fall, att Liljegren haft olika mening

med Rääf i denna fråga och vägrat att handlägga den till slutet samt att därvid sigillbilderna helt undanskjutits, medan en del facsimileplanscher av diplomens skrift kommo att åtfölja diplomatariet. Själv publicerade L. Fr. Rääf några medeltidssigill (3 pl.) i sin monografi om Ydre, del I, 1856.

Den egentlige pionjären inom modern svensk sfragistik blev emellertid icke Liljegren utan Henrik Reuter Dahl genom studien »Om de äldsta svenska sigillerna» i hans arbete »Svenska kyrkans historia», bd 2: I, 1843; framställningen upptar där 27 sidor (s. 279—306), vartill komma fem planscher med ej mindre än 45 sigillbilder. Reuter Dahl, som för sin kyrkohistoria hade bistånd av B. E. Hildebrand, inspirerade denne till hans stora verk över medeltidssigill (härom samt om Hildebrands brev i frågan se mina uppgifter i Fornvännen 1934, s. 298 f., not 113). Av sigillverket, som utkom 1862—67, medhann Hildebrand endast två, visserligen innehållsrika häften i folio. I inledningen där ger han en historisk och historiografisk överblick rörande svensk sfragistik.¹ Slutgränsen för arbetet är 1350, det år varvid diplomatariet då tills vidare avstannat. Sedan dess gjordes under lång tid föga för den svenska medeltidssfragistiken beträffande avbildningar — teoretiskt åter behandlades sigillen bl. a. av Haus Hildebrand (om litteraturen jfr PHT 1934, s. 205).

Avbildningarna i B. E. Hildebrands sigillverk voro för sin tid utmärkta. Sedan dess har den inom all föremålsforskning så utomordentligt viktiga bildexakthetsfrågan utvecklats på förut oanat, lyckligt sätt. Icke blott har fotografien tillkommit, utan för sigillen har frih. Gustaf Fleetwood därjämte utexperimenterat sin förträffliga metod för konservering och avgjutning, varvid fotografering av avgjutningarna visat sig vara det bästa medlet för att få klara klichéer (se härom PHT 1934, s. 11, och de i där förekommande studie avbildade medeltidssigillen). Samtidigt har hans broder, nuvarande riksheraldikern frih. Harald Fleetwood, allt intensivare bedrivit den forskning rörande våra äldre sigill, som redan avsatt spår i ett flertal förevisningar och studier.

Från Harald Fleetwoods hand föreligger nu också glädjande nog en större samlad publikation i ämnet, *Svenska medeltida kungasigill*, I (Sthlm 1936. 8:o. 74 s. text och talrika pl. med tills. 86 sigillbilder. Häft. kr. 15:—). I förordet redogör utg. för arbetets principer. Denna del upptar sigiller fr. o. m. konung Karl Sverkersson t. o. m. Magnus Ladulås. Titeln på boken är att fatta i meningen *regentsigill*, ty även Birger Jarl är med. Här kan Fleetwood också lämna de värdefulla upplysningarna utöver t. ex. Hildebrands sigillverk, att man återfunnit delar av jarlens sigill, vilka bekräfta att Birger skrivit sig »secundus», såsom Peringskiöld uppgivit. Vid varje sigill anges storlek och omskrift, varjämte följer en noggrann be-

¹ För allmän-europeiska förhållanden se rörande teoretisk sfragistik särskilt kapitlet »Die Besiegelung» i Harry Breslau, *Handbuch der Urkundenlehre für Deutschland und Italien*, bd 2:2, 2:a uppl., utg. av H.-W. Klewitz (Berlin & Leipzig 1931, s. 548—624.) — Finland har ett sigillverk i R. Hausen, *Finlands medeltidssigill* (1900).

skrivning av stort värde för forskaren samt historiografiska notiser om var sigillet behandlats i litteraturen. Små sammanfattningar på franska vid varje nummer göra verket även utomlands tillgängligt. Planschbilderna äro i allmänhet klara och vackra. De visa samtidigt tyvärr, hur förstörda många av dessa dyrbara historiska minnen blivit. Utg. har varit angelägen att exakt framställa, vad som finns kvar, utan att tillgripa rekonstruktioner i en äldre tids ofta ohistoriska stil. Men till fotografbilderna fogar Fleetwood å andra sidan ofta sigillteckningar ur tidigare verk för att ge en bild av, hur sigillet såg ut på en tid, då mera därav fanns kvar än nu. Att metoden med fotografering av avgjutningar är den bästa, ser man av fig. 36—37 och 48—49, vilka utförts efter originalsigill i tyska arkiv och fördenskull äro mycket tydligare än de andra bilderna. En del av de mera bibehållna sigillen äro utomordentligt vackra, t. ex. Valdemars sekret (med två kronor) och sigill som f. d. konung. Frånsett det självfallna, höga, rent historiska värdet av en dylik publikation som frih. Fleetwoods föreliggande, så har densamma även det största intresse ur kultur- och konsthistorisk synpunkt. Man lyckönskar utgivaren till vad han uppnått och hoppas, att det snart måtte förunnas honom att fullfölja det så lyckligt begynta sigillverket.

B. H—d.

Riseberga kloster.

Det ärevördiga nunneklostret av cistercienserorden, till vilket redan jarlen Birger Brosa upplät jord i Edsbergs socken, Närke, har de senare åren på flera håll blivit föremål för forskningens intresse. I »Risebergaboken» 1931 skildrade Bertil Waldén klosterruinens öden, medan K. G. Grandinson gav oss en abbedisselängd för klostret (jfr PHT 1932, s. 185 f.). När E. Ortveds bekanta bok »Cistercieordenen og dens Klostre i Norden» utkom med del II 1933 upptog partiet om Riseberga 30 sidor. Saxons livliga hembygdsintresse har, även efter hans död, genom hans stiftelse ytterligare befordrat hithörande litteratur. I all korthet nämndes i PHT 1935, att under serierubriken »Närke. Studier över landskapets natur och odling», utg. av Saxons Närkesarkiv, utkom som nr II publikationen *Närkes medeltidsurkunder. I. Riseberga kloster* (Sthlm, 1935. 8:o. XVI, 197 s., 2 sigill.-pl. Häft. kr. 10:—), utg. av K. G. Grandinson. Härmed har en icke mindre varm Närkesvän än Saxon och samtidigt av gammalt välkänd medeltidsforskare givit oss resultatet av många års kärleksfulla mödor på urkundsundersökningarnas vidsträckta och svårarbetade fält. I en inledning orienterar oss utg. om materialet och litteraturen samt principerna för arbetet. Boken är uppställd som en samling av 293 urkundsnummer, i dels avtryck, dels regestform, med sigilluppgifter och ofta mycket utförlig och mångsidig kommentar. Den rent vetenskapliga fördel, som ett lokaldiplomatarium av detta slag ger forskaren, har flera sidor. En mindre beaktad men betydelsefull sådan är den, att medeltidens bygdeisolering medför uppträdandet av en mer eller mindre konstant krets i ett bestämt landskap och att ett

lokaldiplomatarium därför underlättar kännedomen om en dylik krets: identifieringarna kunna ofta göras snabbare, samband uppdragas mellan människor och jordagods på ett sätt, som eljest vore svårare att finna, o. s. v. Endast den, som själv något sysslat med likartade medeltidsforskningar, kan fullt förstå, vilket oerhört arbete, som ligger bakom Grandinsons publikation: den vimlar av detaljerade sakuppgifter och hans behärskning av både urkundsstoffet och litteraturen är beundransvärd. För den exakta tolkningen av medeltidslatinska termer är det även av värde att se de översättningar och definitioner, som en kännare såsom Grandinson gör. Stor möda har utg. nedlagt ej blott på person-, vapen- och släktidentifieringarna i kommentar och register, utan även på ortidentifieringarna. Dessa nära 300 brev giva f. ö. en rik inblick i det medeltida klosterväsendets utveckling, sådan den gestaltade sig under svensk himmel. Särskilt för de tider, som ej sammanfalla med redan förefintliga diplomatarierepublikationer, har utg. helt avtryckt breven, men även en del av diplomatariets urkunder har han ånyo granskat, omtryckt och försett med paleografiska och andra anmärkningar. Släktidentifieringarna äro gjorda med försiktighet. Beträffande den å s. 99 framkastade frågan, om väpnaren Bengt Larsson, som skrev morgongåvobrev till Märta Olofsdotter (Krok), är identisk med B. L. i nr 206, har utg. meddelat PHT:s redaktion, att så visat sig vara fallet. Detta ses nämligen av ett med Sturearkivet återbekommet brev av ⁸⁰/₁₂ 1424, vari Arend Larsson nämnes jämte sin bror Bengt (och deras bror Karl bevittnar) samt den förstnämndes sigill klart visar de två björnlåren; i brevet till Märta Olofsdotter nämner B. L. just sin bror Arend. Att den senare var Karls och Bengts halvbror, meddelar utg. vidare, framgår av SD nr 1663 av ¹⁸/₁ 1413, i vilket Arend kallar sin mor Kristina, medan Karls och Bengts mor enl. Grandinsons nr 206 hette Märta.¹

Att ingå i försök till kritisk granskning av arbetet tillåter icke tiden. I sin helhet är Risebergadiplomatariet ett både välkommet och viktigt tillskott till vår medeltidslitteratur och man lyckönskar den vördade utgivaren, att han till sin och andra forskares glädje givit oss detta stora material i så lätt tillgänglig form.

B. H—d.

Kalmarkriget.

— In gel W a d é n, *Berättande källor till Calmarkrigets historia*. Akad. avh. Lund 1936. 8:o. xxv, 324 s. Kr. 8:—.

Wadéns doktorsavhandling är ett icke oviktigt bidrag till vår källkritiska och historiografiska litteratur. Var och en som haft anledning syssla med händelserna kring det svensk-danska kriget 1611—13, har förvisso kunnat konstatera, att källmaterialet till krigets historia är av betydande omfång men högst splittrat och svåröverskådligt; inte

¹ Utg. meddelar även, att s. 85 i not 2 bör hålet efter Sanctorum utfyllas med »septem fratrum» (enl. L. Sjödin), samt att kopieboken B 15 (i RA), fol. 373 v, har ett Vadstenabrev för 1477, där biskop Herman de Candore även nämns som biskop av Tiberias (»Tyberiadensis»), liksom i Grandinsons nr 255 från s. å.

minst gäller detta det danska materialet, vars rikliga förekomst i äldre och yngre avskrifter ytterligare förvirrat begreppen. Det är därför en tacknämlig gärning, Wadén utförd genom sin av allt att döma effektiva och noggranna genomarbetning av detta material. På grundval av de resultat, han vunnit, torde numera en säkrare framställning av Kalmarmarkens historia kunna givas.

Wadén börjar sin framställning med en analys av de svenska källorna. Dessa utgöras av ett ännu otryckt diarium, omfattande åren 1611—13, tygmästarens berättelse om Kalmar belägring och fall, Krister Somes relation om samma händelser, Henrik von Falkenbergs dagbok och Cecilia Krakous bekanta skildring av Gullbergs försvar. Vad den förstnämnda källan beträffar, ansluter sig Wadén till den redan tidigare uttalade åsikten, att den tillkommit inom det svenska fältkansliet. Den intressanta och viktiga frågan om diariets författare har Wadén egendomligt nog icke berört — han konstaterar blott, att man har att räkna med tvenne händer, av vilka den ena utan tvekan låter bestämma sig såsom den ursprungliga. Av hans tystnad på denna punkt får man sluta sig till, att hans forskningar därvidlag icke lett till resultat. Diariets tillförlitlighet finner Wadén vara ganska stor; de belägg, han anför, visa riktigheten av detta omdöme. Icke desto mindre vill anmälaren understryka hans erinran, att kronologiska felaktigheter kunna konstateras — det hade i det sammanhanget måhända bort starkare betonas, att en händelses datering enbart med stöd av diariets uppgifter näppeligen låter sig göras.

Tygmästarens och Krister Somes relationer äro såsom Wadén övertygande visat försvarsskrifter, avsedda att tillrättalägga sammanhanget ur vissa synpunkter. Intressantast av dem är den senare, som Wadén känner genom tre avskrifter i Det Kongelige Bibliothek, Köpenhamn, och av vilka han såsom bilaga avtryckt den ursprungligaste. I den mån kontroll av Somes uppgifter varit möjlig, har emellertid Wadén i stort sett funnit dem riktiga och synes därför beredd att tillerkänna dem ett visst källvärde även för krigets historia. Därmed har han dock givetvis ej löst spörsmålet om ansvaret för Kalmars kapitulation; frågan ligger ju också utanför ämnets ram. Dock konstaterar Wadén, att skildringen ger oss »kommendantens syn på saken», och medger väl därigenom indirekt, att man för en korrekt användning av källan icke endast har att lita till den framlagda analysen av denna utan även närmare måste lära känna dess författares allmänna ställning och mellanhavanden med den svenske och danske konungen.

Efter de samtida eller nära samtida relationerna behandlar Wadén 1600-talets historiografer och börjar därvid med Messenii Scandia illustrata. Han finner, att Messenius huvudsakligen bygger på skrivna källor. Förhållandet är just, vad man kunde vänta, och när Wadén i det sammanhanget förklarar, »att man ej förut ifrågasatt Messenii ställning som förstahandsvittne», gör han sig skyldig till en betydande överdrift. Man har tvärtom ganska länge haft klart för sig, att Messenius även för Karl IX:s historia använt skrivna källor; om den saken ge för övrigt hans bevarade excerpter och anteckningar ganska gott besked. Wadéns uppgift, att de av Messenius använda källorna

till största delen äro bevarade, och att hans skildring därför är en källa av »nästan uteslutande sekundär art», må möjligen gälla för avsnittet om Kalmarmkriget men kan icke godtagas såsom generell om döme. Vad som fortfarande ger Scandia illustrata dess värde, är tvärtom just det förhållandet, att vissa av de källor, som Messenius uppenbarligen begagnat, nu gått förlorade: en sådan är exempelvis sekreteraren Michel Olofssons kalenderanteckningar, som omfatta Karl IX:s regering. I samband med behandlingen av 1600-talets historiografer har Wadén gjort ett vackert arkivfynd. I Kungl. Bibliotekets handskriftssamling har han nämligen upptäckt ett handskrivet exemplar av Widekindis Gustav Adolfs-historia, 1673 dedicerat till Karl XI. Exemplaret är så till vida märkligt, som det i marginalen är försett med ett slags noter, hänvisande till Widekindis källor. Diskussionen om tillförlitligheten av Widekindis uppgifter är därigenom förd ett onekligt steg framåt — en undersökning av denna handskrift kommer måhända att i viss mån rehabilitera den gamle rikshistorikern. Sålunda har Wadén själv på en punkt haft tillfälle att konstatera betydelsen av sin upptäckt, nämligen för händelserna under riksdagen i Nyköping 1611. Det visar sig vid en granskning av handskriften, att de i Widekindis tryckta upplaga omtalade, långtgående fordringar, som hertig Johan före riksdagsförhandlingarnas början skulle ha uppställt för sitt godkännande av Gustaf Adolfs trontillträde, och vilkas riktighet man i allmänhet bestridit, dock bygga på en urkundlig källa, på Widekindis tid befintlig bland hertig Johans numera försvunna koncepter. Det är visserligen ingalunda därigenom bevisat, att Johan verkligen framställt dessa krav, men förekomsten av konceptet visar, att dylika planer i alla händelser voro å bane, och att det knappast var så helt med den vänskap och harmoni, den fosterländska offervillighet, som man ordat om i detta sammanhang.

Wadén övergår därefter till det danska källmaterialet, mer omfattande och innehållsrikt än det svenska. Hans ingående forskningår i danska riksarkivet ha klart ådagalagt den centrala betydelse, som det danska kansliet intog såsom förmedlare av krigsunderrättelser. Kristian IV:s egna skrivelser, andra meddelanden från fronten, muntliga uppgifter och obestämda rykten utgjorde källorna för de meddelanden, som utgingo från kansliet och sedermera satte spår i det direkt berättande källmaterialet. Centralpersonen inom kansliet var kanslern Christian Friis till Borreby, och med hänsyn till den ställning han intog, även när det gällde nyhetsförmedlingen, hade det måhända icke varit omotiverat med en undersökning av kanslerns inrikespolitiska hållning, hans eventuellt konstaterbara sympatier och antipatier, etc. Wadén avstår emellertid därifrån, strängt hållande sig till den källkritiska interpretationen. Såsom den viktigaste källan från dansk sida har man alltid betraktat den s. k. Journal, avfattad på tyska och omspännande hela kriget, publicerad 1887 av H. Rørdam. Wadén ägnar den ett särskilt kapitel, det måhända i sin helhet jämnaste och mest resultatrika i avhandlingen. Med hjälp av handstilen lyckas han sålunda identifiera författaren, en i Kristian IV:s tyska kansli verksam sekreterare Ernst Werckmann — arbetet är tillkommet någon gång

mellan 1617 och 1633. Wadén lyckas också genom en grundlig och i metodiskt avseende förebildlig undersökning ådagalägga, att Journal icke är ett ögonvittnes dagbok utan en framställning, vilande på skrivna källor och helt återspeglade dessa källors beskaffenhet. I de två sista kapitlen behandlar Wadén så Kalmarkriget i kontinental historieskrivning — ett ur fullständighetens synpunkt givetvis nödvändigt avsnitt men för övrigt icke av större intresse.

Det är uppenbart, att en avhandling av ifrågavarande art skall ha förhållandevis litet att ge ur biografisk och genealogisk synpunkt. Det har ju också i det föregående konstaterats, att förf. konsekvent avstått från alla utvikningar på detta område, även där sådana kanske ej varit alldeles omotiverade även ur ämnets synpunkt. Wadéns inställning därvidlag — som naturligtvis låter sig försvaras — framgår även därav, att han ansett det onödigt att förse avhandlingen med personregister, vilket dock är skada. Det uppträder i arbetet ett ganska stort antal av i kriget deltagande högre och lägre befäl, både svenskar, danskar och tyskar, även om det i allmänhet sker ganska flyktigt och i förbigående. Den mest intressanta av de personer, man lär känna, är väl Krister Some, kommandanten på Kalmar; det är redan påpekat, att Wadén avhåller sig från varje diskussion om mannens ansvar för slottets fall — därigenom kommer Some onekligen att framträda i en mera sympatisk dager än tidigare i svensk litteratur. Andra omtalade personer äro Jesper Matsson Krus och Henrik von Falkenberg, som vid tiden för krigets början intog en befälspost på Kalmar slott, samt Emerentia Pauli, om vilken dottern Cecilia författat en bekant och ofta citerad relation, vilken av Wadén f. ö. förklaras vara äkta.

Som helhet präglas Wadéns avhandling av stor samvetsgrannhet och noggrannhet. Dess metodiskt givande läggning har redan tidigare framhållits. Däremot kan man möjligen förebrå Wadén en viss mångordighet; upprepningar och talrika parallellställ, som icke överallt äro nödvändiga för bevisningens skull, göra understundom arbetet mindre koncentrerat. Till sist också några ord om den i inledningen deklarerade ställningen till svensk historieforskning. Skall man där taga förf. på orden, synes han faktiskt mena, att de historiker, som syssla med tiden efter 1500, endast obetydligt idka källkritik: »Historikern, som arbetar med tiden efter 1500-talet, gör aldrig eller sällan en metodisk undersökning av den enskilda berättelsens vittnesvärde!» Uttalandet faller naturligtvis på sin egen orimlighet.

Wilh. Tham.

Johan Gyllenstierna.

— Georg Landberg, *Johan Gyllenstiernas nordiska politik i belysning av den skandinaviska diplomatiens traditioner.* (Upps. univ:ts årsskr. 1935: 10). 8:o. Upps. 1935. 171 s.

Sedan mer än ett halvt århundrade har Johan Gyllenstierna av en tämligen enhällig historieskrivning hyllats som Sveriges störste statsman nedom tronen vid Axel Oxenstiernas sida. Därvid har man framför allt haft i tankarna 1679 års stora nordiska förbundspolitik,

vilken enligt förmenande skulle ha avsett skapandet av »ett starkt och enigt Norden». Så skulle Johan Gyllenstierna vid sidan av sina något äldre danska samtida Hannibal Sehested och Peder Griffenfeld i en hård och oförstående tid ha stått som bärare av tankar, de där först fram emot våra dagar blivit till fullo förstådda och uppskattade. Sehesteds skandinavism har visserligen i sen tid från åtskilliga håll betvivlats, Griffenfelds på goda grunder helt förnekats. Men Gyllenstiernas? Det är denna fråga som Georg Landberg i ovan nämnda undersökning tagit upp till besvarande, endels med ledning av förstudier, gjorda av den för tidigt bortgångne uppsalaforskaren Hans Park, endels och framför allt på grundval av egna forskningar.

Landberg har emellertid icke nöjt sig med att granska 1679 års alliansverk som ett isolerat faktum, en yttring blott och bart av en enskild statsmans politiska intentioner. Fastmer har han sett det som en länk i en lång händelsekedja, den där spänner över halvtannat århundrade av nordisk samhistoria, ett moment bland andra i ett starkt traditionsbetonat handlande. Med öppen blick för den levande historiska verkligheten har han därvid icke betraktat krigsutbrott och fredsslut, underhandlingar, vapenskiten och alliansfördrag de bägge nordiska folken emellan som väsensskilda företeelser utan som successiva moment i en och samma sällan helt vilande intressekamp, där det stundom hängt på ett hår, om en underhandling mynnat ut i krig eller förbund. En fredlig överenskommelse, låt vara i vänskapsalliansens form och till synes på frivillighetens och likställighetens grund, har nämligen alltför ofta visat sig vara föga mer än en tvångströja, däri den för tillfället starkare sökt att sig till gagn binda sin svagare motståndare, vars strävan det sedan varit att vid lämpligt tillfälle genom nya underhandlingar eller nytt vapenskitte söka vrida sig ur det tvingande greppet. En vilja till fred och förbund behöver följaktligen icke alltid vara detsamma som en vilja till motsatsernas utplånande, till folkförsoning och varaktig vänskap. En full insikt om detta förhållande är av grundläggande betydelse vid bedömandet av nordisk diplomati liksom av diplomati överhuvudtaget.

Mot en bakgrund av flerhundraårig rivalitet, allt efter omständigheterna yttrande sig i krig, vänskapsförsäkringar, överfallsplaner och alliansfördrag, har nu förf. ställt Johan Gyllenstiernas »skandinaviska» politik. I ljust av denna granskning ter sig emellertid den gyllenstiernska allianspolitiken ej mycket olikartad många tidigare nordiska förbundssträvanden, där det för initiativtagaren väsentligen gällt att under ett nödortfött do-ut-des-förfarande söka vinna motparten för sitt mer eller mindre tillfälliga intresse. Och vad den svenska regeringen i förhandenvarande läge framför allt eftersträvade, det var att försäkra sig om Danmarks hjälp vid den förestående stora uppgörelsen med Generalstaterna, de där just då hotade att slå den svenska handeln i hårdare bojer än någonsin tillförne. Och lockmedlet för denna väntjänst, det var att Sverige å sin sida lovade att ej inblanda sig i Danmarks »domestiques affaires», vilket under föreliggande omständigheter framför allt innebar, att

Sverige för framtiden skulle undandraga den holsteinska hertigen sitt stöd i hans mellanhavanden med Danmarks konung. I betraktande av vad den holsteinska alliansen betytt och alltjämt måste betyda för Sveriges maktställning i Tyskland och gent emot Danmark, måste ett dylikt löfte ur svensk synpunkt ha tett sig som ett övermåttan dyrbart offer på den nordiska vänskapens altare. Också synes varken Karl XI själv eller hans allrådande minister ens ett enda ögonblick ha tänkt sig möjligheten att helt lämna den holsteinska hertigen åt hans öde. I samma stund som löftet gavs satte också Gyllenstierna i scen »en sannskyldig diplomatisk rövarkupp», gående därpå ut, att med ett slag bringa hertigdömet såväl politiska som militära ledning under svenskt inflytande, i tydlig avsikt att genom ett kraftigt stärkande av hertigens militära resurser omöjliggöra för den danska regeringen att inom överskådlig tid aktualisera sin i förbundstraktaten tillförsäkrade handlingsfrihet gentemot Holstein. Så skulle då Danmark på en omväg berövas vad ur dess synpunkt vore det mest värdefulla i hela traktaten, allt medan Sverige finge tid att med danskt stöd driva sin vilja igenom i de holländska angelägenheterna. Nu blev det visserligen så, att den svenska kuppen mot Holstein i allt väsentligt misslyckades, samtidigt med att den svenska regeringens avsikter åtminstone endels av danskarna genomskådades. Också torde det ha varit Danmarks väl befogade misstro mot Gyllenstiernas holsteinska politik, som i sinom tid mer än något annat försvårade traktatens slutliga verkställande, ja för svenskarna omöjliggjorde den förmånligare uppgörelse med Holland, som dock varit deras egentliga syfte med hela det danska traktatsverket.

Det är som synes ganska uppseendeväckande ting, som Landberg har att meddela beträffande den inre mekaniken i Johan Gyllenstiernas »skandinaviska» politik. Huruvida det överhuvud skulle ha lyckats Gyllenstierna själv att — under särskilt lyckliga konjunkturen och därest en tillräcklig livstid blivit honom beskär — föra alliansverket till ett lyckligt slut, så hårt belastat som det redan från början var av tvetydiga syften och osäkra beräkningar, det undandrar sig visserligen allt bedömande. Men så som händelserna i verkligheten kommo att gestalta sig, är det uppenbart, att dessa goda konjunkturen helt uteblevo; också var när Gyllenstierna gick ur tiden, läget sådant, att enligt förf. »alliansens haveri närmast var en tidsfråga». Under sådana förhållanden torde ej heller den svenske statsmannens förtidiga frånfälle ha spelat den stora roll för den följande händelseutvecklingen, som man vanligen ansett.

Så ter sig för opartisk forskning Johan Gyllenstiernas mångberisade »skandinavism», avklädd de allmänna talesättens hölje. Utan all tvekan måste man ge förf. rätt i hans påstående, att Gyllenstiernas »diplomatiska beräkningar knappast motsvara de översvallande lovord man ägnat dem i ovetskap om hans verkliga intentioner och om läget i det hela». »Ett studium av Gyllenstiernas hållning till det danska problemet under ett äldre skede», betonar förf. vidare, »giver klart vid handen, att det icke fanns en gnista av vare sig doktrinarism eller sentimental känsla i Gyllenstiernas s. k. danskvänlighet.

Snarare hade han nog i arv något av Karl X Gustafs böjelse att i alliansens form taga ledningen över Danmarks politik i syfte att eventuellt till sist förkväva landets självständighet.»

Dessa förf:s på ett omfattande källstudium grundade omdömen innebära som synes en radikal brytning med hävdvunnen uppfattning av Johan Gyllenstierna som den stora förkämpen för en principiell skandinavism, statsmannen med den mer än ovanliga gåvan att kunna »blicka genom sekler». Georg Landbergs stort lagda och med sällsynt kritisk skärpa genomförda undersökning har emellertid en än vidare räckvidd. Den gör det till en tvingande nödvändighet att på grundval av källornas samlade vittnesbörd upptaga till förnyat och grundligt skärskådande Johan Gyllenstiernas statsmannagärning i hela dess vidd.

Birger Fahlborg.

Carl Gustaf Tessin.

Litteraturen om Carl Gustaf Tessin sväller ständigt och man förstår det: ämnet är fängslande, källmaterialet hart när outtömligt. Vid sidan av Sigrid Leijonhufvud är lektorn, fil. dr Walfrid Holst vår främste specialist på Tessin, varom såväl hans doktorsavhandling 1931 (se PHT s. å., s. 242 ff.) som flera mindre studier vittna. Ehuru Sigrid Leijonhufvuds förnämliga produktion på området och Holsts egna förträffliga undersökningar i hög grad ökat vår kännedom om denne lysande representant för svensk frihetstid, har hittills saknats en sammanhängande modern biografi över honom. Det är denna kännbara brist, som lyckligt avhjälpes genom Holsts nyutkomna skildring *Carl Gustaf Tessin. En grandseigneur från XVIII:e seklet* (Sthlm, tr. Upps., Hugo Gebers förl., 1936. 8:o. 281 s., många pl. Häft. kr. 7: 50). Arbetet är till formen populärvetenskapligt, således utan lärd apparat, men försett med såväl värdefull litteraturförteckning som några notiser om källmaterialet. Att det senare varit mycket vidlyftigt framgår även av själva texten — förf. har bl. a. genomgått intressanta diplomatiska källor och använt den otryckta Åkerödagboken.

Holsts biografi är välkomponerad, sakrik, elegant och lättläst. Klart har Holst fattat den behärskande konstnärsnaturen hos Tessin. Hans ytterliga sensibilitet, som var en lysande förtjänst hos författaren och konstkännaren, blev en av hans svagheter som politiker och bragte honom många stötar i livet. Skildringen av Tessins glittrande och yra ungdom är gjord con amore. Av statsmannen får man nu en bild, sådan den moderna forskningen ser honom — i flera fall avsevärt skild från gamle Malmströms porträtt. Ty Tessin har mången gång varit både en mer modererande kraft än man kunnat tro och tillika mera fast utåt, än det tidigare ansågs. Hans lotsning av det svenska statskeppet i en tid av allvarlig böljegang är långt ifrån utan förtjänst. Skickligt och intresseväckande tecknar Holst Tessins förhållande till Lovisa Ulrika. Han betonar det även för samtiden omisskänneliga erotiska draget i Tessins hyllning av den charmerande unga

furstinnan, han påvisar när sprickorna i deras vänskap börja uppstå och målar därpå kris och brytning. I ej ringa grad framhäver Holst om diplomaten Tessin hans arbete för nordisk gemenskap. Med intresse tar man del av förf:s analys av Tessin som prosaist, likvisst ett alltför rikt ämne för att kunna komma fullt ut till sin rätt i en till utrymmet dock ganska begränsad volym. Holst påpekar, att medan retoriken kanske väl mycket präglar Tessins tal — vilka även han själv senare betecknade som långa och granna — är det i brev- och dagboksskrivaren, som vi möta den utsökte stilist, som han verkligen är. Förf. betonar, utan tvivel med rätta, att Tessin mäktigt bidragit till skapandet av modern svensk prosastil. Helt kort berör han Tessins väckande presidietal 1746 i Vetenskapsakademien: Om svenska språkets rykt och upodlande. Detta är på många sätt märkligt, bl. a. genom att redan vid denna tid en så modern synpunkt framkommer, som den Tessin uttrycker med orden: »At skrifva på gammalt vis och at tala på nytt gör språkläran så svår, som den i gemen är tröttsam». Intressant är också Tessins här, långt före Tegnér, framlagda krav på klarhet: »Språket är tankans tålk: den som redigt tänker men oredigt talar är lik en man, som sin egendom illa använder och sit förunde förråd hemligen förslöser». En givande skildring är den, som Holst lämnar om Tessins brev till en ung prins, en publikation vars historia är inflätad med den om hans onåd hos konungaparet och fall från makten. För de senare Åkeröären ger förf. naturligt nog mindre för den, som läst Sigrid Leijonhufvuds utomordentliga skildringar därav, men hans sammanfattning är välgjord och klar. Även han framhåller, hur den gamla karolinska källadern av enkel fromhet väller i dagen hos den störtade rokokostatsmannen, hur denne förvandlas och pånyttfödes i naturens sköte, hur han till det sista bibehåller och utvecklar sin förunderligt levande, mångskiftande och rika personlighet. Ämnet för denna bok är ovanligt tilldragande och intressant — Walfrid Holst gör det rättvisa.

B. H—d.

Anders Celsius.

I tre generationer blomstrade Celsiernas berömda lärdomssläkt — den fjärde, med namnet von Celse, visade däremot inga tecken på lärda intressen; ätten utgick 1838 med överstelöjtnanten Olof von Celse. Till det tredje av nämnda släktled hörde astronomen Anders Celsius. En av fil. dr N. V. E. Nordenmark författad monografi över *Anders Celsius, professor i Uppsala, 1701—1744* (Upps. 1936. 8:o. 284 s., ill. Häft. kr. 10:—) har utkommit som nr 1 i Lychnos-bibliotek, studier och källskrifter utg. av Lärdomshistoriska Samfundet (jfr nedan s. 283). Därmed har en central gestalt i svensk frihetstida kultur- och vetenskapshistoria tagits upp till närmare behandling. Forskningen låg Anders Celsius i blodet på mer än ett sätt. Medan hälsingerunornas tolkare Magnus Celsius var hans farfader, bar han sitt dopnamn efter morfadern, den berömde astronomen Anders Spole

(över vilken Nordenmark skrivit en biografi i Vetenskapsakademiens årsbok 1931). Vad Magnus Celsius beträffar hade han även matematiken som ett av sina huvudintressen — i denna högt begåvade släkt omhuldades naturvetenskap och humaniora med samma intensitet. Själv representerar Anders Celsius dock framför allt den naturvetenskapliga linjen och redan fadern, prof. Nils Celsius, var ju astronom av kritisk läggning, ehuru hans lärdomsbana blev törnbeströdd. Nordenmark uppdelar sin framställning på kapitel om studieåren och den stora utländska resan — skildringen av den senare är högtintressant — vidare om gradmätningsexpeditionen och återkomsten till Uppsala, varpå följa skildringar av observatoriet, Vetenskapssocieteten, kalenderreformen och termometern. Celsius' produktion, efterlämnade observationer och utländska korrespondens behandlas jämte hans arbete i konsistoriet och hans sista tid. Bilagor, förteckning över hans tryckta skrifter och personregister samt fransk resumé avsluta boken. Materialet har varit mycket rikt och i alla kapitel välla därför nya, välkomna fakta i dagen. Bland de icke minst intressanta äro de upplysningar mot slutet av kapitlet om Vetenskaps-societeten, vilka röra förhistorien till Vetenskapsakademiens stiftande 1739. Sin huvudgärning utförde Celsius enligt Wargentins uttryck som »den svenska astronomiens upprättare». Däremot är det med orätt, som Celsius' namn blivit fäst vid det instrument, som mest bevarat familjenamnet för eftervärlden — den hundragradiga termometern med 0° vid fryspunkten och 100° vid kokpunkten. Anders Celsius hade visserligen konstruerat en hundragradig termometer. Men, som redan Thore Fries uppvisat, är den »celsiuska» termometern i den form, som vi nu använda den, ett verk av Linné, ehuru detta föll i glömska och termometern, särskilt genom Berzelii »Lärobok i kemien», del III, 1818, kom att få bära Celsius' namn. Att Anders Celsius med all sin typiskt naturvetenskapliga begåvning dock icke saknade sinne för de andra släktintressena visa anteckningar, som han gör om t. ex. runor, brakteater, mynt, o. s. v. — ibland sammanfölla dessa intressen, som i hans almanacksuppsats 1728 om runstaven. Redan vid fyrtiotvå års ålder skördades denne forskare, som medhunnit så stort och rikt givande arbete inom vetenskapens värld. En värdig minnesvård över honom är den intressanta och vackra bok, som här föreligger och till vilken både författaren och Lärdomshistoriska Samfundet äro att lyckönska.

B. H—d.

Hertiginnan Charlotte och Fersen.

Under 1936 utgavs tvenne olika aktpublikationer belysande Gustaf IV Adolfs tid. Den ena är hertiginnan *Hedvig Elisabeth Charlottas dagbok*, VII, 1800—1806 (Sthlm, P. A. Norstedt & Söners förl. 8:o. XVIII, 642 s., många pl. Häft. kr. 15:—), översatt och redigerad av Cecilia af Klercker, född Lewenhaupt. Den andra åter är *Axel von Fersens dagbok*, del 4 (Sthlm, Alb. Bonniers förl. 8:o. 591 s., ill. Häft. kr. 15:—), utg. av Alma Söderhielm.

Det senare arbetet går från 1799 till 1808, med ett kort tillägg om Fersens död. Det har sitt särskilda intresse att på detta sätt få en dubbelbelysning av tidens historia, ty mångt och mycket behandlas både av hertiginnan och av Fersen.

Av de båda arbetena är hertiginnans dagbok — som bekant egentligen månadsrapporter — det i nästan alla hänseenden överlägsna. Författarinnans rörliga intellekt förnekar sig ej, hennes intressen äro verkligen ganska vittfamnande, hennes själ livlig och stilen får behag därav. Särskilt beröm förtjänar också utgivarinnan, grevinnan af Klercker, både för den efter allt att döma utmärkta och i varje fall mycket vårdade översättningen, vartill komma den förtjänstfulla not-apparten och brevbilagorna. Allt vittnar om utgivarinnans stora förtrogenhet med tidens händelser och den litteratur, som belyser dem, liksom om hennes förmåga att ur otryckt material i Ericsbergs och Stafsunds arkiv samt Riksarkivet framdraga uppgifter av värde. Även tekniskt sett fyller boken alla anspråk och har ett utmärkt personregister.

Tyvärr måste omdömena om Fersens dagbok bli ganska avvikan- de från vad ovan sagts. Denna fjärde del ger ingen ny bild av honom — en andetom, pretentiös och ledsam världsman verkar han fortfarande. Hans enda försvar är, att hans dagbok är ett rent privat dokument, troligen ej avsett för publicering, medan hertiginnan medvetet skrev för eftervärlden. Men det är i alla fall egendomligt att kunna såsom Fersen åstadkomma något som stilistiskt sett saknar varje spår av charm.

Att hertiginnan ville skriva »historia» säger hon själv, men det var kanske litet barnsligt av henne att med denna motivering (s. 63) försöka draga uppgifter ur Gustaf IV Adolf — också misslyckades hon vid tillfället i fråga. I ett hänseende överensstämna de båda antecknarna, nämligen i den dystra bild de ge av konungen. Den respekt, som en dåtida furstlig person som hertiginnan och en lojal kungatjänare som Fersen i många hänseenden ådagalägga för regenten, kan icke dölja, att hans brister träda i öppen dag. Hertiginnan tecknar hans lojhet (s. 211) på ett sätt, som torde vara mycket karaktéristiskt. Samtidigt säger hon, att kungen endast läste »små broschyrer eller riddarromaner». Intressant är hertiginnans teckning av änkedrottningen, Sofia Magdalena. Hon satt där starkt isolerad, umgicks mest med ett par gamla hovdamer och hörde genom dem, sina kammarfruar och sin tandläkare skvaller från staden, var f. ö. stelare än någonsin och utmärkte sig genom en abnormt tilltagande snålhet. Därtill komma drag som äro så kuriösa (s. 412 f.), att man tänker på henne som syster till Christian VII. Vad angår hertiginnan Charlottes politiska intresse, som i grunden var starkare än Fersens, kan man naturligtvis ibland fråga sig om värdet av de upplysningar hon ger — för eftervärlden står ju ett mycket rikare arkivaliskt material till buds. Men därvid må påpekas, dels att det är historiskt underlåtande att äga en månad för månad förd översikt av det, som då upp- tog allas sinnen, dels att det har sitt särskilda intresse att se, hur mycket en person i hertiginnans ställning visste. En fråga, rörande vilken

Fersens dagbok lämnar värdefullt kompletterande upplysningar, är den tragikomiska historien om mystikern-charlatanen C. A. Boheman. Att hertig Carl lät duperas sig av denne, kan icke förvåna någon människa, men att hertiginnan drogs med så pass långt som skedde, är mera häpnadsväckande. Fersens skildring (s. 351 ff.) ger här dyrbara detaljer bl. a. om vad man hittade i hertigens mystiska gemak. I hertiginnans skildring spegla sig eljest tidens upprörda brytningar, framför allt utrikes. Napoleon förblir i hennes ögon den f. d. underlöjtnanten, som lyckats komma sig upp och tyrannisera världen. I boken möter man vidare det badensiska arvprinsparet på Sverigebesök — arvprinsen dog som bekant här — vidare hertig Fredrik, som också avled vid denna tid. Under tyska kriget uppdyker på svensk horisont ett nytt namn: Bernadotte. Denna sjunde del ger åter ett starkt intryck av att hertiginnan lyckats i sin avsikt att lämna eftervärlden intressanta underrättelser, hennes dagbok är ett dokument, som förtjänar både att utgivås, köpas och läsas.

Vad Fersens dagbok angår, i den edition som föreligger, kan man naturligtvis heller icke förneka, att den rymmer mycket av intresse, delvis från samma synpunkter som ovan anförts. Men Fersen själv med sin brist på verklig personlighet och temperament, sin trista förnämhet och sin minst lika trista frivolitet är verkligen ingen fröjdefull ledsagare. Omdömet är icke nytt, men det bestyrkes av fjärde dagboksdelens. Det främlingskap i Sverige, som han själv kände, isolerade honom lika mycket som hans snäva aristokratism. Hans europeiska orientering skulle ha varit en förtjänst, om den haft något av kulturell betoning, men därav märkes föga. Det är blott l'ancien régimes internationella *societet*, som Fersen saknar i det stockholmska Grönköping. När han blev akademiansler i Uppsala, förklarar han om universitetsbiblioteket där, att det var litet, illa ordnat och hade ej många rara böcker! Av bilderna från hans nya utlandsfärder läser man med historisk behållning bl. a. den kuriösa interiören från Köpenhamn med Christian VII:s uppträdande (s. 320). Tekniskt har Ferseneditionen tyvärr alltför många brister, såsom även av annan anmälare här tidigare påpekats (se PHT 1929, s. 160 f.). Det är också verkligen beklagligt, att ett sådant fyrabandsverk som Fersens dagbok avslutas utan personregister.

B. H—d.

Gustaf Mauritz Armfelt.

Carl v. Bonsdorff, *Gustav Mauritz Armfelt, Levnadsskildring*. Del IV. Hfors 1934. 8:o. vi. 642 s., ill. Häft. fmk. 80:—. (Skr. utg. av Sv. Litt.-sällsk. i Finland, CCXLV.)

Med föreliggande del IV har professor v. Bonsdorff fullbordat sin brett lagda biografi av G. M. Armfelt. I likhet med närmast föregående del (jfr PHT 1933, s. 147 ff.) innehåller denna mycket, som torde äga nyhetens behag för rikssvenska läsare. Detta gäller i synnerhet om de sakrika redogörelserna för A:s betydelsefulla insatser i det nya storfurstendömet Finlands styrelse samt för hans personliga

förhållanden under ifrågavarande tid. Bägge dessa sammanhang äro endast flyktigt berörda av v. Bonsdorffs store föregångare på området, Elof Tegnér, vars teckning härigenom, särskilt från finsk synpunkt, kommit att i viss mån te sig ofullständig.

I föregående del hade vi bevitnat A:s lysande entré vid tsarhovet och hans triumf över sina svenska vedersakare, då han som kejsar Alexanders inflytelserike rådgivare fick närvara vid mötet i Åbo. Kort härefter placerades han som generalguvernör över Finland under den tid, då ämbetets ordinarie innehavare generalen F. Steinheil var i fält. A. uppehöll sig dock även i fortsättningen i den ryska huvudstaden. Här blev han åter i tillfälle att deltaga i det världspolitiska spelet, då han efter Moskvass fall verksamt bidrog till att styrka tsaren i hans beslut att avvisa Napoleons fredsanbud. Man anar lätt, vilka känslor den följande katastrofen för fransmännen framkallade hos A., som vigt sitt liv till kampen mot revolutionen och dess store arvtagare. Han blev nu outtröttlig i att yrka på krigets fortsättning, ända tills »stora bestet» förjagats och »hela bonapartistiska packet», »lilla bestet av Rom» och »kökspojken Murat» ej förglömmandes; kejsarinnan, Marie Louise, borde gå i kloster! Den upplyste fritänkaren från Gustav III:s dagar har blivit fylld av det religiösa patos, som efter tsar Alexanders »väckelse» satte sin prägel på hovet vid Neva. Han var t. o. m. i stånd att meddela ärkebiskopen, Jakob Tengström, fruktbara tankar angående de tacksägelser och böner, som borde läsas i Finlands kyrkor med anledning av de vunna segrarna. Huvudtemat skulle därvid vara, »vem Gud giver riset att slå honom, världens tyrann, ned — jo, den mest moraliske, den bäste, den mänskligaste av alla furstar». Han var övertygad, »att Försynen låtit honom — Alexander — födas exprès sådan för att vara ett verktyg, då dess obegripl. vishet och eviga rättvisa skulle giva det feiga människoläktet en läxa, som borde medföra ypperlige verkningar för religion, philosophie» etc.

A:s glädje var dock bemängd med ej ringa malört, så till vida, att hans förhoppningar att ånyo få åtfölja kejsar Alexander i fält, icke gingo i uppfyllelse. Alla de stora avgörandena under år 1813 och 1814: Leipzig, fälttåget i Frankrike och intåget i Paris, måste A. därför bevittna som overksam åskådare i det långt avlägsna Petersburg. Till råga på grämseln blevo de skriftliga hänvändelser han tid efter annan gjorde till tsaren alltjämt obesvarade. Det var då ej att undra över, att både vänner och fiender började sätta tro till de kringmygande ryktena om att A. råkat i ohjälplig onåd.¹

Såsom t. f. generalguvernör fick A. tillfälle att mera direkt än som ordförande i Finska kommittén i Petersburg ingripa i Finlands styrelse. I v. Bonsdorffs sakrika skildring möter oss bilden av en upplyst despot à la Gustav III, vars »själ och huvud voro fulla av känslor och idéer, som alla rapporterade sig å Finlands väl». Under

¹ Huru härmed egentligen hängde samman, därom har v. Bonsdorff ej ansett sig kunna giva något säkert besked. Han har nöjt sig med att hänvisa därtill, att Alexander vid sin återkomst till sin huvudstad på hösten 1814, då Armfelt låg på dödsbädden, visade denne de eklatantaste prov på sin ynnest och vänskap.

nödvintern 1812—1813 se vi honom ivrigt upptagen av åtgärder att bringa det hungrande folket lindring. För att kunna möta hemsökelse av samma slag i framtiden ville han ibland den fattiga allmogen, särskilt i de norra delarna, utbreda odlingen av potatis, lin och hampa. — För att befria landet från den förhatliga och tryckande inkvarteringen av de ryska trupperna var han outtröttligt verksam för »uppsättningen» av en egen finsk armé i stället för den upplösta svenska. Början gjordes med tre jägareregementen, som under fälttåget mot Napoleon t. o. m. hedrades med förtroendet att bestrida vakttjänst i den ryska huvudstaden.

Det var härvid, som A. väckte missnöje i officerskretsarna genom att påyrka ryskans införande som kommandospråk i stället för svenskan. Förslaget, som ej blev genomfört, kan ingalunda tolkas som någon A:s undfallenhet för eventuella russifieringstendenser. Mot ett sådant antagande vittnar A:s hela verksamhet i rysk-finsk tjänst från första stund till den sista. Vad han ville, och vad han med okuvlig finsk envishet arbetade för, det var att tillförsäkra »nationalandan i Finland sin egen existens och att avvärja den ryska byråkratiens strävanden att »amalgamera» finländarna. Men han betraktade det som en akt av politisk klokhet och hänsyn, om dessa gjorde sin mäktige herre tsaren och hans folk den glädjen att visa intresse för deras språk, där detta utan någon egentlig fara kunde ske. I enlighet härmed ansåg A., att Finlands ämbetsmän skulle förstå ryska språket och känna Rysslands förvaltning och lagar. På grund härav pådrev han också kraftigt studiet av ryskan vid universitetet i Åbo, som vars kansler han efterträtt Speranski. Men även här mötte han ett segt motstånd, ty åtgärderna verkställdes med »sköldpaddans livlighet», och han fick ej ens uppleva den efterlysta ryska grammatiken på svenska.

Nämnda högskola hade genom tsar Alexanders frikostighet blivit den »kanske bäst bemedlade i Europa», men dess verksamhet motsvarade enligt Armfelts mening, ingalunda de lysande ekonomiska förutsättningarna. »Den satans Åbo academie», utropar den förbittrade kanslern, där »väl betalade lathundar propagera odugel. medborgare!» Han beklagar sig över att ha låtit dupera sig av den sluge ärkebiskop Tengström, en snillrik man, men despotisk och i högsta grad nepotisk. »Professorer utan seder, utan begrepp om samhällsplikter, medelmåttige i kunskaper, revolutionära till principer äro frukterne av mine förste företag som canceller.» Tonen mildras i någon mån, sedan kanslern skickat sonen Alexander till akademien. Denne, vilken var den ende av sönerna, som ärvt något av faderns begåvning, vållade honom stora bekymmer. »Med snille, kunskaper, agrément och skön figur — ostadighet och brist på caractère!» klagade den äldre fadern, som ej kunde undgå att här igenkänna »Himmelens straff för sin ungdoms streck».

Även annorstädes i här behandlade avsnitt möta vi A. i denna något oväntade roll som sedernas väktare. Det märkligaste exemplet var väl, när han gav den nye landshövdingen i Viborgs län, Carl Stjernvall, goda råd angående hans hushållning. »Börja pianissimo,

och antag ej ryska sederne i levnadsart — tvärtom visa, att en rätt ämbetsman, som ej känner extra inkomster, sätter sin högsta ära uti att i efterdömen så i allmän som enskilt vandel spela första rollen bland de medborgare, vars moraliska bildning är honom måhända lika angelägen som deras övriga existence i samhället!» Det var emellertid icke blott den ryska »levnadsarten», som A. varnade för utan även den svenska och särskilt för »det lättjefigt, som det klimatet medförer».

Bittra utfall av A. mot det gamla fosterlandet anföras flerstädes, vilka vittna om att harmen över lidna motgångar ännu satt djupt. »Det eländiga (vilaine) Sverige! där en man med huvud, hjärta och principer aldrig skulle kunna existera utan att bliva utsatt för tusen obehagligheter», skrev han till sonen Alexander, när denne yttrat önskan att träda i svensk tjänst. När A. i slutet av 1813 fick höra, att hans gamle fiende Reuterholm gått ur tiden, framkallade underrättelsen denna karakteristiska hjärtesuck: »Illa, att fan ej för 30 år (sedån) tog denne sitt verktyg, varigenom mycket allmänt och enskilt ont varit förhindrat!» — Sveriges nye kronprins, Karl Johan, hade i början betraktats med en lättförklarlig misstro å A:s sida. Denna känsla synes efter Åbomötet ha försvunnit, och Karl Johans skickliga realiserande av 1812 års politik vann ingestädes större erkännande än hos A. Detta var också mycket förklarligt, då man betänker, att denne alltid betraktade sig som ett slags fadder till nämnda politiska system, vari han såg en grundförutsättning för Nordens, och särskilt Finlands, framtida lycka. Men svenskarnas ostadighet tillät inga säkra beräkningar för framtiden, och A. betvivlade, att prins Oscar någonsin komme att bestiga Sveriges tron.

En axplockning ur v. Bonsdorffs överflödande rika skildring får ej avslutas utan några ord om tsar Alexander. Man hade kunnat vänta, att förf:n i samband med redogörelsen för Armfelts uttalanden om religionen skulle haft något att meddela om den andliga kris, som Alexander vid denna tid genomgick. Så är emellertid icke fallet. A. sökte, såsom redan framhållits, anpassa sig efter den nya kursen, oaktat han, enligt egen utsago, »saknade kraft att tillägna sig trons heliga eld». Bl. a. lyckades han knyta förbindelse med en av kejsarens allra intimaste bröder i tron, överhovmarskalken Rodione Kochelev, vilket torde i hög grad ha gagnat hans intressen. Men huvudsaken var och förblev kejsarens städse betygade »enthousiasme» för Finlands väl »och det med verkel. försakelse av flere högsta makdens prerogativer». Armfelt tillmätte sig ingen förtjänst härav utan konstaterade, att han redan från början »funnit deras storfurste i alla delar fullt så god finne som han själv». Finland hade möjlighet att bliva ett av de lyckligaste land i Europa, blott finnarne själva ville begripa sin lycka. Men här felades det mycket, och A. klagade ibland över att de voro långt ifrån mogna för »de liberala grundsatser, deras tillbedjansvärde kejsare med dem antagit». Den egentliga faran i framtiden låg dock i den ryska byråkratiens avoghet mot den finska självstyrelsen. Enda räddningen var här tsarens

allsmäktiga vilja. »Alexander I ensam är allt för oss och kan av oss ej annorlunda anses än som en seconde providence», bekände A. för sin gamle vän J. A. Ehrenström.

Det var i främsta rummet A:s förtjänst, att denna kejsarens välvilja tog sig bestående uttryck i de nu lagda grundvalarna för Finlands självstyrelse, vilka trots alla påfrestningar höllo stånd i nära ett sekel. »Finlands andre far» — så kallades han under slutet av sin levnad bland det finska folket. — »En av de få statsmän i djupare mening, som den ryska epoken har att uppvisa» — detta är det erkännande hans senaste biograf skänker honom. Båda omdömena äro, framför allt i den här behandlade fjärde delen, så väl dokumenterade, att någon invändning rimligtvis icke borde kunna göras. Professor Carl von Bonsdorffs nu avslutade verk utgör en värdig gård av tacksamhet från det fria Finland åt »den store man», som i en kritisk situation mer än någon annan bidragit till att skapa förutsättningarna för den »finska nationalartens» bevarande. På denna sidan Bottenhavet kan man endast glädja sig över att svenskspråkig historisk litteratur ånyo erhållit ett värdefullt tillskott från Finland.

A. Grade.

Idéer och män.

Under titeln *Idéer och män* (Sthlm, P. A. Norstedt & Söner, 1936. 8:o. 269 s. Häft. kr. 5:50) har docenten Erik Fahlbeck sammanfört ett antal bidrag till svensk idépolitiks historia. Boken belyser den fruktbärande brytningen mellan 1700-talets naturrättsliga rationalism och romantikens positiva anammelse av den historiskt framvuxna verkligheten. I den inledande studien, »Konservatism och konservatism», blir först denna positiva anammelse skiljelinjen mellan de båda åskådningstyperna. Med hjälp av det då funna kriteriet hänföres Thorild, även efter omslaget i hans åskådning, obetingat till den radikala rationalismens värld. I opposition mot flera författare hävdar Fahlbeck, att han i sina våldsamma angrepp på den franska revolutionen för det kränkta förnuftets, ej det förtrampade historiska arvets talan. Över tröskeln till den nya tiden komma ej heller de, som av revolutionstidens stormar utan att uppge sina naturrättsliga ideal lärt en dyrköpt respekt för brådstörtade omvälvningar av det historiskt givna. Dylika »negativt historiska åskådningar» påvisar förf. hos flera av 1809 års grundlagsfäder. Det behövs dock blott en känslöförskjutning, en växling från beklagande till bejakande, för att man skall kunna tala om en »naturvuxen konservatism». Bland dem, som på detta sätt stodo på gränsen till en ny tid, ägnar förf. ett större utrymme åt bibliotekarien Per Malmström, rikshistoriografen Anders Schönberg och kanslipresidenten Fredrik Vilhelm Ehrenheim.

En utförlig framställning har kommit Fredrik Bogislaus von Schwerin till del. »Prost till löneinkomsten, men politicus till professionen» representerar denne en för vårt land ganska ovanlig typ från

»l'ancien régime», en av dessa kulturpersonligheter, som rättfärdigade en sinekur med insatser på alldeles andra områden än den egna tjänstens. Han företräder också övergången mellan 1700-talets och romantikens idévärld på ett personligt säreget sätt. Förf. gör troligt, att han i Hannover, centralhärden för det engelska inflytandet på tyskt kulturliv, mottagit livsbestämmande intryck av engelskt samhällsliv och empiriskt-historisk engelsk samhällsuppfattning, innan romantikens och den historiska skolans idékonservatism byggts ut på grundvalen av dylika och andra impulser. En mycket givande analys av Schwerins statsuppfattning visar, att denne nått fram till en utpräglad känsla för statens historiska liv, en verkligt »organisk» åskådning. Men detta ledde hos »den svenska oppositionens fader» icke till konservativ åskådning. Schwerin avvisade naturrättens rationalism men kände med säker instinkt samma främlingskap inför en Hartmansdorffs abstrakta konservativa idévärld.

Lorenzo Hammarskölds politiska idéer hade liksom hans övriga åskådningar hemortsrätt i böckernas värld. Just därför är det särskilt lätt att hos honom följa den nya generationens utveckling från rationalism till romantik, från radikalism till principiell idékonservatism. Fahlbeck skildrar roande, hur en ny politisk åskådning tillföll den unge hetsporren från 1809 som en mogen »Lese Frucht». Också här vinner Hammarsköld som alltid vid närmare bekantskap genom sin lättörda, uppriktiga entusiasm och sin ideella hänförelse. Men det behövs större begåvning, starkare temperament och djupare brytningar, för att en omvändelsehistoria skall erbjuda ett annat intresse än det tidstypiska och biografiska. Hos Hans Järta fanns allt detta. Fahlbeck ägnar honom ett par studier, som väl ej föra fram till hans konservativa åskådning, men belysa dess förutsättningar. Han söker en av dessa förutsättningar i en medfödd känsla för det konkreta, reella, som måste komma att omsluta även den historiska utvecklingen. Redan i de tidigare alstren av Järtas penna spårar Fahlbeck denna inställning i »en friare, av teorier påfallande obunden anda», som verkningsfullt kontrasterar mot hans konstitutionellt-liberala åsiktsfränders teoretiska abstraktioner.

Alla dessa idékonservativa, som utvecklats från rationell radikalism, bevarade av sina ungdomsideal framför allt en stark individuell, manlig oavhängighetskänsla. Detta frisinne framstod för dem som en »äkta liberalism», vida skild från tidningsradikalismens demagogi. En sådan grundstämning fanns också hos oppositionsmannen Schwerin. Han hade lyckats att med sin historisk-empiriska blick på statslivet förena tron på framåtskridandet till nya utvecklingsformer. Han strävan att befrämja framåtskridande och bekämpa byråkratisk stagnation gjorde honom till oppositionsman. Men i oppositionen visade han en medborgerlig värdighet och en lojalitet i tankeutbytet, som gärna gav hans framträdande ett drag av akademisk förnuftsövning. Därför betydde det också något av »en symbolisk generationsväxling», när Schwerin slutade och Thore Petre tog vid 1834. Det kom hårdare, mera viljebetonade tag in i det politiska meningsutbytet. Kring Petres namn står ännu brusket av hans egen

våldsamma ordström, hans strider och hans motståndares hejdlösa förbittring. Fahlbecks utförliga teckning har därför haft en kritisk uppgift att fylla, endast genom att genomtränga en fördunklande slöja har han kunnat nå fram till den verkliga klarheten. Ända från Petres egen tid har det nog varit vanligt att spåra en viss motsättning mellan hans ställning som bruksmagnat och hans radikala politiska förkunnelse. Också Fahlbeck ser i honom bourgeoisie's och medelklassens, det industriellt betonade tredje ståndets övertygade förkämpe. Hans radikala åskådningar hade sina tämligen enkla teoretiska förutsättningar i den liberalt naturrättsliga idévärlden. Men de hade också sina praktiska förutsättningar i industrimännens krav på rörelsefrihet, i deras förbittring mot byråkratisk slentrian och stela reglementen och i en uppriktigt medkänsla med samhällets starkt växande bottenlager, för vilka jorden ej ville räcka och industrien ännu öppnade otillräckliga och alltför torftiga utkomstmöjligheter. Det är en bakgrund, som ger en fördjupad betydelse åt Petres ständigt flödande opposition.

Fahlbeck har velat följa en intressant epoks idéer hos några av deras betydande eller typiska representanter. Hans eget och hans boks intresse är inriktat på den politiska idéhistorien. Men man läser icke hans studier över idéerna hos männen utan att få verkligt intryck också av idébärarnas personligheter.

B. B—s

Johan August Hazelius.

Vid sin död 1905 hade Gunnar Hazelius förordnat, att levnadsteckningar skulle utarbetas över såväl hans fader Artur Hazelius som hans farfar. Den förra av dessa monografier, författad av Fredrik Böök, utkom 1923. Biografien över general Hazelius (1797—1871) har emellertid måst uppdelas på tre händer, men föreligger nu i en ståtlig volym: *Johan August Hazelius. En levnadsteckning* av Verner Söderberg, Henry Olsson och Gunnar Heckscher (Sthlm, P. A. Norstedt & Söners förl., 1936. 8:o. 584 s., många pl. Häft. kr. 9: 50). Före sin bortgång medhann Verner Söderberg den inledande avdelning i boken som har rubriken »Äldre generationer av släkten» — dess innehåll blev på sin tid såsom föredrag delgivet Personhistoriska Samfundet. Det viktigaste av Söderbergs forskningsresultat blev hans bestämda uppvisande av, att släkten Hazelius är rent svensk, icke av finskt ursprung som man hade menat. Söderbergs kapitel lämnar bl. a. även livligt skrivna, ehuru ibland sakligt förskräckande bidrag till den svenska herrnhutismens historia. Henry Olssons därpå följande parti bär titeln »Nationell göticism och religiös mystik. Utvecklingslinjer 1797—1830». Man möter här den blivande generalen som barn och ung samt i hans egenskap av typisk »almquistian». Söderbergs släktkaraktistik hjälper en att förstå den läggning, som kunde föra J. A. Hazelius så långt in i Love Almquists och J. O. Natt och Dags krets. Men man måste likväl stundom hämta andan inför deras svärmerier. Ingen kan skildra dem mer för-

synt och förstående än Henry Olsson, men även han låter ibland en välgörande ironi lysa över tidsdokumenten. Hazelius hade emellertid också i hög grad realistiska karaktärsdrag, vilka slutligen lösgjorde honom från hans ungdomskrets. De tre senare avdelningarna, skrivna av Gunnar Heckscher, skildra mannen och hans verk. De rubriceras »Militärt och politiskt vardagsarbete 1830—1856», »Svenska Tidningen 1851—1859» och »Senare år 1856—1871». Här möta vi arbetsmänniskan Hazelius, som verkligen lyckas att i förnuftig handling omsätta en rad av sina idéer; därtill ledd av sin aldrig vilande, fosterländskt brinnande ande. Som bl. a. banbrytare för bättre officersutbildning samt tänkande och kunnig publicist kan han göra anspråk på eftervärldens tacksamhet, lika väl som sonen Artur. Mot Oscar I var Hazelius gärna kritisk, ehuru han i nekrologen anslag mildare toner. För kännedomen om vårt 1800-tals hävder ha vi fått ett nytt, högst betydande bidrag i denna trefaldigt välskrivna, vederhäftiga, innehållsrika och fängslande bok. Ett avslutande personregister är välkommet för forskaren, de bifogade anmärkningarna ge en vetenskaplig dokumentering till texten.

B. H—d.

Henning Hamiltons plaidoyer från 1863—1864.

— Henning Hamilton, *Anteckningar rörande förhållandet mellan Sverige och Danmark 1863—1864*. Utgivna på Carlsbergfondets bekostnad av Aage Friis och Einar Hedin. Sthlm o. Kbhvn 1936. xxxiv, (4), 300 s., 7 pl. Kr. 8:—.

När Sam Clason, här som på många andra områden banbrytare, 1914 utgav sin undersökning över Ulriksdalskonferensen, hade han som källa bl. a. kunnat nyttja Henning Hamiltons omedelbart efter händelserna uppsatta berättelse om sin verksamhet som svenskt sändebud i Köpenhamn under 1860-talets för Norden så skickensedigra förra hälft. Denna viktiga källskrift till en av de mest betydelsefulla episoderna i vår moderna diplomatiska historia föreligger nu i en mönstergill edition av Danmarks och Sveriges f. n. förnämsta kännare av 1863—1864 års kris, professor Aage Friis och förste arkivarien Einar Hedin. Om hänsyn tages till att det flitigast nyttjade handskriftsmaterialet förvaras i Uppsala, är det kanske ej förmätet att riskera en förmodan, att dagens tunga framför allt burits av den svenske utgivaren.

I den intressanta inledningen utredes med stor klarhet förhållandet mellan de tre olika versioner, vari Hamiltons anteckningar föreliggga. Den äldsta, numera förvarad i Hamiltonska släktarkivet å Barsebäck, synes till sin största del vara avfattad redan under Hamiltons verksamhet i Köpenhamn. Den andra, tillhörig översten greve Göran Posse i Uppsala, tillkom troligen under våren och försommaren 1864, sedan nytt material blivit tillgängligt för Hamilton. Den sista och utförligaste varianten, av Hamilton överlämnad till Uppsala Universitetsbibliotek, är sannolikt avfattad i slutet av 1864 och fullbordad i början av 1865. Det är den sistnämnda versionen, som

av utgivarna lagts till grund för den nu föreliggande upplagan, men genom inledningen och de rikhaltiga anmärkningarna har läsaren beretts tillfälle att taga kännedom om de viktigare skillnaderna i fråga om tendens och innehåll mellan de tre varianterna. Som utgivarna påpekat, är grundtonen densamma i alla tre. — Ett ovanligt omsorgsfullt personregister underlättar begagnandet av boken.

Hamiltons Anteckningar äro en klar och välgjord plaidoyer för hans egen verksamhet, i någon mån även för den Hallska ministärrens politik, under den senare hälften av 1863 och samtidigt en synnerligen skarp kritik av den officiella svenska politiken under samma tid. Sitt främsta värde har den i det utomordentligt rika depeesch- och brevmaterial, som inarbetats i framställningen. Även om åtskilligt av detta blivit känt genom senare forskningsarbeten, är mycket alltjämt nytt. Särskilt gäller detta om den rikhaltiga brevväxlingen mellan Hamilton och Manderström. De bilagor, varmed Hamilton själv utrustat den tredje versionen, innehålla likaledes åtskilligt av intresse från den samtida polemiken och kritiken av de handlande personernas åtgärder.

Som skriften nu föreligger, är den ett utomordentligt övertygande försvar för författarens egen verksamhet, där den hovsamma och nobla tonen ytterligare förstärker intrycket. Naturligtvis måste det emellertid hållas i minnet, att det är den ena partens inlaga, som här offentliggöres, och att framtida publikationer möjligen kunna vara ägnade att justera den bild, som Henning Hamilton här givit av sig själv. Mer definitiv är väl den föga smickrande framställning, som han med stöd av Manderströms egna depeesch- och brev kunnat lämna av de åtgärder, som företogs av den en gång så beundrade utrikesministern i »den bästa av ministärer». Den lättsinniga, vacklande och i dålig mening opportunistiska politik, som i denna ödesdigra stund drevs av det officiella Sverige, gör på flera sätt ett beklämmande intryck, även om man måste ihågkomma, att den ej berodde på bristande insikter och skicklighet hos Manderström utan på hans oförmåga att bryta motståndet hos starkare viljor inom konseljen — i främsta rummet Gripenstedts — och hans uraktlåtenhet att taga den enda konsekvens, som skulle varit förenlig med hans anseende hos eftervärlden. Och framför allt: det är ej den slutliga passiva hållningen inför Danmarks katastrof, som är det ur svensk synpunkt beklagliga. Den var säkerligen i dåvarande militära och politiska läge det enda möjliga. Klandret måste drabba den lättsinniga illusionspolitik, som under hösten 1863 hela tiden gav den danska regeringen anledning att hoppas på svenskt väpnat bistånd, långt efter det att det för Manderström måste hava stått klart, att svårigheterna härför voro oöverbärliga. Belysande är, att utrikesstatsministern ännu så sent som 16 december 1863 för Hamilton förklarade sig vilja avgå, om regeringen ej deklarerade sin avsikt att även utan västmakternas stöd bistå Danmark mot ett infall i Slesvig (Anteckningar, s. 160 ff.; jfr även s. 179 f.). Hade greve Manderström fasthållit detta beslut, hade hans rykte nu varit ett annat än blott en briljant diplomatisk stilists.

Till Carl XV:s karakteristik lämnar Hamilton intet sensationellt nytt, men de detaljer han meddelar, styrka ytterligare den av Hallendorff hävdade låga värderingen av denne konungs en gång av en bred allmänhet högt skattade skandinavistiska politik. Särskilt Hamliltons avskedsaudiens hos honom (Anteckningar, s. 201) är i detta avseende sorgligt upplysande. Av Frederik VII:s på en gång groteska och smått rörande gestalt lämnas några karakteristiska glimtar. I den ljusaste dagern, politiskt och personligt, framstår i Hamiltons framställning den danske regeringschefen, Carl Christian Hall.

I Hamiltons skildring av tilldragelserna och hans egen reaktion inför dem framträder ständigt den borne aristokratens ömtåliga hederskänsla och månhet om sitt eftermäle som redbar man. Man kan i likhet med utgivarna inför denna otvivelaktigt äkta känslobotten hos den lysande politikern och varme patrioten Henning Hamilton blott känna en allt större undran inför den tragiska katastrof, som slutligen drabbade honom.

Torvald T:son Höjer.

Ernst Ahlgren.

Med. fil. lic. Tora Sandströms bok *En psykoanalytisk kvinnostudie. Ernst Ahlgren-Victoria Benedictsson* (Sthlm, Alb. Bonniers förl., 1935. 8:o. 209 s., 8 pl. Kr. 6:50) ha vi i Sverige fått den första, efter freudianska teorier genomförda analysen av en känd författarpersonlighet. Som sådan tilldrager den sig ett naturligt intresse, så mycket mer som den fått en språkligt god utformning och föremålet för undersökningen i sällsynt grad ägnar sig för psykologisk djuplodning. På sätt och vis kan man också säga, att förf. på ett lyckligt sätt gått med slagruta i de givande marker, som betecknas av Ernst Ahlgrens litterära kvarlåtenskap. Hon citerar fyndigt. Stundom kombinerar hon också på ett intresseväckande sätt. Men det måste ändå först som sist sägas ifrån, att vad man efter läsningen av Tora Sandströms bok närmast önskar, är att den inte måtte bli upptakten till någon psykoanalytisk litteratur av denna art i Sverige. Hela undersökningens grundfel kan sägas vara, att den inte är förutsättningslös utan från början medvetet fastlästs vid det freudianska schemat. Därmed har förf. bundit skygglappar för ögonen och utslutit från sitt blickfält allt det, som inte kan nås med den freudianska slagrutan. Metoden blir bakvänd, först ställes tesen upp, sedan går förf. på jakt efter belägg för denna. Den bild förf. ger av Ernst Ahlgren blir i få ord följande. Olyckliga förhållanden i hemmet och särskilt moderns kallsinnighet grundade hos E. A. en nevros, som ödelade hennes liv och till sist drev henne i döden. De känslor, som hon bort få utlösa i kärlek till modern, vände hon mot sig själv: hon blev narciss. Hon blev över huvud taget oförmögen av en äkta, hängiven kärlek till vare sig mannen eller barnet. Otillfredsställd, hatfull mot människorna och i begär efter upprättelse ville hon i stället leva ut sitt jag i arbetet: hon blev exhibitionist. Arbetet fick för henne en pato-

logiskt stark överbetoning, ja gav henne kanske rent av driftstillfredsställelse. Då hon slutligen sökte den stora kärleksupplevelsen i sitt förhållande till Georg Brandes och därvid led skeppsbrott, drev henne hämndkänslan mot denne i döden. Kärleksförträngningen i barndomen skulle alltså vara förklaringen till hennes livs olycka. — Denna ensidiga uttydning av E. A:s rika och fascinerande personlighet ger ett typiskt belägg för hur psykoanalysen vill, som John Landquist yttarat, »förvandla det väldiga människolivet till en sexuell kindergarten», där de stora personligheternas originalitet ses i ett förenklat skoskuls-perspektiv. Ingen vill väl förneka, att det fanns ett sjukt drag i E. A:s psyke. Men att som Tora Sandström hos henne finna belägg — ofta på mycket lösa grunder — för snart sagt alla -ismer, som rymmas i Freuds dogmatik, det är väl att se med en skärva i ögat. Denna skärva gör förf. dessutom mer eller mindre blind för betydelsen av åtskilliga väsentliga faktorer i E. A:s liv, utan vilka detta aldrig helt kan förstås, t. ex. den chock hon erfor i det olyckliga äktenskapet med Benedictsson, bristen på förståelse från omgivningen, fattigdomens ödeläggande inverkan. Vad förf. framför allt saknar blick för är den centrala, allt dominerande roll det konstnärliga skapandet — det som hon med ett slags ovillig terminologi kort och gott kallar »arbetet» — spelade för ett äkta konstnärstemperament som Ernst Ahlgren. Att kunna ge sanningen hel och oförfalskad i sitt verk, det var E. A:s stora lidelse; att söka en patologisk grund till denna lidelse är att underkänna det positiva och sunda i konstens väsen över huvud taget. Förf:s iver att fullfölja den psykoanalytiska uttolkningen tycks ha avtrubbat hennes känsla för det tragiskt gripande i E. A:s personlighet och livsöde. Utan medkänsla i detta ords djupaste bemärkelse kan likväl varken psykologen eller historikern med verklig framgång nalkas en personlighet för att avvinna denna dess innersta. — Med det ovan sagda är alls inte förnekad, att ett freudianskt synsätt kan vara fruktbarande, tillämpat på E. A. Det måste emellertid paras med en allmän vidsynt psykologisk förståelse för objektet, och — därför att vi här ha att göra med en skönlitterär författare — även med estetiskt sinne.

Beth Hennings.

En Åboakademiker.

— J. J. Huldén, *Severin Johansson*. Sthlm (tr. Hfors), Alb. Bonniers förl., 1935. 8:o. 193, (2) s., 18 pl. Häft. kr. 6: 50.

Att en matematiker några få år efter sin död blir föremål för en biografi, hör icke till det vanliga. Den ställning i sitt folks medvetande, som bragt Severin Johanssons minne denna heder, förvärvade han under de tio år (1919—1929), under vilka han, först som prorektor, därefter från 1921 som rektor, hade närmaste vården om Åbo akademi. Han hade den lyckan att vid fyrtio års ålder få ställa i en stor institutions tjänst allt vad han ägde av vetenskaplig pondus, praktisk duglighet, temperament och vilja. Han var en autokratisk rektor, men också en i stort sett framgångsrik rektor. Han var en rektor, som syntes och hördes. Så kom döden under omständigheter, som

riktade allas tankar på Severin Johansson. Makans, Toini Stadighs, bortgång kom samma dag hans sjuka hjärta att brista. — J. J. Huldéns bok har många förtjänster. I skildringen av Severin Johanssons väg från ställningen som timmermansson i Dalsbruk till värdigheten som rektor för Åbo akademi ger den ett tvärsnitt genom hela det svensk-finska livet i Finland. I skarp belysning kommer därvid ett drag av ekonomiskt lättsinne och vingleri, som tycks ha satt sin prägel på vissa akademiska kretsar i Finland. Då Severin Johansson i dec. 1900 vid 21 års ålder inträdde i sitt första äktenskap, hade han inga andra inkomster än ett utlovat understöd av grevinnan Creutz. Då äktenskapet 1909 upplöstes genom skilsmässa, hade han icke blott tre barn, utan även en solid vana att leva över sina tillgångar. Den följde honom livet ut. Likgiltigheten för det ekonomiska behöll han under sin rektorstid. Det ursprungligen goda förhållandet till Åbo akademis skattmästare, Dahlström, förstördes därigenom att Johansson icke kunde finna sig i att från ekonomisk synpunkt diskutera sina förslag med Dahlström, innan han förelade dem för konsistoriet. Han var även som rektor mer av en lyriker än av en statsman. Icke underligt, att det ekonomiska läget ibland blev sådant, att betänkliga åtgärder måste tillgripas. — Det länder emellertid Huldéns bok till heder, att den icke blott ger en skildring av denna sida av livet och de svårigheter den förde med sig, utan också ger ett omfattande material till belysning av den personliga charm, som i rikt mått fanns hos Severin Johansson. Det gamla ordet »Man är mans gamman» var tillämpligt på honom. Av icke ringa intresse äro de glimtar av andra medlemmar av hans krets, som skymta fram i boken, en Ernst Lindelöf, en Amos Andersson.

Det är en rik bok om svenskt-finskt liv, som J. J. Huldén skänkt oss. Skada blott, att dess uppgifter icke överallt äro pålitliga.

C. W. Oseen.

Bryggerihistoria.

Den av förste bibliotekarien fil. dr Samuel E. Bring 1930 utgivna, trevliga monografien om »Tyska Bryggeriet» (se PHT 1931, s. 116 f.) utgjorde nr I i en serie Bidrag till Stockholms bryggeriers historia. Som nr II i samma serie har nu av samme förf. utkommit *Hamburger Bryggeriet till 1910* (Sthlm, tr. Upps., 1936. 8:o. 152 s., ill.). Denna ger, liksom Brings förutnämnda studie, vida mer än bidrag till en intressant gren av vår industriella historia. Förf:s allmänhistoriska orientering tillåter honom nämligen både att teckna en bred miljö till de företag han behandlar och att därvid giva mycket av intresse för stockholmsk lokalhistoria, liksom för släkthistoria och biografi. I föreliggande volym rör det sig länge om den gamla bryggaregården i Luntmakaregatan 4. Den förste, om vilken man säkert vet, att han där bryggat öl till avsalu, är Anders Johansson Rothman, död före dec. 1703. Bring skildrar med text och kartbilder hela den trakt, där bryggeriet var beläget. Han biografier sedan bl. a. bryggarna Carl Ström († 1721) och Georg Soth (son av bryggaren Petter

Soot d. y. och Brita Branting), den senare även rådman och på andra sätt pamp i staden. Soth sålde bryggeriet 1749 till Johan Sylvestersson Bonde. Vi få sedan både i förf:s huvudframställning och i en särskild bilaga följa bryggarsläkten Callerman i tre generationer under 1700-talet. Ett särskilt kapitel ägnas den ursprungligen val-lonska bryggarsläkten Dubois. Johan Dubois var även löjtnant vid borgerskapets kavalleri — bryggarna hade alltid hästar och ägnade sig därför väl för dylik tjänst — och paraderade, när prinsessan Sofia Magdalena togs emot med stor ståt 1766. Släktens ekonomiska ställning skiftade, men Johan Fredrik Dubois' änka, Anna Catharina Hartman († 1826), själv av bryggarfamilj, var ett dugande fruntimmer och drev upp företaget. Det egentliga Hamburger-Bryggeriet skildras först för epoken 1850—1889; namnet kan påvisas 1868, i delvis annan form. Det var en småländsk prostson, Georg Reinhold Svensson († 1913), som här först ledde, men han sålde företaget redan 1866. Bland de tre nya ägarna var en bajrare, Franz Heiss. Under hans tid utvidgades bryggeriet väsentligt. Av kulturhistoriskt intressanta fakta i boken kan nämnas, att först 1877 kunna brygder av pilsneröl konstateras, utsläppta i marknaden i slutet av s. å. eller 1878. Nästa kapitel behandlar bryggeriet 1889—1910. Anders Zorn, som själv hade bryggarbod, har målat två fängslade interiörer från bryggeriet, vilka här reproduceras. Bland disponenterna biografieras värm-länningen Odd Landtblom och Franz Heiss d. y. Den givande volymen avslutas med personregister.

B. H—d.

Skara läroverk.

— Elis Erlandsson, *Skara Högre Allm. Läroverks Lärjungar Åren 1870—1910*. Biografiska anteckningar. Skövde 1922. 8:o. 383 s. Kr. 20:—. — Dens., *Skara Högre Allm. Läroverks Lärjungar Åren 1826—69*. Biografiska anteckningar. Skövde 1925. 8:o. 380 s. Kr. 15:—. — Dens., *Album Gymnasii Scarensis 1795—1821*. Biografiska anteckningar. Lidköping 1936. 8:o. 116 s. Kr. 5:—.

I 1878 års läroverksstadga fanns rörande läroverkets matrikel ett stadgande av ungefär följande innehåll: det kan icke åläggas rektorerna att föra biografiska anteckningar rörande forna lärjungar men då sådana framdeles kunna bli till mycken nytta och därför torde intressera mången rektor, bör tillräckligt utrymme i matrikeln reserveras för ändamålet. Det lär väl heller icke kunna förnekas, att det slag av personhistoriska sammanställningar, som behandla en skolas lärjungar, har en uppgift att fylla. Rent personligt kan man ha glädje av att se, vad som blivit av den eller den kamraten, resp. lärjungen, som visat begåvning och sympatisk läggning — eller motsatsen. Och mera principiellt kan man önska pröva den ofta upprepade men i sin generella form alldeles säkert oriktiga satsen, att »skolljus slockna» resp. att »de raggigaste fölungarna bli de bästa hästarna». Personhistorikern i allmänhet har ju utsikt att i ett dylikt arbete återfinna åtskilliga namn, som icke finnas annorstädes.

Ett biografiskt arbete över lärjungarna från ett visst läroverk kan uppställas på olika sätt. Man kan, såsom E. Dahl gjort i sin matrikel över Norra Realläroverket i Stockholm, lägga förteckningarna över utgående studenter till grund. Och man kan såsom Erlandsson gjort, utgå från inskrivningsmatriklarna. I båda fallen blir man i viss mån bunden, kan icke, såsom utgivaren över »Göteborgare» 1923 gjorde, helt enkelt utesluta alla dem, som underlåtit att återställa mottagna frågeformulär, en metod, som visade sig synnerligen fruktbarande för — supplementet.

E. Erlandsson är son till en lärare i Skara och själv lärjunge av läroverket. Han har som banktjänsteman ända till pensionsåldern haft sitt arbete i skolstadens närhet men på sista åren slagit sig ned i Uppsala med tillgång till där förvarade samlingar. Påtagligen har han nedlagt ett mycket stort arbete på att få uppgifterna så fullständiga och korrekta som möjligt. Att en läsare med tämligen stor personkännedom i ett arbete med över 6,000 biografier skall kunna påvisa enstaka luckor och fel, är rätt självklart. Erlandsson har börjat med den tid, som ligger oss närmast. Han citerar ibland »Källgren», d. v. s. adjunkten E. G. Källgren, född 1839 i Skara som son till en lärare, sedan unga år anställd där och livligt intresserad av sina lärjungar intill sin död 1918. Man skulle önskat en fullständigare redogörelse för omfattningen och beskaffenheten av Källgrens biografiska anteckningar. De förvaras i Skara läroverk och äro, av citaten att döma och som man kunde vänta av mannen, berömvärt försiktiga i uttalanden, som bygga på mera osäkra meddelanden. En annan punkt, där man ibland skulle önskat större fullständighet, är i fråga om barn till upptagna personer. I regeln uppges födelseår, ofta dödsår, men i princip lämnas ingen uppgift om vad det blivit av vederbörande. Så förekomma två av läroverkets eforer, A. F. Beckman och Hj. Danell, endast med namn under sina resp. fäder. Troligen har utg. fruktat att icke kunna bli konsekvent, om han meddelade en del dylikt och icke kunde meddela allt.

För den äldsta tiden ges dels ett textavtryck av den av vederbörande rektorer förda matrikeln för åren 1795—1821, dels i alfabetisk ordning biografiska uppgifter över i matrikeln upptagna personer, resp. i ett tillägg över personer, som veterligen tillhört läroverket under den nämnda tiden men av en eller annan anledning icke kommit med i de en smula inkonsekvent gjorda anteckningarna över inskrivna och avgångna.

Rec. tror sig kunna vitsorda, att Erlandsson skänkt oss ett värdefullt arbete, som medtager många bemärkta personer, även om det är ett undantagsfall, att fem av rikets landshövdingeposter samtidigt beklädas av Skaradjäknar, såsom E. med stolhet antecknar vid Gunnar Wennerbergs namn. Att man i hans bok skall kunna finna en brorsdotter till Anna Maria Lenngren, som avled 114 år efter fastern, kan ju vara ett bidrag till kritiken av den metod, som genom räkning av tre generationer på århundradet i vår äldre historia vill införa en exaktare kronologisk metod än den, som består i att kritiskt pröva källornas uppgifter.

Nat. Beckman.

Gotthard Virdestam in memoriam.

Då komministern i Älmhult, teol. doktor *Gotthard Virdestam* d. 17 mars 1937 kallades hädan vid endast 43 års ålder, miste den svenska personhistorien en av sina hängivnaste och framgångsrikaste dyrkare. Virdestam var född i Hälsingborg d. 22 apr. 1893 som son av folkskolläraren Gustaf Carlsson och hans maka, född Bolin. Hans fader var från Urshult, modern från Väckelsång — också kände sig sonen helt som smålänning. Han studerade i Lund, prästvigdes 1918 och var sedan 1920 komminister i Älmhult. Redan som skolyngling visade Virdestam sina historiska intressen och snart började han även den lokal- och personhistoriska produktion, som gjort hans namn aktat i vida kretsar. Han visade sig vara en fin kännare både av Linnéminnena från Stenbrohult och av 1800-talets småländska väckelserörelser. År 1927 anförtroddes åt honom uppgiften att fullfölja »Växjö stifts herdaminne». Härmed gick han till sitt egentliga livsverk och när Virdestam 1934 utgivit åttonde och sista delen av detta arbete, var det med verklig tillfredsställelse han kunde blicka tillbaka därpå: den svenska personhistorien hade fått ett av sina viktigaste nyare tillskott. Även flera essaysamlingar, som tidigare omnämnts i denna tidskrift, medhann han. Som bekant fick han snart uppdraget att fullfölja sina studier genom att utgiva ett nytt Kalmar stifts herdaminne. Under de första månaderna av 1937 var han sysselsatt med att läsa korrektur på del 1 härav — man torde således kunna hoppas att åtminstone få se denna del framträda i ljuset.

Virdestams sista, av honom själv utgivna arbete var eljest essaysamlingen *Under Växjödömens spira*. Kulturhistoriska bilder och anteckningar (Lund, C. W. K. Gleerups förl., 1936. 8:o. 199 s., pl. Häft. 3: 75). I inledningskapitlet återfinna vi en bekant från denna tidskrift 1933 (F. Wernstedt, Slakten Burman, s. 32 ff.), nämligen den märklige och rike auditören Gustaf Lund Ohlson († 1792), herre till Jätsberg. Förf. dröjer särskilt vid Lunds mot biskop G. A. Humle riktade hänsynslöst kritiska skrift 1738, som gick till rätta med biskopens sätt att uppehålla den gamla oseden med prästtillsättning genom konservering av företrädarens änka eller dotter. I samband härmed beröres frågan om bruk och missbruk med gåvor till stiftschefen. Linnés fader, gamle Nils Linnæus i Stenbrohult, hade givit biskop David Lund ett par oxar för att denne skulle befordra lektor Gabriel Höök, som var förlovad med Linnæi dotter. När biskopen dött utan att han hunnit visa någon ynnest i frågan, krävde den ekonomiskt lagde Linnæus sterbhuset på ersättning för oxarna! Beträffande Gustaf Lund Ohlson behandlar Virdestam särskilt äldsta dotterns rymning och giftermål samt den förbittrade faderns process i anledning härav. Även den yngre dottern gav sig Amor i våld på samma eldiga sätt (jfr PHT 1933, a. a.). — Förf. övergår sedan till fyra episkopala essayer. Den ena skildrar Tegnér som visitator, en hittills mindre beaktad sida hos skalden-biskopen. Medan Tegnér ej hade sinne för medeltidskyrkorernas värde, uttalade han sig på Visingsö 1827 till förmån för bibehållandet av ättehögar — en återklang av Frithiofs saga. I »Ett besök

på Östrabo 1835» avtryckes den bekante författaren greve C. A. Adlersparres (Albano) mycket intima skildring av Tegnér och dennes hem. Även beträffande Tegnér's efterträdare biskop Chr. I. Heurlin, meddelar Virdestam dokumenttryck, ett ganska vidlyftigt utdrag ur dennes självbiografi, med många fängslande interiörer. Man återfinner även här Tegnér, alltifrån biskopsvalet till den sista dystra sjukdomstiden och döden. I Heurlins anteckningar möter bl. a. den även eljest kända (G. H. Rundquist, Förteckn. öfver Växjö h. a. läroverks mynt- och medaljsaml., 1, 1928), tragikomiska historien om de tvenne alltför företagsamma skolynglingar, som utplundrade läroverkets myntkabinett, biskop Wallquists stolta skapelse. Ur biskop Johan Anderssons efterlämnade brevsamling hämtar förf. materialet till en teckning av den berömda Goetheöversättaren på Växjöstolen och hans krets. Brytningen mellan kyrkligt och frikyrkligt kommer i denna historik starkt till synes. Det sista kapitlet, som givit boken dess namn, utgöres av förf:s egna ungdomsminnen från Växjö skola och särskilt föreningslivet där.

Virdestams sista bok utmärkes liksom hans tidigare av lugn, klar och medryckande framställning, stor sakrikedom samt fint nyanserade personkaraktärstiker. Det är med vemod, som man tänker på, att denne flitige och förtjänstfulle författare nu för alltid nedlagt pennan. De, som stodo honom närmare, värderade i Gotthard Virdestam ej blott den kunnige och skicklige person- och kulturhistorikern, utan också den försynte och trofaste vännen, kännetecknad av en helgjuten personlighet. *Requiescat in pace.*

B. H—d.

*

— Arkivrådet J o h. A x. A l m q u i s t har fortsatt sina stadsbokseditioner (jfr senast PHT 1935, s. 181) med *Stockholms stads tänkeböcker 1544—1548* (Sthlm 1936. 8:o. x, 368 s. Häft. kr. 12:—), avslutad med sedvanliga, värdefulla person-, yrkes- och ortregister.

— Biskop T o r A n d r æ s *Minnesteckning över Georg Wallin d. y.* (Sv. Akad:ns Handl. ifr. år 1886, del 45, 1934, Sthlm 1936; även separat, Diakonistyrelsens bokförl., s. å. 8:o. 463 s., 1 pl. Kr. 7:50) är en sentida men välkommen hyllningsgård åt en framstående kyrkoman och forskare från slutande 1600-tal och frihetstid. Som teolog var Wallin ortodox. Han nådde från ställningen som professor och universitetsbibliotekarie i Uppsala platserna som superintendent i Visby och biskop i Göteborg. Mest känd är han som fornforskare, ej minst Gotlandskännare. Biografien, som är utomordentligt sakrik samt elegant skriven, ger en rad mycket skiftande och fängslande kulturbilder både från Wallins Sverige och från hans tidiga utlandsresor. Av sina stora Gotlandssamlingar tryckte Wallin en del — än mer finns kvar i manuskript, en källa som flitigt anlitas av specialister. Det är glädjande, att Svenska Akademiens Handlingar

alltmer blivit en upplagsplats för dylika värdefulla historiska studier, varigenom såväl vår äldre lärdoms historia som vår biografi erhålla nya, välkomna tillskott.

I Fornskrift-Sällskapets svenska Samlingar (nr 175) har ederan- det av den viktiga *Arboga stads tänkebok* fortskridit (jfr PHT 1935, s. 192) med h. 2, utg. av Erik Noreen och Torsten Wennström. Detta häfte går från dec. 1461 till dec. 1469.

— Linköpings stiftsråd och Linköpings stifts ungdomsråd ha till- sammans hedrat minnet av sin 1935 bortgångne stiftschef i en bok med titeln *Erik Aurelius in memoriam* (Sthlm, Diakonistyrelsens bok- förl., 1936. 8:o. 295 s., ill. Häft. kr. 5: 50). Den vackra skriften omfattar bidrag av ett stort antal av den hänsovne biskopens vänner — han hade många sådana — och skildrar både hans ungdomstid och hans mannagärning, vartill kommer bibliografi över hans tryckta ar- beten. För var och en, som levande erinrar sig biskop Aurelius' varmhjärtade personlighet, hans mänskliga rikedom parad med episkopal pondus, skall denna minnesskrift bidra till att fasthålla de starka intrycken därav.

— G. Axberger, *Den unge Atterbom*. Psykologiska problem i hans liv och diktning 1806—1819. Akad. avh. Sthlm, tr. Upps., 1936. 8:o. XII, 400 s. Häft. kr. 6: 50.

Till Atterboms biografi i yttre mening lämnar denna omsorgs- fulla och intressanta personstudie naturligtvis icke många bidrag. Den är en av de ytterst sällsynta svenska monografier, som framför allt söka psykologiskt förklara en författare och hans utveckling, härleda hans alstring ur själslivet, »tolka det mänskliga väsen, som döljer och uppenbarar sig i varje stor konstnärs verk», enligt Georg Brandes' ord. Axberger har lyckats skapa en känslig, rikt nyanserad bild. Atterbom hade ett nervöst temperament och greps lätt av mjältsjuka, ofta nog beroende på hans fysiska bräcklighet, som allifrån barnåren följde honom ända till graven. Fattig och överhopad med arbete, var han i viss mån under en stor del av sitt liv »krank till kropp och själ», som han skriver i ett brev. Hur han lyckades övervinna hinder och svårigheter i så hög grad, att han kunde fullborda sin utbildning och utveckla en omfattande litterär alstring, det skildrar Axberger förstående och skickligt. Det vore synnerligen önskvärt, att förfat- taren fortsatte sin skildring, som avbrytes vid år 1819. Om Atterbom efter detta år finns det föga skrivet, och jag tvivlar på, att någon an- nan kan upptaga förf:s mantel.

R. G. B.

— Det sedan länge av olika forskare allt intensivare bedrivna ar- betet med studium av svecana i Vatikanarkivet börjar sätta frukt. Så- lunda har förste arkivarien L. M. Bååth utgivit en ståtlig första

volym av *Acta Pontificum Svecica, I. Acta Cameralia. Vol. 1, Fasc. 1: Ann. MLXII—MCCCXLVIII* (Holmiae 1936. 8:o. 401 s. Kr. 12:—), som utkommit såsom Appendix till *Diplomatarium Svecanum*. Att vårt viktiga äldre historiska urkundsmaterial — i detta fall det, som rör förbindelserna med kurian — dels kompletteras, dels ånyo överses under jämförelse med originaldokumenten, är av stort värde för forskningen. Någon närmare redogörelse för föreliggande volym kan dock ej ske, förrän utg. i en kommande får tillfälle närmare ingå på frågorna om utgivningsprinciper, m. m. Skulle man dock redan nu våga att framföra ett värdsamt önskemål från personhistorisk synpunkt, så vore det, att personnamn måtte allmänt normaliseras i brevingresserna, som ju utgöra en bearbetning likaväl som det kommande registret. Det ser egendomligt ut att nu t. ex. i nr 218 rörande den välbekante norske drotsen Erling Vidkunsson väl få förnamnet normaliserat (Erling i st. f. Erlinge) medan den avignonesiske skrivarens godtyckligt korrumpade form för hans patronymikon (»Viokimmi») bibehålles i ingressen.

B. H—d.

— I samlingar utg. av Svenska Fornskrift-Sällskapet, ser. 2: Latinska skrifter, bd 2, har riksbibliotekarien I s a k C o l l i j n utgivit dokument rörande den tyska mystikern Kristina från Stumbelen († 1312), av vilken den svenske dominikanerbrodern Petrus de Dacia gav en hänförd skildring. Den nya editionen, *Vita B. Christinae Stumbelensis ex manuscriptis Petri de Dacia et Johannis Capellani in Stumbel* (Upps. 1936. Stor okt. xviii, 83 s.) är en utgåva efter Codex Einsidlensis 470 och av utg. försedd med såväl intressant och orienterande inledning som person- och ortregister.

— *Landshövdingen greve Eric Josias Sparre* har med anledning av 50-årsminnet av hans död gjorts till föremål för en teckning av kontraktsprosten L. M. E n g s t r ö m (Sv. kyrkans diakonistyrelses bokförl. i distr., 1936. 8:o. 201 s., ill. Häft. 3: 50). Förf. säger sig stå i stor tacksamhetsskuld till greve Sparre för sin utbildning, och han har avbördat sig denna skuld med en pietet, som är värd all hönör. En annan sak är, att hans bok på detta sätt nästan fått karaktär av äreminne i gammal stil — förf. talar också om »detta lärerika, sporrande, heroiska minne». Att Eric Josias Sparre var en högt bevärd man och en utomordentligt dugande landshövding, det har icke varit någon okänd sak, men det har genom den nu utgivna skildringen för eftervärlden dokumenterats genom en stor mängd konkreta exempel på vad han under tre decennier uträttat inom Älvsborgs län. Då förf. i en del kapitel framhållit sin hjälte som exempel på allehanda dygder, så förtjänar måhända påpekas, att Eric Josias Sparre enligt många samtida vittnesbörd också ägde andra karaktärsegenskaper. Harald Wieselgren talar om hans »ovanliga förmåga att undvara den finkänslighet, som många anse tillhöra en man av heder». Prosten Engström har egentligen endast skildrat greve Sparre såsom landshöv-

ding. Hans bok har emellertid aktualiserat önskemålet att få greve Sparres synnerligen märkliga politiska gärning belyst; han tillhörde den intressanta typ av politiker vid 1800-talets mitt, som på ett egenomligt sätt förenade konservativ och progressistisk anda och som av samtiden ofta benämndes junkerpartiet. Här föreligger otvivelaktigt en givande uppgift för historisk forskning.

Gustaf Jacobson.

— Stora Kopparbergs Bergslags Aktiebolag har länge inlagt förtjänster om den historiska forskningen genom att igångsätta och bekosta sådana skrifter som S. Tunbergs och T. Söderbergs Kopparberghistorier (1922, 1932) och A. Hahrs katalog över porträtt- och tavelmålningen hos bolaget (1921). År 1934 utkom i samma svit som de nämnda arbetena Sigurd Erixons *Sveden. En bergsmansgård i Stora Kopparbergslagen* (Sthlm. Stor oktav. 70 s., 125 bilder, kartor). Även ägarhistorien är här uppmärksammas och framvisar berömda ägarnamn som släkterna Svedberg och Moræus — Linné firade sitt bröllop på Sveden 1739. Prof. Erixons vackra arbete är även personhistoriskt intressant.

— Rudolf Fähræus arbete om *Magnus Gabriel De la Gardie* (Sthlm, tr. i Upps., Gebers förl. 1936. 8:o. 324 s., pl. Häft. kr. 7:50) avser icke att lösa den magistrala uppgift, som en på systematisk, källkritisk forskning grundad levnadsteckning över denne omstridde statsman och kulturpersonlighet skulle utgöra. Men det mera begränsade program, som formulerats i förordet, nämligen »att ge en populär skildring med stöd av de redan vunna forskningsresultaten samt viktigare urkundsmaterial, otryckt såväl som tryckt», är utfört på ett i allo mönstergillt sätt. I en serie korta, mot varandra väl proportionerade kapitel skildras de viktigaste avsnitten av De la Gardies levnadslopp, vilket som bekant gestaltade sig som en dramatisk kurva med skarpt markerade toppar och vågdalar. De personliga insatserna avteckna sig mot en likaledes väl avvägd historisk bakgrund. I fråga om värdesättningen av De la Gardie lägger man märke till, att förf. i stor utsträckning anpassat bilden efter den, under de senare åren framträdande nya De la Gardieuppfattningen, som tenderar till en rehabilitering på väsentliga punkter av dennes statsmannagärning. Brytningen mellan äldre och nyare uppfattning antydes i alla viktigare sammanhang. Det bör även framhållas som en förtjänst hos ett arbete av denna typ, som måste avstå från vetenskaplig notapparatur, att det källmaterial, på vilket framställningen byggts, diskret åberopas i texten. Över huvud taget torde Fähræus' arbete om De la Gardie kunna tjäna som mönster för en på samma gång vetenskapligt vederhäftig och populärt lättillgänglig historisk biografi. En serie arbeten av liknande karaktär över våra främsta historiska gestalter skulle fylla en ofta påtalad och väsentlig lucka i vår historiska litteratur och bidra till att avhjälpa en med denna sammanhängande brist i den historiska allmänbildningen.

A. M.

— I den av Gleerupska univ.-bokhandeln i Lund utgivna välkända serien *Minnen från gamla svenska prästhem* har som nr X utkommit *Från gamla prästhem i Västerås stift*, utg. av Joel Olsson Garpe (Lund 1936. 8:o. xxi, 286 s., ill.). Boken inledes av fröken Ebba Billings hågkomster från den tid för femtio år sedan, då Gottfrid Billing var stiftschef i Västerås. Maria Lönnerblad skildrar prosten Per Petterssons i Gustafs och Rättvik, A. Vikar ger minnen från Rättviks kaplansgård (komminister G. W. Barchæus' hem). Av andra kapitel i boken märkas sådana om prosten Jacob Theodor Boëthius, fil. dr Denis Borg, prosten G. A. Westholm, kyrkoherden Carl Aron Borelius' hem i Ramnäs, prosten Aug. Dahlqvists samt prosten Lorents Peterssons i Leksand, fader till historikern fil. dr Yngve Lorents.

— Otto Gertz har utgivit *Linnéstudier. Minnesteckningar och botaniskt kulturhistoriska uppsatser* (Lund, C. W. K. Gleerups förl., 1935 8:o. 179 s. Häft. kr. 4:75). Boken innehåller studier om bl. a. Linné i Lund, Olof Celsius d. ä. och Flora Uplandica, Otto Nordstedt, Teodor Odhner, Esaias Tegnér d. y. och Thore Fries.

— Den sedan länge pågående stora serien av *Årsböcker i svensk undervisningshistoria*, red. av B. Rudolf Hall, omfattar många personhistoriskt intressanta nummer. Av de senaste må nämnas nr 44 *Manliga privatläroverk* (Lund 1935 8:o. 192 s. Kr. 3:—), nr 47—48 *Seminarieminnen* (Lund 1936. 8:o. 272 + 64 s. Kr. 6:—) och nr 49 *Adelssönens fostran* (Lund 1936. 8:o. 160 s. Kr. 3:—), av vilka Hall ensam utgivit den första och den sista, den mellersta däremot tillsammans med A. L i a n d e r. Ej minst historiskt givande är volymen om Adelssönens fostran, som bl. a. rör ätterna Banér, Bielkenstierna, De la Gardie, Spens, Oxenstierna, Gyllenborg, Maclean, Ruuth och von Essen.

— Professor Eli F. Heckscher har under titeln *Ekonomisk-historiska studier* (Sthlm, Alb. Bonniers förl., 1936. 8:o. 320 s., tabeller. Häft. kr. 12:50) sammanfört tio uppsatser, som tidigare publicerats på ganska skilda håll. De ha nu också reviderats, några ganska grundligt. Av de även för personhistoriska forskare värdefulla allmänna undersökningarna må här särskilt påpekas studierna om den ekonomiska historiens aspekter, om den andra Älvsborgs lösen 1613—1619, om den mantalsskrivna befolkningen 1634—1820, om Sveriges befolkning från det stora nordiska krigets slut till Tabellverkets början (1720—1750) samt om Sveriges privata affärsarkiv. Av direkt biografiskt intresse äro de tankeväckande essayerna om Anders Chydenius, Hans Forssell och Harald Hjärne. Skildringen av Chydenius utgör en bearbetning av tvenne förf:s tidigare artiklar (i Sv. Biogr. Lex. och i Finsk Tidskr. 1929) och ger en innehållsmättad bild av denne nyskapande ande med egendomlig förening av radikalism —

i form av ekonomisk liberalism och socialt patos — samt ortodoxt och hårdhänt prästerligt nit. Bilden av Hans Forssell tecknas i två avdelningar, av vilka den ena visar den brådmogne och talangfulle unge vetenskapsmannen, den andra åter den Forssell, vilken, såsom förf. beklagar, i stället för att fullfölja vetenskapliga syften blev hög ämbetsman och politiker. Bilden i sin helhet synes dock på detta sätt ej göra Forssell full rättvisa. Ty det var ju flera år efter det han blivit president i Kammarkollegium, som han utgav biografien över Erik Benzelius d. y., ett av vår lärdomshistorias klassiska arbeten, lika lysande i formen som sakrikt till innehållet, liksom han ännu senare skrev sin monografi över Wetterstedt. Även om dessa båda arbeten ej höra till det ekonomisk-historiska området, torde de i varje fall böra nämnas i en skildring av Hans Forssell. Heckschers porträtt av Hjärne är utomordentligt väl nyanseradt, både i kritik och beröm — man läser även med glädje åter många av de välkända anekdoterna, som karakterisera den store historieprofessorn från Fyris. Förf:s slutomdöme är: »You shall not look upon his like again.»

B. H—d.

— Under rubriken *Från sekelstutets Lund* (Lund, C. W. K. Gleerups förl., 1936. 8:o. 179 s. Häft. kr. 3:75) har professor Axel Herrlin utgivit tre av sina äldre studier: »Ur åttioalets lundensiska tankeliv», »Det omedvetnas filosof och lundensiskt tankeliv» samt »Bengt Lidforss och August Strindberg, en studie över deras tankegemenskap och förhållande till samtida naturfilosofiska och metafysiska idéströmningar.» Den första studien rör särskilt föreningslivet i D. U. G. (Den unge gubben) 1887—1891, den andra åter filosofen professor J. J. Borelius' brevväxling med Eduard von Hartmann. Med stort intresse tar man del av de omtryckta, men ingalunda föräldrade studierna, värdefulla både genom framställningskonst och behandlade ämnen.

— År 1933 utgav Vetenskapsakademien genom Arne Holmberg del 1 av *Bibliografi över J. J. Berzelius*. Härtill har dr Holmberg nu fogat dels ett till samma del hörande supplement (Sthlm 1936, 37 s.), dels en del 2 (s. å., 222 s.). För personhistorisk forskning är sistnämnda del den viktigaste. Den omfattar nämligen manuskript, närmare bestämt självbiografiskt material, brev och brevkoncept av Berzelius, brev till honom, vetenskapliga avhandlingar och anteckningar, ämbetskrivelser, sakkunnigutlåtanden, officiella tal o. dyl. samt av andra personer författade skrifter om Berzelius. Särskilt må påpekas partierna med brev, av vilka Berzelii egna omfattar s. 7—29 och breven till honom ej mindre än fyrtionio sidor (s. 29—78). Utg. har nedlagt ett mycket stort och värdefullt arbete både på bibliografiens text och på dess särdeles ingående personregister till båda delarna.

B. H—d.

— Den svenska sparbanksliteraturen är sedan länge riklig (jfr PHT 1935, s. 181). Av senare utkomna minnesskrifter förtjänar att särskilt framhållas den över *Vingåkers sparbank 1836—1936* (Sthlm 1936. 8:o. 141 s., 22 pl., tabeller och karta) av G o v e r t I n d e b e t o u. Den är nämligen både ovanligt vackert utstyrd, med bl. a. intressanta planscher över Västra Vingåkers kyrka och äldre folklivsbilder från socknen, samt innehåller mycket av kultur- och personhistoriskt intresse. Sparbanken grundades egendomligt nog av en norrman, artisten Paul Linaae, som var kamrer på Säfstaholm 1835—39. Bland intressenterna var även förf:s farfar, den bekante riksdagsmannen brukspatron C. G. Indebetou på Forssa, och förf. har därför kunnat använda också sitt eget familjearkiv som källa för framställningen. Av de i boken tecknade personerna må bl. a. nämnas den egendomlige och i församlingen föga omtyckte prosten och kyrkoherden teol. dr J. P. Wåhlin (jfr PHT 1927, s. 8—95). När denne ej fick socknemännen att bekosta innanfönster i prästgården, yttrade han, att då skulle han sätta in dem själv men ta dem med, när han flyttade. En av bönderna skall då ha svarat: »Det kan doktorn göra, men jag skall säga honom att dit han kommer att flytta är det så varmt, att där behövs inga innanfönster!» Förf. påpekar, att Västra stambanans invigning 1862 bröt bygdens isolering, varefter även t. ex. dess kända och vackra klädedräkt började avläggas. Uppgifterna i boken om ledamöterna i sparbankens styrelse äro från biografisk synpunkt ovanligt fylliga. Arbetet avslutas med porträttplanscher m. m.

B. H—d.

— I likhet med den 1935 utkomna boken om »Svenska konungar och stormän i bild» (jfr PHT 1935, s. 182) ha G u s t a f J a c o b s o n och A l b i n R o o s v a l utgivit *Svenska kvinnor i bild med text* (Sthlm, Natur och kultur, 1936. 8:o. 139 s., ill. Häft. kr. 7: 50). Samlingen begynner med heliga Birgitta och slutar med Sigrid Leijonhufvud och Ingeborg Wettergren. Däremellan möta vi ett rikt urval av damer med kända namn och representerande vitt skilda verksamhetsområden. Bildreproduktionen och bildurvalet äro i allmänhet bra, men beträffande det senare ställer man sig dock frågande rörande de fall, då för personer från mycket äldre tid använts sena litografier som förlagor. Detta gäller t. ex. pfalzgrevinnorna Catharina (Gustaf II Adolfs syster) och Maria Euphrosyna (M. G. De la Gardies grevinna) — rörande den senare torde det i varje fall varit lätt att anskaffa en mera autentisk bild.

— *Kalender över ointroducerad adels förening 1936*. På uppdrag utg. av J o h a n K l e b e r g (Sthlm 1936. Liten oktav. 189 s. Inb. kr. 7: 50).

Av titelbladet att döma är kalendern för 1936 men ryggtiteln lyder »Ointroducerad adel 1937», vadan man blir tveksam om vilket år som avses. Att det är andra årgången av kalendern, är där-

emot odiskutabelt. I PHT 1934, s. 279, hade vi nöjet presentera dess första årgång med dess förtjänster och brister. Vad som då sades kan i mångt och mycket sägas även om nu föreliggande årgång. Till förtjänsterna räkna vi då i första hand de fullständiga genealogier, som meddelas över ätterna Munthe och Gentzschein, till bristerna inkonsekvenser i personuppgifternas sammanställning och saknad av den överarbetning, som är nödvändig för ett arbete av liknade art samt störande korrekturfel. Sådana uttryck som t. ex. »fänrik vid K. Livregementets till häst reserv», och »G. m. (8:e klass)», borde icke få förekomma i en dylik publikation.

G. I.

— *Carl Lindhagens memoarer*. Del I. Sthlm, Alb. Bonniers förl. 1936. Stor 8:o. 299 s. Pris häft. kr. 12:50.

Första delen av gamle borgmästarens minnen ger litet av varje, fast ej någon vanlig självbiografi. Först komma några kapitel om med- och motgång, särskilt inom politiken — alla Lindhagens 932 motioner ha ju ej bifallits — och om författarens utveckling från liberalism över socialism till humanism. Sedan följa uppgifter om fäderne- och mödernesläkter, Lindhagen, Schönmeyr, Carlström, Sebenius m. fl. och barndomsminnen från Stockholm och sommarnöjen. Tolv somrar besökte förf. morfaderns Angsta i Ängermanland, och där fick han tydligen icke blott sinne för naturens skönhet och de första uppslagen till en av sina stora insatser, Norrlandslagstiftningen, utan också blick för tingens inre sammanhang: »Väl hunnen ett stycke även på den vägen mot den sociala jordfrågans lagvägar togs språnget till världens jordfråga, inbegripet de färgade rasernas självbestämmningsrätt över sin egen jord, ett problem, vars lösning är en huvudbetingelse även för freden i Europa icke minst för dess småstater och således även för Sverige. Under denna inblick i Orientens annaler upptäcktes tillika dess formuleringar för humanismens statskonst, som helt stämde med mormors regering på Angsta. Redan för tretusen år sedan förkunnades, som ej kan nog ofta upprepas, exempelvis av Konfutse: Att äga makt utan ädelmod och mildhet är något som jag aldrig kan fördraga att se. Detta är mitt eftermäle i den väv av kausalsammanhang, till vilken för mig ränningen först sattes i köket på Angsta och ute på torpställena.»

Så följa skol- och juristminnen, kapitel om hyllningar vid avgången från borgmästarämbetet, studentjubileum och ett avsnitt av kampen kring Alfred Nobels testamente. Det torde icke vara så allmänt bekant att Carl Lindhagen som jurist åt Nobels testamentsexekutorer har stor förtjänst av att Nobels tanke trots många motigheter kunde realiseras. Till sist följa små kapitel om »De vilda djurens Getsemane», en episod på ett postkontor och författarens personalia.

A. Almhult.

Som nr 1 i serien »Kungliga Livrustkammaren, akter och utredningar» har Åke Meyerson utgivit Gösta Malmborgs efterlämnade anteckningar om *Stockholms bössmakare* (Sthlm 1936, 467 s. Kr. 15:—). Att här fästa uppmärksamheten på arbetets betydelse från konsthistorisk eller skrähistorisk synpunkt kan ej komma i fråga. Det vare nog att påpeka dess stora personhistoriska förtjänster, främst den samling biografier över yrkesmännen, som meddelas på s. 151—252 och bland bilagorna avtryck av bouppteckningar. En tabell över Stockholms bössmakare 1527—1893 kan tjäna som mönster för möjligheten att på en rimlig yta lämna det mesta möjliga av upplysningar i klar och överskådlig form. Det rikt illustrerade arbetet framträder i förnämlig utstyrsel och avslutas med personregister.

G. I.

— Professor Ernst Nachmansons översikt av *Svenska humanistiska förbundet 1916—1935* (Sthlm, P. A. Norstedt & Söner, 1936. 8:o. 88 s., ill. Kr. 2:50) innehåller bl. a. förbundets ledamotsmatrikel 1935 och förteckning över föredrag, hållna i förbundet och dess lokalavdelningar 1916—35.

— Vår läkarehistoriska litteratur har fått nya tillskott av värde. Här må bl. a. påpekas tvenne separat ur supplementet för 1935 (tr. 1936) till bd 61 av Svenska Läkaresällskapets Handlingar, nämligen doktor Gustaf Neanders minnesteckning över medicinalrådet *Eric Carl Trafvenfelt* (s. 1—69) och prof. C. G. Santessons minnesord över sin svärfader, den framstående fysiologen *Otto Christian Lovén* (s. 77—140).

— Kyrkoherde Gösta Nelson har skildrat stamfadern för ätten Möllerhielm och stiftschefen i Visby 1796—1805 *Biskop Johan Möller. Ett bidrag till den senare svenska konservativa pietismens åskådning och historia* (Sthlm, Diakonistyrelsens bokförl., 1936. 8:o. 230 s. Häft. kr. 5:50). Arbetet är försett med full vetenskaplig apparat, käll- och litteraturförteckning samt personregister. I ett inledande kapitel behandlar förf. även »Den närmaste bakgrunden» för Möllers verksamhet, varvid han berör teologerna och prästmännen Abraham Pettersson, Sven Bælter, Anders Båld, Michael Fant, Anders Gradin, Gabriel Rosén samt Anders och Daniel Nohrborg.

— Den kände hembygdsvetenskapsforskaren prosten Albert Nordberg i Luleå har skildrat *Olof Palmgren. En norrbottnisk läsarechef* (Sthlm, Diakonistyrelsens bokförl., 1936. 8:o. 126 s., ill. Häft. kr. 2:25). Det rör sig om de s. k. nyläsarna och deras ledare i Luleåbygden, småbonden-studenten O. Palmgren († 1814), som ådrog sig en uppseendeväckande religionsprocess. Denna skildrar förf. utförligt; hovrättsdom föll först 1815 efter Palmgrens död. Förf. anser, att processen vittnade om föga förståelse i kyrkligt ledande kretsar för den omfattande väckelse, det här gällde.

— Domprosten Otto Norberg har utgivit ett arbete om *Strängnäs domkyrka. Stifts- och biskopskyrka, församlingskyrka* (Sthlm, Saxon & Lindströms förl., 1935. 8:o. 127 s., ill. Häft. kr. 8:—). Arbetet vilar till en del på framlidne lektor Isak Fehrs Strängnässamlingar. För den byggnadshistoriska delen synes boken ha värde som kort och populär orientering. I fråga om medeltida personhistoria har förf. däremot icke alls tagit hänsyn till den moderna medeltidsforskningen, ehuru på detta fält en rik litteratur föreligger. Även framställningen av senare tid visar bristande kontakt med personhistorien och dess uttryckssätt — man kan t. ex. icke lämpligen säga »biskop Mathiæ», emedan 1600-talets patronymica icke äro släktnamn i vår mening; det borde hetat biskop Johannes eller biskop Johannes Mathiæ. Bokens senare hälft upptages av församlingshistorik.

— Av *Ortnamnen i Göteborgs och Bohus län* (jfr PHT 1933, s. 182), utg. av Institutet för ortnamns- och dialektforskning vid Göteborgs högskola med prof. Hjalmar Lindroth som ledare har utkommit del IV: *Ortnamnen i V. Hisings härad* (Gtbg 1936. 8:o. 179 s., 1 karta). Den utförliga planen för detta arbete med gårds- och kulturhistoriska anteckningar gäller endast för Göteborgs stads område med närmaste omnejd och slutar därför med Backa socken i Bohuslän i förevarande häfte (s. 1—16).

— Olof Rabenius har utgivit minnesskriften *Stockholms borgarskola under hundra år 1836—1936* (Sthlm, tr. Upps., 1936. 8:o. 230 s., ill.). Den prydliga volymen, som är rikt illustrerad med porträtt, har redan därigenom personhistoriskt intresse. I förteckningar över styrelseledamöter och funktionärer har man också personalia. Förf. har vidare rörande de i skolans historia mera framträdande personligheterna lämnat välformade karakteristiker.

— I PHT 1935 anmäldes (s. 107 ff.) de fyra då utkomna delarna av professor Henrik Schücks stora verk *Kgl. Vitterhets Historie och Antikvitets Akademien, dess förhistoria och historia*. Sedan dess har även en diger del V sett dagen (Sthlm 1936. Stor okt. 720 s., pl. Kr. 40:—). Det nya bandet rör till övervägande del Berchs tid samt Antikvitetsarkivets avveckling 1778—1786, Lovisa Ulrikas Vitterhetsakademi och dennas återuppståndelse som Gustaf III:s Vitterhets Historie och Antikvitets Akademi 1786. Om *Carl Reinhold Berch* har Schück som bekant redan tidigare skrivit en fängslande monografi (1923). Ämnet är emellertid ytterligt rikt och även till Berchs biografi ges nu nya och intresseväckande bidrag. Hans sympatiska och högkultiverade personlighet träder oss än mer än förut till mötes. Även redogörelsen för medhjälparna i Antikvitetsarkivet, t. ex. Nils Reinhold Brocman, samt fornforskaren Nils Wessman ger nya vinster åt personhistorien. På det ståtliga planschporträttet av Wessman, som var skåning, lyser i bakgrunden bilden av hans fädernebygds märkligaste äldre fornminne: en av de bildristade

stenarna i Kiviksgraven. Det har tidigare påpekats, att svensk heraldik, genealogi och biografi hörde till de älsklingsämnen, som odlades i Antikvitetsarkivet — detta får man nu nya exempel på. Ovanstående korta antydningar kunna dock icke ge någon rätt föreställning om det myller av intressanta uppgifter, som den väldiga boken rymmer.

— Valfrid Spångbergs biografiska essaysamling *Från Arvid Posse till Per Albin Hansson. Svenska statsministrar, riksdagsmän och publicister* (Sthlm, Oskar Eklunds bokförl., 1936. 8:o. 383 s., ill. Häft. kr. 7: 50) kan näppeligen kallas ett rent historiskt arbete — därtill är det alltför tydligt partipolitiskt prägladt. Som tidsningsman av radikal läggning har förf. visserligen kommit i tillfälle att se många politiska personligheter och avgöranden på ganska nära håll. En hel del uppgifter av intresse komma därför med i hans framställning. Han underlåter icke heller att åtminstone försöka att i vissa hänseenden göra rättvisa åt dem, vilkas politiska uppfattning och verksamhet han ogillar. Men förf:s historiska kunskaper äro alltför lösliga, framställningen ytligt journalistisk. Hans skildring av statsminister C. G. Ekmans fall måste därtill betecknas som klart oriktig i sitt förtigande av vissa allmänt kända och väl omvittnade fakta. Det bästa i boken är illustrationsmaterialet — en rad förträffliga porträtt, även ofta roande karikatyrer. Arbetet har personregister.

— Ehuru till tidskriften icke inkommit Robert Swedlunds doktorsavhandling *Grev- och friherreskapen i Sverige och Finland, Donationerna och reduktionerna före 1680* (Upps. 1936. 8:o. 364 s. Kr. 6:—), må dess tillvaro dock i korthet påpekas. Förf. har en inledning om greve- och friherrevärdigheternas införande, därpå kapitel om donationerna, donationsvillkoren och reduktionerna. Två exkurser röra Visingsborg samt Nya Bergkvara friherreskap. Arbetet har förteckning över grev- och friherreskapen (sist i boken) men saknar tyvärr det i ett dylikt arbete så behövliga personregistret.

— I serien *Svenska författare utg. av Svenska Vitterhetssamfundet* utkommo under 1936 h. 6 (kommentar till) *Samlade skrifter av Hedvig Charlotta Nordenflycht*, utg. av Hilma Borelius och Theodor Hjelmqvist, h. 4 av *Samlade skrifter av Bengt Lidner*, utg. av H. Elovson, samt h. 5 av *Samlade skrifter av Thomas Thorild*, utg. av S. Arvidson.

— Av den stora sviten *Sveriges kyrkor*, utg. av S. Curman och J. Roosval, har delen *Gästrikland* fullbordats med h. 2 om landskyrkorna i landskapets östra tingslag (Sthlm 1936. 8:o. S. 131—390, ill. Kr. 17:—) av E. Andrén och B. Hellner. Det gäller här Ockelbo, Åmot, Österfärnebo, Torsåker, Hofors, Ovensjö, Storvik, Järbo och Iggö. Även det personhistoriska materialet är som vanligt rikt. Observeras bör, att detta häfte innehåller det utförliga personregistret till hela gästrikedelen.

— Till på en gång vår lärdomshistoria och biografi hör en undersökning av Elisabeth Svärdström om *Johannes Bureus' arbeten om svenska runinskrifter* (Sthlm 1936. 8:o. 94 s., inkl. pl. Häft. kr. 4: 50. Kungl. Vitterhets Historie och Antikvitets Akademiens Handlingar, del 42: 3). Runforskningen utgör ett så väsentligt drag hos gamle Bureus, att det även för förståelsen av honom själv är av stort värde att här få en detaljerad översikt av hans runarbeten. Detta gäller så mycket mer, som handskrifts- och publikationsförhållandena i detta fall visst icke äro något lätt kapitel.

— Kammarherre Hans Toll har utgivit en studie över *Trekronor-problemet* (Sthlm 1936. 8:o. 18 s.).

— I samband med att sinnet för fornminnen vaknade i Danmark lät Christian IV 1622 utfärda ett reskript till biskoparna i Danmark och Norge att låta prästerna insända antikvarisk-topografiska sockenbeskrivningar till Köpenhamn. Ur denna samling har John Tuneld utgivit *Prästrelationer från Skåne och Blekinge av år 1624* (Lund 1934. 8:o. xv, 313 s. Skrifter utg. av K. Humanist. Vet.-Samf. i Lund, XVIII). Dessa ha därtill av utg. försetts med noter, utförliga anmärkningar (s. 207—276), litteraturförteckning samt ortnamns- och personregister. Det är glädjande, att dylikt värdefullt material på detta sätt befordras till trycket. Utg:s kommentar är orienterande och mycket upplysande samt vittnar om vidlyftiga studier i ämnet inom både historisk, arkeologisk-topografisk, folkloristisk och språklig litteratur. Att ett och annat möjligen kunde tillagts ligger i sakens natur, sålunda finnas t. ex. ytterligare upplysningar om Mikkel Pedersen Gyngé och Björnstorp (s. 210) i PHT 1929, s. 250. Att utg. bibehåller dansk heraldisk terminologi (t. ex. s. 212) i svensk text synes vara onödigt. Såväl godshistorien som herdaminnet kunna draga fördel av upplysningarna i denna edition.

— Lydia Wahlströms givande arbete om *Revolution och religion. Ur den franska revolutionens själsliv* (Sthlm, tr. Upps., Hugo Gebers förl., 1936. 8:o. 254 s., pl. Häft. kr. 6: 50) behandlar i huvudsak utländsk historia. Till vissa delar berör författarinnan emellertid också svenska förhållanden, t. ex. i avsnittet om ordensmystik och frimureri på 1700-talet, där äventyraren och mystikern C. A. Plommenfelt skildras, liksom hertig Carl (XIII) och hans profet mystikern H. G. Ulfklou. På kapitlet om biskop Henri Grégoire beröras även dennes nordiska intressen och förbindelser.

— Landsantikvariern Bertil Waldén har utgivit en volym med titeln *Forskningar och färder. Konst- och kulturhistoriska uppsatser, resebrev* (Sthlm, Saxon & Lindströms förl., 1936. 8:o. 400 s., ill. Häft. kr. 9: 50). Samlingen utgör ett trettiofem uppsatser om rätt skilda ämnen, delvis förut tryckta. Från personhistorisk synpunkt må påpekas avd. I om »Engelbrektsminnet, efterskörd», ett föredrag om

Gustaf II Adolfs Örebroriksdagar, uppsatser om Bernadotte och Örebro, svensk porträttskulptur under stormaktstiden, konstnären Abraham Cæsar Lamoureux, vidare ett bidrag till Stockholms sten- och bildhuggarämbetes historia samt en skildring av marmorinspektoren Nicolaes Millich och hans donation till Kungsholms kyrka 1687. En del mera rent kulturhistoriska studier röra Närke och kringliggande landskap.

— Landsarkivarien Carl Gustaf Weibull har utarbetat den pryddiga minnesskriften *Luggude Härads Brandstodsbolag 1836—1936* (Hälsingborg 1936. Stor oktav. 102 s., ill.). I en intresseväckande historisk inledning behandlar förf. »Brandstodsväsendet i Skåne intill år 1836» och skildrar sedan Luggudedeföreningens öden genom tiderna. Initiativet till dess stiftande utgick från hovmarskalken frih. G. J. Coyet. Av personhistoriskt intresse äro särskilt förteckningarna över föreningens funktionärer av olika slag samt porträttkatalogerna, som börjar med prosten J. M. Falck, majoren frih. A. H. Bennet och överstekammarherren greve C. B. E. von Platen.

— Prof. Curt Weibull har i *Drottning Christina och Monaldesco* (Sthlm, Natur och Kultur, 1936. 8:o. 166 s., 1 pl. Häft. kr. 4:75) upptagit till behandling ett allmänneuropeiskt bekant ämne: Christinas dödsdom över hennes överhovstallmästare markis Gian Rinaldo Monaldesco och dennes avlivande i Galerie des Cerfs i Fontainebleau d. 10 nov. 1657. Boken, som vilar på vidsträckt utländska arkivstudier och är skriven med stor elegans, ger först den personliga och politiska bakgrunden samt skildrar därpå dramat med alla dess skakande detaljer. På ett även metodiskt intressant sätt följer förf. sedan den historiografiska utvecklingen — hur Christina själv framställer händelsen, hur kardinal Mazarin sökte övertyga världen om att den tillgått, och hur uppfattningen om händelseförloppet och dess orsaker sedan vulgariseras under påverkan av ovederhäftiga publikationer av mångahanda slag. I slutkapitlet ger Weibull den förklaring, vartill han med en skickligt förd indiciebevisning kommit och som säkerligen är den riktiga. Orsaken till Monaldescos död var politisk — han hade förrått Christinas planer på Neapels kungakrona. Som Christina hade laglig domsrätt över sitt hovfolk och hans brott var ett grovt förräderi, så kan man ej förneka, att Monaldescos död innebar ett skipande av rättvisa.

B. H—d.

— *Vem är det?* Ärg. 1937. Sthlm, P. A. Norstedt & Söners förlag, 1936. 8:o. 953 s. Inb. kr. 10:—.

Förordet till den senaste upplagan av *Vem är det?* innehåller en nyhet, att det inkomna materialet underkastats en så noggrann bearbetning som möjligt, »detta främst i syfte att uppnå största möjliga enhetlighet i fråga om beteckningssätt och proportioner». Arbetet med denna likriktning förtjänar allt beröm, och ytterligare pris förtjänar

redaktionen för sina kompletteringar före tryckningen av utnämningar, nya böcker och giftermål etc. Det är emellertid fråga om man inte kunde ta ännu en ansats på den moderna planhushållningens väg och ge anvisningar om vara eller icke vara redan vid beställningen av de självbiografiska uppgifterna. Den tyska Wer ist's undanber sig uppgifter om tidskriftsuppsatser; det går kanske för långt, men naturligtvis böra uppgifter om dylika sovrar samt alltid förses med angivande *var* de publicerats. En författare räknar upp alla sina verk, en annan anmäler lakoniskt: Vitter förf., Utg. ett flertal prosaverk o. diktsaml. Många uppgifter förefalla skäligen onödiga, t. ex. att en person varit vice ordf. i en liten sockens kommunalnämnd, att en filolog företagit studieresor eller att en läroverksadjunkt genomgått provår. Det sista är väl närmast en av de icke sällsynta förväxlingarna av uppgifterna för Vem är det? med ett curriculum vitæ.

Som vanligt saknar man många namn, bl. a. en del ledande ingenjörer och mindre ledande politiker, vilka måhända ej velat lämna uppgifter. Kalenderns nytta skulle dock ökas betydligt, om de vore med, och kanske kunde redaktionen i sådana fall sätta ihop notiser, som ju kunde förses med ett särskilt igenkänningstecken. En annan sak är att man givetvis ej kan beräkna vem som nästa år kommer att bli känd; i 1935 års årgång saknades sålunda fyra medlemmar av den s. k. Bramstorpsregeringen.

Vid en folkhögskola granskade man föregående årgång av Vem är det? med hänsyn till yrke, bostad, ursprung etc. och kom till rätt intressanta resultat. Affärsmännen äro talrikast företrädde, följda av ämbetsmän, konstnärer, läkare (av obekant anledning saknas fortf. den s. k. lappmarksdoktorn Wallquist) och pedagoger o. s. v. Undersökningen visade att storstäderna leverera det största antalet, och Stockholm dominerar. Ett par stickprov i den nya årgången ge samma resultat. Inom en tämligen godtyckligt vald bokstavs område finnas 84 personer med huvudsaklig verksamhet i Stockholm men endast 74 från landsorten. Göteborg är inte särskilt gynnat. Chefen för stadens mest spridda tidning, Göteborgs-Posten, är sålunda ej med, och jämför man docenterna vid högskolan med motsvarande docenter vid Stockholms högskola, finner man att i Stockholm en tredjedel fallit igenom men i Göteborg två tredjedelar.

A. Almhult.

*

— *Historisk Tidskrift*, utg. av Nils Ahnlund, innehåller i årg. 1936 flera bidrag, som även ha personhistoriskt intresse. Gottfrid Carlsson behandlar Arboga möte 1435 — med viktiga påpekanden även rörande däri deltagande herrar och frälsemän —, Nils Ahnlund skriver om »Kornertexten av 1435 ännu en gång». K. E. Löfvist lämnar en verkligt välkommen utredning av den för medeltidsbiografierna viktiga frågan om termen »Rikets råd och män». Han visar, att detta uttryck visserligen oftast syftar på riksråd, men att dock bestämda undantag finnas och att man således för varje fall

måste särskilt undersöka, hur därmed förhåller sig. Teorierna om vårt äldre bergsbruk avhandlas i en uppsats av Ahnlund och en bilaga av H. Sundholm. R. Swedlund meddelar tre brev från riksskattmästaren och riksamiralen greve Gabriel Bengtsson Oxenstierna rörande Sordavala grevskap. Arne Munthe ger källkritiska bidrag »Till förmyndarråfstens historia», Helge Almquist lämnar »Bidrag till kändedomen om den karolinska tidens politiska publicistik» (rör bl. a. vice presidenten David Mevius, diplomaten Peter Julius Coyet, kanslirådet Henrik Hoghusen och kanslipresidenten greve Nils Gyldenstolpe). Sten Landahl behandlar en pamflett mot Arvid Horn 1726—27, Einar Carlsson skriver om Sveriges utrikespolitiska läge 1720—21, J. Kulling om Dalin och Karl XII, R. Fähræus om statsrådet O. I. Fähræus 1840—42 samt T. Gihl om Kabinettskassan.

— *Scandia*, tidskrift för historisk forskning, utg. av Lauritz Weibull, innehåller i årg. 1936, h. 2, bl. a. Sture Bolins studie om »Folkungarna» — den viktigaste undersökning, som hittills gjorts i detta genealogiska ämne. Förf. uppvisar, att »Folkungarna» urspr. var ett partinamn för anhängarna till den 1210 stupade Folke jarl. Detta parti bekämpade sedan Erik Eriksson, Birger Jarl och Magnus Ladulås. Först hos Messenius möter termen F. som beteckning för Birger Jarls ätt. Årg. 1936 har bl. a. inlägg av E. Lönnroth i den pågående Kornerdiskussionen (se ovan under Hist. Tidskr.). Till problemdryftningen angående Saxo bidraga L. Weibull och B. Axelson. Per Nyström behandlar ämnet »Avelsgårdsprojektet 1555—56». Gösta Lindeberg bedömer den bortgångne karolinske forskaren prof. K. J. Hartman.

— *Fornvännen*, Meddelanden från K. Vitterhets Historie och Antikvitets Akademien, har utkommit för 1936 med sedvanliga sex häften, red. av Sigurd Curman. För denna tidskrifts läsare må särskilt nämnas bidrag av E. Rodhe om »Den svenska prästdräkten», J. Roosval om skulpturer av Bernt Notke från Köpings kyrka på Öland och M. Åmark om »Mäster Busse Jakobsson och hans klockor». T. J. Arne skriver om »En jesuit i Sverige på Karl XI:s tid», Martin Gottscheer.

— *Nordisk Tidskrift för Bok- och Biblioteksväsen*, utg. av Isak Collijn, utkom 1936 med fyra nummer. Utgivaren diskuterar handskrifter rörande Petrus' de Daçia skildring av Christina från Stumbelen (jfr ovan s. 270). A. Jörgensen skriver om L. Evans' karta över P. Kalms resor, G. Rudbeck om Bibliotheca Rudbeckiana i Kungl. Biblioteket (släkterna Rudbeckius-Rudbeck-Rudebecks skrifter), E. Söderlund om Rasmus Ludvigssons krönika Om Erik XIV och O. Walde om »Ett fragment av Kristian II:s arkiv». Bland Miscellanea finnas bidrag av dels F. Dahl om en hittills saknad skrift av Thorild, dels av G. Utterström om Carl IX:s rimkrönika.

— De svenska historiska föreningarna ha att hälsa en välkommen ny sammanslutning i *Lärdomshistoriska Samfundet*, vars sekreterare är professor Johan Nordström i Uppsala. Denna föreningsbildning har väckt livligt och ovanligt vidsträckt intresse, vilket också funnit näring i den av Nordström redigerade publikationen *Lychnos*, *Lärdomshistoriska Samfundets Årsbok*, för 1936. Även personhistoriska forskare böra noga följa densamma nu och framdeles. Av bidragen i utkomna årgång må nämnas Ingvar Anderssons om Erik XIV och astrologien, Ö. Bergstrands »Ett Celsiusminne» (rör Anders C.), Anders Grapes om »Comenius, Bengt Skytte och Royal Society», Bengt Hildebrands »Scheeleforskning och Scheelelitteratur» (rör kemisten C. W. Scheele), E. Källquists »Jacob Rudbeckius' latinstad», H. Lidells »Om Olaus Magnus och hans källor», J. Pelseeners (brev från Berzelius), O. Strandbergs »Ett par Urban Hiärne-bidrag» och P. Wieselgrens »Stiernhielms återupptäckta familjearkiv» — som man ser en rik biografisk skörd. I Samfundets skriftserie ha utkommit Nordenmarks levnadsteckning över Anders Celsius, varom se ovan s. 250.

— *Kyrkohistorisk Arsskrift*, utg. av E. Linderholm, utkom 1936 med årg. 1935. N. J. och E. Söderberg belysa Uppsala domkyrkas historia, C. A. Moberg redogör under titeln »Från Abbé Vogler till John Morén» för ledande idéer i 1800-talets svenska koralverk.

— I *Karolinska Förbundets Årsbok 1936* finner man studier av bl. a. Stig Jägerskiöld om »De polska arkiven och den karolinska epoken», T. Schreber von Schreeb om »Kongl. Maj:tz Drabanter 1695—1718, deras organisation, beväpning och mundering», av K. G. Hildebrand om Polen 1704—09, D. Almqvist »Om de karolinska mynttecknens ursprung» och F. Backer om Karl XII:s dödsplats. G. Lindeberg behandlar »Några politiska visor mot Görtz» och O. Reinius »Sveriges utrikespolitiska läge 1720—1721».

— *Sammlaren*, tidskrift för svensk litteraturhistorisk forskning, har utkommit för 1936. Av innehållet må nämnas studier av S. Linder, Hedvig af Petersens, D. Toijer, Bror Olsson och Hj. Lundgren rörande Tegnér, O. Holmbergs »Stagneliusnotiser», F. Vetterlunds »Viktor Rydberg och C. D. af Wirsén», uppsatser av S. Sawicki om Magister Mathias Lincopensis och N. Afzelius om Anna Maria Lenngren, av E. Malmström rörande Geijer och E. Noreen om Gunno Dahlstierna och dennes fader, kyrkoherden Andreas Thorstani Eurelius.

— *Fataburen. Nordiska Museets och Skansens Årsbok 1936* är som förut red. av Andreas Lindblom, Gösta Berg och Sigfrid Svensson. I publikationen skriva bl. a. S. Curman (»Till Isak Gustaf Clasons minne»), T. Andræ om sitt barndomshem, E. Andrén om lantmätaren Erik Nilsson Agner (1600-talet) som arkitekturskildrare. Kulturhistoriskt intressant är Gunnel Hazelius-Bergs »Peruker och hårtourer» (många porträtt).

— *Rig*, tidskrift utg. av Föreningen för svensk kulturhistoria, red. av Salomon Kraft, innehåller i årg. 1936 flera bidrag av värde för PHT:s läsare. Sålunda kunna nämnas C. Björkboms »Schwedisches Heldenbuch, ett planerat svenskt porträttverk från 1600-talet», studier av A. Lindblom rörande Precht och av J. Roosval om Bernt Notke. F. Wernstedt och E. Lundberg skildra Tuna gård i Östergötland under 1500- och 1600-talen och Manne Hofrén skriver om släkten »Råbergh-Mannerskantz, tre generationer fortifikationsofficerare och arkitekter», S. Wallin om »Sävstaholm i romantik och barock». A. Bäckström redogör för hovjunkaren Gustaf Silfverstråhle († 1861) som tecknare. J. W. Hamner, J. Bergman och Sölve Gardell diskutera Visby domkyrkas gravstenar.

— *Arkiv för nordisk filologi*, red. av Emil Olson, utkom 1936 med bd 52. Utgivaren bidrar med nekrolog över prof. Axel Kock. B. Bjerre behandlar ett brev från Eva Oxenstierna till hennes make Magnus Stenbock, E. Holmkvist skriver om »Peder Månssons författarskap och landsmanskap».

Tidskriftens redaktör, professor Emil Olson erhöll på sin sextioårsdag en festskrift, *Bidrag till nordisk filologi tillägnade Emil Olson den 9 juni 1936*, som bl. a. innehåller J. Tunelds bibliografi över jubilarens tryckta skrifter.

— *Kungl. Svenska Vetenskapsakademiens Arsbok för år 1936* innehåller tvenne minnesteckningar. Den ena är Eilert Ekwalls biografi över professor Axel Kock (1851—1935). Förf. har haft förmånen av både ingående personlig bekantskap med Kock och nära förtrogenhet med hans ämne och produktion. Också är hans skildring av Kock förträfflig, klar och värdig i formen, sakrik och fångslande till innehållet. I den andra biografien tecknar V. W. Ekman bilden av hydrografen överdirektör Axel Walléns (1877—1935) arbetsfyllda och framgångsrika livsgärning.

— *Svenska Linné-Sällskapets Arsskrift 1936*, red. av A. H. J. Uggla, är som vanligt innehållsrik och läsvärd. Den inledes av prof. Robert Fries' tal (»Ett tvåhundraårsminne») vid Råshult 1935. Marinöverläkaren Gunnar Nilson publicerar en även på otryckt material vilande, mycket givande studie om »Linné som medicus vid Amiralitetet i Stockholm» och H. Engel skriver om »Linnæus' voyage from Hamburg to Amsterdam» 1735. Ett biografiskt bidrag av betydande värde är E. Hedlunds teckning av Linnés lärare i Växjö provincialmedicus Johan Stensson Rothman. Otto Gertz kompletterar med en tredje avdelning sin tidigare studie om Linné och cecidologien.

— Av årsboken *Med hammare och fackla*, utg. av Sancte Örjans Gille, har utkommit årg. 1936. En uppsats av S. Hedlund om »Den stora Sankt Göransgruppen i Stockholms Storkyrka» rör Bernt Not-

ke. En Carl Sahlins studie angår personhistoriskt sett bl. a. direktören Balthasar Grill († 1697) samt läkaren och bergsmannen Herman Niklas Grim († 1711), liksom en större undersökning av N. Zenzén ger personalia om t. ex. Urban Hjärne, Erik Odelstierna, Johann Kunckel von Löwenstern och bergskommissarien Conrad Müller.

— En värdefull svit, som förut ej behandlats i PHT, är *Dædalus, Tekniska Museets Årsbok*, varav föreligga sex band för tiden 1931—36. Av innehållet 1931 märkas S. Rönnow, »En glasbruksmålning av Kilian Zoll», och Carl Sahlin, »Svenska linbanekonstruktioner» (angår bl. a. tekniker som Georg Scheutz, C. G. Husberg, A. F. Westerland och C. P. Bergstén). Ivar Svedberg skriver om »Andréés ballonghus». Årg. 1932 har studier av Sahlin om det svenska järnet (rör bl. a. Polhem, Augustin Ehrensvärd och metallurgen Bengt Qvist), av T. Ångström om »Emanuel Swedenborgs flygplansprojekt», L. Way-Matthiesen om »John Ericssons varmluftsmaskin», S. Carlqvist om »Polhems klädespress» och T. Althin om »Polhemssticken». Carlqvist lämnar i årg. 1933 meddelande om »Polhems flottbro». I årsboken 1934 påträffas en biografi av W. Weibull över uppfinnaren Alexander Lagerman jämte minnen av Gurli Linder om S. A. André. A. Bäckström skildrar förhållanden vid Rörstrands porslinsfabrik under 1700-talet, E. Stoltz »De skandinaviska alunbruket». Sven Rinman omtalas i Carlqvists meddelande om »Kanonborrningsmaskin från 1700-talet». I årg. 1935 ger T. Althin en intressant teckning av ingenjören »Carl Daniel Ekmans liv och person». S. Simonssons »Ett måleri från 1700-talet vid Leufsta bruk» berör kamrer Pehr (Peter) Wäsström och hovmarskalken frih. Charles de Geer. S. Ambrosianis historik i årsboken 1936 över gjutjärnshällarnas tillverkning angår bl. a. släkten Strandberg. I C. Björkboms »Ett projekt att bygga en ångmaskin i Sverige år 1725» möter man Märten Triewald och svenske residenten i Haag J. F. Preiss.

— *Meddelanden från Kungl. Akademien för de fria konsterna 1936* har minnesrunor över bl. a. överintendenten John Böttiger samt arkitekterna Carl Westman och Aron Johansson.

— *Nationalmusei Årsbok 1936* har utkommit, red. av Gunnar Jungmarker. Elisabeth Thorman påvisar, att det finns »En rest av konung Adolf Fredriks kröningsduktyg», C. Hernmarck skriver om »Rokokostilen och det svenska silvret», O. Antonsson meddelar »Serielstudier», C. D. Moselius skildrar »Den sengustavianska interiörkonstens källor och förutsättningar».

— *Nordisk Tidskrift*, red. av Nils Herlitz, har avslutat årg. 1936. Av innehållet märkes från personhistorisk synpunkt Alf Kjelléns bidrag till Runebergsforskningen och J. Kullings studie »Geijers universalism».

— I *Svensk Tidskrift*, utg. av Elis Håstad, 1936 gör Torvald T:son Höjer ett mycket läsvärt inlägg i en allvarlig diskussionsfråga med uppsatsen »Historien — en försummad nationell tillgång». G. Jacobsson behandlar politiska uttalanden av Esaias Tegnér, J. Kulling skriver om »Karlfeldts fromhet».

— *Nordisk Numismatik Arsskrift 1936*, red. av Georg Galster, utgives av Nordisk Numismatisk Union, de nordiska numismatiska föreningarnas gemensamma sammanslutning. Bengt Thorde-mans och N. L. Rasmussons studie om Jacob von Engeströms beskrivning av Styrafyndet framdrager nya intressanta lärdomshistoriska fakta till belysning av denne framstående forskare. Erik Person ger ett värdefullt »Bidrag till Olof-Skötkonungs-myntens kronologi», H. Wideen skriver om »Några medaljpousseringar av Lars Grandel». Fångslande är prof. Erik Lindbergs uttalande om »En medaljgravörs syn på sitt yrke».

— *Svenska Exlibrisföreningens Arsbok 1936* upptages helt av Arvid Berghmans studie *Exlibris* (även i separat bokhandelsuppl. med titeln *Exlibris, några ord om bruket av bokägaremärken*, Sthlm, Bröderna Lagerströms förl., 8:o, 74 s., ill. men utan originalagorna i årsboken. Kr. 3:50). Förf. lämnar först en intressant översikt av exlibrisets historia från äldsta tid och övergår till att behandla olika grupper av exlibris, uppdelade efter t. ex. yrkesemblem, topografiska bilder, porträtt- och vapenexlibris — såsom särskilt heraldiskt intresserad studerar förf. ej minst de sistnämnda. Illustrationsmaterialet är synnerligen rikt och förnämligt; själva årsboken har, såsom antytts, även originalbilagor.

*

— *Samfundet S:t Eriks Arsbok 1936*, utg. av G. Selling, innehåller en skildring av den stora branden i Klara d. 8 juni 1751 av Esther Jacobson. H. H. von Schwerin bidrar med en uppsats om Danviks kyrka och hospital, A. Stålhane lämnar meddelanden om Johan Snacks stockholmsbilder och *Svecia Antiqua*, S. Ambrosiani om »Östby och Västby, Vasastadens föregångare». Gösta Berg skriver om den stockholmska gatutrafikens historia och Henrik Alm om Roslagstull 1666—1675.

— *Stockholms stads arkivnämnd och stadsarkiv, årsberättelse 1935* (Sthlm 1936. 8:o. 14 s.) innehåller som bilaga Olof Jägerskiölds redogörelse för »Sjöfartskontrollen i Stockholms stads handelskollegium».

— Kyrkogårdslitteraturen är i allmänhet ganska okänd och svår-åtkomlig, men innehåller ej litet av personhistoriskt stoff. Bland dylika nyare bidrag i Stockholm må nämnas Arnold Werners *Undersökning angående gravarna å S:ta Clara kyrkogård* (Sthlm 1936. 8:o. 61 s.).

— *Värmdö Skeppslags Fornminnesförenings Årsbok* har utkommit i fyra häften 1930—36, utg. av Gunnar Hellström. I årg. 1930 skriver E. A. Jansson om det forna Djurhamn och Hellström om »Skeppslagets kyrkor för hundra år sedan» (efter handlingarna från kyrkoinventeringen enligt 1828 års fornminnesförordning). I årg. 1931 beröres i två uppsatser den på sin tid illa beryktade procentaren, ryttmästaren J. J. von Scheven. Gunnar Wahlberg skriver i årg. 1932—34 om sin egendom Norrnäs, som tidigare tillhört släkterna Fleming och Stierncrona, Henrik Alm om Norrnäs och överste Fredrik Blom samt Robert Lindroth om Väster Skägga, som förut tillhört bl. a. släkterna Fleming och Gyllenberg och nu från 1883—84 äges av släkten Lindroth. I årg. 1935—36 skildrar Axel Quist kronolänsman C. J. Cederberg. Som bilaga ingår ett värdefullt herdaminne av utgivaren Hellström om »Värmdö prästerskap efter reformationen», 1: kyrkoherdar i Värmdö (15 s., ill.).

— *Dalarnas Hembygds Bok 1936*, Dalarnas fornminnes och hembygds förbunds årsskrift, red. av Karl Trotzig, har utkommit (Falun s. å. 8:o. 213 s., ill. Kr. 3:—). Av innehållet märkes bl. a. J. Frosts studie om porfyrbearbetningen i Älvdalen.

— Emanuel Bergman har skrivit om *Dalsländsk släktforskning och dalsländsk släktlitteratur* (i Hembygden 1936, s. 98—116).

— I ett särtryck ur *Gotlands Allehanda* 29/12 1936 skriver Kurt Bergström om den gotländska släkten *Bihlefeldt* (4 s.).

— *Föreningen Gamla Halmstads Årsbok 1936* har utkommit (Halmstad s. å. 8:o. 277 s., ill. o. pl.). Av det rikhaltiga innehållet må först nämnas en del anteckningar ur rådman Axel Westmans efterlämnade papper, dels om Halmstads historia, dels om industriella anläggningar där. Fredrik Vetterlund skriver om »Gernandtska Familj-journalen, en kulturprestation från 1860-talet», och Georg Bissmark om minnen från Halmstads rådhusrätt. Karl Gustav Ljunggren publicerar två förteckningar från 1500-talet över Halmstads borgerskap. Den genealogiska avdelningen representeras av en uppsats om släkten Kollberg.

— *Jämten 1936*, utg. av Eric Festin, har utkommit (Östersund s. å. 8:o. 295 s., ill. o. pl. Kr. 3:—). En färgplansch av Östersunds stads vapen pryder densamma. Minnen från länsstaden meddelas av C. J. E. Hasselberg och A. Sörlin. Festin bidrar med hågkomster om konstnären Johan Tirén, E. K:son Leijonhufvud avslutar sin studie om Artur Hazelius och Jämtland. Einar Granberg skriver om riksdagsmannen Olof Hedenberg och 1812 års urtima riksdag. Fyra medlemmar i olika generationer av släkten Perman ha fått porträtt, liksom hovpredikanten och prosten Olof Dillners i Brunflo familj. Ett värdefullt register till Jämten 1906—1936 har även utkommit.

Av den andra svit, som tillsammans med Jämten bildar för-
eningen Heimbygdas tidskrift, nämligen *Fornvårdaren*, har utkom-
mit h. 3 och 4 av bd IV (1935—36). Man finner här bl. a. en uppsats
av Hemming Bengtsson om släkten Alstadius, bidrag av Festin om
»Stenen i grönan dal», anteckningar av P. V. Enström om Brunflo
gamla kyrka, av O. J. A. Thuresson om »100-åringar och äldre i
Jämtlands läns kyrkoböcker» samt av Lewi Johansson om äventyrer-
skan »Malin-Tanga». Även till Fornvårdaren har utkommit register
för åren 1923—36, jämte dyligt för Jämtlands Läns Fornminnesför-
enings Tidskrift 1887—1921 (1922).

— Närkeslitteraturen har ökats med en minnesskrift *Långbro
socken genom tiderna* (Örebro 1936. 8:o. 248 s., ill. Kr. 3:—), utg.
av Bertil Waldén. Socknen tillhör numera det förgångna, i det
att den vid årsskiftet 1936—37 införlivades med Örebro stad. Utg.
lämnar en översikt av dess äldre historia, har ett kapitel om jordför-
delning och ägoförhållanden intill 1700-talet samt skildrar i partiet
»Bebyggelsehistoriska monografier» kyrkan och socknens gårdar,
främst det Diedenska Carlslund. Bokens senare del rör det nutida
Långbro. Här medverka andra författare med uppsatser om kommu-
nalt, kyrkligt och frikyrkligt liv, nykterhetsrörelse, politiska organi-
sationer, idrott, egnahemsbebyggelsen och inkorporeringens historia.

— *Skånsk kalender 1936* har utkommit på C. W. K. Glerups
förlag (Lund s. å. 212 s., ill. Häft. kr. 5: 50). Den innehåller bl. a.
en uppsats av Olle Holmberg om Viktor Rydberg i Lund, studentmin-
nen av Hans Larsson, en studie av Axel Herrlin om August Strind-
bergs lundatid och hans dramatiska diktning, en essay av Knut Hag-
berg om statsminister Per Albin Hansson samt Theodor Hjelmqvists
»När Pehr Eklund prisbelöntes av Pontus Wikner»; sistnämnda stu-
die rör även grosshandlaren och godsägaren Carl Lloyd Berger. O.
Bjurling skriver om Skånska cementaktiebolaget och dess ledare, in-
dustrimännen R. F. Berg, E. F. Wehtje och E. J. Wehtje

— I *Skånes Hembygdsförbunds Årsbok 1936*, red. av Albert
Nilsson, skriver bl. a. H. H. von Schwerin om Krapperup och Kulla
Gunnarstorp, J. Sundberg om »Skånska glas bruket» på 1700-talet och
J. Osterman om den bortgångne, mångsidigt kulturintresserade dok-
tor Johannes Bring i Simrishamn. En studie om »Slättby i Bara,
Stora Uppåkra by kring sekelskiftet 1800» av S. Fjellander rör även
prebendekyrkoherden där, prof. Anders Hylander.

— *Malmö Fornminnesförening* har utgivit sin *Årsskrift 1936*,
red. av Leif Ljungberg. Einar Bager skriver om Malmö för-
sta ångbåt, Hans Wählin om Malmös äldsta stadsplan och dess utveck-
ling under medeltiden, Ljungberg om Malmö och den danska monopol-
handeln på Island (med förteckning över de Malmöbor, som deltagit
i nämnda handel). Framlidne generaldirektör L. B. Falkmans redo-
görelse för S:t Petri kyrka avtryckes. Ingeborg Heintze meddelar
Malmöbibliografi för 1935.

— *Minnen från Hälsingborg och dess skola*, h. II (Sthlm 1936, 8:o. 40 s., ill. Kr. 1:—), red. av Carl Efvergren, innehåller biographica om bl. a. pastor Nils Liljequist, läroverksadjunkterna Fredrik Daniel Bjerstedt och Gustaf Jönsson samt lektor Karl Vallin.

— *Hyltén Cavallius-Föreningens Årsbok 1936* innehåller av P. Wilstadius gjorda Fortsatta anteckningar till en småländsk bibliografi (tillägg till O. Cappelins i årsboken 1926), fördelade på två avdelningar, dels supplement t. o. m. 1925, dels fortsättning för åren 1926—1935.

— *Norra Allbo Hembygdsförenings Årsbok 1936* behandlar socknarna *Hjortsberga och Kvenneberga* (Moheda s. å. 8:o. 75 s., ill. Kr. 2:—). Ragnar Blomqvist behandlar däri de båda kyrkornas historia. Från personhistorisk synpunkt viktigast äro P. G. Vejdes värdefulla gårdshistoriker, denna gång rörande säterierna Forssa och Lyngsåsa. Den förra gården var knuten till ätterna Siöblad, Lindgren, Lood och Lagerbielke. Mot 1700-talets slut bytte gården ofta ägare. 1779 inropades Forssa av överstelöjtnanten Carl Adolf Ridderborg, men efter 1787 växlade ägarna ännu snabbare. Till historiken om Forssa är fogat bl. a. Anna Siöblads (g. m. assessor Nils Lindgren) testamente av 1686. Lyngsåsa åter tillhörde ätterna Kyle, Stierna och Ulfsparre men inköptes 1725 av landshövdingen frih. Anders Koskull och uppgick senare i Engaholms fideikomiss.

— Av *Upplands Fornminnesförenings Tidskrift* har utkommit *XLV, h. 2* (Upps. 1936. 8:o. S. 137—256, ill. Kr. 5:—), utg. av Oskar Lundberg. Utg. skriver om Olof Rudbeck d. y:s uppländska fågnesång. Märta Tamm-Götlinds uppsats »Österby bruk på Gammel-Tammens tid» rör den bekante bruksägaren frih. P. A. Tamm.

— I *Värmland förr och nu*, XXXIV för 1936, har domprosten C. V. Bromander publicerat en uppsats om *Boltzius-släkten*, som enligt en inom densamma forplantad tradition säges hava från Grekland inkommit över Tyskland till Sverige och här först uppträder med stadskirurgen i Filipstad August Fredrik Boltzius, f. 1722, † 1769. Denne var farfarsfar till den kände helbrägdagöraren Fredrik August Boltzius, f. 1836, † 1910. Härtill har professor Helge Kjellin fogat en intressant skildring av Boltziussamlingarna i Värmlands museum och i Boltziushemmet Östra Torp, Skäre.

G. I.

— Sölve Gardell har skrivit *Epigrafiska bidrag till Västergötlands medeltida sepulkrallitteratur* (separat ur Västergötlands Fornminnesförenings Tidskrift, bd IV, h. 9, 1935, s. 54—69). Han behandlar här bl. a. gravstenen i Varnhem över lagmannen i Värmland, riksrådet och riddaren Gustaf Tunason (tre sjöblad) på 1300-talet.

Förf. påvisar, att denna sten haft sjöbladsvapnet, vilket styrker tidigare angivanden och är av vikt för fastställande av herr Gustafs släktskapsförhållanden. Med stor skicklighet rekonstruerar förf. den riktiga lydelsen av den latinska gravskriften på leoninsk hexameter.

— Gustaf Malmberg har skrivit en biografi över Norrköpingsforskaren och justitierådmannen *Per Fredrik Hertzman* († 1884) samt avtryckt en del av hans anteckningar om Norrköping omkr. 1820 (i *Vårt gamla Norrköping*, III, 1936. 44 s., ill.).

*

— *Historisk Tidskrift för Finland 1936*, utg. av Eric Anthoni, har utkommit med h. 1—4. J. Rinne skriver om »Åbo stads uppkomst och den samtida odlingen i Aura ådal», A. Brenner om »Karl XI:s reduktion i Ingå socken». E. Hornborg visar, att den från stora nordiska kriget omtalade »bonden Kivikas» är identisk med major Daniel Luukkoinen. Anthoni bidrar själv med en historiografisk studie om »Finlands 1590-tal i historieskrivningen». Berndt Federley skildrar majoren »Johan Tandefelt från egendomsjobbare till politisk projektmakare» och P. O. von Törne »'Oron' i Finland 1783—1784».

— *Genealogiska Samfundets i Finland Årsskrift*, XVIII, för 1934 utkom 1936 (Hfors. 8:o. 248 s., ill. Fmk. 60:—). Av innehållet märkes, utom finskspråkiga bidrag, H. Hornborgs utredning om släkten Nummelin (Numelin) och Ingrid Qvarnströms om »Släkten Silvan under 1600- och 1700-talen».

— I serien av Genealogiska Samfundets i Finland skrifter har som nr XII utkommit *Liber Scholae Helsingforsensis 1691—1865* (Hfors 1936. 8:o. 316 s. Fmk 50:—), utg. av R. Rosén, med elevförteckningar för Helsingfors' trivialskola och högre elementarskola. Arbetet har personregister.

— *Genos 1936*, utg. av Genealogiska Samfundet i Finland, innehåller, utom finskspråkiga uppsatser, bl. a. ett bidrag av W. W:son Wickström till ätten Brunows genealogi. W. Stenhammar behandlar under titeln »En veteran från 1808» majoren Per Mårtenssons († 1866) livsöde. A. Brenner undersöker frågan om assessor Peter Hertzigs ättlingar, Harry Donner skildrar karolinen major Johan Henrik Fieandt. Osmo Durchman lämnar meddelanden om ätten von Rechenberg och berör därvid även frågan om släkten Rechenberg (Reichenberger), som var ingift i Messeniernas familj. R. Sumelius skriver om Tammerforsläkten Lundahls ursprung och Paul Nyberg meddelar en likpredikan över råd- och handelsmannen i Nykarleby Josef Calamnius.

— Som nr 239 i Svenska Litteratursällskapets i Finland serie Skrifter har utkommit Johannes Cederlöfs *Det finländska prästerskapets ekonomiska ställning intill sjuttonde seklet* (Hfors

1934. 8:o. 371 s. Fmk. 70:—). Arbetet behandlar viktiga rätts- och kameralthistoriska frågor på det kyrkliga området: tiondebeskattningen, prästen och bostället, biskopens gengärd och prästernas prokurationsavgift, lokala former för prästavlöningen, påskpenningar och avgifter för särskilda förrättningar, uppbördssättet samt tiondens fördelning mellan olika inkomsttagare. För förståelsen av den miljö, i vilken äldre tidens prästsläkter levde och verkade, är arbetet av stort värde. Det har ortnamns- och sak- men ej personregister.

— Posthumt har utkommit professor S. Nordenstrengs biografi *L. Mechelin, hans statsmannagärning och politiska personlighet*, I (Hfors 1936. 8:o. VIII, 509 s., pl. Fmk. 70:—. Skrifter utg. av Sv. Litt.-sällsk. i Finl., nr 252). Med tanke på den nära beröring, som Mechelin, bl. a. under politiskt upprörda tider i sitt fädernesland, hade med vårt land, bör arbetet observeras också här. — Stort intresse för Sverige har tillika Hugo Lagus, *En gammal akademisk släkt enligt familjebrev tecknad* (Hfors 1936. 8:o. 336 s. Fmk. 40:—. Skr. utg. av Sv. Litt.-sällsk. i Finl., nr 257). Frånsett redogörelsen för de även hos oss välbekanta lärdomssläkterna Lagus och Tengström m. fl. innehåller arbetet tillika direkta upplysningar om svenska förhållanden, t. ex. W. G. Lagus' resebrev från Stockholm 1832. Att utg. ej identifierat den bekante Alexander Seton, har redan av annan anmälare påpekats.

— Dansk *Personalhistorisk Tidsskrift 1936*, utg. av H. Hjorth-Nielsen, innehåller bl. a. uppsatser av L. Bobé om Thorvaldsens härkomst och om Knud Lyne Rahbek, av Henny Glarbo och Th. O. Achelis om danska och norska studenter i Helmstedt samt av Th. Hauch-Fausbøll om ätten Maccabæus. Hector Boeck ger till en tidigare studie tillägg om finländska frivilliga i danska kriget 1864.

— *Kirkehistoriske Samlinger*, 6 Række, bd 2, h. 1, utg. av J. Oskar Andersen, har utkommit, innehållande bl. a. Henny Glarbos uppsats om danska Palestinafarare på 1500- och 1600-talen samt Bjørn Kornerups om reformationsjubileet i Danmark 1617.

— *Norsk Slektshistorisk Tidsskrift*, red. av S. H. Finne-Grønn, har utkommit under 1936 med bd IV, h. 3—4. Av innehållet märkes O. J. A. Thuressons uppsats »Norrmän i Jämtlands läns kyrkoböcker» och J. A. Nordströms »Lågadelssläkten på Tjuvki i Bohuslän och dess släktförbindelser med norska högadeln», som även berör bl. a. ätterna Bolt, Natt och Dag, Roos (av Ervalla), Moltke och Sizendorp.

— Av värde för 1500-talsforskningen är den av norska riksarkivet genom Jens Arup Seip utgivna publikationen med ärkebiskop Olav Engelbriktsens *rekneskapsbøker 1532—1538* (Oslo 1936. 8:o. 227 s.). Den är försedd med både person- och ortregister. Flera svenskar omtalas även där.

— Av *Katalog des estländischen Generalgouverneursarchivs aus der schwedischen Zeit* (jfr PHT 1934, s. 273) har utkommit del II (Tartu 1936. 8:o. S. 195—526), utg. av Statsarkivet i Tartu (Dorpat). Ett vidlyftigt personregister förhöjer värdet av denna även för svensk historia och personhistoria viktiga arkivaliska publikation.

— Årsboken *Svio-Estonica 1936* (Tartu 1936. 8:o. 208 s.) har ett rikhaltigt innehåll. H. Sepp skildrar Estland under det stora nordiska kriget och det svenska östproblemet, O. Liiv skriver om det ekonomiska läget i Estland vid samma tid, J. Vasar om »Utvecklingen av böndernas rättsläge i Estland intill Karl XI», A. Soom om de ingermanländska städerna och freden i Stolbova 1617. Gunnar Hellström tecknar bilden av Andreas Lilonius, en upplandsstudent, som studerade i Dorpat och senare blev komminister i Veckholm samt dog före sept. 1659. G. v. Rauch har författat uppsatsen »Natturrätten vid 'Dorpts akademi', ett bidrag till kännedomen om 1600-talets andliga strömmingar i det svenska Livland». Ytterligare innehåller årsboken P. Wieselgrens »Gamla svenska dikter i Tallinn», A. Tuulses »Tallinns' slott under den svenska tiden», E. Aristes »Etnografiska särdrag hos Dagö-svenskarna» samt språkliga undersökningar av N. Tiberg och P. Ariste.

— Av innehållet i *Pommersche Jahrbücher*, bd 30 (Greifswald 1936. 8:o. 260 s.) må särskilt påpekas Hans Zieglers »Quellen und Hilfsmittel zur Sippenforschung in Greifswalder Bibliotheken und Archiven», Ziegler har även sammanställt bibliografien över historiska och topografiska Pomeranica 1935.

Insända böcker.¹

- Acta Archivi Centralis Estoniae, nr 5 (I: 4). The Central State Archives 1932—1937 & Special Archival Questions. Tartu 1937.
- Acta Wrangeliana 1936.
- Archives Héraldiques Suisses 1936.
- Arkiv för nordisk filologi, bd 53, h. 1, 1937.
- Astrup-Larsen, Hanna, Selma Lagerlöf. Från engelskan av Thorsten Jonsson. Sthlm 1936.
- Dalarnas Hembygdsbok 1937.
- Dædalus, Tekniska museets årsbok, 1937.
- Den civile Centraladministration 1914—45, udg. af Rigsarkivet ved Harald Jørgensen. Kbhvn 1936.
- De Nederlandsche Leeuw, årg. 1936 och årg. 1937, nr 1—4.
- Erslev, Kr., Historiske Aftandlinger, udg. af Den danske Historiske Forening, Bd 1—2. Kbhvn 1937.
- Fabritius, A., Hans Majestæt Kong Christian X og hans Slægtninge. Kbhvn 1937.
- Fornvännen 1937, h. 1—2.
- Genealogiska Samfundets i Finland Årsskrift, XIX—XX, 1935—1936. Hfors 1937.
- Genos 1937, h. 1.
- Historisk Tidskrift 1937, h. 1.
- Holmqvist, T., Linköpings gasverk 1861⁸⁰/₁₀ 1936. Linköping 1936.
- Karling, S., Narva, eine baugeschichtliche Untersuchung. Sthlm 1936.
- Karolinska Förbundets Årsbok 1937.
- Kirkehistoriske Samlinger, udg. ved J. Oskar Andersen, 6. Række, bd 2, h. 2, Kbhvn 1937.
- Kornerup, B., Reformationen i Danmark. Gengivelser af Aktstykker og Breve. Kbhvn 1936.
- Kyrkohistorisk Årsskrift 1936. Upps. 1937.
- Meddelanden från svenska riksarkivet för år 1935. Sthlm 1937.
- Mårtensson, L., Förteckning över bondeståndets ledamöter vid riksdagarna 1710—1800. Sthlm 1937.
- Namn och Bygd, 1936.
- Nordisk Tidskrift för Bok- och Biblioteksväsen 1937, nr 1—2.
- Nordiska Museets och Skansens Årsbok Fataburen 1937.
- Norsk Slektshistorisk Tidsskrift, bd VI, h. 1, Oslo 1937.
- Norstedts Världshistoria, del 5: Den medeltida kulturvärlden (750—1300) av A. Schück, S. Lindstam och K. V. Zettersteen. Sthlm 1936.
- Nysvenska studier 1936.
- Personalhistorisk Tidsskrift 1937, h. 1. Kbhvn 1937.
- Samfundet S:t Eriks Årsbok 1937.

¹ Se även recensionsavdeln. s. 209—292 ovan.

- Scandia 1937, h. 1.
 Schmid, Toni, Franziskanische Elemente im mittelalterlichen Kult Schwedens (särtr. ur Franziskanische Studien 1937).
 Schück, H., Svenska akademins historia. Del 4. Akademien 1824—1836. Sthlm, P. A. Norstedt & Söners förl., 1937.
 L. Sjödin, Gamla papper angående Mora socken, II, Arvid Siggessons brevväxling. Till trycket befordrade av And. Pers. Västerås 1937.
 Steckzén, B., Krigskollegii historia, II—III, 1697—1865. Sthlm 1937.
 Svenska Kulturbilder, ny följd, utg. av S. Erixon och S. Wallin, Del VII—VIII (bd IV). Sthlm 1937.
 Svenska Linné-Sällskapets årsskrift 1937.
 Svenska medeltidsregister. Förteckning över urkunder till Sveriges historia 1434—1441, utg. av S. Tunberg genom B. Enander, Kj. Kumlien o. R. Svanström. Sthlm 1937.
 Svenska Teknologföreningen 1861—1936. Biografier redigerade av Govert Indebetou och Erik Hylander. Del I: födelseåren 1811—1884. Sthlm 1937.
 Till Fribyggare-Sällskapets etthundrafemtioårs-jubileum den 24 april 1937. Gtbg 1937.
 Wiman, C., Bergmästare Per Öberg i Filipstad. Karlstad 1937.
 Zeitschrift für Niedersächsische Familienkunde, årg. 1936 och årg. 1937, nr 1—4.

Frågor.

1) Porträtt sökas av:

Trautwetter, Johan Reinhold, friherre (1720), d. 1741, generallöjtnant, envoyé.

Zülich, Gustaf, friherre (1711), f. ²⁸/₄ 1666, d. ²⁶/₆ 1743, general av infanteriet, minister.

Ehrencrona, Paul Gammal, friherre, f. ²³/₁₁ 1700, d. ²²/₁₂ 1797, minister, statssekreterare.

Wulfvenstierna, Gustaf, f. ¹⁶/₉ 1714, d. ⁹/₅ 1758, envoyé.

Greiffenheim, Johan August, f. ⁶/₃ 1712, d. 1789, envoyé, regeringsråd.

von Höpken, Carl Otto, friherre (1771), f. 1715, d. ⁷/₃ 1782, envoyé, president i Wismarkska tribunalet.

Svar sändes benäget till

Sten Lewenhaupt,

greve, legationsråd,

Kungl. Utrikesdep'tet, Stockholm.

2) I och för ett biografiskt arbete vore undertecknad synnerligen tacksam för meddelande, var porträtt av nedanstående borgare i Stockholm (eller deras anhöriga) möjligen kunna finnas, nämligen:

- Banck, Anders Larsson († 1708).
 Bergström, Olof (1693—1740).
 Böök, Jöns Månsson († 1682).
 Carlsén, Johan (1794—1878).
 Dothén, Hans Andersson († 1704
 [—1705?], stadsuppbördsman) och
 Anders Hansson († 1733).
 Ek, Carl Fr. (järnkramhandlaren i
 Blanches berättelser, 1775—1830).
 Fabritz, Lars († omkr. 1735).
 Geijer, Johan († 1759), Petter
 († 1753) och de föregående broder
 Sebastian.
 Grabbe, Johan († 1727).
 Hellbom, Carl († 1790).
 Hillersten, Peter (1732—1794,
 kapten vid frikår und. 1788—90
 års krig?).
 Hoffstedt, Anders (1752—1831).
 Lund, Erik Eriksson († 1691).
 Ostermark, Erik († 1777).
 Reuterling, Peter († 1764).
 Riesholm, Benjamin (omkr. 1725
 —1790), Benjamin (1753—1817),
 Lars († 1691) och Lars († omkr.
 1727).
 Rosenberg, Henrik (1733—1791).
 Westerman, Anders (1650—1717),
 Anders (1686—1737), Anders (1714
 —1765), Anders (1740—1791),
 Claes (1700—1739), Claes (1730—
 1765), Johan (1688—1746), Sven
 († 1674) och Sven (1673—1716).
 Wetterling, Alexander Magnus
 (1837—1883).
 Widbom, Fredrik (1756—1831,
 stadsmajor).
 Wie, Claes († 1716), Claes (1700-
 talet) och Lars Jönsson (1600-talet).
 Wirrman, Johan Adolf (1806—
 1860).

F. Wernstedt.

Kapten,
 Engelbrektskatan 29, Stockholm.

3) I Sophie Elkans »Konungen i landsflykt» omnämnes på ett par ställen en dagbok, förd av Baronesse C. G. Louise Selby, född Falbe, maka till danske ministern i Cassel i början av 1800-talet. Kan någon uppgiva, var nämnda dagbok finns och var manuskriptet till Sophie Elkans anförda bok finns? Benäget svar ställes till

Berner Schilden Holsten,
 Hofjægermester, Lehnbaron,
 Langese, Danmark.

4) De, som kunna lämna upplysningar om innehavda brev till och från Christopher (Polhammar) Pølhem ombedjas godhetsfullt att därom underrätta

Axel Liljencrantz,
 frih., fil. kand.,
 Övre Slottsgatan 1, Uppsala.

5) Porträtt sökas av generallöjtnanten frih. Hans Isak Ridderhielm († 1709), översten frih. Gustaf Horn af Marienburg (1670—1728) och överstelöjtnanten Georg Didrik Hasenkampff (1670—1731). Svar sändes benäget till

O. M. Ramel,
 frih., överste, Hälsingborg.

Notiser.

Personhistoriska Samfundets årsmöte ägde rum i Gyldene Fredens festvåning måndagen den 11 maj 1936 kl. 8 e. m. På revisorernas förslag beviljades styrelsen full och tacksam ansvarsfrihet för 1935 års förvaltning. Till medlemmar av styrelsen omvaldes arkivrådet Joh. Ax. Almquist, överstekammarjunkaren greve Adam Lewenhaupt, direktören Govert Indebetou, professor Sven Tunberg och fil. lic. Bengt Hildebrand. Till medlemmar av redaktionsutskottet omvaldes arkivrådet Almquist, stadsarkivarien professor Bertil Boëthius, överintendenten frih. Rudolf Cederström, postkontrollören Gustaf Elgenstierna och fil. lic. B. Hildebrand. Till revisorer omvaldes bankdirektören A. Dandenell och översten greve Casimir Lewenhaupt; till revisorssuppleant omvaldes intendenten fil. dr Sune Ambrosiani. — Vid därpå hållet styrelsesammanträde konstituerade sig styrelsen med arkivrådet Almquist som ordf., direktören Indebetou som skattmästare och licentiaten Hildebrand som samfundets sekreterare och redaktör för Personhistorisk Tidskrift. Samfundets hedersledamot i Finland, f. d. universitetssekreteraren, riddarhusgenealogen frih. Tor Carpelan höll föredrag över ämnet »Ett släktforskningsproblem» (rörande släkten Agricola). Direktör P. V. Hansson förevisade sin autografsamling, varefter intogs gemensam supé.

Utdrag ur revisionsberättelsen för år 1935:

Behållning från år 1934 kr. 2,186: 09

Inkomster år 1935:

337 årsavgifter	kr. 3,538: —	
Tidskriftsförsäljning m. m.	» 259: 20	
Räntor å bankräkning	» 47: 60	
Statsunderstöd	» 800: —	
Gåva från Kungl. Patriotiska Sällskapet »	500: —	
Andra bidrag	» 70: —	» 5,214: 80
		<u>Summa kronor 7,400: 89</u>

Utgifter:

Trycknings- och illustrationskostnader .	kr. 3,142: 67	
Uppbörds- och distributionskostnader .	» 330: 79	
Arvoden	» 1,080: —	kr. 4,553: 46
<i>Behållning</i> till år 1936		» 2,847: 43
		<u>Summa kronor 7,400: 89</u>

PERSONREGISTER.¹

- Adlerbeth, Jacob, frih., förste exp.-sekr., 240.
 Adlercreutz, Carl Johan, greve, general, 238.
 Adler Salvius, J., diplomat, 228.
 Adlersparre, C. A. (Albano), greve, förf., 268.
 Adolf Fredrik, konung av Sverige, 174, 176, 285.
 Aedler, Kristoffer von, 19.
 Agardh, Carl Adolf, biskop, 131.
 Agner, Erik Nilsson, lantmät., 283.
 Ahlefeld, Johannes, 15.
 Ahlgren, Ernst, se Benedictsson, Victoria.
 Akrell, Carl Fredrik, kartograf, 238.
 Alanus, Abraham, prof., 83 f.
 Alexander I, kejsare av Ryssland, 254—257.
 Almquist, C. J. L., förf., 131, 238, 259.
 Alsing, Carl Gustaf, handl., 187, 198.
 Alstadius, släkt, 288.
 Alströmer, Jonas, industriidkare, 143.
 Andersson, Amos, finländsk publicist, 264.
 — Johan, biskop, 268.
 Andrée, S. A., ingenjör, 285.
 Anna Jönsdotter, se Snakenborg.
 Appelboom, Harald, diplomat, 228.
 Apraksin, rysk fältherre, 116.
 Arend Larsson, se Björnramar, 2.
 Armfelt, Alexander, greve, ministerstatssekr., 255 f.
 — Carl Gustaf, frih., general, 122.
 — Gustaf Mauritz, greve, gen.-guvernör, 253—257.
 Arnold, Gottfried, tysk pietist, 89 f.
 Arrhén von Kapfelman, E. J., tonsättare, 238.
 Arrhenius, Lars, prof., 154.
 Aspelin, Gunnar, prof., 220.
 Asseburg, A. F., dansk minister, 169.
 Atterbom, P. D. A., förf., 269.
 Auber, François, fransk kompositör, 218.
 August, hertig av Braunschweig, 67.
 — hertig av Dalarna, 223.
 Augustinsson, Carl August, prost, 187.
 Aurelius, Erik, biskop, 269.
 Aurivillius, Petrus, prof., 96, 124.
 Bælter, Sven, präst, 276.
 Banér, ätt, 199—203, 236, 272.
 — Per, riksråd, 228.
 Barchaus, Anders Gustaf, prof., 141.
 — G. W., komminister, 272.
 Barck, Samuel, greve, riksråd, 82.
 Barkman, Catharina, g. m. E. Linde, 190.
 Becher, Johann Joachim, kameralist, 133 f., 143.
 Beckman, A. F., biskop, 266.
 Beier, Johan, postchef, 237.
 Belleisle, Ch. L. A. F. de, hertig, fransk militär, 172.
 Benedictsson, Kristian, postmästare, 263.
 — Victoria (Ernst Ahlgren), förf:a, 262 f.
 Bengt Larsson, se Björnramar.
 Bennet, A. H., frih., major, 280.
 Bennet, Wilh., frih., genmajor, 188.
 Benzelius, Erik d. ä., ärkebiskop, 81 f.
 — — d. y., ärkebiskop, 98, 125, 132, 154.
 — Jakob, ärkebiskop, 81.
 Benzelstierna, Mathias, statssekr., överpostdir., 237.
 Berch, Carl Reinhold, fornforskare, 277.
 Berg, R. F., industriman, 288.
 Bergenstråhle, C. G., genmajor, 217.
 Berger, Carl Lloyd, grossh., godsäg., 280.
 Bergh, släkt, 220 f.
 Bergkvist, Signe Maria, g. m. C. A. Kulberg, 187, 196.
 Bergstén, C. P., tekniker, 285.
 Beringskjold, Magnus, dansk kammarh., 169.
 Bernstorff, J. H. E., greve, dansk statsman, 169.
 Berzelius, Jöns Jacob, frih., kemist, 238, 251, 273, 283.
 Bestuzjev, Aleksej, Petrovitj, greve, rysk kansler, 170 f.
 Bielke, ätt, 229.
 — Margaretha Pedersdotter, g. m. Axel Nilsson (Barnér), 200.
 — N. A. greve, riksråd, 167.
 Bielkenstierna, ätt, 272.
 Bihlefeldt, släkt, 287.
 Billberg, släkt, 218.
 Billing, Gottfrid, biskop, 272.
 Birckholtz, Sigismund von, tysk adelsman, 10.
 Birger Brosa, jarl, 242.
 — Jarl, 241, 282.

¹ Utarbetat av E. J. — I personregistret äro icke upptagna personer med blott förnamn eller fadersnamn i uppsatsen »Närkes präster etc.» ovan s. 27—51.

- Birger Månsson, biskop av Västerås, 227.
- Birgitta Birgersdotter (Finstaätten), helgon, 274.
- Biörnklou, Mathias, diplomat, 228.
- Bjerstedt, F. D., läroverksadj., 289.
- Björnin, Johan Gustaf, genlöjtn., 238.
- (björnramar, 2), Arend Larsson, väpnare, 243.
- Bengt Larsson, väpnare, 243.
- Karl Larsson, väpnare, 243.
- Blauenstein, uppfinnare, 143.
- Blom, Fredrik, överste, 287.
- Blumenthal, Kristoffer von, tysk adelsman, 10.
- Boëthius, J. Th., prost, 272.
- Bogislav XIV, hertig av Pommern, 21 f.
- Boheman, C. A., mystiker, 253.
- Boije, Brita Jöransdotter, 22.
- Märta Jöransdotter, g. m. A. E. Stålarin, 22.
- Bolt, ätt, 291.
- Boltzius, A. F., stadskirurg, 289.
- F. A., helbrägdagörare, 289.
- Bomgren, Carolina Christina, g. m. C. H. Rydbeck, 194.
- Bonde, ätt, 236.
- Carl Jedvard, frih., överstekammarh., 223.
- Johan Sylvestersson, bryggare, 265.
- Märta Filipdotter, g. m. L. Ribbing, 22.
- Tordsdotter, 22.
- Borelius, C. A., kyrkoh., 272.
- J. J., prof., 273.
- Borckholt, Johan, tysk prof., 10.
- Julius, tysk ståth., 10.
- Borg, Denis, fil. dr, 272.
- Bourneville, dansmäst., 238.
- Brahe, Abraham, greve, riksråd, 52.
- Brandes, Georg, dansk förf., 263.
- Brandt, fältskär, 94.
- Branting, Brita, g. m. P. Soot d. y., 265.
- Brauner, Johan, frih., landsh., 96 f., 123, 126, 141.
- Bredha, S., pagehovmäst., 168 f.
- Brehm, Catharina, g. m. Chr. Kula, 184.
- Brehmer, Johan Georg, övers telöjtn., 67, 69, 71.
- Bring, Johannes, läkare, 288.
- Brocman, N. R., fornforskare, 277.
- Brodde Jakobsson, länsman, postförvalt., 228.
- Brommenstedt, Lars, vice president, 109.
- Brunius, C. G., prof., 240.
- Brunow, ätt, 290.
- Brygner, Johan, akademifogde, 93 f.
- Bröms, Ingemund, prof., 91, 95, 99, 129, 155.
- Bureus, Johannes, fornforskare, 279.
- Busse Jakobsson, 282.
- Bäld, Anders, präst, 276.
- Böttiger, John, överintendent, 285.
- Calamnius, Josef, rådman, 290.
- Callerman, släkt, 265.
- Camerarius, Ludvig, diplomat, 228.
- Canis (Canitz), Hans Heinrich, överstelöjtn., 67, 71.
- Carl, se Karl.
- Carlström, släkt, 275.
- Caselius, Johannes, tysk prof., 8 f.
- Cederberg, C. J., länsman, 287.
- Cederhielm, Josias Carl, frih., kommerseråd, 211.
- Celse, Olof von, överstelöjtn., 250.
- Celsius, släkt, 250 f.
- Anders, prof., 250 f., 283.
- Olof d. ä., domprost, 81 f., 272.
- Centervall (Centerwall), släkt, 217 f.
- Champeaux, fransk minister, 172.
- Charlotte, drottning, se Hedvig Elisabeth Charlotta.
- Chesneconpherus, Johan, prof., 50.
- Nils, hovkansler, 9 f., 50.
- Choiseul, E. F. de, hertig, fransk utrikesminister, 172.
- Choræus, Michael, skald, 238.
- Christian II, konung av Sverige, Danmark och Norge, 282.
- IV, konung av Danmark och Norge, 52—64, 245.
- VII, konung av Danmark och Norge, 252 f.
- Christina, se Kristina.
- Chydenius, Anders, ekon. förf., präst, 272.
- Clason, I. G., arkitekt, 283.
- Comenius, Amos, pedagog, 283.
- Cordier de Bonneville, kopparstickare, 238.
- Corvin, Inga Stina, g. m. D. Stocke, 188.
- Coyet, Peter Julius, diplomat, 282.
- Cronhielm, Gustaf, greve, riksråd, kanslipresident, 97 f., 100, 157.
- Cronhiort, C. G., frih., president, 169.
- Cronstedt, Gabriel, genmajor, 106.
- Dahlman, Carl Eskilsson, lektor, 141.
- Dahlqvist, Aug., prost, 272.
- Dahlstierna, Gunno, skald, 283.
- Dalin, O. von, förf., 282.
- Damm, Christina von, se Dampe.
- Dampe (?), Christina, g. m. 1) von Damm, 2) F. von Jana, 67—71.
- Jesper, 65 f., 68, 70.
- Danell, Hj., biskop, 266.
- Danielsson, Anders, riksdagsman, 236.
- Decreaux, släkt, 217.
- de Geer, Charles, frih., hovmarskalk, 285.
- De la Gardie, ätt, 272.
- Jakob, greve, riksmarsk, 21.
- Magnus Gabriel, greve, rikskansler, 271.
- Pontus, frih., fältherre, 5, 228.
- Delwig, Agneta von, g. m. C. H. Horn, 4 f.
- Evert von, lantdomare, 5.
- Evert von, lantråd, 5.

- Dieden, släkt, 288.
 Dillner, Olof, prost, 287.
 Djurberg, Daniel, domprost, 99.
 Drake af Intorp, ätt, 211.
 Dubois, släkt, 265.
 — Johan, bryggare, 265.
 — Johan Fredrik, bryggare, 265.
 Düben, Joachim von, frih., riksråd, 167.
 Dyherrn, Johannes von, tysk adelsman, 11.
 Dönhoff, Gert, 16.
 — Johan, 16.
 — Kristoffer, 16.
 — Magnus Ernst, 16.
 — Otto, 16.
- Edholm, E. W. af, förste hovmarskalk, 222.
 Ehrenheim, Fredrik Vilh., frih., kanslipresident, 257.
 Ehrenkrook, ätt, 50.
 Ehrenstéen, Edvard, diplomat, 228.
 Ehrenström, J. A., statsråd, senator, 257.
 Ehrensward, Augustin, greve, fältmarskalk, 285.
 Eichel, geheimekabinettsråd, 165.
 Ekeblad, Claes d. y., greve, kanslipresident, 163.
 Eklund, Pehr, domprost, 288.
 Ekman, Carl Daniel, ingenjör, 285.
 — C. G., politiker, 278.
 Elfsberg, Oscarina Josefina (Karin), g. m. A. O. W. Kulberg, 187, 196.
 — Roth, skomakare, 196.
 Elisabet, kejsarinna av Ryssland, 170.
 Engelbrekt Engelbrektsson, rikshövitsman, 279.
 Engeström, Jacob von, numismatiker, 286.
 — Lars von, greve, utrikes statsminister, 229.
 Ericsson, John, uppfinnare, 285.
 Erik XIV, konung av Sverige, 37, 56 f., 228, 282 f.
 — Svensson, dekan, 227.
 Erling Vidkunsson, norsk drots, 270.
 Essen, von, ätt, 272.
- Eugénie, kejsarinna av Frankrike, 218.
 Eurelius, A. Th., kyrkoh., 283.
 Evelyn, John, engelsk förf., 141.
- Fabricius, Johannes, rådmann, 17.
 Falck, J. M., prost, 280.
 Falkenberg, Gabriel, greve, kungl. råd, president, 82, 84 f., 93.
 — Henrik von, militär, 244, 246.
 — Johan Adolf, frih., överjägmäst., 187, 190.
 Fant, Michael, präst, 276.
 Farensbach, von, ätt, 5.
 — Helena von, g. m. E. von Delwig, 5.
 Faxe, Vilhelm, biskop, 218.
 Feif, Casten, frih., president, 96, 145.
 Ferdinand, hertig av Braunschweig, 164.
 Fersen, Axel von, d. y., greve, riksmarskalk, 251 ff.
 — Fredrik Axel von, greve, riksråd, fältmarskalk, 173—181.
 Fieandt, J. H., major, 290.
 Filip II August, konung av Frankrike, 56.
 Finck von Finckenstein, K. W., greve, kabinettsminister, 165—172.
 Fleetwood, Carl Johan, frih., v. landshövd., 197.
 — Charlotta Ulrika, g. m. D. Kulberg, 187, 197.
 — Gustaf, frih., 241.
 — Harald, frih., riksheraldiker, 241 f.
 — Wilhelmina, g. m. G. W. Wernstedt, 197.
 Fleming, ätt, 287.
 — Clas Eriksson, frih., riksmarsk, 13.
 — Herman, landshövd., 7 f.
 — Margareta, 22.
 Flensburg, Wilhelm, biskop, 221.
 Florin, S., 124.
 Folkungätten, 282.
 Forssell, Arne, arkivråd, 238.
 — Hans, president, historiker, 272 f.
 Franc, Ulric, överpostdir., 229.
- Francke, August Hermann, tysk pietist, 99.
 Frans I, konung av Frankrike, 56.
 Fredenhielm, ätt, 41.
 Frederik VII, konung av Danmark, 221, 262.
 Fredrik I, konung av Sverige, 174.
 — II, konung av Preussen, 163—168, 170 ff.
 — Adolf, hertig av Östergötland, 253.
 Freinsheimer, Johan Konrad, 12.
 Fries, B. F., prof., 218.
 — Th. M., prof., 272.
 Friis, Christian, kansler, 245.
 Frondin, Birger, bibl., 158.
 Fuchs, Joachim, 14.
 Funck, Carl, frih., riksråd, 169.
 Fähræus, O. I., statsråd, 282.
- Gadd, Pehr Adrian, prof., 141.
 Gadh, Hemming, utvald biskop av Linköping, 227.
 Galitzin, se Golitzin.
 Geijer, E. G., prof., 283, 285.
 Gentzschein, ätt, 275.
 Georg II, konung av England, 167.
 Gerle, släkt, 221.
 Gezelius, Johannes d. ä., biskop, 154.
 — — d. y., biskop, 82—91, 110, 122 f., 150 f., 154.
 Gladebach, med. dir., 68, 72.
 — Anna Maria, g. m. G. Rietfeldt, 68, 72—76.
 Glaubitz, fransk militär, 172.
 Golitzin, rysk diplomat, 170.
 — Michael, furste, rysk fältmarskalk, 95.
 Gottberg, Jacob, amiral, 2.
 — Petter, 24.
 Gottscher, Martin, jesuit, 282.
 Gradin, Anders, präst, 276.
 Grandel, Lars, medaljgravör, 286.
 Grégoire, Henri, fransk biskop, 279.
 Griffenfeld, Peder, dansk statsman, 247.
 Griis, Olaus, kyrkoh., 41.
 Grill, Balthasar, dir., 285.

- Grim, H. N., bergsman, 285.
 Grip, Ebba, g. m. S. Banér d. ä., 199, 202.
 Gripenstedt, J. A., frih., statsråd, 261.
 Grothusen, Arnold, Sigismunds lärare, 68.
 — Lucia, g. m. J. Messenius, 68.
 Grotius, Hugo, diplomat, folkrättslär, 108, 228.
 Grå, Hans, kyrkoherde, 40.
 — Petrus, kyrkoherde, 40.
 Gråberg, Christian, lagman, 206.
 — Georg, kyrkoh., kontraktsprost, 206.
 — af Hemsö, Jacob, greve, överbibliotekarie, 204—208.
 — Olof, kyrkoh., 206.
 Grönberg, Ivan, kassör, 187, 196.
 Grönwall, Andreas, prof., 99 f.
 Gurken, Herman von, 19.
 Gustaf I, konung av Sverige, 40, 46, 136, 154, 216, 224, 227 f., 230.
 — II Adolf, konung av Sverige, 25, 215, 245.
 — III, konung av Sverige, 174 ff., 179, 234 f.
 — IV Adolf, konung av Sverige, 229, 234, 252.
 — V, konung av Sverige, 238.
 — Tunason, se Sjöblad, 3.
 Gühlen, Balthasar von, tysk adelsman, 10.
 Gyldenstolpe, Nils, greve, kanslipresident, 282.
 Gyllenberg, ätt, 272, 287.
 — Carl, greve, riksråd, 159 f.
 Gyllenhielm, Carl Carlsson, frih., riksamiral, 21, 24 f.
 Gyllenspetz, Thure, kapten, 166.
 Gyllenstierna, Carl, greve, president, 119.
 — Carl Adolf, greve, lagman, 96, 125, 162.
 — Christoffer, greve, överståth., 96.
 — Göran, frih., amiral, landsh., 78.
 — frih., gen.-major, 99 f.
 — Johan, greve, riksråd, 246—249.
 Görtz, Georg Heinrich, frih., statsman, 121, 145.
 Hahn, Petrus, prof., bibl., 83.
 Hall, Carl Christian, dansk statsminister, 262.
 Hallendorff, Carl, prof., 238.
 Halling, släkt, 218.
 — C. C., borgmäst., 217.
 Hamilton, ätter, 214 ff.
 — Henning, greve, statsråd, 238, 260 ff.
 Hammarsköld, Lorenzo, förf. 258.
 Hansson, Per Albin, statsminister, 240, 278, 288.
 Haren, Everhard van, 17.
 — Margieta van, 17.
 Hartman, Anna Catharina, g. m. J. F. Dubois, 265.
 — K. J., prof., 282.
 Hartmann, Eduard von, filosof, 273.
 Hartmansdorff, Jakob August von, president, 131, 258.
 Havrincour, Louis de Carderac, fransk diplomat, 171 f.
 Hazelius, Artur, museiman, 259 f., 287.
 — Johan August, gen.-major, 259 f.
 Hecht, J. J., preussisk diplomat, 170, 171.
 Hedenberg, Olof, riksdagsman, 287.
 Hederstierna, Erland, gen.-löjtn., 191.
 Hedvig Elisabeth Charlotta, drottning av Sverige och Norge, 251 ff.
 Heiss, Franz d. ä., bryggare, 265.
 — — d. y., disponent, 265.
 Henrik IV, konung av Frankrike, 16.
 — prins av Preussen, 165.
 Herman de Candore, biskop, 243.
 Hermansson, Johan, prof., 100.
 Hermelin, Olof, kansliråd, statssekr., 82, 97.
 Hertzig, Peter, assessor, 290.
 Hertzman, Per Fredrik, justitierådman, 290.
 Heurlin, Chr. I., biskop, 268.
 Hildebrand, B. E., riksan- tikvarie, 240 f.
 — Carl Gustaf, 81.
 Hildebrand, David, kommerseråd, 82, 150.
 — Hans, riksan- tikvarie, 241.
 — Henrik Jakob, affärs- man, 81.
 Hillebard, Catharina, g. m. E. W. Rechenberg, 68.
 Hillebrand, Maria Magda- lena, g. m. Aug. (Gustaf) Rechenberg, 68.
 Hising, Carolus Olai, kyr- koh., 12 f.
 Hjärne, Urban, naturfor- skare, 133 ff., 140, 143, 226, 272 f., 283, 285.
 Hof, Sven, prof., 156.
 Hoghusen, Henrik, kansli- råd, 282.
 Holderness, Robert D'Arcy, fjärde earl of, 165 f.
 Holmbeck, Magdalena, g. m. D. Kulberg, 187, 189.
 — Zacharias, komminister, 189.
 Horn, Adam, greve, riksråd, 171.
 — Arvid, greve, kanslipre- sident, 96 ff., 106, 118, 124, 229.
 — Carl Henriksson, fält- överste, 4—7, 13 f.
 — Clas, riksråd, riksmar- skalk, 5 f., 22.
 — Claes Christersson, frih., riksråd, 65 f.
 — Evert, fältmarskalk, 6 f., 19.
 — Gustaf, greve, fältmar- skalk, 6.
 — Henrik Carlsson, riksråd, 1—26.
 — Henrik Jöransson, över- stelöjtn., 2 f., 7, 18.
 — Magdalena, 22.
 Humble, G. A., biskop, 267.
 Husberg, C. G., tekniker, 285.
 Hvitfeldt, Johan Adolf, hov- kvartermäst., 190.
 Hylander, Anders, prof., 288.
 Håkansson, Olof, talman, 236.
 Hård, Johan Ludvig, greve, gen.-löjtn., 164 f., 167.
 Härleman, Carl, frih., arki- tekt, 141.
 Högvall, sekr., 97.
 Höpken, A. J. von, greve, riksråd, 229.

- Hörnigk, Paul Wilhelm von, österrikisk nationalekonom, 142.
- Höök, Gabriel, lektor, 267.
- Indebetou, C. G., brukspatron, 274.
- Jana, Fredrik von, överstelöjtn., 67 f.
- Jesper Matsson, se Krus.
- Jochnick, C. H. W., lektor, 238.
- Johan III, konung av Sverige, 5, 30, 32 f., 42, 48, 56, 232, 245.
- Johannes Magnus, ärkebiskop, 227.
- Johansson, Aron, arkitekt, 285.
- Severin, finländsk matematiker, 263 f.
- Juslenius, Daniel, biskop, 93 f., 105, 150 ff.
- Gabriel, prof., 103.
- Järta, Hans, landsh., 258.
- Jönsson, Gustaf, läroverksadj., 289.
- Kahlen, Henrik von, ståth., 19.
- Kalm, P., prof., 282.
- Kamphusen, Herman, 65 f.
- Kamptz, Jurgen, 23.
- Karl Sverkersson, konung av Sverige, 241.
- IX, konung av Sverige, 3, 9, 13 f., 16, 18—25, 30—34, 36, 39, 41, 43, 45, 47, 50—64, 244, 282.
- X Gustaf, konung av Sverige, 148, 226, 249.
- XI, konung av Sverige, 108, 135, 189, 245, 248, 292.
- XII, konung av Sverige, 82, 86, 91, 96 ff., 100, 107 f., 114 f., 120 f., 123—126, 139, 146, 188, 220, 228, 238, 282 f.
- XIII, konung av Sverige o. Norge, 253, 279.
- XIV Johan, 206 f., 229, 256, 280.
- XV, konung av Sverige och Norge, 262.
- III av Durazzo, konung av Neapel o. Ungern, 56.
- Karl av Anjou, konung av Neapel o. Sicilien, 56.
- V, tysk kejsare, 56.
- Filip, hertig, 25.
- Larsson, se Björnramar, 2.
- Karlfeldt, E. A., skald, 286.
- Katarina, svensk prinsessa, g. m. pfalzgreven Johan Casimir, 22, 274.
- av Pfalz, g. m. Christoffer Gyllenstierna, 96, 123 ff.
- II, kejsarinna av Ryssland, 170.
- Keding, Johan, 18.
- Vincentius, 17.
- Klingenstierna, ätt, 49.
- Samuel, statssekr., 153.
- Klint, Gustaf af, sjömilitär, 238.
- Kochelev, Rodione, rysk överhovmarskalk, 256.
- Kock, Axel, prof., 284.
- Kockum, släkt, 218, 220.
- Kollberg, släkt, 287.
- Koskull, Anders, frih., landsh., 289.
- Krahn, Christian, dir. vid hovkap., 206.
- Christina Regina, g. m. G. Gråberg, 206.
- Krakou, Cecilia, 244.
- Kristian, se Christian.
- Kristina av Holstein, g. m. Carl IX, 44.
- drottning av Sverige, 18, 133, 231, 237, 280.
- från Stumbelen, 270, 282.
- (Krok), Märta Olofsdotter, g. m. Bengt Larsson (2 björnramar), 243.
- Krook, Isak, 75.
- Peder Olofsson, borgare i Örebro, 50.
- Krus, Jesper Matsson, fältöverste, 246.
- Kuhla, släkt, 184.
- von der, släkt, 184.
- Kula, släkt, 183—186.
- Catharina, g. m. G. A. Kulberg, 184, 186—189.
- Kulberg, släkt, 182—198.
- Kunckel von Löwenstern, mineralog, 285.
- Kurck, Axel, fältöverste, 18.
- Kyle, ätt, 289.
- Königsmarck, Otto Wilh., greve, diplomat, 228.
- Lagerberg, Sven, greve, riksråd, 160.
- Lagerbring, Sven, historiker 211.
- Lagerlöf, Petrus, rikshistoriograf, 97.
- Lagus, finländsk släkt, 291.
- Lamoureux, A. C., konstnär, 280.
- Langken-Wakenitz, Marie Antonie von der, g. m. J. Banér, 201.
- Landberg, Jöns, bergsman, 166.
- Landtblom, Odd, disponent, 265.
- Larsson, Hans, prof., 240, 288.
- Olof, i Bie, talman, 236.
- Laurbeckius, Isak, teolog., 87 f.
- Laurelius, O., biskop, 233.
- Laurentius Paulinus Gothus, ärkebiskop, 233.
- Lefrén, Johan Petter, general, 238.
- Lehwaldt, Hans von, fältmarskalk, 165.
- Leijonhufvud, Sigrid, historiker, 274.
- Leנגren, Anna Maria, förf., 283.
- Leopold II, storhertig av Toscana, 204, 206.
- Carl Gustaf af, förf., 235.
- Lidén, Johan Henrik, prof., 106.
- Lidforss, Bengt, prof., 273.
- Lidike, Dorotea, 22.
- Lidner, Bengt, skald, 278.
- Liewen, Hans Henrik von, d. ä., greve, riksråd, gen.-löjtn., 91, 100—122, 145, 152.
- Liljegren, J. G., riksantikvarie o. riksarkivarie, 240 f.
- Liljequist, Nils, pastor, 289.
- Liljeram, ätt, 50.
- Lillie, Stina, g. r) m. C. F. Sack, 78.
- Lillieblad, Gustaf (Peringer) prof., 80, 82.
- Lilliehöök, Ebba Månsdotter, g. m. S. E. Lewenhaupt, 39.
- Lilonius, Andreas, präst, 292.
- Linaae, Paul, artist, 274.

- Lindberg, Erik, medaljgravör, 286.
 — Karl Ivar, r:e postassistent, 187, 196.
 Linde, Elias, kapten, 190.
 — Eva Beata, g. m. C. G. Kulberg, 187, 190.
 Lindegren, ätt, 289.
 — Nils, assessor, 289.
 Lindelöf, Ernst, finländsk matematiker, 264.
 Lindhagen, Carl, borgmäst., 275.
 Lindroth, släkt, 287.
 Ling, P. H., prof., 238.
 Linnæus, Nils, kyrkoh., 267.
 Linné, Carl von, naturforsk., 141, 251, 267, 271 f., 284.
 Longström, Petter, kapten, 113.
 Lood, ätt, 289.
 Lorents, Y., fil. dr, 272.
 Lorichs, Anders, diplomat, 228.
 Lovén, O. Chr., fysiolog, 276.
 Lovisa Ulrika, drottning av Sverige, 163 f., 170, 234, 236, 249.
 Ludvig XIV, konung av Frankrike, 112.
 — Filip, fransmännens konung, 206.
 — I, konung av Neapel, 56.
 Lund, David, biskop, 110, 267.
 — Ohlson, Gustaf, auditör, 267.
 Lundahl, släkt, 290.
 Lybecker, Georg, frih., gen.-löjtn., 101, 120 ff.
 Lüneburg, hertigen av, 22.
 Lönwall, Susanna, g. m. Z. Holmbeck, 189.
 — Sven, komminister, 189.
 Löwen, Axel, greve, riksråd, 119.
 Löwenhielm, C. A., greve, diplomat, 229.
 — C. G., greve, riksråd, 167.
 — Gustaf, greve, diplomat, 229.
 Maccabæus, ätt, 291.
 Maclean, ätt, 272.
 Magnus Ladulås, konung av Sverige, 241, 282.
 Malmborg, Jacob, borgmäst., 218.
 Malmborg, Wilhelm af, ryttmäst., 218.
 Malmström, Johan, bibl. 97.
 — Per, bibl., 257.
 Manderström, C. R. L., greve, utrikes statsminister, 261.
 Mannerskantz, ätt, 284.
 Mantuffel, Felix, 23.
 Margareta Elisabeth, hertiginna av Mecklenburg, 22.
 Maria av Pfalz, g. m. Carl IX, 50.
 — Euphrosyna, pfalzgrevinnan, g. m. M. G. De la Gardie, 274.
 Marie Louise, kejsarinna av Frankrike, 254.
 Mathesius, Gabriel, prof., 153, 156—159.
 Mathias Lincopensis, magister, 283.
 Mazarin, kardinal, 280.
 Mechelin, Leo, finländsk statsman, 291.
 Meijerfelt, J. A. d. y., greve, fältmarskalk, 164 f., 170.
 Messenius, ätt, 65—76, 290.
 — Arnold Johan, rikshistoriograf, 68, 72.
 — Johannes, historieskrivare, 52, 65, 68, 72, 244 f.
 Mevius, David, vice president, 282.
 Michel Olofsson, sekr., 245.
 Mikkel Pedersen Gyngge, dansk adelsman, 279.
 Millich, Nicolaes, marmorinspektör, 280.
 Moller (Möller?), Ursula, 18.
 Moltke, ätt, 291.
 Monaldesco, Gian Rinaldo, markis, överhovstallmäst., 280.
 Moræus, släkt, 271.
 Morén, John, musiker, 283.
 Morhof, Daniel, tysk prof., 128, 132.
 Mozeliuss, Fredrik, jordbruksteknisk förf., 141.
 Muhl, Augusta Beata, g. m. A. H. Svahn, 195.
 Munster, Johannes, prof., 85.
 Munthe, ätt, 275.
 Myhrman, Amanda, 196.
 — Hilma, 196.
 Müller, Conrad, bergskommissarie, 285.
 Månsson, Nils, i Skumparp, riksdagsman, 236.
 Mårtensson, Per, major, 290.
 Märta Olofsdotter, se Krok.
 Möller, släkt, 218.
 — Astolf Mozart, lektor, 218.
 — Eric P., jordbrukstekn. förf., 141.
 — Johan, biskop, 276.
 — diplomatisk agent i Moskva, 228.
 — Wilhelm, syndikus, 18.
 Napoleon I, kejsare av Frankrike, 254 f.
 Natt och Dag, ätt, 291.
 — Anna Johansdotter, 22.
 — J. O., militär, 259.
 — Johan Åkesson, 22.
 Nesselius, Israel, prof., 77—162, 226 f.
 Nicolaus Olai Botniensis, ärkebiskop, 232.
 Niebelschütz, Melchior von, tysk adelsman, 11.
 Nieroth, Carl, greve, kungl. råd, gen.-löjtn., 103, 112, 118, 121 f.
 Nils Olofsson, biskop i Strängnäs, 30.
 Nilsson (till Hesse), Samuel, stath., krigsöverste, 20.
 Nobel, Alfred, donator, 275.
 Nohrborg, Anders, präst, 276.
 — Daniel, präst, 276.
 Nordell, Anders, jordbrukstekn. förf., 141.
 Nordenflycht, Hedvig Charlotta, författarinna, 278.
 Nordstedt, Otto, prof., 272.
 Norell, kyrkoh. i Bred, 161.
 Norrelius, A., bibl., 158.
 Norrmannus, Laurentius, prof., bibl., 80 f., 233.
 Notke, Bernt, skulptör, 282, 284 f.
 Nummelin, släkt, 290.
 Nyman, släkt, 237.
 Odelstierna, Erik, mineralog, 285.
 Odhner, C. T., riksarkivarie, 211.
 — Teodor, prof., 272.
 Olaus Magnus, ärkebiskop, 283.
 Olav Engelbrektsson, norsk ärkebiskop, 291.

- Olof Skötkonung, konung av Sverige, 286.
 Olsson, Emil, prof., 284.
 Olsson, Lars, i Groeröd, talman, 236.
 Oscar I, konung av Sverige o. Norge, 221, 229, 256, 260.
 Ostenmeijer, Anna Maria, g. m. B. Wittfeldt (Huitfeldt), 189.
 Oxenstierna, ätt, 272.
 — Axel, greve, rikskansler, 2, 5, 16, 26, 228, 246.
 — Bengt, greve, statsråd, 228.
 — Eva, g. m. M. Stenbock, 284.
 — Gabriel Bengtsson, greve, riksskattmäst., 282.
 Palmenberg, Justus von, frih., landsh., 78, 101.
 Palmgren, Olof, frikyrkoledare, 276.
 Palmroot, Johannes, prof., 80.
 Palmstierna, ätt, 184.
 Panin, N. I., greve, rysk statsman, 170 f.
 Paul I, kejsare av Ryssland, 171.
 Pauli, Emerentia, 246.
 Pechlin, C. F., frih., politiker, 172.
 — Johan Adolf, överste, 169, 172.
 Peder Månsson, biskop, 284.
 Peringer, Gustaf, se Lillieblad.
 Peringskiöld, Johan, fornforskare, 241.
 Perman, släkt, 287.
 Peter III, konung av Aragonien, 56.
 — III, rysk kejsare, 165, 170.
 Petersson, Lorents, prost, 272.
 Petterson, Abraham, präst, 276.
 — Märta, g. m. C. G. A. Kulberg, 187, 196.
 — Per, prost, 272.
 Petre, Thore, bruksäg., politiker, 258 f.
 Petri, Gustaf, överste, 238.
 Petrus de Dacia, förf., 270, 282.
 — Jonæ, biskop i Strängnäs, 36 f., 45, 47 f., 50.
 Pihlman, Isak, prof., 83 f.
 Piper, Carl, greve, kungl. råd, 82, 96, 226.
 Plagemann, Carl Gustaf, målare, 238.
 Planander, Samuel Petri, kontraktsprost, 188.
 Platen, C. B. E. von, greve, överstekammarherre, 280.
 Plommenfelt, C. A., mystiker, 279.
 Polhem, Chr., kommerseråd, 134, 142, 285.
 Posse, Arvid, greve, statsminister, 278.
 — Mauritz, greve, överste-löjtn., 99.
 Precht, B., konstnär, 284.
 Preiss, J. F., diplomat, 285.
 Prenn, Henrik, 25.
 Queckfeldt, ätt, 50.
 Qvist, Bengt, metallurg, 285.
 Raab, Hugo, frih., general, 238.
 Rabenius, Nils, präst, urkundsförfalskare, 108.
 Ragvald Ingemundsson, sekr., 227.
 Rahbek, K. L., dansk förf., 291.
 Raimond, dansmäst., 238.
 Ranchstedt, Olof, hovråd, 169, 172.
 Rask, Anna Blasiusdotter, g. m. A. Grothusen, 68.
 — Niklas, diplomat, 68.
 Rasmus Ludvigsson, 282.
 Rechenberg, von, ätt, 290.
 — släkt, 65, 290.
 — Augustus (Gustaf), löjtn., 67 f., 71.
 — Augustus, 68.
 — Edvard Wilhelm, ryttmäst., 68.
 — Hans Jacob, ryttmäst., 68.
 — Lucia Magdalena, 67—72.
 Reenstierna, Eva Catharina, g. m. C. J. Fleetwood, 197.
 Rehbinder, Hugo, frih., kommerseråd, 203.
 Reichenberger, Hans Jacob, stallmäst., 65 f., 68, 71.
 Retzius, Magnus Christian, läkare, 238.
 Reuterdahl, Henrik, ärkebiskop, 218, 241.
 Reuterholm, G. A., frih., president, 229, 235, 256.
 Reuterswärd, Knut, intendent, 238.
 Reyna, Augustinus Cassiodorus de, 19.
 Rhyzelius, A. O., biskop, 162.
 Richards, Julius, jur. dr, 11.
 Rietfeldt, Gerhard, major, 68, 72—76.
 Rikard Lejonhjärta, konung av England, 56.
 Rinman, Sven, metallurg, 285.
 Risingh, Johan, national-ekonom. förf., 133, 140, 142, 144.
 Roos (av Ervalla), ätt, 291.
 — Adolf Wilh., gen.-post-dir., 237.
 — Maria, g. m. A. F. Silfverhielm, 191.
 Rose, de la, släkt, 217.
 Rosell, Sven Peter, handl., 185.
 Rosén, Gabriel, präst, 276.
 — Sven, pietist, 89.
 Rosenadler, Johan, prof. skytteanus, statssekr., 97 ff., 124.
 Rosenquist af Åkershult, Fredrik, bryggare, 238.
 Rosenstein, Nils von, landshövd., 234 f.
 Rothoff (Rothof), Lorens Wolter, jordbrukstekn. förf., 141.
 Rothman, Anders Johansson, bryggare, 264.
 — Johan Stensson, läkare, 284.
 Rudbeck, ätt, 282.
 — Olof, d. ä., prof., 131 f., 140, 226 f.
 — d. y., arkiater, 98, 289.
 — T. G., frih., överståth., 167, 169.
 Rudbeckius, Jacob, skolman, 283.
 — Johannes, biskop, 6 f., 17 f., 22.
 — Petrus, biskop, 233.
 Rudeen, Torsten, biskop, 83, 85, 124 f.
 Rudenhielm, Bengt, statskommisarie, 97, 124, 127.

- Runeberg, J. L., skald, 285.
 Runneberg, Anna, g. m. E. W. Rechenberg, 68.
 Ruuth, ätt, 272.
 Rydbeck, Anna Beata, g. m. G. F. A. Kulberg, 187, 194.
 — Claes Henric, godsäg., 194.
 Rydberg, Viktor, förf., 283, 288.
 Räbergh, släkt, 284.
 Rålamb, Åke, frih., överste, 150.
 Rääf, L. Fr., kammarjunk., 240 f.
- Sabelhierta, Bengt Larsson, 20.
 Sabelsköld, Ingeborg, g. m. A. Tornerefelt, 186.
 Sack, Carl Filip, överstelöjtn., 78.
 — Johan Gabriel, frih., kansliråd, 126.
 Sagnier, dansmäst., 238.
 Saltykov, rysk diplomat, 170 f.
 Saltza, von, ätt, 236.
 — E. F. von, greve, överstekammarjunk., 236.
 Samuel Nilsson (till Hessle), se Nilsson.
 Sandler, R., utrikesminister, 240.
 Saxo, dansk historiker, 282.
 Saxon, J. L., red., 240.
 Schaefer, Petter, pietist, 87, 89 f.
 Scheele, C. W., kemist, 283.
 Scheffer, Carl Fredrik, greve, riksråd, 229.
 — Ulrik, greve, riksråd, 229.
 Schenking, Otto, kastellan, 21, 24 f.
 Scheutz, Georg, tekniker, 285.
 Scheven, J. J. von, ryttmäst., 287.
 Schiaffe, Daniel, ryttmäst., 183 f., 186, 188 f.
 Schillerfelt, ätt, 184.
 Schinkel, Berndt von, hist. förf., 238.
 Schmaltze, Peter Abel, sekr., 228.
 Schröder, Wilhelm von, tysk ekon.förf., 145.
 Schulzenheim, Carl Fredrik von, läkare, 238.
- Schulzenheim, D. von, frih., statsråd, 206.
 Schweinischen, Adam, regeringsråd, 16.
 Schwerin, Fredrik Bogislaus von, greve, prost, politiker, 257 f.
 — Martina von, frih:a, 235.
 Schyllberg, Petrus, prof., biskop, 125, 154.
 Schönberg, Anders, rikshistoriograf, 257.
 Schönmeyr, släkt, 275.
 Sebenius, släkt, 275.
 Segebaden, von, ätt, 218 f.
 Sehested, Hannibal, dansk statsman, 247.
 Serenius, Jacob, biskop, 141.
 Sergel, J. T., skulptör, 285.
 Seton, Alexander, fornforsk., 240, 291.
 Siebrodt, Christoffer, kammarjunk., 19.
 Sigismund, konung av Sverige och Polen, 5, 13, 16, 68.
 Silfwererantz, Johan, kammarråd, 142, 144.
 Silfvercrona, Peter, diplomat, 228.
 Silfverhielm, Adam Fredric, överjägmäst., 191.
 — Beate Sofie, g. m. J. Chr. Kulberg, 187, 191 f.
 Silfversträhle, Gustaf, hovjunkare, 284.
 Silvan, släkt, 290.
 Sizendorp, ätt, 291.
 Siöblad, ätt, 289.
 — Anna, g. m. Nils Lindgren, 289.
 (sjöblad, 3), Gustaf Tunason, ridd., riksråd, lagman, 289.
 Skytte, Anna, g. m. G. Gyllenstierna, 78, 99.
 — Bengt, frih., 283.
 — Johan, frih., riksråd, 9 f., 78, 99 f.
 — Lars, diplomat, 228.
 Snack, Johan, konstnär, 286.
 (Snakenborg), Anna Jönsdotter, g. m. H. C. Horn, 18.
 Sofia Albertina, prinsessa, 229.
 — Magdalena, drottning av Sverige, 252, 265.
 Some, Krister, ståth., 23, 60, 244, 246.
- Soot, Petter d. y., bryggare, 264 f.
 Soth, Georg, bryggare, 264.
 Sparwienfeldt, Johan Gabriel, överceremonimäst., 81.
 Sparre, Axel, greve, överståth., 225 f.
 — Erik, frih., kammarh., 81, 91, 96, 125.
 — Eric Josias, greve, landshövd., 270 f.
 — Gustaf, 200.
 (—) Lars Siggesson d. y., riksråd, riksmarsk, 27.
 — Margareta, g. m. S. Banér d. y., 199, 202.
 — Maria, g. m. G. Wrangel, 199.
 Spener, Philipp Jakob, tysk teolog, 91.
 Spens, ätt, 272.
 Speranski, M. M., greve, statsman, 255.
 Spole, Anders, astronom, 250.
 Stadigh, Toini, g. m. Severin Johansson, 264.
 Staël von Holstein, Germaine, fransk förf:a, 207.
 Stagnelius, E. J., skald, 283.
 Steinheil, F., general, 254.
 Stenbock, ätt, 211.
 — Magnus, greve, fältmarskalk, 118, 188.
 Steuchius, J., ärkebiskop, 154, 157.
 — Matthias, ärkebiskop, 98, 100.
 Stiern, ätt, 289.
 Stiernhielm, Georg, skald, 283.
 Stierncrona, ätt, 287.
 Stiernskiöld, Göran Claesson, riksråd, riksmarskalk, 24.
 Stjernvall, Carl, landsh., 255.
 Stocke, släkt, 184, 188.
 Stopia, Catharina, g. 1) m. J. Möller, 228.
 Strandberg, släkt, 285.
 Strindberg, Aug., förf., 237, 273, 288.
 Strindlund, Nils, talman, 236.
 Stromberg, Nils, greve, kungl. råd, 119.
 Strozzi, Hieronymus, greve de Belvedere, italiensk fältöverste, 20 f., 23.

- Stråle, Olof, vice president, 21, 23.
 Ström, Carl, bryggare, 264.
 Stålar, Axel Eriksson, fänrik, 22.
 Svahn, Anders Henrik, kamrer, 195.
 — Abela Charlotta, g. m. C. J. A. Kulberg, 187, 195.
 Svedberg, släkt, 271.
 Swedenborg, Emanuel, naturforskare, 285.
 Sweder, Matthias, prof., 83, 85, 93, 96, 104, 122.
 Svensson, Georg Reinhold, bryggare, 265.
 Södermark, Johan Olof, porträttmålare, 238.
 Takeno, Oshika, g. m. M. Centerwall, 217.
 Tamm, P. A., frih., bruksäg., 289.
 Tandefelt, Johan, major, 290.
 Tegel, Erik Jöransson, hist.-skrivare, 19.
 Tegnér, Esaias, skald, 131, 153, 235, 250, 267 f., 283, 286.
 — d. y., prof., 272.
 Tempelman, Olof, arkitekt, 236.
 Tengstrand, Per Olof Ivar, köpman, 187, 196.
 Tengström, Jakob, ärkebiskop, 254 f.
 Tessin, C. G., greve, kansli-president, 229, 249 f.
 Thomander, Johan Henrik, biskop, 218.
 Thomasius, Christian, tysk prof., 99.
 Thorild, Thomas, förf., 257, 278, 282.
 Thorvaldsen, B., dansk konstnär, 291.
 Thubinus, Johannes, 7.
 Thulstrup, Carl Ludvig Henning, militär, 238.
 Tingstadius, L. C., prof., 2.
 Tingsten, Lars, general, 238.
 Tirén, Johan, konstnär, 287.
 Tofftén, Magdalena Catharina, g. m. Chr. Gråberg, 206.
 Tornerefelt, ätt, 186.
 — Anders, ryttmäst., 186.
 Torstenson, ätt, 229.
 Traufvenfelt, E. C., läkare, 276.
 Triewald, Märten, mekaniker, 285.
 Tutingius, Johannes, 7, 13.
 Törnflycht, Christina, g. m. C. Piper, 96.
 Uggla, Bertil, major, 238.
 — Gustaf, general, 238.
 Ulf, Märta, g. m. G. Kula, 185 f.
 Ulfkrou, H. G., mystiker, 279.
 Ulfsparre, ätt, 289.
 (—) Hans Eriksson, furstl. råd, ståth., 20.
 Ullén, Petrus, prof., 79 f., 158, 161 f.
 Ulrika Eleonora d. y., drottning av Sverige, 96 f., 124, 127.
 Ulstadius, Lars, pietist, 90.
 Undén, Östen, prof., 238.
 Ungern, Magnus Otto von, 20.
 Upmark, Johan, se Rosenadler.
 Upmeier, Herman, 15.
 Valdemar, konung av Sverige, 242.
 Vallée, Jean de la, arkitekt, 147.
 Wallén, Axel, överdir., 284.
 Wallerius, Nils, 153.
 Wallin, Georg d. y., biskop, 268 f.
 — Johan Olof, ärkebiskop, skald, 238.
 Vallin, Karl, lektor, 289.
 Wallius, Laurentius, biskop, 233.
 Wallmark, P. A., kansliråd, 206.
 Wallquist, O., biskop, 268.
 Vasaätten, 236.
 Vellingk, Mauritz, greve, riksråd, 78, 96.
 — Ulrika Christina, g. m. J. Banér, 202.
 Wernstedt, Carl Wilh., överstelöjtn., 187, 194, 197.
 Wessman, Nils, fornforskare, 277.
 Vestelius, Peter, kontraktsprost, 188.
 Westholm, G. A., prost, 272.
 Wehtje, E. F., industriman, 288.
 — E. J., industriman, 288.
 Weiler, Margareta, g. m. J. Beier, 237.
 Werckmann, Ernst, sekr., 245.
 Westerlund, A. F., tekniker, 285.
 Westman, Carl, arkitekt, 285.
 Wettergren, Ingeborg, textilkonstnärinna, 274.
 Wetterstedt, Gustaf af, greve, utrikesstatsminister, 206 ff., 229.
 Widekindi, Johannes, hist.-skrivare, 245.
 Wihlborg, släkt, 218.
 Wikström, Hans, konstnär, 236.
 Wilde, Jacob, historieskivare, 99.
 Wingqvist, släkt 221.
 — Sven, dr, uppfinnare, 221.
 Winterfeldt, Detlev von, tysk adelsman, 10.
 Virdestam, Gotthard, teol. dr, 267 f.
 Wirsén, C. D. af, skald, 283.
 Witfeldt (Huitfelt), Bernhard, okulist, operatör, 189.
 — Maximiliana, g. m. J. Kulberg, 187, 189.
 Wittz, Daniel, 66.
 Vogler, abbé, 283.
 Wrangel, Erik, frih., lagman, 163—172.
 — Gustaf, fältmarskalk-löjtn., 199.
 Wählin, J. P., prost, 274.
 Wäsström, Peter, kamrer, 285.
 Zadler, Jöran, 96.
 Zoll, Kilian, konstnär, 285.
 Zorn, Anders, konstnär, 265.

Följande av Samfundets skrifter utlämnas efter rekvisition hos sekreteraren (adress se nedan) till nedannämnda pris:

- Svenska Autografsällskapets tidskrift, Del I, nr:s 3, 7—12, årg.
1879—1888 (h. 1, 2 o. 4—6 saknas), per nr kr. 3:—.
- Svenska Autografsällskapets tidskrift, Del II, nr:s 1—12, årg.
1889—1896 (340 sid.), lämnas fullständig till nedsatt pris av kr. 18:—.
- Personregister till delarne I och II (44 sid.) kr. 6:—.
- Personhistorisk tidskrift:
Årg. I (1898—1899) h. 3 o. 4 à kr. 3:75 (h. 1 o. 2 slutsålda).
• II (1900) h. 1 o. 2 à kr. 3:75 (h. 3 o. 4 slutsålda).
• III (1901) (slutsåld).
• IV (1902) — årg. XXIV (1923) à kr. 15 per årg. utom årg. VIII (1906), som är slutsåld.
• XXV (1924) — årg. XXXVI (1935) à kr. 10:—.

Skrifter och Handlingar, utg. genom Svenska Autografsällskapet:

- I. St Nikolai kyrkas i Stockholm vigselbok, 1. 1604—1650 och 2. 1651—1700 (182 sid.), utg. av F. U. Wrangel kr. 9:—.
- II. En adlig och furstlig hofpredikant under 1600-talets senare hälft, P. G. Öjer; utg. af Karl af Schmidt (82 sid.) kr. 4:50.
- III. Slåkten Aminoff (slutsåld).
- IV. Klosterfolket i Vadstena af C. Silfverstolpe (slutsåld).
- V. Svenska porträtt i samlingarna vid Uppsala universitet, förteckn. af N. Sjöberg (6+87 sid.) med 31 porträtt; ingår i årg. III o. IV.
- VI. Svenskarne under dannebrogen 1848—50, med tillägg (102+24 sid.), af B. Schöldström, med 97 porträtt (slutsåld).
- VII. Svensk genealogisk litteratur, förtecknad af J. A. Almquist (80 sid.) . kr. 6:—.
- VIII. Porträttsamlingarna å Edsberg och Hedensberg (23 sid. och 14 porträtt + 56 sid. och 3 porträtt); ingår i årg. VI h. 3—4 och årg. VII h. 4.

Skrifter, utg. av Personhistoriska Samfundet:

1. Köpings stads tjänstemän 1605—1905 af G. Elgenstierna (106 sid.); ingår i årg. VIII h. 3—4.
2. Kalmar regementes chefer 1623—1907 af F. Rudelius (160 sid. + 23 porträtt); ingår i årg. IX h. 3—4.
3. Register till Personh. Samfundets porträttsamlingar årg. I—III (1906—08); ingår i årg. XI h. 2—4 och XII h. 1—2; även separat kr. 6:—.
4. Personhistoriska anteckningar rörande Kristianstads magistrat och andra stadens tjänstemän under åren 1700—1800, Af Karl Enghoff kr. 6:—.
5. V. Millqvist, Svenska Riksdagens Borgarstånd 1719—1866. Personhistoriska anteckningar; ingår i årg. XIII, h. 2—3, även separat kr. 6:—.
6. Erik XIV:s almanacksanteckningar, hans dagböcker, ritningar och musiknoter i urval, utg. af C. M. Stenbock; ingår i årg. XIV h. 2—3.
7. Olof och Caroline Wijks porträttsamling. Beskrifven af Nils Sjöberg; ingår i årg. XV h. 4.
8. Grefve Reinhold von Rosens porträttsamling. Beskrifven af Nils Sjöberg; ingår i årg. XVI h. 1—2.
9. Namnlistor över officerskårerna vid svenska s. k. männingsregementen till häst och ståndsdragoner under stora nordiska kriget av V. Hamilton, C. H. Kreüger och E. Leijonhufvud; ingår i årg. XVIII h. 1—2.
10. Namnlistor över officerskårerna vid svenska s. k. männingsregementen till fot under stora nordiska kriget av E. Leijonhufvud kr. 10:—.
- Dödslistor från och med år 1899 till och med år 1903 à kr. 3:—.
- Margareta Brahes svenska familjporträtt i Hessen. Beskrivna av Georg W. Fleetwood kr. 10:—.

Medlemsavgiften i Personhistoriska Samfundet är kr. 10:— pr år + 50 öre för porto och uttages såsom postförskott för Personhistorisk Tidsskrift. Önskan om inträde anmäles till Samfundets sekreterare, Fil. lic. B. Hildebrand, Karlbergsvägen 16, Stockholm. Bokhandelspris för löpande årgång är kr. 12:50.

Samfundets ledamöter uppmanas att verka för ökning av Samfundets medlemsantal.

Stockholm 1937. Kgl. Boktr. P. A. Norstedt & Söner 363775